

De betoverde wereld : Het vierde boek. Waar in 't bewijs, dat uit d'ervarentheid genomen word, ten gronde toe word ondersocht

<https://hdl.handle.net/1874/205044>

DER
BETOVERDE
WEERELD,

Hec

VIERDE BOEK.

Waar in 't bewijs, dat uit d'Ervarenheid genomen word,
ten gronde toe word onderfocht.

In Vier Boeken ondernomen.

Van

BALTHASAR BEKKER. S.T.D.

Predikant tot Amsterdam.

t'AMSTERDAM,

By DANIEL VAN DEN DALEN;

Boekverkoper op 't Hoekje/ bezijden de Beurs. 1693.

A A N D E N

L E S E R.

LK geve eindelijk, bescheiden Lefer, 't laafte der vier Bocken mijner Betoverde Weereld aan den dagh: en danke God, die my dus lange heeft gefpaard en bygeftaan, om eens het einde van mijn werk te fien dat my fo duur te ftaan komt, door fo veel tegen- genftands als ik daar in van de betoverde weereld hebbe moeten lijden, ende noch ben lijdende. Maar 't heeft my onder des vertrooft, dat ik in mijn ge- moed fo wel verfekerd was, dat ik de waarheid foeke, en dat fy alle die van 't zelfde oogmerk zijn, hun groot verlangen na 't voleinden van mijn werk dus lang betoond hebbende, nu dat genoeg fullen hebben, 't welk ik hen hebbe willen geven; en God ook met my dan- ken, met fo veel genegenheids, alsie yver hadden om daar voor te bidden. Ik hebbe tot dit laafte deel niet veel Voorredens meer van node, nadien den inhoud van hetfelve is geopend by de *Naakte Uit- beeldinge* des geheelen werks, voortaan te ftellen voor het eerfte Boek; en voorts de fchikkinge van alles, dat fich tferdert het uitgeven der twee eerfte Boeken toegedragen, en den voortgang der twee anderen verhinderd heeft, genoegzaam is te fien uit de Voorrede van het der- de Boek. Dit moght van 't vierdenoch te seggen zijn, dat het wel meeft gevaar gelopen heeft, na datmen heeft verftaan, dat nu het der- de al was afgedrukt, en dit tot op de helft gebraght: wanneermen fich verbeeldde, dat van geen der beide laafte boeken iet meer wor- den foude, maar 't gansche werk voortaan wel blijven fteken. Dies hebben fich verfecheidene bemoeid, om 't laafte kind ter halver draght met het voldragene te fmoren, om nooit met die twee eerftgeborenen het licht te fien. Maar 't mangelde die lieden meeft aan kraght en aan beleid. Sy hebben echter maar gedaan, dat het fo veel te meer verhaaft is, en de voorfte deelen niet fo ongefchikt is over 't hoofd ge- waffen, als 't fich eerft liet aanfien, door fo groten menigte exempe- len als my daghelix noch tocquamen, en waarmede ik nu tegenwoor- dig

Aan den LESER.

dig noch fo groten stuk soude konnen toestellen als dit is. Des kan ik my dan ook verzekeren, dat elk door 't lesen van de gene die ik hier verhandeld hebbe, noch andere sal in gedachten krijgen, ende my aan melden; die ik ook niet en soude hebben willen overstaan, had ikse doe geweten of daar aan gedacht, wanneer ik in gelijke stoffe bezig was, also mijn oogmerk is geweest, op elke plaats 't allermerkenswaardigste te stellen dat my ooit is voorgekomen; om gansch geen reden na te laten van bedenken, dat ik my te soeken maakte. Want my en is het niet om schijn van waarheid, maar om waarheid enkelik te doen. Nochtans en denk ik niet, dat eenige exempelen, schoon in den schijn gewichtiger dan enige der mijne, besonder ondersoek van noden hebben, na 't gene dat van my in desen is gedaan: also men uit het een seer lichtelik ook van het ander, dat van gelijken aart is, sal kunnen oordeelen. En ik en wete niet, dat daar meer soorten zijn sodaniger vertellingen, als tot bewijs van Spokery en Tovery, en wat daar toe behoort, gemeenlik worden bygebraght; daar ik geen staaltjes van en geve in dit boek. Derhalven sal my een bescheiden Leser wel verschonen, dat ik het ook niet groter make, dan het reeds, seer verre boven mijne eerste meininge, geworden is. Ook sullen fulke, die door 't gene nu geschreven is, sich niet en willen laten overtuigen, geensins te overtuigen zijn: weshalven ik vergeeffchen arbeid billik sparen magh. God gevesleghs, dat dese den goedwilligen en waarheidlievenden magh itrekken tot grootmakinge sijns naams, en vorderinge hunder saligheid, het eenigst oogmerk van mijn schrijven; sulx ik vrymoediglik magh seggen, die so veel smaadheid daar voor lijde, sonder dat ik ergens in beswijk; also het God is die sijne cere voorstaat, ende my de kraght geeft om sulx alles te verdragen, als sijner vaderlike voorsienigheid beliest dat my weervaren sal. Ook heeft Hy, die de nederigen vertrooft, my die vertrooffinge gegeven, dat hy my genade heeft doen vinden in de ogen van sodanige personen, die mishagen tonen in den ongeregtigen handel van de genen die my tegenstaan: en al siense alles niet voor waarheid aan, nochtans d'oprechtheid wel siendie in mijn schrijven is; so verre dat ik sekerlik de waarheid socke, 't zy dat ik die hier gevonden hebbe of gemist. Daar by vind ik my merkelik gesterkt door menigte van grage Leefers mijner boeken; die daghelijx noch waft, en sich ook buiten Nederland van alle kanten openbaart: so verre datmen 't werk in
andere

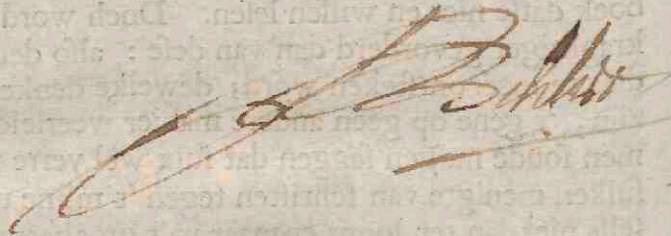
Aan den LESER.

andere talen soekt, en sekerlik sal willen brengen, schoon ik het self niet doe. Want buiten lands en salmen niet veel vragen na de gene die het binnen lands beletten willen; also weinig als in Vrankrijk of in Duitschland heeft verhinderd kunnen worden, dat het niet by ons in Nederduitsch is uitgegeven. Daarom zijn dat maar ydele pogingen van menschen, die geen ander middel weten om bekend te maken voor de weereld, hoe veel liefde sy tot vordering der kennis en der waarheid hebben, die dus lopen tegen 't drukken en vertalen van een boek datse niet en willen lesen. Doch word mijn werk van niemand kragtiger gevorderd dan van dese: also den yver in opreghte lesers dies te meer ontsteken word; dewelke denken dat een boek moet goed zijn, 't gene op geen andere manier weerleid kan worden. Hoewel men soude mogen seggen dat sulx wel verre van daar is, nadien dat sulken menigte van schriften tegen 't mijne uitgekomen, en van my selfs niet dan ter loops en maar in 't gros beantwoord zijn. Doch daar op is mijn antwoord, dat ik in 't selve *Kort Bericht* genoegzaam tone, op hoe slechte grond de meeste schrijvers bouwen, en hoe weinig sommige een antwoord waardig zijn, van wege hunder onbescheidenheid en wanbedrijfs, uit hunne schriften blijkende; so verre dat ook self de leefers door 't betuigen van hun ongenoegen wel te kennen geven, dat sy niet achten my daar in weerleid te zijn. Dat moet noch nader blijken, als men sien sal, dat de laatste mijner tegenschrijvers self van dat oordeel is geweest, dat ik van anderen niet wel weerleid ben, of hy hadde sulken groten arbeid te vergeefs gedaan. Doch dese sal door ongeletterde personen ondersocht en wederlegd; en 't werk nu reeds voltooid, nu dit is afgedaan, ten eersten worden opgelegd, om met mijne eigene aanmerkingen daar by gedrukt te worden. Men heeft gesien, dat die twee eerste deelen so veel meer gelezen en van meerder vrucht geweest zijn, als daar tegen meer geschreven is. Waaruit ik reden neme om te denken, dat sy om de laatste twee niet so veel moeite sullen doen, na datse ondervonden hebben, dat al hun arbeid achter uit gaat. Of so sy 't echter doen; ik sal my des niet veel bekommeren; noch my bemoeijen met al 't gene dat men verder schrijven sal. Mijn boek is daar; wien dat behaagt die sal 't lesen; en die 't niet lesen wil, of, schoon gelezen, geen genoegen daar in nemen, hy sal my geen misnoegen geven. Het leesen der veel meer, en met veel meer genoegen dan ik ooit had konnen dromen: des God ten hoogsten moet ge-

Aan den LESER.

presen zijn. Wien ik ook bidde, dat sijn werk in my genadelik ten
einde brengen, en my bequaam wil maken tot den dienst voor sijnen
Naam en voor sijn Woord; op welke wijze 't Hem believen sal: is
't naar sijn wille dat ik magh in vrede zijn, die lang al moede ben van
twisten, maer noch niet van lijden, so Hy wil, dat noch het einde
niet sal zijn; het sal niet langer duren dan mijn leven, dat niet lang
wesen sal: na 't welk ik mijnen Saligmaker wachten wil in onverderf-
likheid. AMEN.

Den 15. van Herfft-
maand. 1693.

VIERE

VIERDE BOEK,

Waar in 't bewijs, dat uit d' Ervarentheid
genomen word, ten gronde toe word
onderfocht.

I. HOOFDSTUK.

In desen moetmen eerst wel overwegen, hoedanig een getuigenis
van eigene Ondervindinge hier gelden magh. Besonder moet
het sonder vooroordeel, schrik en vreesse zyn.

§. 1.

NA dat wy in het tweede en derde boek met alle neerslig-
heid door Reden en Schriftuur gesocht / en alles wat ons
voorzquam / overwogen hebben ; in 't gene dat de Geesten /
en besonderlik den Duivel / mitsgaders alle sulke menschen
diemen houd dat niet hem omgaan / en diemen Coberaars /
betoverd of beseten noemt betreft: so is ten overvloed noch ook
behouden / dat eens bescheidenlik van d' Ondervindinge gehandelt werde.
Want alhoewel wy reden hadden om te denken / dat niemant ooit kan onder-
bonden hebben het gene nooit geschied is / om dat het niet geschieden kan:
nochtans wanneer ons iemand stijf en sterk bevestigt / die by ons volle ge-
loof weerdig is / dat hy iet metter daad vernomen heeft / het gene wy op 't
allerklaarst begrepen dat so niet kan wesen als hy seit ; so is 't voor hem ten
minsten waardig / dat wy eens onder soeken wat het anders wesen magh / om
hem te recht te helpen ; en voor ons self / om ook te tonen dat wy niet herd-
nekkig zyn. Ik sal my dies te meer hier toe ontleedigen / om dat het alge-
meen geroep is van de Ondervindinge : met dit behulp / wanneer men 't
niet geen redenen weet goed te maken / dat het verborrogen saken zyn ; en
dat men na geen reden of bewijs magh vragen van 't gene niet een algemeen
getuigenis van d'oude en nieuwe weerd / van groot en klein / geleerd en
ongeleerd / so wel van Christenen als Heidenen / en onder Protestanten self
bevestigt word.

§. 2. Maar somen wel in acht wil nemen het gene van my in het laatste
hoofdstuk van myn eerste boek / na inhoud der voorgaanden / aangewesen
is :

is; so saken sien dat die eenparigheid/die sich in desen voordoet / geen andere is dan die van't Heidendom; en dat de selfs gemeene doelingen door't Jodendom in't Pausdom voortgeplant/en na der reformatie noch niet genoegh ontworpen sijn. Dat ook de Demons uit al sulken bodem opgeschoten / die niet den grond van 't kristendom niet over een en quam / noch self ook niet de lucht van goede Treden kon bestaan / II. b. III. insonderheid na dat deselve door het Evangelium gestuurd is: 2 B. XXVII. §. 14. so veel in 't overplanten metter tijd veranderd sijn; dat al die Geesten maar tot tweederleye slagh betrokken worden / de goede en quade Engelen en menschen Zielen. En nademaal men niet in twijfel trok / het gene van de beste schryvers / hoewel gestagen Heidenen / van wonderlike voortbeduidingen en werkingen der Goden of der Geesten op sijn heidensch wierd verhaald; al even eens of dat voortveel hunder afgodsdienstigheid en vygelobigheid hen nooit van 't rechte spoor der waarheid hadde afgeleid: so heeft men sich wel haast bevonden op den wegh / om aan de bose Geesten of der menschen Zielen sulke werken toe te schryven. Daarna verscheidene swarigheden siet de / om die gevoelens met de Treden of de Schrift te doen bestaan: so heeft men vele dingen uitgedacht / die meest waarschijnlijck scheenen; om evenwel voort waar en seker aan te nemen / het gene anders geen waarschijnlijkheid en heeft. De meeninge derhalven / dat sulke dingen wel geschieden konnen / is oorzak dat ook de vertellingen daar van te lichter aangenomen/en in 't gemeen verdedigd worden. Maar ik en denke niet / dat dit so grooten baart ooit soude gemaekt hebben / indien degene die al sulke dingen seggen / schryven / geloben en verbadigen / alle filosofen of Theologanten waren; of immers (daar het meest op aankomt) sich als sodanige daar neffens dzoegen. Want dit bevind ik aan myn selfen / en alle die ik op het self de spoor bevind; dat iets behoortlik ondersocht / (gelijk ik daar toe meer dan eens gelegentheid / gelegentheid en neerstigheid gebonden hebbe) in saken van dien aart geheel een andere gestalte krijgt / dan 't sich in eerst van buiten aansien liet. Is oversijck dat algemeen getuigenisse geen getuigenis by my: en op dat ook een ander dat so licht niet meer daar voort en houde; sal ik hier de redenen / die my eerst deden twyffelen / en anders voort den aanwas myner onderbindingen / ook van de nietigheid sodaniger vertellingen verskerden / getrouwelick voort ieders oghen open leggen.

§. 3. Doch tot dien einde is niet nodig / den Leser hier nu op te houden / niet sulck als my wel self van tijd tot tijd is wederbaren; en tot hoe verre ik telkens daar by in mijn oordeel voortgeholpen ben: also ik des onaangetien noch evenwel de regelen / om ons geloof in sulke dingen te bestieren / in 't besonder soude moeten opstellen / so als deselve na de Schrift en rechte Treden sijn gericht. Derhalven sal ik die hier maar ten eersten open leggen: met die gedachten / dat my niemant lichtelick daar over tegen vallen; maar eerder elck een die de Schrift en Treden volgt gelijk sal gehen. Nu sijn deselve tweederley: te weten / sulke die een ieder in sijne eigene ontmoetingen en onderbindingen heeft waar te nemen / al eer hy uit de selve een verhaal aan

anderen vooz waarheid geve; en die hy heeft in acht te nemen / om nit der anderen verhaal een klaar en zeker oordeel op te maken. Het eerste heeft noch tweederley bescheid: hoe hy gesteld moet zijn / die hy ontmoetinge van sulken voozval als tot dit geschil behoort / het selve na behoren onderzoeken sal; en hoe hy sich daarin dan dzaghen moet. Ma dese oorder eens gesteld / Beginn ik nu deselve Regels vooz te stellen; na wellien ik dan tot d' Exempelen sal komen / om die na eisch der selven te beproeben.

S. 4. Het word van eerst noodzakelijk vereischt / dat hy geheel moet vry zijn van voozoordeel / die van een eenig ding / dat tot der menschen kennisse gebzacht werd / een onbelemmerd oordeel by hem self opmaken sal. Dit heeft Des-cartes vooz een hoofd stuk sijner filosofische gedachten waargenomen: en self daar in den wegh gewesen / dooz sijne vindingen den Leser op die wyse in sijne schriften vooz te stellen / als of sy nooit in enig filosofisch schrift gelesen hadden of iets gehoord dat van dien inhoud was; so als aan ieder een vooz 't lesen van beselbe blyken magh. Dit is 't ook dat ik rondelikt behyde mijn eigen grootste voozdeel in dit stuk te zijn / waar dooz ik niet alleenlik in 't gemein in andere saken / maar in 't besouder in dit stuk gebouderd ben. Want so als ik in 't eerste boek / met sulik een algemeen betoogh van allerhande volkeren / van alle tyden her / en dooz de gansche weercld heen / klaarlykelyk betwefen hebbe: dat al de weercld in een diep voozoordeel belangende dit stuk meer dan iets anders in de weercld / ingedompeld leit; waar van ik ook d'oorzaken in het laatste hoofdstuk aangewefen hebbe: so vindmen selden luden / die niet min of meer met een voozingegenomen oordeel in dit stuk belemmerd zijn. En dat so zijnde: so is 't ook onvermydelijk / dat sy in 't onderzoeken van iet dat van desen aart is wel iet overstaan / het gene volgens hun gevoelen dit of dat moest zijn / en niet vernemen of 't so is. Dit dede dat Maria Magdalene meinde dat se sagh den hovenier / wanneer se Christus sagh; en so d' Apostelen dat sy een spooksel sagen; wanneer hy 's nachts op 't water tot hen quam. Indien de Heer hemselven aan Maria niet en had ontdekt / en hy of sy terstond na 't eerst ontmoeten waren uit den hof gegaan: en soude sy niet / na den hovenier gelyagd / verskerd hebben dat hy in den hof was / en sy self met hem gesproken hadde? Dit dede 't voozoordeel / omdat sy niet en wisten / dat de Heere van den dooden opstaan moeste. So ook / indien hy sich niet op het water nader aan sijn volk begeben / en hen self toegesproken hadde: en souden se niet wel gefworen hebben / dat hen op 't niet een spooksel was ontmoet: 't voozoordeel dat het 's nachts licht op het water spookt / en dat se al te bleeschelick aangaaende den Messias van der jengd af onderwefen waren; was oorzak dat sy sich so lichtelick een Spook verbeeldden / daar geen Spook en was.

S. 5. Dit is het dat ik daghelix noch self aan anderen bespoure. Met alle waarheid magh ik seggen / dat my tot deser ure toe noch niemant is ontmoet die iets van sulke saken als hemself bejegend zijnde / aan my heeft verteld: al was 't ook met de uiterste verskeringe: of 't is met een gebieken / dat

hy / schoon ongeboelig niet voorzoordeel ingenomen was. En om het ook den Leser te doen sien / die geen gelegenheid en heeft / deselfde menschen die ik so gesproken hebbe ook te spreken: so sal ik hem nu wijzen tot een boek / waaraf de schryver noch in 't leven is / eerst in dit laastvoorz-leden jaar te Weipsich in 't hoogduitsch gedrukt; inhoudende een seer omstandige vertellinge van toberische Spokery / 't jaar daar te voren 1691. tot Wittenberg in Meissenland gebeurd. De schryver is de eigenaar van 't huis waarin het voorgeballen is / de Predikant en Gersidiaken Enoch Zobel; en die het doe bewoonde sijner vrouwen suster / de weduwe van Fridrich Kietner onlangs Predikant tot Weipsich in desen aansien beide geloofwaardig boven velen. Te meer also ik uit den ganschen draad en stijl van schryven anders niet bemerkte of het is een sonderling godbyzichtig man / die sijnen tijd ook in de letteroefening niet heeft versuimd. Maar uit de boeken die hy dikmaals aantrekt is te merken / dat hy al mede in dat groot gevoelen van de maght en kragt des Duivels staat / en wel besonderlijk geloost / dat een besonder slagh van heyen spokery te vinden zy: die name-lik door kragt van dat Verbond der toberaars en toberessen / op hant begeeren door den Duivel word gemaakt: 't welk echter in mijn derde boek doorgaans genoegsaam is weerleid. Besonderlik is hy al mede van verstand / dat het gevaarlijk is / sich niet de Spoken / al somen meint te sien of horen / in gesprek te geven: het gene mijns erachtens een der naaste wegen is / om hen te ontdekken. Geen wonder dan / dat door so veel en neerstig ondersoeken van dien kristeliken Prediker / de sake niet behoort is ontdekt.

S. 6. Ik voeg hier by het gene ik weete waar te zijn / door 't mondeling verhaal eens Predikants die noch in 't leven / en ten vollen geloof waardig is; alsmede van verscheidene bewoonders van de plaats / en uit den mond des genen wien het is gebeurd. Hy had een peerd gekoft / (seif echter sich als 't bleek / op peerden niet verstaande) waar op hy mit de stad na huis toe reed? En op verscheidene plaatsen daar hy door quam / dese nietwe ritter niet sijn peerd bekeken van de boeren: so hoorden hy den eenen na den anderen sijn oordeel melden / dat het geen onbillyk peerd en was / indien 't gelyk sy sagen / niet den droes en hadde; ja / seiden sommigen / al byn een quaden droes. Hy / meimende dat dit den Duivel was te seggen / geloofde metter tijd / dat hy een peerd bereed dat van den Duivel was beseten; 't welk hem in grote byse braght. Insonderheid / wanneer hy op het vallen van den avond sich in doorgraven land bevond / alwaar de wegh door sloten afgescheiden was / en 't voetpad op de kant der sloot: also sijn peerd / dat voetpad soekende / niet wel was van de sloot te houden wat hy dede. Dies quam hem de bekommring te vinnen / dat niet de Droes of Duivel / so hy meinde / hem in 't water wilde werpen: het bange sweet boyst hem van alle kanten uit. Dies hy God dankte in oprechthe eendoudigheid / wanneer hy sich behouden 't huis bevond met sulken peerd: gelovende dat dit een sonderling bewijs van

van Gods Doorzienigheid ten goede van hem was geweest. Daar hoorde hy noch al de selfde taal; maar ook met een den sin daar af: wanneer hem verklaarde/dat dit woord van droes, gesproken van de peerden/ een seker letfel aan die beesten was; en een qua droes quaadaardig en besmettelijk / dat aan het oberbadig schuimen van sijn peerd te merken was. Indien nu desen man een ongemak / so als hy vreesde / moght getroffen hebben / (het gene buiten dat gebeuren konde) en hy d' uitlegging van desen droes niet had verstaan: had hy niet vastelikt in dat geloofbe moeten komen / dat hem de Duivel of ook wel een Toberaar dat had gedaan?

S. 7. Nu dat vooroordeel raakt alleen de kennis niet / maar ook de zeden en de liefde: die beide merkelik benadeeld worden / dooz argwaan diem men heeft of vatt op iemant die het woord heeft dat kan toberen / of wien men andersins ten besten niet genegen is. De Liefde denkt geen quaad: 1. Kor. 13: 5. maar daar die klein is / daar is 't begryp ten quade groot. Het minste dat ons word gemeld / van menschen diemen acht van sulken slaght te zyn / so sy ons zyn te na geweest / dat word terstond geloofd. Ik spreek nu van dat slechte volkje niet / dat aanstonds daar op na de so genaamde Duiveljagers loopt: maar van degenen die verstandig en bescheiden zyn; so als ik houde dat den Predikant is van St. Anneberg Want hy sich gansch niet vzeemd en houd van die gedachten / (al derf hy 't niet dooz seker stellen /) dat sijn gespenst ein Hexengespenst of Toberspook geweest magh zyn. Want sonder dat hy in 't vervolg let seit dat na bewijs gelijkt van tien bewijfen die hy aan malkander knoopt; so dzukt hy pag. 62. sijnen argwaan uit / das ettwan Gottesvergeffene leuthe aus botzheit und verkrackten sion, ihm und die seinigen zu ängstigen gesuchet, oder auch etwa diebischer und rauberischer weise nach haab und gut getrachtet. Dit is te los en liefdeloos van hem gegift: also het met geen menscheljk verstand is goed te maken / dat menschen sich den Duivel souden overgeven / om seven weken lang dooz hem te spoken in een eenig huis / om daar te steelen; en echter sonder in so langen tijd / en met so veelderley gespook iets op te doen.

S. 8. Maar laat al iemant dooz geen eigen of gemeen begryp voorin genomen zyn: so sal hem niets meer dan de Vreesse hinderen / dat hy tot een volkomen ondersoek niet doozt sal gaan. Die lichteljk bezreest is / en heeft geen hert om toe te treden / om na hy te sien; veel min om aan te raken of te handelen. Want die dat doen berneemen doozgaans / dat het gene in 't doozbygaan of van bezre dat of dat gelijkt te zyn / geheel wat anders is. Die vreesse was 't die eertijds ook d' Apostelen beving / met datse Jesus in de nacht op 't water sagen gaan; 't vooroordeel (als geseid) ook daar toe helpende. Want sy wierden ontroerd: seggende, het is een spooksel; en sy schreewden van vreesse. Matt. 14: 26. Mar. 6: 49. Joh. 6: 19. En hadde hen de Heere self niet toegesproken / en 't schip genaderd / om sich te klaarder te doen kennen: wie weet / waar sy van schrik gebieven waren? Want ook staat 'er / dat hy wel by 't schip quam; doch niet als om

daar in te zijn: maar stelde sich als oft hy wilde hen voorbygaan. **Dan** moghtet immers ook geen quaad / al ware 't self geweest het gene dat sy vreesden. Dit doet dan dat de menschen die iets meenen wel so vast te weten / dat sy 't ook wel aan een koning souden na vertellen / wanneer 't er eens op aankomt niet meer kunnen seggen dan **Whimaa**; ik sagh een groot rumoer, maar ik en weet niet wat. 2 Sam. 18: 29. Hy wist et trouwens al te wel: maar dese lieden weten 't waarlik niet: de vrees en schrik heeft hen doen wech gaan / ook wel blughten / eer sy wisten wat; en achterhouden of doen stil staan / om echter verder ondersoek te doen.

S. 9. Daar blijft et noch niet by: maar dese schrik en vrees neemt dan voortz het oordeel wech / der menschen herffenen ontstellende / en d' inbeeldinge met allerhande vreedende beeltenissen vullende; in voegen dat de menschen meenen kragtighlik te horen en te sien het gene niet en is / noch hen te horen oock oock in gedachten quam. Die blote schrik (hoewel van **God** besonderlik verwekt) vraght certijds 't heir der **Syriens** van vooz **Samaritan** aan 't lopen. 2 Kon. 7: 6. So dunkt **Josefus** 't uit: *ἕρποντες τῆς αἰσχύνης ἐκφοβῆν ἡ ταραχῆν ὁ θεός. God hadde de Syriens begonnen te verschrieken en verbasen, ἡ κρόνον ἀρμάτων ἡ ὀπλῶν ὡς ἐπερχομένων στρατῶν τοῖς ἀκούσιν αὐτῶν ἐντρέειν.* en een gedruisch van wagenen en wapenen, als van een heir dat op hen aanquam, in hanne ooren doen klinken, in 't IX. Boek der **Oudh.** 2. hoofdstuk. Al evenveel of dat geluid oock waarlik in de lucht of bloetlik in hame inbeeldinge geweest magh zijn; (of **God** op 't een of op het ander werkt / het wonder is al eben groot) nochtans de schrik ging vooz / so als 't **Josefus** meld: en onse **Martyr** leent sijn oor daar toe. De schrik ten minsten hinderde dat sy niet ondersochten / maar elk sijn best aan 't lopen teeg / so als de text v. 7? seit / om huns leevens wille. Doch 't is niet nodig van sulx / als wy dagheer bevinden veel exempelen te melden: **Crasimus** toont ons in de t **Yamen** spraak die hy den naam van 't Spooksel geeft / hoe seker **Priester** 's nachts / in besigheid om als een man de bose geesten te beswoeren en verdooven; als hy twee swarte peerden sagh / en die daar op geseten waren verborzen vuur ten voorszyn vraghten; schoon 't genaakt spel was / om hem verbeerd te maken: hy schielik van te groten schrik bevangen / sich ik en weet niet wat verbeelde; van twee verbaarliske en swarte **Quibels** / met gloepende ooghen / die tuur bliesen vertellende. So weinig weet een mensch die van den schrik bevattgen is / wat dat hy hoozt of siet.

S. 10. Ik hebbe diergelyk aan enen predikant in **Friesland** self ervaren. Hy was de ongeleerdste niet: maar had in sijnen omgang niets / behalven 't swarte kleet / dat na den predikant geleek. In 't aansien en in 't spreken beter iemant die de legerz volgt gelykende / had eventwel gansch geen soldaten hert: maar licht oplopende / en also licht verlegen en verstaagd / wanneer hem 't spits geboden wierd (ik spreek van tong of perm) was boven maten schriklik en bevreesd vooz **Spokerz**; so seer als hy gereed was / om ook te geloven **matmen** ergens sprak van **Caberry**. Hy woonde op het land /

en in een huis dat bloot stond aan den wegh / waarop de vensters sagen van de kerken daar hy sat / wanneer het volgende gebeurde. Hy hadde doorgaans jongelingen van boorname huizen by sich / om hen in 't latijn en anders / daar hy enig werk af maakte / te onderwysen. By duistere avond / namen dese quanten (welker een't my self verhaald heeft) enen ruitgen waterhoord; den selven met gespankte kaken / en gespannene vier poten / voor de venster houdende / en gins en weer / op en weer verschuivende: 't welk sich aan hem daar binnen byster vzeemid vertoonde; also de hond oock dus belemmerd geen geluid en gaf / of 't was verbalscht / en so te meer bequaam om den verbaarden dies te psseliker te verschrikken. Sy sagen vast door enen hoek der venstereu / hoe hy sich hield; en dat hy in de niterste verbaastheid raakte. By hem doe binnen komende/bevonden sy hem gansch besweet van bangigheid: en hoordeu hem de wonderlyke dingen seggen / die ooit gebeurd of te bedenken zijn / en die hy seide effen daar gesien te hebben; niet anders wetende of 't was in waarheid so. Noeh erger / 't gene ik met anderen hem self gehoord heb ons verhalen; maar dat by somerdagh geschied / en hem op 't einde noch gebleken was. Met eenen sijner sonen / wien hy in het boeren leven opzaght / door 't hoof-en zaalland gaande / hoozt hy den jongen met verbaastheid roepen / op sijn boersch o Heite! in Pestdjaar; het gene hy meinde ober 't gras of koren heen te sien: waar door 't gemeene volk een spokend plaagbeest (so sy meenen dat wel somtyds omgaat) plegen te verstaan. De Vader bzagende/waar is 't: so als het hem de jonge wysen sal / so rijst niet een dat dier om hoog; en hadde / docht hem / een seer lange sned / en 't onderlijf van enen mensche onder uit hangende. Des roept hy wederom; o heite! hy het al in man op. Want hem toescheen / dat dit so langgenebde dier den man al so van boven af had ingeswolgen / so datmen meer niet dan de beenen sagh. Niet weinig schrikte dese vader / wanneer hy 't seif de quant te sien. Mitsdien dat byster pestdier hoger ober end geresen / so saghmen dat het op die beenen stond: en dat die sned de steert was van een kalf / noch aan den hnd vast / dien de man had ober 't hoofd geslagen; sich voor de Son misschien te dekken / terwijl hy achter 't staande koozn of lange gras / sich op de kant van ene stoot gesett had om te rusten. Want van na by besien / so bleek aan heite en soon, dat het was de schoenmaker / die dese kalfshuid uit een boerenhuis gehaald had; en dus bekend / noch boven dien bekehen wierd / om dat hy dus onweetende niet so veel schrikte was voor een Pestdier aangesien. Ik segge dan / (en 't sal een ieder die verstand heeft niet my seggen) dat sulke menschen niet bequaam zijn om te onderzoeken / wat Spook of Coberp is / of iet dier gelijk.

II. HOOFDSTUK

Hy moet ook weten wat de kragten der Natuur vermoghen ;
en waar deselve stille staan.

§. 1. **B**ehalven dese twee gebreken Doozoordeel en Bezweestheid / moet hy / die van sulke saken als wy spreken een rechtmatig en bescheiden oordeel geven sal / ook de bequaamheid hebben om van de saken recht en wel te kunnen oordeelen / so als hem die te boren komen ; waar toe hem dierderlepe kennis nodig is : van 't onderscheid der Lichamen en Geesten ; van beider kragt / hoe verre die kan gaan / en waar se stil moet staan ; en laatstelijk wat kragt dat by den mensche self is om iets uit te binden / of in 't werk te stellen / daar de menschen mede te misleiden zijn. Want daar van geene kennis te hebben / doet menigte van menschen dolen / om voor gespoek / of toverye of besetenheid / of diergelijke Duibels werken aan te sien / het gene anders niet en is dan een uitwerksel der Natuur of menschelike heffenen : en daarom ook wel uit te vinden van sodanig en die de verborgenheden der Natuur verstaan / of op bedriegerpen afgereght ; of menigmaal bedrogen / en daarom niet so licht meer te bedriegen zijn. Dit alles is hier voor genoegzaam aangewesen / in 't I. boek III. hoofdstuk ; dat d'oude konste der Magie anders niet dan een van beiden was : en in het III. boek doozgaans / dat het nabolgens de Natuur niet anders wesen kan / en al wat self de Schijft van sulx vermeid / of menschen eigen doling of bedrog van anderen geweest is. Hadien dan dat so overbloedig is getoond / so sal hier niet meer nodig zijn / van slechts tot nader opening / hoe na 't voorschreven best te werk te gaan / van ely een proefftulk aan te wesen.

§. 2. Van 't eerste heb ik echter niet besonderly te seggen : om dat het algemeen is / en dat 'er naakwlyx een exempel is te vinden / waarin de menschen niet en tonen / dat se 't onderscheid van Geest en Lichaam niet verstaan ; gelijk ten deele verder mit so veel proeben als ik in dit boek verhalen sal / noch te verneemen staat. Wat de Natuur vermaght / het gene voor d'onkundigen voor Duibels werk mocht worden aangesien / dat sal een neerstig ondersoek der Nature geheel anders oplossen : Men lese de *Magia Naturalis* van Baptista Porta / die verscheidene proeben daer aan de hand geeft. Doch byeder word ons alles van denzelf den Kasper Schott / uit wiens beschryvingen ik alles / wat in 't Pausdom van de Covery en Spokery geloofd word / op weinig na in 't XIX. en XX. hoofdstuk van mijn I. boek heb aangehaald / in beide sijne werken aldaar XIX. §. 2. genoemd / en van Frontmannus in sijn boek *de Fascinations* , dat is van de Betovering met menigte van proeben onderscheidentlik getoond. 't Is niet alleen dat byemde dingen / ons verstand te boben gaande / waarlik door de kragten der Natuur gebeuren kommen ; maar ook wel dat men sekerlik sal menen te gebeuren 't
gene

't gene niet en is; des menschen ultielike sinnen op die wijze zijnde aangeraakt / dat hy 't geluid / de gedaante en de handeling / door hun geheel gezicht / gehoor en geboel / schoon onbedorven en volkomen / also vernemen / als of 't iet anders ware dan het is of wesen kan. 't Welk altemalen dingen zijnde van gemeene ervarentheid / en self d' ervarenste niet alles onderbonden hebbende: so magh die denken / dat het gene hem noech vreemd dunkt hy gebrek van onderbindinge / wel also seer natuurlijk wesen kan als 't gene hy nu weet also te zijn; schoon het een ander niet en weet / die so ervaren niet en is als hy. Ik sal dan van die beiderlepe saken / die onnatuurlijk schijnen en natuurlijk zijn / en die natuurlijk anders schijnen danse zijn / vervolgens enige exempelen vermelden: van d' eerste in dit selfde / en van d' andere in 't naastvolgende kapittel.

§. 3. Wat in de kraghten der Natuur verborghens is / heb ik in 't III. b. XXII. §. 5-9. voor een deel getoond. En so als daar dat weinige slechts tot verklaringe geseid is: so sal dit hier nu daar en boven dienen tot bevestiginge van mijn seggen. Te weten / dat het gene men om der subtylheid wille meint een werk te zijn van Geesten / door die voorszeyde aldersynste en ondeelbare Lichaamtjes veroorzaakt word. De ridder Kencelm Dighby in sijne Oratie die hy dede in de hoge school tot Montpelier in Frankryk / ten tijde sijner ballingschap uit Engelland / heeft seer veel wonderen daar van geseid / die hy met veel exempelen bewijst / en insgelijx verklaart. Deseive brengt hy dan tot sekere stellingen / van welken ik alhier de meeste kortelik vermelden sal / ter sake dienende die ik beweeren wil. Hy stelt dan.

„ 1. Dat het gansche rond der Lucht is verbuld met Licht. Dit lichte is na Descartes meininge de aldersynste stoffe die de Natuur ooit maakt / de plaats vullende die tusschen dese deelkens der Lucht / of kleine lichaamtjes waar uit die bestaat / noodzakelik moet zijn.

„ 2. Dat het licht vurig zijnde (dat is volgende Descartes van de aller snelste beweginge; hoewel hy de nature van het licht door blote persfinge / en niet door de beweginge der allerkleinste bolletjes verklaart) van de lichamen afroert sulke kleine stoffes ofte deeltjes als men *Atomi* dat is „ ondeelbare, noemt: om datse natuurliker wijze niet kleinder gemaakt / ofte verder gedeeld konnen worden; also de Nature (seit Focylides Holwarda *Phys. cap. 5.*) in 't deelen en scheiden der lichamen maar tot seker beslek toe voortgaat.

„ 3. Dat volgens dien de Lucht niet anders dan een mengsel van sodanige *Atomes* is.

„ 4. Dat sommige der selven worden afgetrokken of uitgehaald van de Lichamen / door middel van de warmte die van buiten komt / ontstaan: de door het licht dat op deselve affschampyt: maar dat andere daar van uitwasemen / dat is uitgezeven worden / door de natuurlijke warmte of beweginge der aldersynste / en vervolgens aller snelste deeltjes die daar binnen zijn.

„ 5. Dat ook door die beiderlepe wyse deselve worden afgeboerd tot ene

„ wonderbare wijdte van de plaats der lichamen af / van welke sy ge-
 „ komen zijn.

„ 6. Dat wanneer het Vuur / of enig heet lichaam de Lucht tot sich
 „ trekt / en ook dat de gene dat in de Lucht is en daar in zijnde enige At-
 „ mes die van gelijke Nature zijn als het lichaam dat deselve na sich trekt;
 „ d' aantrekkinge van sodanige Atomes kragtliker geschied / dan of de
 „ nature der selven ongelijk ware. Oeggelijc dat sich deselve lichtliker /
 „ vastcr en bestendiger met de deelen des aantrekkenden lichaams vereeni-
 „ gen en vermengen. Dit stelt hy dan voornamelijk in drie dingen : het ge-
 „ wighste / meer of min ; de dichtigheid of holligheid / en het satsoen.

„ 7. Vervolgens acht hy / dat de Lucht alle lichamen des wee-
 „ relds aan een schakelt. Laat het maar van dese onder weereld zijn / so lijd
 „ het geen dispuut.

Sijne andere twee stellingen betreffen in 't besonder dat gene daar
 hy in dat schrift af handelt / en komt derhalven hier niet seer te
 pas.

§. 4. Het is mijn doen niet / dese stellingen als eigen te beweeren / of ook
 met reden om te stoten : hoe verre ik daar aantoe ben / heb ik ter gemelde
 plaats van het III. boek al te verstaan gegeven. Ik heb alleenlik te beto-
 nen / dat die kemisse van d' allerfijnste stoffes / en der selver oberfielle en seer
 verre heuen strekkende veelvuldige beweginge / ons d' ogen opent om te sien /
 hoe't alles kan natuurlijk zyn / het gene verhuuts aan de Coberp of Dui-
 vels werkinge word toegeschreven. Al eben veel of alles op desel de wijze
 est ook op ene andere dan die van Digity te begrijpen zy ; drie dingen zijn 't
 voornamelijk die ik gereed ben toe te staan / en goed te maken : 1. dat die
 seer sijn deelkens in elk lichaam zyn / 2. dat die gedurighli ook ieder li-
 chaam uit en in / en doortrekkende ; d' oorzaak van allerley veranderinge
 zyn. 2. dat sy in ene lange reex aan een geschakeld zynde / te wege byengen /
 dat een lichaam / uit verschiedene deels tsamengesteld / ook van een ander dat
 daar verre af is wel word aangedaan ; en dat also't een lichaam op het ander /
 dat daar niet na by ontrent is / werken kan. Van dese stelling sal ik exem-
 pelen te verde byengen / die kenbaar / en derhalven in geen twyfeling te
 trekken zyn.

§. 5. Dat sulke kleine deelkens waarlyk zyn / behoestmen langer niet
 te twyfen / na dat in dese eewe noch so veel is uitgebonden / het gene by den
 oude noch niet / of ten minste niet so klaarlik is bekend geweest. 't Bergroot-
 glas doet ons nu wozaogen sien / het gene't bloot gesicht / noch geen der ut-
 terlike sinnen door sich self gewaar kon worden. D' ontdekkinge van vele
 wonderen door middel van deselve heeft den volneerfligen en weetgragen
 Welvenaer Antonius van Leeuwenhoek by alle schandere doorsoekers der
 Nature seer vermaard gemaakt. Die te verhalen soude ons bestek te wu-
 ten gaan : doch sullen weling staatsjes ons in desen nodige voldoeninge
 kunnen geben. Ik vind in sijn Brieven daar af uitgegeven / dat hy
 in een klein stukken eiken hout / ontrent de anderhalve stroobreed lang / en
 maar

maar de helfte van een stroobzeed in de bzeedte / (also geen enkel stroobzeed in het bierkant zynde) wel ses en dertig duisend deelkens onderscheiden; so als ik uit de pynt daar by gevoegd slechts uit den ruwen hebbe konnen rekenen. En dat noch wonderliker is; in 't sap des wynstokks heeft by deelkens konnen onderscheiden / die een miljoen kleinder waren dan een grof sandtje / ende nochtans ieder niet byf ledkens voorzien; na welke onderbindinge dan ieder sand koren / in 5. millioenen of 5000000. deelkens soude konnen onderscheiden worden. De Hal of Paling heeft geen schubben / datmen sien of voelen kan: maar door fyne glazen daar na siende / so bevind by dat deselve niet alleenlik schubbe heeft; maar dat een van de kleinste noch uit ses of seben duisend deeltjes is bestaande: 't welk alle gemeene verwondering te boven gaat. Om alles niet te seggen: wat kleinder beeftje dan een myt / die in de kaas of in het hout gebonden word? 't moet al syn sand zyn dat kleinder zy. Nochtans is 't een volkomen beeftje / niet alleenlik alle leden / maar ook noch wel haarkens aan een deel der selve hebbende. Denkt dan eens om syn ingewand / syn bloed / en desselfs omloop / in hoe kleine spue deelkens dat van noch wel moet bestaan. Dit laatste geeft zorglydes ter aangemelde plaatse tot bewijs.

S. 6. Het ander stuk dat ik van dese Atomi te seggen hadde / is die gedurige beweginge der selver / na buiten en na binnen toe der tastelike lichamen / die uit millioenen duisenden derselver zyn vergaard; en so veel tasteliker als deselve dichters sluiten ofte groter hoop te samen bzingen. Een boom of plante / of het lichaam van een beest / so ook eens menschen lichaam wast en groeit gedurig aan / so wel van binnen als van buiten / en door en door. Die wasdom komt van buiten aan / door 't aantrekken van de fynste deeltjes uit der aarde / lucht en 't water; daar het buur en warmte by komt / die deselve deelkens seheid / beweegt en af en aan voert: somen siet dat nooit iets uit der aarde wast / dan daar die vier hoofdstoffen t samen komen. Van binnen kan geen aanwas komen / daar niets en is: als by exempel van het eerste korenken of saadtje / daar een plant of boom uit wast / dat sich geopend hebbende ten eersten maar een teder rijshen uitschiet; het welk nochtans inwendig pit / wat uiterliker houd / en buiten bast is / als men siet. Indien nu maar den aanwas van die deeltjes sich daar buiten om settede / ende geen derselve tot na binnen door trok: so moeste nooit het pitt / of 't hout / maar enkeliks de bast vermeerderen; waar van men echter gansch het tegendeel bespeurt / also het binnen also wel als buiten synen wasdom heeft. De spijis en drank na binnen ingenomen / en niet so veel veranderinge als men weet / alleenlik door de keel / de mage en 't gedernte henen trekkende: word weder uitgelaten / na 't uiterlik bemerken eben veel als ingenomen was; wanneer het lichaam na behoren is gesteld / de fynste deeltjes door en door trekkende / en den wasdom makende. Maar so daar ook geen andere uit het lichaam trokken: so soude nooit de wasdom ophouden; veel weiniger in 't tegendeel het lichaam wederom afnemen en uitsterben / als men siet. Waar uit dan blijkt / dat daar is ene gedurige door-

stralinge der deeltkens / as en aantoght / so ons 't geboig en d' uitkomst leert: al is't dat dese deeltkens veel te klein zijn om der selver as en aankomst of beweginge te konnen sien.

S. 7. Het derde was die schakeling der Atomi van eenerlepen aart aan een / waar dooz het eene lichaam van het ander ook word aangedaan / en vernomen / schoon een goed stuk weegs daar af zynde ; al en is 't niet dooz 't gehoor noch dooz 't gesicht / dewelke in beweginge / dat van de lucht / en dit van 't licht bestaan / van 't eene lichaam tot het ander. Want met den reuk is dat geheel wat anders ; hoewel de sijnak ook niet is sonder het aanraken van het sijnaklyk lichaam. De Reuk is dooz 't uitwasemen der sijnste deeltjes van het een en 't intrekken tot een ander lichaam / daar sy vast haken aan die deeltjes welke dus geraakt / dierboegen d' andere tot aan de herffens toe bewegen / dat het begrip daar van sodanig is als 't wesen moet / het gene word genaamd de Reuk. Dat nu deselve meer dan ene blote beweginge der lucht is / geven alle kenners der Nature te verstaan / so oude als nieuwe. Aristoteles maakt er enen rokigen damp af / die uit het lichaam datmen riekt tot de neusgaten intrekt : de hedendaagsche stellen 'r insgelijc in 't raken der uitwasemende sijn deeltjes / des eenen lichaams aan die van het ander / die deselve aan en inhalen. Dit sienwe dat sich bezre henen strekt / na dat die deeltkens veel of weinig zijn / of kragtiger bewogen werden / of sterker aangehaald.

S. 8. Het gene ik hier meer af seggen wil / dat sal ik met de woorden van den ridder Digby doen / die daar in sijn *Theatrum Sympatheticum*, dat is Schowburg van medeneiginge, aldus van schrijft. Dat het is ene vreemde subrijlheid der Atomes, die uitgaan van de leevende lichamen : door welcher middel de honden in Eagelland op den reuk sullen volgen, meer als veel mylen, de pisse van een mensch of beest, dat den wegh voorbygegaan sal zyn enige uren van te voren, en daar door den mensche of het beest sullen vinden datmen soekt. Ende niet alleen dat ; maar sy sullen vinden enen groten hoop steenen, die iemant met syne hand geraakt sal hebben. Derhalven kan 't niet anders wesen ; of daar moeten op de aarde ofte op de steenen sich verhouden stoffelike deeltkens van het lichaam dat deselve aangeraakt heeft : schoon datselfe niet gevoeliglik daar door verminderd is ; niet meer dan't ambergrijs of spaansch leer ; die hunnen reuk wel honderd jaren lang, sonder merkelike minderinge van den hoop of reuk, dien sy behouden, van sich geven. Den Rosemarijn die uit Spanje komt ruikt men seer verre. Ik hebbe gereisd te water langs die kust, wel drie of vier malen, ende bemerkte dat de bootsgefallen wete, wanneer se noch 30. of 40. mylen (hy verstaat engelsche / geloof ik / welcher drie eene we gaans uitmaken) van deselve zyn, dat sy die kust genaken ; en dat door de leevende reuk van den rosmarijn. Ik hebbe self den Rosmarijn so na geroken, als of ik enen tak in de hand hadde, wel twee of drie dagen te voren eer wy 't land ontdekten. 't Is waar dat wy den wind tegen hadden : (maar dan moest de reuk ook niet so bezre gaan / als booz wind af.) D' historien getuigen ons, dat de gieren wel twee of 300 mylen (dit neem ik ebenwel so bzeed niet aan ;
het

het tiende deel daar af is my genoeg) zyn gekomen op den reuk aan, na de krenge en dode lichamen, die na enen veldslag op de aarde waren liggende gebleven. 't Is dan noodzakelijk, dat die Atomes van de dode lichamen tot daar toe door de Lucht zyn gevoerd geweest; en dat dese vogels, die lucht eens hebbende gevat, deselve tot haen oorsprong toe vervolgd hebben; alwaar sy veel sterker is, om datse nader is.

§. 9. Noch kleinder deelkens dan degene diemen rieken kan / dat is so klein / dat de reukleden noch te grof zyn om deselve te gevoelen / zyn volgens het voorgaande licht om te begrypen. Want nademaal wy niet en weten / tot hoe verre de Nature ten uitersten kan komen in de deeling: so heeft men eben seer te denken / dat self de reuk te hoort komt om noch kleinere deelkens te verneemen / als het gesicht op duisenden van deelen na te hoort komt om te sien. Ik segge / so als enige veel duisendmaal te klein zyn voor 't gesicht; also ook andere noch so veel sijnder / veel te klein zyn voor den reuk. Die zyn 't dan ook / door welken d' allerwonderlykste werkinge van *Sympathie* en *Antipathie*, dat is / van Medeneiginge en Tegenstrevinge ontstaan / van welken de voorszede *Digby* in 't gemelde schryft so veele aanmerkelijke proeven geeft; met welken hy sijn *Pulvis Sympatheticus*, Poelier dat is / stof van medeneiginge poogt goed te maken. Waar van terstond een weinig sal te meldē staan; mits dat ik myne Leser eerst indachtig make / dat hy daar af ook ongetwyfeld wel so veel gehoord sal hebbē en gelezen / dat niet sal nodig zyn alhier te seggen; hoe d' ouden sonder oorzakē sich beroepen hebben op d' *occulta qualitates* verborgene hoedanigheden, als oorzaken van toe- en tegenneiginge der lichamen / ook der dieren en der menschen. Want nu de latere ondersoekers der Nature weten aan te wysen / dat sulx door de ongelijkheid of gelijkheid van de alderkleinste deelkens of Atomes / en deselver ongelijke of gelijke dzyft en veelderley beweginge / geschied.

§. 10. Dit alles moet nu dienen om te denken / dat seer veel wonderlike werkingen / die wy uiterlik niet maghtig zyn te weten uit wat oorzakē ontstaan; en echter aan dien dzyft / versamelingē of scheidinge der alderfynstjes raseltjes, dus ofte so / zyn toe te schryven. Des heeft sich niemant daarom tot de werkinge der Geesten / en besonderlik des Duibels (als of daar anders ook geen geesten waren / of geen so kraghtig noch so kouslig als de Duibel) te begeven: so lang hy niet en weet wat noch lichaamelik geschieden kan. En het verwondert my / so dit geschied van sulke die gene swarigheid en maken te geloven / dat men op voorszede gronden self dese wonden kan genesen / door het behandelen van 't reedschap daar die door gemaakt zyn / of een deel des bloeds daar uit aan 't mes of sweerd noch kleevende; al is 'er de gewondde self niet by: gelijk deselve *Digby* die voorszede Schowburg daar geheelik toe heeft opgericht. Hoe sy ook iets meer aan den Duibel konnen laten / die dit niet ongerijmd en achten / indien de siekte of besmettinge van d' een in 't ander lichaam kan worden overgesett; van mensch tot mensch / van mensch tot beest / van mensch of beest tot boom of plante; in dier voegen / dat de een daar van verloft / en d' ander met deselve weder-

em bevangen word. Want dus besluit *Frommannus* de *Fascinat.* pag. 1021. *Transplantatoriam morborum curam non esse simpliciter e consuetudine rerum naturalium proscribendam*, dat de wyse van de geneesinge der siekten door overplantinge niet enkelik als onnatuurlijk te verwerpen zy. De kraght der *Inbeeldinge* / in 't XXI. hoofdstuk van het III. boek getoond / is ook hier in gegrond. En so de woorden kraghtig tot belesinge of tot besweeringe te achten zijn; men sal die kraght dan moeten stellen in 't beroeren van 't gehoor / en daar door d'inbeeldinge; gelijk ook door deselbe somtijds siekten te genesen zijn. En waarom niet so wel ook te genesen / als het seker is / dat die daar dikmaals uit ontstaan? Wat meer is / het ontdekken van verborggen goud of silber / ja van moordenars / op heden wakker leevendig in *Wyankryk* / word aan dese self de oorzaak als natuurlijk toegeschreven; so als het verder in het XXIII. hoofdstuk / uit een neerstig ondersoek van versche ende sekere geschiedenissen blyken sal.

§. 11. Du sullen wy eens sien / of iets ter weerd ooit of ooit gebeurd zy / datmen *Spook* / of *Coberp* of diergelyke noemt / het gene niet aan dese *Atomi* zy toe te schryven; dewelke veelsins sich beweegende / sich scheidede of tsamenpakkende / sodanigen gesicht / gehoor / beweeginge / in en ontrent de menschen werken komen / als aan de *Geesten* / en besonderlik den *Duivel* / toegeschreven worden. D' *exempelen* / hier na te melden en te ondersoeken / sullen wy eerst aan dien regel der lichamelike deesinge en beweeginge beproebe / eer dat wy aan de *Geesten* komen. Want buiten twyfel is 't behooslyk / 't gene wy lichamelik verneemen eerst lichameliker wyse / en in de nature der lichamen te gaan soeken; eer dan sulke *Geesten* te versinnen / die lichamelik / of immers onbedenkliker wyse op een lichaam werken; en also dien toedrught in de plaats te stellen van d'*occulta qualitates* de verborgene hoedanigheden. Want dat is gelijk den *Heidenen* / wanneer sy d' oorzaak of de wyse van een ding niet maghtig waren te begripen / het seggen seer gereed was / dat een *Dæmon* 't dede; dat heden so de *Kristenen* in diergelyk geval den *Duivel* 't werk toeschryven / of sy seggen / het is *Coberp*. So veel te erger noch / dat gene wel de helft der *Dæmons* goed / en ook door *Goden* hielden; en onse *Kristenen* den *Duivel* voor het hoofd der boosheid en *Gods* vyand kennen. Ja ook / datmen onkundig wat *Nature* self vermogh; iets onnatuurlijk achten / en dat eventwel den *Duivel* eigen maken.

§. 12. Want als dit eenmaal vast staat / dat het schepfel van den *Schepper* is bepaald / en dat de kraghten der *Nature* niet verder gaan / dan aan die palen toe: so moet het nooit by ons in overleg genomen worden / of iets door *Coberp* of *Duivels* kraght geschied of niet; wanneer wy boos hands weten / of ten minsten so geloven / dat het natuurlijk niet geschieden kan. Dat heb ik het II. boek in 't 34. hoofdstuk §. 17. al eens geseld. Men sie daar bozder na / wat ik van 't *Duivels* onvermogh en segge; en heb ik ongelijk / men tone dat hy 't minste boven de *Nature* vermogh. So niet; men segge nooit / dat iets door *Duivels* kraght van menschen is gedaan /

daan / het gene hy dooz wien sy 't souden doen niet doen en kan. Dit sal ons ober al hierna te passe komen / wanneer wy ons tot ondersoek van die vertellingen begeben sullen / waarop de menschen bouwden sijnne On-derbindinge van Cobery. En dat sal ons dan tweederlepe nuttigheid te we-ge brengen. Ten eersten dat wy platt uit valsch verklaren / al wat wy weten dat natuurlijk niet geschieden kan : also ik nyen synen niet en magh betromwen 't gene dooz deselbe booz sodanig word begeepen / dat het myn gefond verstaad of Gods uitzukkeleijk getuigenisse in sijn Woord verklaart onmogheijk te zyn. Ten anderen / dat wy daar uit ook reden nemen / om self in 't mogheijk veel booz verdacht te houden / dat het misseken so niet en is als 't ons toeschynt : dewyle self 't onmogheijk den schyn kan hebben van een wesen dat niet wesen kan. Want lichter sal sich iemant dooz den schyn van iet bedziagen / indien hem geen bekende onmogheijkheid en hindert om 't voor waarheid aan te nemen : en ter andere zyde noodsaakt tot een dieper ondersoek / om toch wel te moghen weten wat het wesen magh / het gene sich so duidelik vertoont booz 't gene dat niet wesen kan.

§. 13. Ik sal dit met exempelen uit Gods onseilbaar Woord verklaren. Als Moses in den Braambosch sagh een vuur / en dat de braambosch niet en wierd verteerd: so seide hy / ik sal my nu daar henen wenden, besien dat groot gesicht; waarom de braambosch niet verbrant. Exod. 3: 2/3. Wanneer Hebrucadnetzar de drie jongelingen met enen vierden in den brandenden oven sagh: doe ontsette de hy lich, ende hy stond op in der haast, en seide tot sijn Raadsheeren: hebben wy niet drie mannen in 't midden des vuurs gebonden zynde, geworpen? Siet ik he vier mannen lot wandelende in het midden des vuurs, en daar en is geen verderf aan hen. En. Sod' een als d'ander beslotē, dat het gene sy so klaar booz oghen saghen / meer dan natuurlijk was / so als sy 't sagen. Derhalve wilde Moses nader komen / om te sien of 't so al was gelijk hy sagh: en vzaagde der Chaldeen koning sijnē Knaben / of hy te voren ook al wel gesien moght hebben. Maar Moses hoorde aantsonds aar de stemme uit dat vuur / dat hem niet mit noch nodig was / een nader ondersoek te doen: en so die koning ook al sonder vzaagen / sagh self dien vierden sau booz meerder dan een sterflijk mensch. Doch Moses / in de wijsheid der Egyptenaren onder wesen. (Hand. 7: 22.) noch sullē een heidensck koning hadden hier het minste achterdenken op de Coberkuns; ters- stond be sluitende (gelijk het van den laastien klaar staat mitgedrukt) dat dit wat goddelijk moest zyn. Self ook de Coberaars / wanneer se klaarlik sagen / dat de Luifen dooz den dienst van Moses en Aaron booztgebraght / in waarheid luifen waren: so wierden se geperst / rond mit te seggen / dat dit Gods vinger was. Exod. 8: 19/20. Doch nu ter tyd dat so geen meer Mirakelen geschieden / so iet gesien word of gehoord / dat wy om redenen ge- loben moeten geen besonder wonderwerk van God te zyn / op sulken wyse als 't booz seide was / om sijnē heilighē dooz sulc bewys van sijnē mogent- heid te openbaren; en 't komt ons al so seer onmogheijk te voren: so moe- ten wy onse eigene ooren en gesicht mistrouwen; en denken dat wy seker-

Ik bedrogen zijn. Dan desen aart zijn vele saken daar ik in 't verbolg af spreken sal.

III. HOOFDSTUK.

Sulx is ook in die dingen te bespeuren, die niet in wesen, maar in schijn zijn aan te merken.

§. 1. **O**M dan 't boozseide te verbolgen/ na't gene dat in 't naaste hoofdstuk §. 2. in 't gemeen booz af is aangemeld: so sietmen niet alleen/ hoe seer sich de *Natuur* somtyds verbergt/ ontrent het wesen veleer dingen; waar dooz 't bes waarlijk is te komen tot de kennis van de rechte oorzakke wonderliker werkingen/ die ons dikmaals te voren komen: maar ook wel menigmaal/ hoe seer sy (so te seggen) met de menschen speelt/ om hun verstand en oordeel op te scherpen. Gelyk een schzander meester somtyds sijnen leerlingen iet verkeerd boozstelt; niet om hem te misleiden/ maar om hun oordeel te beproeben/ en hunne opmerkinge te verwelken. Is nu het kind so dom/ of so onachtsaam/ dat het dese streken niet en merkt; het is sijn eigen schuld. So moet et ons ook gaan: wanneer men niet in acht wil nemen/ hoe somtyds de *Natuur* ons maar den schijn der saken geeft/ die wy verkeerdelijk dan booz die saken self begripen: het zy dat onse sinnen onbedorven of ook bedorven was. Ik segge dan/ dat lichtlik ons oordeel dolen kan/ om een besluit te maken/ na't gene sieh uitwendighk aan ons Gesicht/ Gehoor/ Geboel/ vertoont; (het komt hier op de vleuk en op de Smaalt so seer niet aan) van't gene waarlijk so niet is. En dit/ om dat ons oordeel dan alleenlik op een van die uiterlike sinnen rust; die daar toe niet genoegsaam is. Ik sal derhalven om niet lang te zyn/ van elc maar een exempel melden.

§. 2. 't Gesicht/ het edelste der uiterlike sinnen/ wat geef et niet al schijns/ daar niets dan 't wesen achter sitt? Ik spreek van 't gene niet daar 't in bestaat/ noch ook hoe wonderlijk het maaksel onser ogen zy: also ik dat den ondersoekers der *Nature* laten moet/ als buiten mijn bestek/ en booz een groot deel boven mijn bereik. Maar 't gene elk een dagelijc ontmoet/ sal ons de sake die wy onder handen hebben/ genoegh booz ogen stellen. Twee dingen zijn 't die ons gesicht gedurig oefenen/ de weerstuit en d' affstuitinge der stralen van het Licht. De weerstuit doet/ dat wy ons eigen self in euen Spiegel sien. Die nooit van spiegels iet geweten hadde/ en soude die niet wonderlik versted staan/ hy al dus hem selben tweemaal sagh? en noch veel meer/ indien hy sich in 't water nooit gespiegeld hadde? Laat ons hier na sien/ als 't eens op bedroggh van menschen aankomt/ watter menig booz dat middel al bedrogen word. Maar heeft wel iemand ooit so grof gedwaald/ (of hy moet sott of noch een kind geweest zijn) dat hy de bomen/ huysen/ menschen/ op de kant eens klaren waters staande; der-

der selfber schijnfel siende in dat water / abereghts daar tegen aan sal seggen / dat het waarlijk bomen / huisen / menschen zijn? Of so hy ook de Sonn of Maan gelyker wyse siet; sal hy dan meenen dat hy waarlijk noch een andere Sonn of Maan dooz desen Markvloot heen / aan d' andere zyde van den Hemel siet? Het heeft hem d' Onderbindinge geleerd / dat dit maar schijnfels zijn. Maar so hem diergelyk iet buiten dat gewoon en daghelyk gesicht gansch ongewoon ontmoet: behoort hy niet wel eerst te denken / dat dit so wel natuurlyk wesen kan / als iet van 't gene dat hem al den dagh te boren komt; eer dan hy daar uit oorsaak neme/om op Spook of kunst bes Dubbels eens te denken?

§. 3. Gelyk nu dat gewoonelyk gesicht is dooz den weersteit van de stralen van het licht: so byzeng ik hier nu by iet dat dooz't byzeken en afschampen van deselve stralen word veroorzaakt. Sodanig is/dat niet alleenlyk 't maakfel van een lichaam sich aan ons gesicht verandert; gelyk waameer de bodem van een vat vol water veel ondieper schijnt; of dat een riem of kloet in 't water sich vertoont / als of hy ongebogen of gebroken ware: maar dat ook de koleur of verwe wel geheel verandert / en so daar dooz iet anders aan't gesicht vertoont dan't waarlijk is. So kan de Sonn dooz een geschildeerd glas / iet daar de stralen steuiten ook de verbe geven van dat glas; en aan de Lucht en 't water als van bloed / wanneer sy dooz de dampen sraalt / die's morgens rusten op de klimmen. Hier past nu nett het gene ons in de H. Schryft met dese woorden word gemeld. Wanneer de Moabyten hoorden dat de koningen (van Juda/ Israëlen Edom) opgetogen waren om tegen hen te stryden: ende sy sich's morgens byzogh opmaakten / ende Sonne over dat water oprees: ('t welk door den wegh van Edom was gekomen) so dat het land dies tijds met water vervuld was: so sagen de Moabyten dat water tegen over rood, gelijk bloed. Dies seidense, dit is bloed: de koningen hebben voorseker sich met den sweerde verdorven, ende hebben d' een den anderen verslagen. Nu dan, aan den buit, Moabyten! Welke uitrekening hen qualik bequam; als verder is te sien 2 Kon. 3: 20. Slecht hoos den affe waren: hadden dese Arabiers dan doe niet eenen Magus of Natuurwysen in hun leger? of wasser niemant die ook buiten dat van self ooit diergelyk ervaren hadde? Oec eer altoos/ dan dat sijn leven niemant sulken menschen slaghtinge vernomen hadde / waar van het bloed als water beken over d' aarde stroomde: so dat het ook van bezre was te sien. So lichte geloofsmen 't gene men geneigd is te geloven / en meint de mensch te sien het gene hy wenscht te sien.

§. 4. 't Behoor is insgelyk die doling onderwoorpen; waameer de mensche dat alleen gebruikt / om van een ding dat nader ondersoek vereischt / boozbarig een besluit te maken. De weersteit van die dzeuning der Lucht waarin 't gehoor bestaat / doet somtijds wel dat eene self de beweeginge meermalen na malinander 't oore trest; en dat also een selfde klank eens uitgegeven twee / drie en meermaal word gehoord. Dit word dan weerklank in 't grieksch *Echo*, klank, en so ook by ons genoemd. Somwylen word de stem of het geluid in 't boort en omgaan van dien dzeun/ dooz perffinge der

naauw rond om besloten lucht / so merkkelijk vergroot ; dat een gefiffel of geblaas alleen wel tot een sterk geluid gedpen sal : of dat de stemme die van bezren komt gehoord word als naby. Van veel exempelen / die boven het gemeen daar af wy daghelijx bevinding hebben / na 't oordeel der verstandigen merkwerdig zijn ; sal ik maar weinige vermelden / die meest ter sake dienen : also wy anders wel een boek daar van alleen / so groot als dit is / sou den konnen maken.

S. 5. Hieronymus Cardanus / vermaard by luden van geleerdheid / heeft ons booz 140. jaren / in sijn 18. boek *de subtilitate* van de scherpsinnigheid dit boozval onder anderen beschreven / hem vanden genen wien 't gebeurd was self verhaald. „ Een van des Hynssen raad by nacht alleen sich bindende op 't pad / langs een rivier / en geen ondiepte kennende daar hy „ moest overgaan / begon te roepen och! Daar op so hoorz hy 't seif de van „ andere kant / en meinde dat het was een mensch / dies vzaagt hy in 't „ talleaansch (gelijk de spraak van 't land is) *unde debo passā?* waar moet ik over „ gaan; de Echo antwoord hem / *Passā*; dat is / kom over. Daar op hy wederom „ *qui? qui?* hier? hier? Daar sagh hy dat een vzaaikolk was / ende 't water bobē „ maten vzuifde; des hy verbaard noch eens vrey *debo passā qui?* moet ik hier o „ ver? Den Echo antwoord / *passā qui*, hier over. Hy vzaagt noch meermaals / „ en hy kerpz al een bescheid. Hy echter siende / dat het water seer onstu „ mig was / en daarom op die stem sich niet betrouwende: had andere re „ den om te denken dat geen mensch hem so toeriep: also die soude geseid „ hebben / *passā*, ga over; ende niet even als hy / *passā*, overgaan. Dies „ heert hy om de sekerheid / en mits de nare nacht weerom: vertelt na wel „ nig daghen aan Cardanus / wat hem wederbarcn was; en hield dat het „ de Duivel was geweest / die hem aldus om hals had willen helpen. Maar „ onsen groten filosoof Cardanus was het weinig konst te raden / dat sijn „ goede vziend alleenlik van den Echo dus bedrogen was. Hy heeft vervol „ gens ober 't seif de stuk noch veel te seggen / het gene de latijnsche Leser daar „ kan sien.

S. 6. Doch 't gene ik op het tweede boren aangetekend boven noch al vermeldens weerdig achte / bind ik by Kasper Schott uit Kircher (beide Jesuïten) dus verhaald. „ By Syracuse / oude stad in 't koningrijk Sicilien / is he „ den noch een holl getimmer *Carcer dionysii*, dat is / de kerker of 't gevan „ genhuis van dionysius van ouds genaamd. Dat is vanden tyran / (al „ eer daar koning) somen houd / met boozdacht so gemaakt / dat een geban „ gen niet eens konde afemen / of 't moest gehoord worden. 't Gebouw „ heeft de gedaante van een Ooz / waarin de stelling der Natuur is nage „ volgd. Op heden de voornaamste dooztoght zijnde toegemurwd / so ie „ mant een geluid geest in die holligheid / die slangsgewpse is gekronkeld en „ op 't einde langs hoe naauwer toeloopt / so sal het tweederleye werkinge te „ wege vzen. De eerste / dat het sal de stem vergroten in voegen dat een „ bloot gerachel als een donder slaggh / en eens de plakke hand geslagen aan „ den

den thantel / 't lossen van een grof geschut gelijken sal. Het afdot / dat ook een geluid verdubbeld word; in boegen dat twee tsamen singende / een nett accoord van vier verscheide stemmen sal te horen zijn. Dit heeft Kircherus in den jare 1638. selfs ervaren / en Schott acht jaren na hem even eens: behalven 't laatste / dat en heeft hy niet vernomen; misschien om dat de plaats wat veranderd was, want hyse niet in alles so bevond als Kircher schrijft. Siet daar nu echter / Leser / hoe dat die beide Jesuiten sulck een wonder buiten Cobery bemerken: gemerkt sy beide gaar ook de oorzak binden in de konst van dat gebouw, en niet desselfs veranderinge vooz den tijd / ook de veranderinge van de stemm.

§. 7. Ik vrese maar te lang te vallen; soud anders mede wel wat seldsaams melden / het gene ik self alhier bevonden hebbe in 't gebouw der Remonstrantsche kerk; doe ledig / en so holler van geluid / dan ik kan denken dat het is wanneer daar in gepredikt word. Staat d'een daar op de galery aan 't een eind / in de boekkamer / en de deur is open: so hoorz hy enen anderen aan gene eind op den predikstoel / sijn spreekende / gelijk van vrese so als 't is: maar trekt hy dan de deure toe / so en behoefz hy op den predikstoel maar soetelik te spreken; en d'ander sal dat horen eben eens als of dat gene die daar spreekt maar effen buiten aan de deure stond / en sy maar twee voet van malkander waren. So sietmen dat ons ook 't Gehoor / hoewel gesond en wel gebruikt / natuurlik wel bedriegē kan / indien wy op d'omstandighede die daar by behoren / ook geen acht en geven. Des heeft ook niemant al te seer daar op te houden / om Spokery of Cobery te melden / dat hy het self gehoord heeft of gesien. Want kan ons dat ook missen / daar gansch geen oorzak is van achterdenken; gelijk dat in de Remonstrantsche kerk / daar 't gansch niet vzeemd kan heten / so daar waarlik iemant aan de deur quam staan en spreken / als wy binnen zijn: hoe veel te meer / indien wat seldsaams ons van die natuur ontmoet / daar reden is van nabedenken / dat iets besonders achter sulck een hoorzal schuilen moet?

§. 8. Dus vrese hebben wy 't Gesicht en het Gehoor in sijn geheel gesien; so dat het niet bedorven was: het werktuig elk sijn hoorwerp so ontvangende en ook vertoonende / als 't van nature maghtig is te doen / na die omstandigheden daar het van bepaald is / om ietwes dus of so te horen of te sien. Wy merken / dat een mensch sich daar op altijd niet genoegh betrouwen magh: insonderheid wanneer 't ict ongewoons is 't gene hy siet of hoorz. Waar uitmen magh besluiten / dat een mensche van gesond verstand / gesicht en gehoor / niet lichtelik uit eigene ondervindzige besluiten kan van 't gene Spokery of Cobery genaamd word: maar dat hy al vyz wat meer in acht moet nemen / om vast te gaan. Maar somen nu eens will bemerken de gebreken onser Sinnen / die so verscheden en so veel zijn / dat wel een mensche selden sonder 't een of 't ander zp: so sal d'onsekerheid noch groter zijn. De mensch en oordeelt van geen ding ter weerd / het gene door de sinnen te begripen is / dan door de kragt van Inbeeldinge: die als 't af dzukfel van dat gene 't welck ons door de Sinnen word

word vertoond / ontvengt en voorszelt aan 't verstand : gelijk de schildery of schets of tekening van iet dat buiten ons Gesicht is word vertoond aan 't oog. So nu d' inbeeldinge niet goed en is / dat is so dese schildery niet deugt; of 't voorzwerp niet also vertoont gelijk als 't is; so word het oordeel ook misleid. Nu zijnder menigte van saken die d' Inbeeldinge bederben ; iets aan 't verstand vertoonende dat anders is / of ook wel niet en is : gelijk 't den schilder ofte tekenaar aan eederschap of de rechte stof of verben wel ontbrekē kan / ontsetwes na sijn ware wesen af te beelden. Die nu niet weet dat daar iets aan gemangeld heeft / sal uit die tekening nochtans een oordeel maken van dat gene / dat hy daar buiten ende uit hemseibe niet en kent. So is 't ook met hem / die iets meent of dus of so te horen of te sien ; niet weetende dat aan de tekening daar van in sijne hersenen iet feilt / of immers niet so verre eens denkende : en so is 't dat hy in sijn oordeel van bedrogghen word. En die bedrogghene fantasie of inbeeldinge word by 't gemeen doorgaans inbeeldinge of fantasij genaamd. Maar so het rechte fantasij of inbeelding is van iets dat wesen heeft : so moet de sake kunnen zyn / die sich de mensch verbeeld / en ook sodanig als hy sich verbeeld ; so verre als 't voorzwerp hem van buiten door de sinen aangekomen is. Doch laat ons eens bemerken / wat wel 't meest is dat d' inbeeldinge verandert of bederft.

§. 9. Wy sullen ons niet al te veer of diep in de Natuur begeven / om d'oorzaken in hun eigen aart en werkingen te ondersoeken : maar ons wel houden by dat gene dat ook de gemeene man gewaar word / en dat hem daarom dies te beter te beduiden is. De slaap is ons altoos gemeen en wel bekend : en 't dromen word een ieder dagheijx gewaar. Wanneer de geesten grover / en so trager ; of ook wel lichter / en des ook te ongestadiger ; of overdaad of last van al te sware spijs of sterken drank / of door gebrek van matig koken in de maag ; de hersenen beklimmende / deseibe so belemmeren : dat d' inbeeldende kraght in 't midden (somen acht) geplaatst / geen ware beeltenis kan maken ; de toegangen door de zenuwen en yesen tot de innerlyke sinen dan meer dan min becliveld zijnde en gestopt. Gelyker wyse kan een mensche wakende door heete koozts / door schyft / door miltfichte of swaerbloedigheid / waar uit swaarmordigheid ontstaat / so seer in sijne hersenen ontsteld zyn : dat d' inbeeldende kraght hare oefening niet na behoren doet / en vzeemde schilderpen maakt. Ook kan 't gebrek van 't nodig vocht / waar door de geesten niet doorstralen na behoren / die schildery vervalschen / of nebens d' andere indzükselen der hersenen wel anders doen gelyken dan de seibe souden doen alleen. Gelyk als ook / terwyl ik dit nu schryve / den inkt te dik of te dun / of te droog ; of de spleet der penne al te klein of te groot / of door dikken inkt daar aan bedroogd zijnde verstoppt : seer veel veranderinge in de letters maakt / en dikwijls d'ene wel doet lesen voor de andere. Of 't maakt een kladder diemen voor een letter neemt ; of word een letter uitgelaten / die te bleek was uitgedrukt : 't welk dikmaals 't woord geheel verandert in den sin. Het scheidt ook becliveld aan 't papier / gelyken weet. Dus kan het hzem of 't hersenblyes alreeds ontsteld zyn : siue dat ook wel gesonde verhoggheden / of wel der selver geesten daar gekomen / niet

behoorlijk werken. Het onderscheid van man of vromsperfoon / van jong en oud / doet ook niet weinig tot de sake. Dochtafs / mitsdien dat dit ge-
bzeek nooit algemeen is; maar slechts die deelen treft / daar de opdamping der
ongematigde vochtigheden na toe trekken en sich setten: so kan een mensche
lichtelyk ontrent maar een of weinig saken of dooz ontsteltenis of dooz droef-
geestigheid verbysterd / en buiten dat in alles by volkomenen verstande
zyn.

S. 10. Ik achte dit genoegh te zyn / om aan te wysen / dat ons gesond
verstand / so veel 't gemeen gebruik belangt / wel grobelikt ontrent iets in 't
besonder doen kan: in voegen datmen daar op sulken vasten staat niet ma-
ken magh. Hoe veel en velehande dingen dit wel in de menschen
werken kan / daar sal ik in het VI. hoofdstuk wat beduidliker van
spzeken. Nu sal ik hier exempelē toepassen / die my de naaste voorge-
komen zyn / en daar ik vast op ga. Ik spzakt eerst van den slaap van dzo-
men wil ik in 't gemeen niet spzeken; maar die van sonderbaren indzult zyn:
hoedanig men aan de Nachtwandelaars en Nachtdrukkers of Nachtmee-
ren bespeuren kan. Van 't eerste heb ik self pas twintig jaren oud de proebe
wel gehad: en duidelikt gemerkt / dat het onstond uit sekerre bekkommering/
die meer op my gebatt had als ik wist / en my aan 't quijnen hielp; en 't
was een stuk dat myne studien betrosf. Gewylik dzoemde ik en weet niet
waar te zyn; en enen uitwegh soghte na mijns Daders huis / waar in ik
lagh en stiep: so stond ik op ter middernacht / klom slapende van 't bed / en
noch vier trappen van de kamer af; ging 't voorhuis deur / en achter om
dooz enen gang / en tot in 't achterhuis; geopend hebbende dze deuren / en
daar eene van ontgrendeld; en stond in d' opening der vierde / als ik mein-
de op de kant van ewe sloot te zyn / en daar ik onbermydelikt dacht in te val-
ken. Dit dede my doe van benaauwdheid luidsteeels roepen / en gehoord
zjynde antwoord krygen; waaraf ik wakker wierd. Den volgenden dagh
ader gelaten / bevond mijn bloed seer swart. Des nachts daar aan was
ik van 't kamertje / wanneer terstond ontwaakte / en daar aan volgende
maar half van 't bedde / sonder meer. Daar mede was 't gedaan. En
nooit is my dat meer gebeend: hoewel veel groter vozsaak van swaarmoed-
dighheid / en meer dan eens ontmaet. Maar 't schijnt dat niet de jaren en
dooz onderbinding het vozdeel vaster / en d' inbeelding suiverder geworden
is; gelijkt dat ook so in 't gemeen van de onderzoekers der Natuur bebestigd
wordt. Dit dese reden komt het my niet ongelooflijk vooz / wanneer ik van so-
danige iet hoor of lese / dat noch al by wat verder gaat: die op de daken klim-
men / en aan de steile muren kleven / hujs en winkels ontsluiten; en wat
dies meer is. *Nam gradus non variat speciem*, want meer of min van 't selfde
is daar om niet anders: word by de Bedenkwindigen vooz enen regel waarge-
nomen.

S. 11. De sware spijs of dzank kan ook dit wel te wege brengen / dat
sware dampen (als ten deele ook al geseid is) dus de herffenen ontroeren.
Van spzete magh dit eene wel ten proebe dienen / dat seker kind / my duide-
lik

Ik genoemd in wat voor huis hier t' Amsterdam/ 's nachts seer ontustig sla-
pende / en roepende / dat suik een leelik man hem dzeigde quaad te doen :
op dese wyse van dat pssijk spooksel wierd verlost. Het was van iemand aan-
gemerkt / dat aan dit kind insonderheid des avonds al te veel ten reten wierd
gegeven; het welk daarna verminderd zijnde / verscheen die leelike man niet
meer / en 't sloop gerustelikt altoos. En wat den drank betreft: hoe dik-
maals siet een dionkaart twee voor een / en schildert sich mannekens aan de
wand. Het kan ook komen van geleden of bedreben quaad / dat ons de
mensch gedurig in de herffens blijft geprent / die ons heeft quaad gedaan /
of die 't van ons geleden heeft. Een sondig wzoegen is in beiden d'oozsaak
van een ongerust gemoed. Want of de wzaaksucht onderhoud hem in 't
herdenken van 't ontvangen leed; dat door een kristelijst betraghten eer ver-
geten word: of 't is een knagende gewisse / dat hem de weertwzaak so
doet vresen. Wie weet hoe dikmaals dat suik spook van klijn wel gesien is?
ook selfs by dagh en als hy niet en sloop / gedurig sich verbeeldende als of
hem menschen sagen; en denkende / gelijk hy seide / een ieder die my vind
die sal my dood slaan Gen. 4: 14. Het self de was 't / na dat de grieksche
Dichters melden / dat ook Orestes bzaght in raseruyne / wanneer hy syne
moeder had vermoord.

S. 12. Aangaande het Gesicht: dat kan door slaap verbysterd zijn / dat
als de mensche versche ontwaakt is / hy wel iets duidelikt vermeent te sien/
dat / na 't vergaan der oberige dampen van den vaak/bevonden word gansch
niet te zijn / van 't gene 't eerst geleekt. Doch onlangs heeft my iemand self
verhaald / des morgens / in het krichen van den dagh gemeind te hebben
als by klaren dagh te sien twee menschen / welker een recht op / en d'ander
in sijn nachtgewaad / voor ober na den eersten toe gebogen stond. Dies
eerst een weinig door de vzeemdigheid ontsteld / kroop onder 't dek: doch sich
bedenkende / en geensins meinende voor spook verbaard te zijn;
sagh wederom van 't bed: bevindende alsdoe / dat het noch niet vol-
komen licht / en echter klaar genoegh te sien was / dat die eene
recht op staande de gordijn was van de venster / aan de eene kant ge-
schoven; en d'ander die voor ober stond / een schuins opgaande trap / die
nebens 't venster in die kamer schiet. Een ander / onlangs noch in 't leven / en
wel een seer verstandig man / vertelde my: hoe dat hy insgelijx en op gelyken
tijd / so versche gekomen uit den slaap / sagh van sijn bedde het rabat of
schoozsteen kleed / recht over hem / bescheidelikt voor enen man aan / die de
hand uitstak om hem te groeten / als oft hy daar van buiten ingekomen ware.
Da dat de damp diep of ondiep in sijn herffens sweefde / so scheen die man
hem nader by te komen / of verder af te treden. End' indzulk was so kragtigh/
dat hy dat schijnssel aanspzaak; het bzagende / wie zijt gy? en wat wilt gy?
Doch met een / de geesten door die oefeninge door gebzoken en geheiderd
zijnde / so sagh hy wat het was.

S. 13. Ik kom tot den misflagh van 't Gehoor / die mede door den slaap
veroorzaakt word. Sulx is my selve menigmaal gebeurd / dat ik of 's
nachts/

nachts / of 's morgens versich ontwaakt / de klok meer slagen telde / dan sy waarlijk gaf; en somtijds drie voor een. Die weerkilank of verdubbeling der slagen was dan in de herffenen / noch van den slaap beneveld zijnde; en so de doozgang hier en daar noch wat berstopt: waar dooz 't geluid in d' Inbeeddinge gemaakt / noch eens en andermaal moest wederkeeren. Dit meer dan eens besocht hebbende / en daar by denkende aan 't gene ik uit Descartes had in acht genomen / dat de beweeghingen eenmaal in 't buigzaam lichaam ingedrukt / wanneer die dooz ene andere oorzak tusschen beiden zijn gestuit / van self dan wederkeeren / so haast als dat belett een einde neemt; gelijk 't papier of laken lichtelik sich wederom in de gewoone ploof of bowde schikt / daar 't omgeslagen enen tijd lang uit gehouden was: so gaf my dat daarna een veerdig antwoord in den mond wanneer my d'een en ander voorquam die een doodkist hadden horen toekloppen / of diergelijk. Want ik bevinde dat dit meest den genen wederbaart / die van dat handwerk / en so meer dat geluid als andere gewoon zijn; dat sy 't / schoon wakende / nochtans altijd by nacht vast hoozden / wanneer men slapende meest drosmt van 't gene dooz den dagh gebeurd / of ons gewoone handel is. Ook heb ikse gesproken / die my verklaarden / dat nooit iets diergelijk / of datmen voorspook noemt / aan hen gebeurd was / dan van al sulken aart als hunne daghelijksche hanteering medezaght.

S. 14. Ik voege hier nu by een vzeemd gespook dat dooz lang wakent is ontstaan; 't welk ons in de beschrijvinge der Schipbzeuke van 't Jaghe Cer Schelling word gemeld. Sy waren dooz gebrek van slaap / en veel geleden ongemakken so verswakt / dat vele weinig wisten watse deden / of waar se waren: waar af verscheidene proeben daar verhaald hebbende / so seit de Schryber van hun 32. man die sich gebozgen hadden op een vlott: Nu waren wy wel so na gekomen. dat wy, naar 't schein, verscheidene visschers vaartuigen aan strand sagen liggen, en de visschers hunne netten over stokjes scheeren om te drogen: en komende noch nader, so hebben wy vele menschen op het land gesien; en meer en meer naderende, konden wy op het selve een deel Hollanders bekennen, die wy voor ons scheepsvolk aansagen: (met een ander vlott te voren van boozd gegaan /) ja bekenden hen so na, dat wy sonder verrekyker hun kleeding konden onderscheiden; enige met hoeden op 't hoofd, andere met mutsen en oorlammen. Daar warender in bafta en zeildoek gekleed, en sommige met het bovenlijf naakt. De Schipper sagh uit sijnen verrekyker, en hield het voor ons volk van 't aldereerst in zee gedreven vlott: het selfde bevestigden, door 't sien met den verrekyker, de stuurman en barbier; sonder dat iemand van de 32. zielen in twijfel trok, of alles sou na ogenschijn vast en waar zijn. Een weinig bozder / dan verhaalt hy / wat hen / aan land gekomen zijnde / daar doe verder van bejegend is / aldus. Op wegh hadden wy enig gesprek van wegen de menschen; eerst van de swarten, en daar na van de Hollanders, die wy gesien hadden; waar sy souden mogen wesen, of waar wy hen souden kunnen vinden: en voorts, wat wy meer uit zee aan land gesien hadden. D'een seide, sy souden in de
Dui-

huizen zijn, die in 't geboomte stonden, daar wy op aangingen; d'ander, dat sy wis alle by den schipper waren, die voor uit was gegaan; daar wy ons in 't eerst ten deele in gerukt stelden. Maar gekomen by 't geboomte, vernamen wy geen betreden noch bereden paden, noch ook huizen of menschen. Wy riepen overluid, om ons hier of daar te doen horen, maar kregen geen bescheid. En dan noch een weinig verder: Wat belangt de vaartuigen en netten, met menigten van Swarten en Hollanders, die wy alle ogenchijnlijk gesien hadden, daar van openbaarde sich niets, en alles was voor ons verdwenen. Derhalven viel ons meer en meer in, dat onse ogen verblind waren geweest. Dit woord te meer bevestigd uit het gene dat hy van den boozeser schryft / hoe die in 't laatste geheel simpel wierden wech dooide; en datse sich bevonden op een onbewoond eiland te zijn / dat negen mijlen zeewaarts van het vaste land gelegen was. Nu blijkt genoegzaam / dat den schryver geen Theologant noch Filosoof geweest zy; en nochtans noch hy / noch iemand van hen allen / schoon gemeen volk / hadden daar gedachten van iet omatwelyx / of van Spokery; maar bonden d'oozsaak in hen seif / ten aansien van vermeerjinge des lichaams / en gebrek van slaap.

S. 15. Van d'us half slapende ga ik nu over tot de wakenden die altijd slapen / dat is dromen / door kragtige verbeeldinge van swakke hersenen; hoedanige meest in de kinderen / of oberoude luiden / of by die van 't geringste oordeel of verstand zijn. Want daar dat kleinste is / daar is d'inbeeldinge / na der geleerden algemeen getuigenisse / groot. Want so als iemand door de scherpte sijns gesichts sal door den nevel heen sien / die den wakken ogen dikmaals allerlei gedaante kan verbeelden: so 't is ook dat een klaar verstand en een geoefend oordeel het beswakte byem verheidert en door dien nevel heen siet. Indien maar niet de veelheid der figuren / die ook wel een verstandig man door al te veel bekommeringe of besigheds in 't hoofd vergaderd heeft / hem sijn gesicht of sijn gehoor belemmert; en so doet sien of horen 't gene niet te sien en was / noch geluid en gaf. Hier van is 't dat een mensche dikmaals wel hem seifs mistrouwen magh / of hy al wel gesien heeft of gehoord / het gene anderen / daar by en wel opmerkende geweest / eenpariglijk verklaren niet gehoord te hebben / noch gesien. So heb ik binnen Francker gekend een wyfster / geen groot verstand / (hoe wel so groot wel / datse lang de kerk bedrogen heeft) daarby niet veel swaarbloedige opdampingen gequeld / sich op haar bedde sittende en etende / en sterkt aan sekere webers knecht denkende / die haar van ober lang in 't hoofd lag; sich vast verbeeldde dat hy oprees aan haar boetenein (alwaar de schaduw was van de lamp / die uit de kamer na haar hoosdeinde toe was sichte) en haar de spijs uit de handen greep. D'us sy verbaarlijk / (so sy en de moeder beide seiden) schreeuwe / en de slechte moeder ook geloven dede / wat ik ook daar tegen seide / dat het waarlijk was gebeurd. En van 't Gehoor; het vond sich t'Oosterlittens een eenvoudig slecht verstand van ene arme weduwbyzow; die seer bekommert was / dat sekere honderd gulden /

dens / hare dochter toebehorende / en op interest staande / niet lichtelĳk verloren gingen ; om datse schenen veeg te staan. Op enen Sondag van den predikstoel afstredende / terwijl het volk vast uitging / wierd ik van haar in tegenwoordigheid des kerkenraats / in 't doophuis aangesproken ; of hare dochter nu dan niets met allen van die honderd guldens te verwachten hadde ? Ik vzaagde / hoe sy my op sulken tyd en plaats daer van sprak ? Sy wederom : Hoe ! hebje dat niet in de predikatie geseid ? Wat daer op nu mijn antwoord was / magh ieder by hem selve denken. Ik meen dat diergelĳk wel wyser wedervaart : en wenschte dat de menschen die noch al wat weten willen / of wel daer vooz gehouden zijn ; denkerwijse hunne fantasien niet en vzaghten in de predikationen / waar in sy somtyds horen 't gene niet geseid is ; of in de boeken / om in de selve lets te lesen dat daer gansch niet in en staat.

§. 16. In dese beleerley verbĳstering van sinnen heeft ook 't Geboel sijn deel / en dat niet weinig ; 't Gesicht met een belemmerd zynde : so als besonderlik en wel vooznamelĳk in de Nachtdrukikers te sien is. So noemtmen (hoewel seer oneigentlik en onberstandig dien last der Inbeeldinge in den slaap / 't zy heel of half een mensch bevangende / waar door hy meent van iemand op hem liggende gedrukt te wesen / met verstoppinge des aassens ; het welk hem grote bangigheid te wege vzeugt. Na dat nu deses menschen neiginge tot dit of dat in sijn gemoed gesteld / of voozgaande ontmoetinge of besigheid hem de gedachten wakende geoesend zijn geweest : daar na sal sich dat toeval dus of so aan sijne inbeeldinge des nachts vertoouen. Te vleeschelĳken neiginge / of andere toeval in den slaap / sal hem doen voozstaan / willig of onwillig / en aangename of gedwongene gemeenschap / en vermenginge van man en vrow. Sontoplen sal de mensche meenen / dat hy gestoten of geslagen word ; ja 's morgens ware lykteenen vernemen / en d'een op d'andere plek sijns lichaams dont en blaaw. Van meent hy / dat sulx als hy sich heeft ingebeeld / ook so in waarheid zy gebeurd : en denkt niet / dat hy door benaawdheid van sich slaat / sich sloot en roept / so dat een ander daer van wakker word. So hy van vandat nachtgesicht gequetst is of gewond / hy heeftet self gedaant. En is dat door geen uterlyke kragt geschied : wie twyfelt of d'Inbeelding self dat niet kan doen / die sulken kragt heeft / als men aan bezuyghete vrowen siet.

§. 17. Doch om niet al te veel van desen ober hoop te halen / het gene dus vzeer is gemeld / kan ons genoegh zijn om niet op ons self te veel te bouwen ; als medelwustig van verscheiden vzeemde saken / die wy meenen dat ons self bejegend zijn. Wy sien uit al 't voozseide / hoe dat het ons in saken van dien aart licht missen kan. Wat segg ik echter ? dat men op de Sinnen niet betrouwen magh ? Ja immers : maar niet al te veel : doch so dat men de sinnen wel beproeft / gelĳk een reedschap / of 't al wel gesuiverd en gescherpt is om goed werk te maken. Daar na / dat ook deselbe wel te werk gesteld / en nett in acht genomen werden / wat saken 't zijn /

op werken / en of het ook bequame timmerstoffe is die hen onder handen komt : besiet het laken eer gy 't koopt. Het seift den meester wel / *Et quando bonus dormitat Homerus*, de wakkere Homerus raakt ook wel eens in slaap. Men moet niet licht geloben / datmen hooft of siet het gene nooit of selden word gesien; want het niet licht gebeurt dat nooit gebeurd is: noch ook het gene men gewoon is alle dagen of te horen of te sien; also men dooz gewoante wel de opmerkinge vergeet / en dooz gelijkheid van gedaante iet vermeint te zijn het gene men gewend is te vernemen / en dat nochtans geheel wat anders is. God heeft ons onse Sinnen niet gegeven / om als de beesten blotelick op de gedaanten aan te loyen: maar ook 't verstand daar by / om die daar mede te beproeven enbestieren. Dat laat ons ook in 't volgende te werke stellen.

IV. HOOFDSTUK.

Gelijkerwijse moetmen neerstig letten op het gene dat door Kunst of door Bedrogh geschied,

§. 1. **I**ndien de Kunst / die de Nature volgt / noch de Nature te hulpe komt; so veel te minder plaats blijft daar over vooz de gewaande Cobery. Het is byna onseggelyk / wat wonderen dooz middelen der Wis-konst worden uitgericht. De wonderlike Regenboge word dooz glas en water / de vreeselike donder met den blyem dooz 't kanon / de wind dooz windvoers / en andere verwonderlike werken dooz veel andere scherpsinnigheden nagebootst. Al by 2000. jaar geleden wist Archimedes binnen Syracuse / de Romeinsche Scherpsbloot dooz wiskonstige bedryven en gereedschap boven 't water in de lucht te heffen; en dan dooz middel van een glas in brand te steken. Hy meinde / so hy plaats kon vinden buiten desen Hardkloot / om daar sijn nodig reedschap op te planten; dat hy dien wel daar mede soude weten te versetten. Al veel te trotsen roem: of 't is van hem maar by gelijkenis gesaid. Dit had hy beter in de maght / dat hy de pyoef nam van de kroon / die seker goudsmit had verbaescht; intrekkenende hoe veel andere stoffe onder 't goud derselbe was gemengd. Dit was nochtans gantsch sonder Cobery / wat aangaat dat verbranden van de scheyen; en buiten alle konst van wichelary / so veel de kroon betrof. Archytas van Tarenten wist ene houtene duibe also toe te stellen / datse vloog: gelijk een ander konstig meester ene rabe die van yser was / en vooz den Keiser Karel ging. En noch een ander die tot Durenburg een vlieg also gemaakt had / datse scheen te leven. Die maar de boeken van Cardanus de *Subtilitate*, dat is / van de Scherpsinnigheid, bysonderlick 't 18 boek / gelesen heeft / sal over sulke dingen geen vermoeden hebben / van Onwels werk of Cobery. En so hy diergelijk in Duits vernemen wil / behoest sich dat niet veel te laten kosten. Hy heeft sich maar te hou-

houden aan het boekken dat Wynand van Westen / met den titel Mathematilche Vermakelikheden, heeft aan 't licht gegeven; eerst achtmaal in het Fransch / en 1671. de bysdenmaal in 't Nederduitsch gebzukt en nitberkocht. Die sich den handel niet verstaat / en vooz syne oghen siet; sal meinen dat de heift ten minsten niet natuurelijk is; en 't is het altemaal.

§. 2. Hier by komt de geswindigheid en sterke oefening der leden / die dooz den langen tijd en stibige gewoonte bewegingen doet maken / daar ieder ober moet verwonderd staan. Maar so als in het III. Boek getoond is / dat alle konsten die men van den Duivel acht te zyn / of waarlijk iets te wege bzingen / of in den schijn: so moet hier van 't Bedzogh niet een gesproken worden / dat noch veel verder gaat; waarom wy ook niet den gemeenen naam van Tobery niet anders dan een spin en loos bedzogh verstaan. Wy hebben daar in 't selfde deel verscheide staaltjes af gesien. En vooz so veel als hier noch iets te pas kan komen: men sie hoe sich de menschen licht bedzogen laten / van diemen Waarseggers en Duiveljagers noemt; hoe seer de Guchelaars en kamerspeelders 't volk verblinden / en hoe sich iemant bemst beseten of behert te zyn. wat Spokery somtijds dooz bobery word aangericht. Dit moestmen eerst dan ondersoeken / want eer iets van dien aart gebeurt / eer datmen denke dat het quade menschen doen / of dat het van den Duivel is. Ik wil alleenlik hier nu in 't gemeinz vermelden hoe se doen; en op wat wyse sich de menschen / hun bedzogh niet merkende / of ook niet eens vermoedende / bedanken laten / dat al der seiber werk of weetenichap meer dan hun eigen is.

§. 3. De Wichelaars wat doense anders dan den menschen seggen / het gene sy dooz hemelyk en neerstig vragen eerst vernomen hebben; so verree 't niet de waarheid ober een komt: en 't ander daar sy geene nette kennis van bekomen kunnen / of die geheel aan 't blind Geval / dat is aan Gods Doozsienigheid zyn hangende / of anders boden t menschelyk verstand verheben zyn; daar slaanse seer voozsichtig na / en om niet licht te missen / besluiten dat niet doobelsinnigheid van woorden / om niet behaald te worden. Het gene in mijn derde boek van Heidensehe Orakelen gesied is; behoest hier niet verhaald. Maar dese slechte menschen die hen self vooz Duiveljagers en Doozwiksters by het volk / noch slechter dan sy self / vertonen; die weten wel dat het de gaalwste geesten niet en zyn / die humen dienst of raad versoeken; en die so slecht is dat hy daarom by hen komt / wel wil bedzogen zyn / al weet hy 't niet. En seker komen dese niet by sulken volk / om hen te proeven of te ondersoeken watse weten; dan souden se wat seherper op hen letten / maar tonen niet hun vraghen / dat sy het hen vertrouwen / of immers dat sy 't wel vermoedelik so denken; en volgens dien hequaam zyn om sich licht wat wyse te laten maken. Diesz wordense dan ook na dat verstand bereght: so dat ik nooit vernomen hebbe / dat iemant by sulck volk om raad geweest was / of sy quamen t huis met dat bescheid dat sy betoverd waren; of so daar iet verlore was / dat sulx wel na by huis (bemerckende dat dese vragher niet seer verre was geweest / daar

hy 't verloren konde hebben) en onder vrienden of geburen schuilde. Want so het wederom gevonden wierd / dan hadde die van wien 't gestolen was / uit nabedenken 't goed in 't heimelk weerom gebraght. So niet / dan bleef 't gestolen / en den argwaan in het hert van sulken armen vragher op al sulken vriend. Het zyn ook wel de nietgesellen van de dieben: met eere die dan goed seggen hebben / om aan te wijsen sulke plaatsen / daar door hunne eigene bestellinge of medetweten 't verloren goed versterken is.

S. 4. In geenderhande saken word dit slaggh van volk meer aangesocht / dan van verliesde sotten of sotten / om na te vorschen 't gene hen de jalousie of minnend in 't hoofd brengh / watter omgaan magh: wien haar beminde liever heeft; of wie hem in den wegh is by de juffer die hy vryt / dat daar geen einde af komt: of / so het tusschen man en vrom niet wel en gaat / wat toverher daar van de oorzaak zy. Al scheelt het nu dien menschen niet / by wien sy dus ter biechte komen / of sy het raden of niet raden / so veel de waarheid self betreft: nochtrans ont hun gewin in acht te nemen / so stellen sy op alle plaatsen wacht: sy houden volk in dienst / die daar voor niet bekend / sich self niet koppelen bemoeijen / en so de biechte horen / dat heimelk overdragen; de huizen zijnder na getimmerd / om somtijds geesten en gesichten te vertonen / die 't hen dan quans wijs seggen. Seer aardig is dit alles na het leven afgeveekt / in 't Fransch Spel / genaamd *La Sorciere*, de Toveres: so dat een Leser anders niets beghoest.

S. 5. Hoe voortz de konsten op bedroggh / of tot verwondering gericht / by diergelijken slaggh van volk geoesend worden / sal ik nu uit Cardanus brest betonen. Hy geeft ons dyederhande reden / waarom dat dese konste niet in achtning is: „ voor eerst / om datse op geen ernstige bedrypen aange-
 „ leid / ten anderen / van ongeachte menschen word gespeeld; ten ver-
 „ den / van geen achtning der godlijkheid / gelijk in 't Heidenoom / word
 „ ondersteund. Waar by ook komt / dat sulke konsten als onnut en poel /
 „ ook door de wetten ernstig verboden zyn. Want wat magh 't vaten (seit
 „ hy vorder) het vint eerst in te swelgen / en dan uit te blasen, tranen uit
 „ d'ogen doen vloeyen als men wil / bloed uit het voorschoud tappen / spy-
 „ kers met zaden uit den mond halen / armen en handen in seyn door-
 „ priemen? ja / gelijk ik gesien hebbe / seit hy) dat iemand drie ringen
 „ los / en elk besoudec teffens in de lucht wierp / die wederom nedervallende
 „ in een gestrengeld waren? Euen began op den vloten buik setten / en
 „ het punt so tot het hecht toe omhuigen / of in seyn ook daar door henen
 „ stoten. Een kind sonder hoofd / en het hoofd wederom sonder 't kind
 „ vertonen: alles levendig / en sonder dat het kind ook lesfel krygt. En
 „ echter so en wist hoe sy het doen / het soude u rouwen dat het u maar enen
 „ beuit gekost had om te leeren. Het gene sy verbergen in den mond / heeft
 „ sijn bescheid in de Natuur. Sy weten dat te vergen achter in de keel / sy
 „ swelgen 't en sy spouwen 't weder uit wanneer se willen: gesolpen door
 „ veelvuldige oefening en langdurige gewoonte. Sy eten ook vergif / te
 „ vaten overhoedig water ingenomen houdende. Daar zijnder die getyck
 „ als

als goddelijk bezukt in ontnaght konnen vallen / en sich seer lang in sul-
ken staat als dood onroerlyk houden: ook dooz gewoonte / en om 't sotte
volk en kinders te bedriegen.

S. 6. Madien dan klaarlik is te sien / dat alles maar natuurlik / schoon
bejendelik dooz menschen kraght en list word uitgeright: so is het maar
onweetenheid / of onbedachtsaamheid / om datmen niet begrijpt hoe sake
geschied / daar na vermoeden op te nemen / dat daar de Duivel hand in
heeft / of dat het gene dus geschied / dooz Tobery geschied. Met sulke
een boozbarig en lichtveerdig oordeel moet een mensch te schande komen.
So ging 't in Friesland iemant / wien ik van syn beroep niet sal beschryven/
hoewel hy dood is / om hem niet bekend te maken. Hy hadde sich in 't
openbaar verluiden laten / dat van de kamerspeelvers / die doe aldaar ter
stede kermiss hielden / tobery / dooz Duivels toedoen / wierd gepleegd.
Het hadden anderen gesien / en hem also verhaald / dat hy het daar booz
houden moest. Daar bleef hy ook noch hy / wanneer een seer verstandig
heer / doe burgermeester van die stad / en uit wiens mond ik 't hebbe / den
Guchelaar liet hy sich komen; en in de tegenwoordigheit des anderen / de
kunst die hy wist gelijkerwijse doen als booz het volk. Maar als nu dese
so genaamde Toberaar / dooz last des selben Burgermeesters / al die selfde
dingen langzaam en bescheidenlik vertoonde, gelijk hy syne proef gedaen
had op 't Stadhuis / waar op hy had verlof bekomen om te mogen spelen:
verdween terstond dat quaad verwoeden van dien eersten man / bevinden-
de dat al die tobery niet anders dan behendigheit van seer geswinde hande-
ling en was.

S. 7. Maar nu sal ons Cardanus noch al groter dingen melden / die hy
verklaare gesien te hebben te Milanen van twee Turken. „ Niet groot/
en rank van lichaam / namen ieder een mensche op de schouder; en
doegen / sonder hulpe van gewicht om sich daar mede ober eind te hou-
den / dien op een touw op / dat gespannen so veel schuinsheid hadde / dat
pas de hoogte was de helfte van de lengte. Wonden daar na scherpe de-
gens van deze spannen lengde aan de enkelen; en klommen so noch
rens / elk met dien mensche op de schouder langs dat selfde touw; hou-
dende so wyjd de beenen van malkander / dat beswaarlik iemant anders
so op vlakke grond losbandig soude konnen gaan. Doe ene tafel leg-
gende op dat selfde touw / sonder enig steunsel; giugent met rollen onder
hinne voeten daar op langs. Noch miet: een touw gespannen aan het
top des hogen torens van 't kasteel / so steld dat het benedeninde maar
een derdendeel der hoogte van den toren affiond: klom eerst daar met
gewichten so hy op; en doe daar weder af / booz ober hellende / gedu-
tig of hy viel. Het wierd gemerkt / dat hy de hoogte met de groote tee-
nen als met enen myptang klemde. Hy nam noch daarenoben aan den
selfben tocht te doen met enen man op schouder als te voren: maar nie-
mant was so loen dat hy sich liet behopen tot sulke een gebaar. Der-
scheidene grote boysten / aldaar gekomen / om dit schetspel aan te sien / be-

„ beklaagden sich de moeite niet. Maar 't volk geloofde / dat het wer-
 „ ken van den Duivel waren; als gaande / so als sy begrepen / boven het
 „ vermoegen der natuur. Dat is na mijn verstand / so als ik in mijn
 II. Boek betwefen hebbe / den Duivel al te veel. en so als in dit IV. reeds
 betwefen is / de kraghten der Natuur en Kunst te weinig toegeschreven.
 Maar een van dese Turken / seit Cardanus / wierd daar na noch kris-
 sten / ende liet sich dopen: het welk hem buiten twyfel niet is toegestaan /
 of heeft geinceg betoond / dat sijne kunst natuurlijk was. Doo; welke hy
 ook (so als Cardanus verder daar te kennen geeft) noch naderhand ver-
 scheidene andere wonderen bedyeden heeft. Hy seif (so groten filosoof als
 hy in waarheid was) betoont genoegsaam / dat hy d'oorzaak en de mid-
 delen van dese konsten wel had aangemerkt / en dat het alles maar natuur-
 lijk was.

§. 8. Eer ik van dese konsten scheidde / moet ik een weinig van der he-
 dendaagsche Heidenen so genaemde toverplegingen / of eigentlijk guichela-
 ryen melden. En wy behoeven ons in desen op geen boeken te verlaten / de-
 wijle 't ons aan levende getuigen / die in der selver landen seif geweest sijn /
 niet ontbreekt. Ik salder twee of drie ter yocbe melden; en 't sal genoegh
 sijn om daar uit te mogen gissen / hoe 't met de anderen magh gaan. Dit
 lees ik dan in Schoutens Oestindische reise / met opmerkinge gesien /
 en so gemerkt / dat al het gene datmen anders hiels voor Toverpe/
 geen toverpe was. Ik sal 't verhaal daar af bekorten / om hier niet al te
 „ groten plaats te maken. „ 't Was tot Bengale / dat een hunder kamer-
 „ speelders / met yceind gebaar en seer geswindelik / enen bamboes / twan-
 „ tig boeten lang / aan 't onderende anderhalve spanne dik / en boven
 „ den toelopende / op sijnen gordel stelde. Toen ene dochter van omtrent
 „ de tweeartwintig jaren / den man geradelik van achter op de schouder
 „ springende: kwam paknende langs dien bamboes om hoog: en sacter
 „ boven op / de boenen kruisliw onder 't lijf gestoten hebbende / en d'op-
 „ perleden steeds bewegende / om so 't gewicht te houden. Daar na de
 „ man voortstappende met wyde schreden / en beide armen los by 't lijf
 „ neerhangende: dyoeg desen stols met dat yzowmensch boven op / een
 „ stukweegs voort / den buik voor mit stekende tot stemfel / en gedurig
 „ opwaart siende / om 't werk in stuur te houden. Dus quam sy eens
 „ knaphandig weder af / en na een deel grinnatsen wederom daar op
 „ geklommen; so blijde sy sich met den buik voor ober op dien stok / de ar-
 „ men ende beenen lustig uit maatkander staande. Daar mede tegh de dra-
 „ ger wederom aan 't lopen / so los van handen als te voren; en liet het
 „ yzowmensch onboschadig weder af. Daar na een stok den selfden man
 „ op 't hoofd gesteld / niet ondersternit van handen noch van armen; so
 „ klein dese dochter / en noch een swartmetje van de 15. jaren / d'ene voor
 „ en d'andere na / wederom als voren daar by op: so geseten / wierden van
 „ hem lopende / en gins en weder vingende / rondom gedragen sonder scha-
 „ den. Wie siet niet / dat dit alles doo; de kunst, de oefening en de geswindig-
 „ heid;

heid; en so door middel van het lichaam en de leden in 't gewigt te houden/ ge-
 lijk ook den bamboes/ (self na 't gevoelen van desen schryver, word verrigt ?
 §. 9. Dit selbige oorzaken moet ook 't volgende geschied zijn. „ De-
 „ selfde beide dochters gingen op hunne ellebogen / met de hoof-
 „ den gansch om laag / en de beenen reght om hoog; bogen hun-
 „ ne achterhoofden met den nekke vlak aan tegens 't ruggebern /
 „ en voorts achter ober tegen d'aarde: inbogen dat het vooz-
 „ hoofd achter aan de hielen raakte. In desen stand gedoogden sy / dat
 „ elk drie messen en twee sabels met de punten tegens 't aangesicht / en
 „ met de hechten in de aarde wierden vast gesteld; en wisten doe veelmalen
 „ 't gansche lichaam wonderlyk te keeren en te wenden / terwijl de hoof-
 „ den tusschen al die vegens en die messen bleven staan: doch stonden ende-
 „ lik dus onbeschadigd weder op. Het oordeel van den schryver / wel met het
 mijne t'samenstemmende / sal ik met sijne eigene woorden seggen. Hoewel
 de gemelte actie sommigen onder ons schein ene duivelsche konst, en een
 gansch onbegrypelijk werk te zijn: so docht my dat die natuurliker wyse dus
 konde geschieden. Want dese geswinde vrowspersonen, die ongemeen vaer-
 dig, rad en buigzaam van leden waren, in 't rondom lopen, t'elken op de
 handen steunende, met de voeten het draajend lichaam wisten om te keeren;
 so dat het hoofd op dusdanigen wyse nier alleen still en onbeweeglijk, maar
 ook self onbeschadigd op sijne gestelde plaats konde blyven staan. Van
 diergelijke dingen als ik daar uit Schouten hebbe aangehaald / heb ik er
 selfs gehoord uit monde van die daar by zijn geweest; en die daar wel op let-
 tende / ook hebben aangemerkt / dat alles maar natuurlyk; doch wel
 door konst en list also vertoond wierd of verricht.

§. 10. En dat sich niemant en verwondere / hoe menschelyk vernuft en
 konst de leden dus gewennen en gebruiken kan; so heeft men maar te den-
 ken aan 't gemeene woord / *Consuetudo altera Natura*, dat de Gewoonte is
 ene tweede Natuur: deselve so veranderende dat sy deselve niet en schijnt
 te zijn. Door eerst wat het postuur belangt: Gewoonte sonder blyt / sal
 maken / dat men veel menschen aan den gang / aan 't houden van hun hoofd
 en gansche lichaam siet / wat werk sy daghelijc doen / of van wat hand-
 werk datse zijn. Wat heeft hy niet al arbeids op den hals / die eerst op enen
 winkel komt / om iets te leeren? Hoe schijnen handen ende voeten / daar sy
 mede werken / hem self eerst in den wegh te staan? Wat heeft hy ene letter
 niet wel dikmaalte besien / om na te schryben; of sich wel te bedenken / om
 verscheidene by een te stellen: wanneer hy eerstmaal op de lees- of schryf-
 school komt? Maar die nu eens volkeerd / en daghelijc geoefend zijn; hoe
 veerdig gaathen alles af? Self ook / indien de mensch het een of ander
 ontbreekt; de dienst die 't aan het lichaam moeste doen / word door een an-
 der lid volbraght. Dus hebben wy dan ook gesien / hoe dat een vrow-
 persoon / de beide armen missende / so wel het naajen dede met de voeten /
 als iemant anders wel bedreven metter hand. Ik mijde de wijfslapigheid:
 en ook zijn sulke dingen in 't gemeen so wel bekend / dat ik niet nodig hebbe
 meer

meer exempelē daar over op te halen. Nu / dit getuigen ons de reissigers / dat sulke menschen als die wonderlike konsten doen / van jongs op onder-
 twesen worden om de leden te gewennen : daar toe veel middelen gebruiken-
 de / van of dit of dat te eten / of van vasten / of van salvingen en smeer-
 ringen ; om 't gansche lijf / insonderheid de zenuwen / te smeediger te ma-
 ken. En daar toe dient ook die *ἐγκράτεια enkrateia*, onthoudinge, *υπο-
 πιασμός*, hypopiasmos, dat bedwang, en die *δουλολογία δουλαγογία*, dat
 dienstbaar maken van de lichamen der Grieken / die sich in de vechtsporten
 oefenden : van welken Paulus een exempel nauw / om ons geijlicke wijs /
 in de oefeningen onses lichaams tot den dienst des Christendoms / het rechte
 middel aan te wijzen. 1 Kor. 9: 25 / 26 / 27.

§. 11. Doch somtijds is de konst so groot niet als 't Bedroggh. Geijck /
 wanneer een man sich / onder ene mande sittende / van alle kanten met ver-
 scheide degens laat doorstreeken ; en dat hy niet alleen verbaarlik schreeuw /
 maar 't bloed ook tappelings beneden uitloopt : dat echter dese man terstond
 daar aan de mande wechgenomen / gansch onbeschadigd wederom ten booz-
 schijn komt. Want wat de mande self betreft / men heeft gemerkt / dat
 die ruim wijs genoegh was / om de steken daar in te ontwyken ; waar toe
 sulke een / gewoon sijn lichaam allesins te keeren en te buigen / wel raad moest
 weten. Dat schreeuwen / eben eens of 't hem so bijster seer dee / heeft hy aan
 hem self. En wat het bloed betreft / hoe licht kan hy (al was hy naakt) of
 dus of so / of self ook onder d'zarde / daar hy van de mande plaats / het bloed
 van 't een of ander beest in ene blaas verborzgen houden ; en die dan so door-
 steken laten ? En so is dit dan maar doorsteken werk. Booz sulke konst
 genas een paap op Scherpenheubel / als by mirakel / enen onbekenden /
 daar toe omgeloecht / van enen buchel ; door dziemaal sterchs daar over heen
 te strijken met de vlakke hand. Want dese quidam hadde onder sijne klede-
 ren op sijn rugge ene blaas vol winds ; en dese sijne Priester ene grote
 speloe tusschen sijne vingeren ; daar mede onder 't strijken in die blase stee-
 kende. Dus ging de wind dan uit / en wierd sijn rugge plat. So als dan
 ons Liefvrow (op sijn Brabantz) door hare papen sulke mirakel doot / so
 doet se ook de Duivel door de Coveraars.

§. 12. Ik sal hier by vermelden / het gene van Bernier / die een verstan-
 dig en naawkeurig schryver is / in sijne beschryvinge des koningrijks van
 Kachemir / in 't noorderdeel der landen onder den Mogol behorende / op
 desen sin in 't Fransch beschreven is. „ Cot Baramonlay foundemen aan
 „ hem doen sien een groot mirakel der Mahometaansehe Priesters : te we-
 „ ten / enen groten ronden steen / te swaar om van den swaarsten man
 „ behoudens grote moeite op te beuren : denwelken echter elf aanbidders
 „ des Profets / alleenlik ieder met den tip van enen vinger blotelik aan-
 „ rakende / so licht gelijk een veer opheffen souden. Die voegden sich dan
 „ dicht aan een gedrongen / daar rondom / met lange rokken aan ; die
 „ hunderden dat van d'omstanders niet bescheidelik gesien kon worden /
 „ hoese deden. Hun seggen was / dat sy den steen sterchs met de tippen
 „ hanner

5. hinner vingers raakten / en dat hy hen so licht viel als een pluin. Maar ik, seit Bernier / die d'oghen vry wijd open dede, en dit werk van naby beschowde, vernam genoegsaam, dat 'er groot geweld op deden; en docht my dat 'er den duim by voegden, dien seer vast aandringende tegen de voorste vinger. Dies hy dan met geld te geben verkreeg / dat hy eens in de plaats van eenen hinner elf moghte staan; sich met een houdende alreeds genoech verskerd van de waarheid des mirakels: Sy meinden wel / so 't schijnt / dat sy wel met hun tienu / sich in 't samenzingen daar na schikkende / genoegsaam souden zyn / den steen te houden. Doch vonden sich bedroggen; also de steen / van hem niet ondersteund / dan dat hy slechts het einde sijnes vingers daar aan hield / gedurighlyk na sijne zyde overfloegh. Hy dan ten laastten doende / so hy merkte dat sy deden; so wierd also de steen dan van der aarden / hoewel met moeite ongelicht. Hy dwars daar over aangekeken / en des beducht booz swarigheid / riep mede / *Karamet*, dat is / mirakel; klom op sijn peerd / en maakte sich / eer hy bekend wierd / spoedig wech. Dusdanig waren de mirakelen van dien beroemden heit den Pater Marcus d'Abiano: dewelke hebbende eens tot Madrid verscheidene gemaakte sicken / endie men booz beseten hield / genesen: wannere op 't laast een vromensch waacklik siek / booz hem gebzaght wierd / geheel te schanden raakte; en sich van daar maakte / so heimelik en haastig als hy moght. Dit heeft ny een voornaam en eerlijk burger deser stad / die self daar geweest is / en 't ook gehoord heeft van de genen self dien 't wederbaren was / (hoe blind paapsch dat se zyn) met meer omstandigheid verhaald.

S. 13. Maar hoe en souden ons de menschen niet met hunne kunstigheden so misleiden / of wel ten minsten tot verwondering verrukken konincsalsonen weert / dat self de beesten 't konnen doen? En dat niet sulx alleenlik / als het schijnt daar sy booz lichaams maaksel / en seker slaggh van leersaamheid wel meest toe deugen: maar ook wel 't gene daar sy alderminst bequaam toe zyn. Sodanig is het dat Suctonius van keiser Galba schrijft: *ovum spectaculi genus, elephantos funambulos edidit*: dat hy een nieu slaggh van een schowspel stichte; te weten, olifanten die op de koorde dansten. Plinius lib. VIII. c. 2. getuigt daar hy ook / dat hen Cæsar Germanicus het scherpen dede leeren: hoewel het waren *motus inconditi*, bewegingen wat grof en ongeschikt, so als die beesten selve zyn. Men vindse heden op meer diergelijke dingen afgevecht. En 't gene booz de menschen alderveemdst schijnt; waaruit d' reuboudigen dien beesten menschelijck verstand toeschrijven / of wel geloven / datter self de Duivel onder speelt / en dat de meester van den olifant een toberaar magh zyn; dat is / dat sy 't verlorene / of 't gene men gestolen acht te zyn / dat heeft doen soeken / en onder enen kring van menschen uit der selver sakkén halen. Doch daar behoeft geen groot verstand toe / om te gissen hoe sy doen. Want heimmelik heeft dan de meester of een van de sijnen / op gaalwieberjen afgevecht / den eenen tets uit synen sak genomen; en enen anderen / doch buiten

ten deffels weten / weder toegesteken. Het heeft op seker woord of teken / dat d'omstanders niet en weten / afgeregh (gelijken so de honden vele dingen leert) en dat of horende of siende van den meester / als het is ontrent den mensche dien het toegesteken is: doet dan so als 't geleerd is / en haalt het iemand uit den sakk; gelijk een waterhond / het gene men in 't water / of ook elders heen geworpen heeft / na leidinge van sijn gesicht / gehoor / en reuk. Ik sprekke van de hedendaagsche kamer speelders niet / die in Oostindien de slangen / ratten / muusen / na 't gefang of snarenspel doen danssen: also my een verhaal van alle diergelijke dingen te byzede uitlopen soude; en so veel als geseld is genoeg behoort te wesen / om al 't andere te kunnen giffen.

S. 14. Ik sluite dan dit hoofdstuk / met een woord te melden van dat wonderlijk bedrog / waar toe somtijds 't geval (om so te spreken) heeft gedaend; waar mede sich doozstepene bedriegers verwonderliker wijze wisten te behelpen. De Heer Moroles heeft ons booz 10. jaren een register sulkker 26. in de Fransche tale aan 't licht gesteld; waar van ik maar die twee sal noemen / Arnout du Till / en koning Sebastiaan. Die eerste enen Martin Guerre tot Cholouze op en uit gelijkende: wist sich / dooz alles op het sijnste te verneemen / gedurende 's mans afzijn in den oorlog / by deffels vrom te houden als de rechte man. Dit duurde so drie jaren lang / tot dat de rechte Martin Guerre 't huis gekomen / wanneer 't bedrog des anderen al was in pleit geraakt: en hy daar dooz volkomelik in 't ongelijk behonden / wierd levendig gehangen / en daerna verbrand / in den jare 1560. Antoine Verdier in sijn verboldig der Lessen van Pieter Messias / beschrijft de historie in 't hozt / na Gilbertus Cognatus in 't 24. hoofdstuk van sijn 4. boek. Ombolgende is dit gebleken een doomaald bedrog te zijn / het gene velen / doe 't begon aan 't licht te komen / ook al booz Coberp was aangefien: also de menschen meinden / dat geen mensche sonder dat alle dingen in 't besouder so naarkeurigh had kunnen weten / om sich so in alles te gedragen / als de eigen man van dese byzouwe. Maar Verdier weersprekt hemseben / wanneer hy / of Gilbertus ook / (uit wien hy 't heeft) bekend staat / dat dien Arnaut in den oorlog was geweest de eigen makker van Martin; van wien hy alles listighk heeft kunnen vagen / of in scherpe achtting nemen 't gene hy van self verhaalde: en dat hy evenwel vermoeden heeft van Coberp; waarvan in 't vonnis van de rechtters niet het minste woord gemeld is. Want al wat daar in van de misdaad staat verhaald / is bloclik met dese woorden uitgedrukt: *Pour punition & reparation de l'imposture, fausseté, supposition de nom & de personne, adultere, rapt, sacrilege, plaige, larrecin & autres cas par le dit du Till prisonnier commis*: tot straffe en beteringe van 't bedrog, de valsche voorgevinge van naam en persoon, overspel, sehakinge, kerk-dieftal, roverye en andere wegen door den voorseiden du Till begaan. Want het is in 't minste niet te denken / dat d'aller snodeste misdaad / als te weten Coberpe / niet en soude onder so veel andere tuit / uitkelik genoemd geweest; en maar als ene der geringste on-

Der 't woord *autres cas* , dat is andere wegen en gevallen slechts begrepen.

S. 15. De andere van wien ik spreken wil / was noch merktwaardiger persoon : te weten / iemand die sich in den jare 1598. eerst uitgas voor Sebastiaan / die koning was van Portugaal / en sonder erfgenaam gestorven in den slaggh tegen Mulei Maluk / den oom van Mulei Mahomet; dien hy als koning van Morocco en Fez te hulpe quam / twintig jaar te voren. Het was geen eene vrouw of enkel huisgesin / of stad / gelijk als met Du Till: maar vele koninglike hoven / die hy met de geloofwaardigste bewijzen innam / als dat hy was die koning / diemmen dood geseyd / maar sedert den voorszeden veldslaggh levendig noch dood vernomen hadde. Geheel Europa / buiten Spanjen / 't welck sich meester van het koningrijk gemaakt had / was byna gebzaght in dat gevoelen; en de Portugtjzen / hunnen eigenen koning hebbende / noch allermeest. Niet een geheim des konings noch des koningrycs / of dese wist het op te lesen : en wierd ook aan sijn lichaam / wesen / sprake / niets gemerkt / dat niet sodanig was / als menigen van 20. jaren heugde dat Sebastiaan geweest was. Eindelijk in hechtenis geraakte te Napels / en gebannen op de galejen / of na Spanjen versonden / of na Portugal (men weetet naadlijx waar hy eindelijk gebleven is) sterf / na 't getuigenis van sommigen / in de gevangenis; voor af beleden hebbende / dat hy het niet en was / waar voor hy sich so stout had uitgegeven. Verscheiden waren van hem de gevoelens van de menschen : *les plus avisez le tinrent pour un imposteur* , *les ignorans pour un magicien* , *les simples pour Roy* : de schrandersten van oordeel (seit Roccoles) hielden hem voor een bedrieger , d'onweetenden voor enen tovenaer , d'eenvoudigen voor Koning. Hy is'er nooit een diergelijk bedzogh bespeurd / daar aannen so veel reden hadde om te seggen / dat sonder Duivels toedoen niet gepleegd kon worden : en eventwel zyn dat onwetende by desen schryver / die het daar voor houden. Doch die wat schrandere is / sal recht uit seggen / dat het niet meer dan menschelijk bedzogh geweest magh zyn. Waar komt het van te pas / dat ongemeene kennis / van waar menschlike geheimnissen / gemeenschap met den Duivel heeft ?

V. H O O F D S T U K .

Die lessen al in acht genomen , so sal 't den mensche dikwijls noch ontbreken aan de middelen , of aan gelegenheid , of neerstigheid om alles na behoren te verneemen , so dat hy daarop vast magh gaan.

S. 1. **D**us bezre heb ik mynen Leser in bedenkinge gebzaght / om niet so lichtelick iet voor wat onnatuurlijx aan te nemen / uit dien dat het gebzrek van woordeel aan ons self kan zyn : maar dat en isset noch niet al.

al. Want laat ons al van sulx als nu boozseid is geenen nood meer hebben: so sal het ons aan Middelen of aan Gelegenheid ontbreken konnen / dat alles t' onser kennis niet komen kan het gene wy wel moesten weten / om booz vast en seker aan te nemen / dat iets van sulken aart is als het gene daar wy in dit boek van spreken. Gp hoort of siet misschien iet byemids of byeeselijx / gevoelt u wonderlijk gesteld / in alles ongewoon: segt daarom noch niet dat het spookt / of dat gy ook betoverd zijt / of iemand daar gy sulke byemidigheid aan vindt. Het komt somtijds maar aan op enige omstandigheid die u het gantsche werk ontdekt / so sy ontstaat; of so die maar ontbreekt / u booz altoos onseker laat. Eer proebe sal ik enige geringe staaltjes aan den Leser tonen / waar op dan noch wel wat gewichtigs volgen sal: en eerst van Spook.

S. 2. Neemt eerst eens / 't gene ik self ervaren hebbe. Ik en mijne huisvrouw sien by lichten maanschijn van mijne buurt aan d'andere zijde van de prinssegracht / aan eene van de huizen seer bescheidenlik: als of daar ene Juffrouw stond in nachtgewaad; en die sich mede enigsins beweegde / of te leefde. Indien 't so ware / moest ik een klein juffrouw woont van sulken draagt / en 't daarom schein dat sy daar iemand wachten moest. Ik nam dan booz / wat nader derwaarts heen te gaan: en so ik 't eerder niet bekenen konde / tot daar aan toe. Maar nauwelijx tien treden booztgegaan / so sagh ik dat het anders niet en was / dan 't schijnfel van de Mane aan den ondergebel van het huys / door seker tusschenschutsel van een leusel / en anders niet met al. Indien sich nu dat schijnfel had aan my ver-toond ter plaatse die besloten was / daar ik had moeten blijven daar ik stonde: 't gebrek van dese eene omstandigheid had my geduuriglijk gelaten in onsekerheid; en iemand die wat lichtelik geloofst boozseker doen geloben dat het was het gene 't in den eersten schein.

S. 3. Dit van gesienem; nu iets van gehoorde Spook. 't Heeft my een seer verstandig koopman hier verhaald / dat seker huys in dese stad van spook berucht / (waar toe ook de bewoonder / om so veel te minder huur / niet weinig hielp) na by het huys van enen bakker stond. Die 't my verteld heeft / so veel kleinder van geloof in sulke dingen als hy groter van verstand is / begaf sich niet geselschap op de plaats / daar hem geseid wierd dat men 't alle nachten vast ontrent 2. of 3. uren hoorde. Hy hoortet ook. Maar niet so licht verbaard / en des ook ongereed om dat booz Spook te nemen: so vraagt hy wat booz lieden dat daar naast aan woondē, die hy dan dacht dat lichtelik dat spook wel maken moghten. Hy word gewaar / dat 's bakkers huys daar achter om een ander huys dat tusschen beiden staat / recht met het bakhuys neven komt; sy luisteren te samen nader toe / en merken wel bescheidenlik dat al 't geluid / dat sy dus langen tijd booz spook gehoord en nooit getruyseld hadden / niet anders was / dan 't gene van den bakker in het buiten van sijn meel / of 't roeren van den baktroegh wierd gemaakt. En doe was 't uitgespookt. Hoe licht had iemand / die van buiten komende / en

tere nacht maar op die kamer sich verhouden hebbeude / niet weetende van de gelegenheid der buurt / en daar op uit de stad vertrekkende: sich selven konnen vestigen in desen waan / dat hy daar spook vernomen hadde? Maar is het sulken menschen te vergeven / die sonder eens te denken dat sy eerst verneemen moesten / of sy de oorzaak vinden konden; tersond so vastelijck geloben dat het spookt? Dit zijns die ons 't spookt meest in de weerceld bzingen / dat sonder hen wel haast verdwijnen soude.

S. 4. Ik kome van 't gesicht en van 't gehoor mit tot iet dadelijc. Een feer geleerd man heeft my eens verteld / wat hem eens self is wederbaren. Hy hadde de gewoonte 's avonds op sijn bedde by de keers te lesen. De beddestede was een ledekant / pavilioens gewijse; en 't vertrek in 't bovenhuys / met ene houten vloer. Hy las (juist of dat wesen wilde) in den boerhen van den Duivel in het predikants huis van Mafcon. Doch daar in besig fiet hy de gordijnen van malkanderen halen / en dan wederom toeschijete / verscheide malen achtereen. So weinig bygelovig als hy was / of ook van spook verbeerd; berging hem 't lesen evenwel. Opstaande ging hy rondom sijne ontruste rustplaats / en de gansche kamer door en door; maar bond het minste niet. Hy was genoodsaakt sich doe wederom te leggen / en den slaap te soeken; welken hy ten laatsten vond. Indien hy 's morgens noch geslapen hadde / wanneer de deur van sijn vertrek geopend wierd en dat gebal niet aan sijn volck verhaald; hy hadde nooit geketen wat het was. Maar nu also hy waakte / wanneer door iemand van het huis de kamer d' eerste maal geopend wierd: so sagh hy dat tersond een kattje / dat daar in besloten was geweest / na buiten liep: en daar was nu sijn spookt.

S. 5. Nu merkt daar tegen eens / hoe andere menschen / die 't niet kragt so hebben willen datter spook sal zijn sich hier vergiffe. De hoogduitsche schryver van den Helsen Protens wil niet dit verhaal bewijse / dat sich de Duivel onder Luchtschijnsele ook wel vermengt: en hy vertelt ons een historie / die ik / om dat se niet veel tijds te lesen weerdig is / bekorten sal. „ In seker doorp van Ouitland was een wijf / niet van den besten naam / lichtveerdig „ en geneegen tot den dzonk. Sy sloog geen kansen af daar wat te smullen „ viel: en so van niet geselschap / onder welken ook haar man was / na „ een van de naaste dorpen tot een feest der Joden opgetrokken / vertoesde „ vjn wat laat / en was niet lichtelijck na huis te krijgen. Op 't laast van „ hare nabuerinnen aangemaand / in meeninge / gelykenen haar had wijs „ gemaakt / dat reeds haar man voor uit was: liet sich seggen / en ging „ t' huiswaart met de vrontwen. Maar onder wegen merkende / dat noch „ haar man met d' anderen in 't doorp gebleven was: liet sich niet langer „ houden / maar keerde wederom. Daarop van verzen twee dwaallich- „ ten sich vercoonnende: so meinde haar geselschap / dat het d' anderen wa- „ ren / die om de donkerheid dus niet kantacrens quamen; en dat derhal- „ ven 't wijf den man daar te gemoete ging: waar om sy haar dan ook „ verlieten / sonder vrese van gebaar. Daar na ontsiende sagen sy die

„ lichten doe niet meer : daar uit vermoedende / dat sich het manvolk niet
 „ de vromt weerom in't doop begeben hadde / om noch eens om te dinken.
 „ Waar na een uur of twee de man gevolgd / en vindende sijn wijf by dat
 „ geselschap niet : daar by verneemende / dat twee dwaallichten onder aan
 „ de Lucht gesien / en kortz daar op verdweenen waren : begaf sich weder-
 „ om te rugge / en socht sijn wijf. Doch sy en was in geen drie maanden
 „ weer te vinden. Daar uit ontstonden allerley gedachten : by sommi-
 „ gen / dat haar dat dwaal-licht / by anderen / dat haar de Duivel had-
 „ de wechgevoerd ; insouderheid / omdatse / als 't geselschap haar belet-
 „ ten wilde wederom te keeren / noch byster gebloekt hadde. Du sal ik d'
 „ eigene woorden van den schryver hier in't Nederduitsch seggen. Derijd gaf ein-
 „ delijk de sekerheid : te weten , dat sy , die verwerde nachtlichten te gemoete
 „ ylende : deselve , van den bosen vyand tot sijn voornemen misbruikt , haar had-
 „ den in den naaften vloed gevoerd , daar sy verdronken was. Du volgt daar
 „ van 't bewijs / belangende dat dwaallicht en den Duivel tsamen. Want ,
 „ seit hy / na een vierendeel jaars wierd sy in't water , aan een krepelbosch ,
 „ waar aan haar rok was vastgehaakt , gevonden.

§. 6. Si lieve ! Leser / denk toch eens / hoe vast dit ga. Dooz eerst / dat
 het dwaallichten / en in waarheid geen lataernen zijn geweest : also hy ons
 geseid moest hebben / of daar geen huisen waren daarse schenen / en ver-
 dweenen ; want sy selfs sagens eerste dooz lantaernen aan. Dan / of 't stil
 weer / of windig was / en dat de lichten konden wesen uitgewaaid : enf.
 Maar nu / het waren liever sulke lichtschijnzelen : wat dan ? kon sonder
 die geen dronken wijf by nacht in 't water loyen ; dat menigen gebeurt ? of
 uit ander oorzakke aan 't water neer geseten / of mistreedeude / met hare klee-
 deren ook hechten aan de takken ; het gene self den nuchteren / en ook by
 dage wel gebeuren kan ? Doch laat het ook al zijn gelijk hy seit : was dan
 dat dwaallicht niet genoegh / om haar die dooz den dronk al doosde te doen
 doelen / dat daar de bose Wyand ook noch by moest komen / en Godez won-
 der schepselen misbruiken / daar hy niet eens gebruik van heeft ? Sie toch /
 bescheiden Leser / hoe licht de menschen / die toch hebben willen dat het
 spoken sal al spooktet niet / sich let bedunken laten dat den minsten grond
 niet heeft. De vrom was dood / die houde self niet seggen hoese om den
 hals gekomen was ; en geen getuigen zijnder by geweest / die dat verklaren
 konden : moet daarom nu de bose Wyand zijn in 't weerk geweest ?

§. 7. Ik sal dien schryver met sijne eigene woorden slaan / die in dat self-
 de hoofdstuk dus van dese dingen spreekt. Ik houde anders alles niet voor
 onnatuurlijk noch voor Daivels guichelrye , wanneer sich menig valschelik so
 iet verbeeld. Als by exempel , wanner die dwaallichten somtyds bersten en
 kraken , en een onaangenaam en seldsaam geluid van sich geven , byna als hee
 geweene of suchten van een mensch : so valter menig , overmits de schrik den
 mensche 's nachts eer inneemt dan by dage , en hem belett sijn oordeel en ver-
 stand behoorlik te gebruiken , waar door de reghte oorzaak niet bekend word ;
 in gedachten , dat al dat suchten , steenen , kraken , zy des Satans apery , en
 't rasen

*tralen van een Spook. Nochtans ontstaat sulx alles uit de aangerekene stof-
fe; en word wel dikmaals diergelyke aan een hout in 't vuur, dat op den heerd
ontsteken is, bespeurd. Die sulx bekend staat / (so als 't ook in waarheid
is) hoe kan die plaats in sijne herffens binden / voor soodanige gedachten /
als eben daar verhaald zyn van dat djonken wijs? Want van die twee lucht-
schynsselen en heeft hy diergelyk niet eenen toebal aangewesen / en eventwel
den bosen vband in dat spel gebzacht.

§. 8. Hy geeft my van hier mede nietwe stoffe / om mit eigene onderbindin-
ge iets te melden; mitsdien dat hy van 't vuur gewaggh maakt op den heerd.
De Leser lachte niet mit my niet / wanneer hy my van sulken slechte saak sal
horen sprekken: want diergelyke zyn 't daar 't meest op uit sal komen / daar
menig sulken groot gespook af maakt. 't Was booz een jaar of twee / dat
ik des avonds liggende te bedde / bescheidelikt beneffens myne huisvrom
hoorde kerren in de wand / als of het ware tusschen 't naaste huis en 't my-
ne: al eben eens gelyk een beest / doch meest gelyk een hond of kat (dat ook
't gereedste was te denken) die dodelikt benaayd was / en 't geluid alleny
verminderende stierf. Wy mensden / doe de goot wierd schoon gemaakt /
dat een dood beest daar moest gebonden worden; maar het en was er niet.
Nu onlangs heeft ons gansche huisgesin geleerd / wat dat geweest magh
zyn. Wy saten desen winter 's avonds na den eten tsamen om den heerd;
en hoorde alle eben eens 't gesucht en kerren van een stervend beest. Be-
kommerd / dat het niet te redden soude zyn / so luisterden elk dies te neer-
stiger / waar 't wesen mocht / en of er by te komen ware. Ik die den
muur die na de goot is aan de reghter hand / 't vuur op den heerd booz / en
achter my de bedstede hadde: en konde anders niet bemerkken / of dat ge-
kerm was al ter reghter zyde achter my / en nevens de bedstede als de reis
te voren. 't Geluid begon te minderen / en eindelikt / wanneer ik meest op
middel dacht / ook op te houden. De kinderen bemerkten eerst / dat het
geweest was van den pot met water / die eerst over 't vuur hing / en nu afge-
nomen was. Dies liet ik dien eens wederom daar over hangen: waar op
't geluid als voren op een niets begon; het dorel afgenomen zijnde mindere-
de; en de pot wederom van 't vuur / geheel te niets ging. Ik soude sonder
dese klare onderbindinge nooit hebben kunnen denken / dat sulx geluid uit
sulken oorzak was ontstaan.

§. 9. Nu moet ik iet van boozspook seggen / dat my daar eben word ver-
teld gebeurd aan ene dengdelike weduwvrom / my wel bekend. Sy sagh /
wanneerse byster was / beneffens noch een andere / in hare buurt by a-
vond stond / bescheidelikt / so 't aan hen beide scheen / een ijs of doodkist op de
bare staan: waarop de andere so meende voort te gaan / beschroomd om
nader by te komen: maar wel verskerd by haar selve dat sy dat daar sagh.
Doch dese die 't my heeft verteld / en wilde niet: dan overreedde d'andere ten
laatsien / datse moet greep om noch so veel nader aan te treden / datmen 't
van nabij bekenen / en met handen raken moghte. Doe sagense dat het
een geest met vleesch en been was / maar niet geen verstand: te weten een
jong

jong koerbeest / hokling ofte beerze / dat so mak en stil stond of het spookte-
 Doch als het d'eerste enen slaggh gaf met de vlakke hand / so ging het voort.
 So d'andere nu slechts allien getweest / of haar geselschap so weel hartig als
 sy self : dat hadde moeten boozspook zijn / en seker soude sy gesworen hebben /
 datse klaar en duidelik gesien hadde alsse meinde. En so daar iemant nader-
 hand gestorven is / in 't huis daar sy dat booz de deur gesien had ; ongetwij-
 feld soude dit daaraf het boozspook zijn getweest. Dit eens also gebeurd /
 moest naderhandg haar dikmaals diergelijk doen sien : en so het bygelobe in
 in de menschen komen.

S. 10. Du sal ik een exempel seggen / van eenen die boozsichtiger was in sijn
 oordeel ober spook. Wanneer hy inden schemeravond met geselschap wan-
 delde ontrent een adelyk huis en plantagie ; saggh hy seer kenneelik / also hem
 docht / enige van 't volk des huises wandelende langs de laan. Waarop hy
 eenen van de dienaars / die daar kostg op uit quam / vragende / of 't ade-
 lijk geselschap al gegeten hadde : tot antwoord kreeg / dat sy so eben als hy
 nit ging / waren aangeseten. Daar nit moest dese man noodzakelik be-
 sluiten / dat hy de genen die daar binnen aan de tafel saten ter self de tyd
 daar buiten niet gesien had wandelen : en ebenwel be sloot hy daar nit noch
 niet / dat het spookery getweest moest zijn ; hoewel hy niemant meer en saggh.
 En ook al niet / schoon hy niet wist dat iemant op dien tyd op d' andere
 plaatsen was / also der aan dat dorp verscheidene zijn. Want hy begreep
 seer wel / dat hy niet al te wel daar op gelet had / of 't al volk was van dat
 huis / die sy te voren sagen : om dat het hem niet vzeemd scheen / so sy 't
 waren ; ja 't naaste was om dat van hen denken / op hinnen eigene plaats. En
 overmits dat in den tyd dat hy hen was booz by gegaan / hem de knecht ont-
 moette ; so konde sy wel eenen hoek zijn omgegaan / en hem uit d'ogen dus ge-
 raakt : also hy hen booz dat boozoordeel / dat hy wel wistte wie sy waren /
 niet had nagelieken. Hy hoedde sich verhalven van te seggen of te denken /
 dat sijne eigene ogen hadden spook gesien.

S. 11. Maar die boozsichtigheid en hadde Sijetie Tomas niet / die een
 gerucht vraght booz ons dorp / daar ik in mijnen eersten dienst was / dat
 haar een spook / ontmoet was / van gedaante als een man die doe wat
 veel figuren maakite ; so dat het sechern dat niet veel aan hem te verbeuren
 was. De vrouw en was niet leugenachtig / en sy vertelde dat gesigt met
 groten ernst. De man dien 't aanging was te houden noch te binden / so
 sy moest horen dat hy lebendig al spookte : en 't waren beide ledematen
 van de kerk. Het moght niet minder zijn / offy moest booz den kerke waad
 ontboden worden / en geben reken schap van haar Gesicht. Om die dan
 te verstaan / so dient / dat dese vrouw recht achter mijnent woonde ; en
 dat den hof of tuin van desen man naast aan den mijnen paalde ; de beider
 heiningen in een beloop. Sijn huis met stoep en kuifel volgde in de selfde
 roijning aan den tuin ; en alle drie aan enen groenen kamp. Dien moeste sy
 langs mijne schutting en de sijne / en dan voortg sijn huis ten
 einde gaan / om aan de buurt te komen. De schutting van sijnen tuin lag
 dies

dies tijds onder voet / om beter in de plaats te maken; also hy een nieuw huis gebouwd hadde / waar over noch veel spookz was met den timmerman / niet weerdig om hier by te melden. Ik vzaagde van de vrouw / of sy sulx waarlijk en bescheidenlyk gesien had als men seide? en dat was / ja. Waar 't spook haar was ontmoet? Sy seide / aan de zyde van den muur / daar dat stakerfel doe ter aarden lagh. Hoe laat het was? ontrent acht uren 's avonds. Waar hy doe bleef? Sy seide / dat hy schielik was verdwoenen; sy en wist niet waar. Aan welke kant / na synen tuin toe / of den kamp? Na 't tezp toe / seidese; dat was die kamp. Ik vzaagde offe ook was verschilt? So seer / bekendese / dat sy schier van haar selven was. En was hy / wiens gedaante u verscheen / doe ook van huis; so dat hy 't self niet wesen konde? Dat wistse niet. Hebt gy dan ook niet aangemerkt / of hy misschien / vooz hy u heen getreden na de buiten zyde / niet achter om u weder in den tuin gestapt is? Daar hadde sy van schyik niet op gelett. Doe was het mijne beurt / om haar te seggen; dat het geen spook was / so een man die leeft des avonds ten 8. uren by syn eigen huis gesien word: dat dese schyik in haar geen oorzak hadde; maar dat die oorzak was geweest / dat sy niet sagh waar dat hy bleef. Ik braght haar 't Spook dus uit haar hoofd: en dede haar beloven over al te seggen / datse beter onderricht was; gelyk sy dede. Mitsdien deed ik het mijne by de onrustige gemeente: nam mijnen text ter proespredicatie uit 1 Tim. 4. 7. Verwerp d' ongoddelike en oudwyfliche fabelen; en oefent u selven tot godsaligheid. Daar mede was het al in rust / en Doede Crispinus) so was syn naam) en spookte naderhand niet meer.

S. 13. Op diergelyke wyse heb ik hier eens over jaar na twee gelyke spookselen vernomen. Men seide my / dat seker handwery man berklaarde seer bescheidenlyk by nachte vooz syn bed gesien te hebben enes mans gedaante / die hem duidelik bercondigde / dat hy in 14. dagen sterben soude: erit dat die nu op twe na al berlopen waren. Dat ook deselve man die siekte seer ter herten nam / om dat syn swager vooz drie jaren 't selfde was gebeurd / al eben eens als hem; en dat die na verloop van den gesetten tyd aan syn huis / gestorven was. Ik socht dien man te spreken en vond hem na veel vragens: met dat bericht vooz af van die hem kenden / hoe dat hy van gelove Doops gesind / in syne levenswyse sig genegen toonde tot den dzonk; en onlangs na 't versterben syner eerste vrouw / met achterlatinge van kindere / in d' achtste week hertrotd aanseker Roomsche gesinde dochter / die so over 't kind / als anders met hem niet wel en leefde / of hy mee haar / noch meer daar toe verballen was. Ook haddense des daags te voren byster met malkander over hoop gelegen / wanneer hy dzonken 't huis gekommen was. Hy hield sich sedert dat gesichte beter 't huis / en by syn werk; waar in hy ook / wanneer ik in syn huis quam / besig was. Hy seide dast / dat hy des nachts van 't bed affende in den dzoom, sagh iemand sitten aan den heerd / gekleed als een der stads soldaten; maar of hy enen degen hadde / daar had hy juist niet opgelett. Hy wenkte / so hy meer

meende / sijne huishvrouw haar seggende en toonende wat hy daar sagh. Hy
vraagt den man / hoe komt gy hier / mitsdien sagh hy hem naderen / en de hand
toelagende ; doch hy die weigerende / vraagde wederom / wat wilt gy ?
Waar op die ander seide. Ik legge u ; dat gy om de veertien dagen sterven
sult. Hy doe ontsteld / 't is te kort ; maar moght het noch drie weken zijn.
Waarop sich d' ander / eerst stil wijgende scheen te bedenken : maar doe
herhaalde / neen , 14. dagen. Waar op ontwakende / bevond hy dat het
was een Droom. Men hadde 't my vooreen Gesicht / den wakenden ver-
scheuen ; aangegeven.

S. 14. Van my gebraagd na veel omstandigheden ; en na de mate sijner
kennis onderrecht om van dit voorsal (wat ook de oorzaak moghte zijn)
een goed gebruik te maken : so vraagd ik hem / of 't waar was 't gene my
aangaande sijner susters man daar by verhaald was. Hy seide / eben eens ;
behalven dat den selben eene week meer was gegund geweest. Ik ging
dan (sonder hem te melden) aanstonds na de suster toe / welker tweede man
't geweest was / en die ik vond sitten by den derden. Maar sy verhaalde my d'
historie aldus. Haar man / sich al te seer in sterken drank verlopende ; ge-
raakte eerst aan 't quijnen / en voorts volkomen siek te bedde / dies liet hy
eindelick den Doctor halen , daar hy in 't eerst niet toe te brengen was / omdat
hy sulken man bykans vooreen bode des doodts aanmerkte / daar hy niet
veel sin aan hadde. Het viel ook eben so ; den Doctor sijne siekte seer ge-
vaarlijk achtende. Ter laatste dagh versocht hy sijne huishvrouw / die om hare
koopmanschap ter markt wilde gaan / by hem te blijven ; also hy in die nacht
gedroomd hadde / dat hy dien dagh sterben soude. Dus bleef de vrouw
dan t' huis / en op dien dagh so stiers de man. Siet wederom hoe groten on-
derscheid in die vertellinge van den swager en de vrouw.

S. 15. Nu / die begreep de sake eben eens als ik. Te weten / dat de man
nooit veel bedacht op sterben / en geheel anders leevende ; hoe hard hy sich
te boren hield / om self den naam ook niet te hebben van 't gene hy niet geer-
ne was : wanneer hy nu bemerkte dat het ernst wierd / daar oer seer ont-
steld geworden zy. Uit die ontsteltenis onstond die droom / en uit dien
droom noch meer ontroerenis van bloed en geesten ; wanneer de siekte doch
alreeds de oberhand genomen hadde : en so was 't eene middel oorzaak van
het ander / om menscheliker wijze desen man so veel te eerder in sijn graf te
helpen. Want God die hem sijn peck op sulken dagh had vast gesteld /
heeft ook de middelen also geschikt / dat het niet anders wesen moght.
Maar wat den anderen betreft ; dat / meen ik / spreekt van self. Hy
heestet maar gedroomd ; en meer en is er ook niet af gekomen / also hy
nu so lang daar na noch leeft. Het hadde my nochtans een schriftgeleerde
voore wat sonderlings in 't eerst gemeld. Gaat dan eens daar op zell.

S. 16. Ik moet hier by noch iet besonderlijx en wonderlijx gedenken /
van enen man / wien ik seer oud en blind in myne kindscheld heb gekend ;
en niet wiens soons soen / noch in friesland leevende / en een man van staat /
ik opgewassen ben. Hy hadde sich verplicht / om een volslagen jaar alleen
te wonen / op een eiland in de Friesche wadden / oostwaart naast aan

Schiermonnikoog / het Bosch of Kroonzaand genaamd / dat met een hoog getijde onder loopt. Daar had hy sich een houten huisje / dat hy voor 't Hoogh water op kon byzelen / doen maken; en ook van levens middelen voorzien. Hy hield et uit; maar geen lust altoos om dat noch eens te wagen / so byster seide hy dat het daar gespoekt had in die eenzaamheid. My heugen niet seer wel so veel besonderheden / als ik met kindsche ooren daar van wel heb aangehoord: dan in 't gemeen / dat die seer wonderbaar verteld zijn / en alle geloofwaardigheid te boven gaande. Dus maak ik my mitsdezen sterck / om die van stuk tot stuk te wederleggen. Wy waren boe maar kinderen / en die doe mannen waren zyn nu lang al dood. Wy hebben 't geen van allen uit des ouden vaders eigen mond: of hebben 't niet voorzoodel aangehoord. So ook de genen die doe wel van meerder jaren zyn geweest / maar niet de algemeene lichtgelobigheid behebt. En wie 't ook zy / hy heeft er maar uit sijn verhaal / die doe alleen geweest is; behalven hem en heeft er niemant iet gesien. Hy self ook in dat algemeen voorzoodel zijnde / en in die nare eenzaamheid; die hem te veel gelegentheid en tijd gaf om te denken / dat hy dus God versocht / en in gevaar sijns levens was: wat had hy niet al oorzaak / om dyoef-geestig / in de swaarste fantaspen te verballen / die ooit mensche heeft gehad? En eindelk / hem was er aangelegen / dat hy de swarigheid hoor al niet minder maakte in 't vertellen / dan sy waarlik was geweest.

VI. HOOFDSTUK.

Het selfde salmen aan den genen sien, diemen gemeenlik voor beseten of betoverd houd,

S. 1. Indienmen nigelijker wijze niet Besetenheid of niet Betovertheid te werke gaat; men sal de saken even eens bevinden. Want aangesien dat alle die den Duivel dat vermogen op de menschen toestaan / self besekken / dat daar altyd / of ten minsten doorgaans medesiekten onderlopen / als iemand van den bosen geest beseten is; en dat betovering self siekten in den mensch veroorzaakt / so dat hy siek is om dat hy betoverd is: so kan ik gansch niet sien / hoe sy van weten konnen / dat sulke quaal of siekte niet geheel natuurlijk zy / en dat de Duivel daar niet onder speelt. Het moeten al erbare en wel geoefende verstanden zyn / die daar hun oordeel over geven sullen. Maar heeft men overal en altyd sulke mannen by der hand? of hebben die altyd wel de gelegentheid / om alles af te sien en by te wonen / daar 't oordeel uit te maken zy? Maar nademaal het meest geringe luden zyn wien sulx gebeurt / die niet veel onderbindinge en hebben / en over sulx te lichteliker sich verbeelden / dat ene ongewone siekte / quellinge of vzeemd gebal of van den Duivel of van quade menschen zy: so gaan sy ook niet tot d' erbareste Doctoren; maar tot sodanige gesellen / die van

alsulke dingen meest vermaard zijn / als sy wanen dat de quaal is. Die helpen hem dan in die mening voort: want alle die by dat volk komen die moeten sekerlik betoverd zijn; sy krijgen anders geen bescheid. Hier dooz word dan het slechte volk belett/ van wijser en opregter onderricht by wel-erbarene Doctoren te gaan halen: ja self met een boozoordeel ingenomen om het niet te doen also sy dan in hynne fotte inbeeldinge te meer versterkt / d' erbarenste Doctoren self verachten / als hebbende geen doel getroffen / en niet getweten dat de patient betoverd was. Ook neemense daar toe wel oorzak op/wanneer sy lang vergeefs gemeesterd hebben: met denkende *quod Non est in Medico semper relevetur ut aget*. De quaal heeft somtijds groter kragte dan konst of meester hulp toebrecht.

§. 2. Dus heb ik iemant eens tot Franeker gekend / die lang aan 't quynen was; en meimende derhalven / dat hy moest betoverd zijn; sond hy na Endor (dat was lang te Bergum tot enen Ba-al Oov of duivel ja-ger; die hem liet weten / volgende de regelen van sijne konst / dat hy wel sekerlik betoverd was. En wetende/dat sulken achterdocht gemeenlik op de genen valt die meest met iemant omgaan / en onder vrienden en ge-
buren d' argwaan allermeest regeert: so dede hy den kloot ook rollen daar hy van self henen wilde; hem doende seggen / dat hy van enen syner neer-ruige / niet verre van hem wonende / en desselfs wijf / weyl ouders ook den naam al hadden; die tsamen sonder kinderen / en warm geseten wa-
ren / betoverd was. Dit was ook al 't bewijs / waarom hy sulx volko-
melik geloofden: en seker wijf van onbeswoerden mond sich in geselschap liet ontballen / dat dese lieden daar aan schuldig waren.

§. 3. Hier over kreeg ik eerst / daar na mijn waarde antgenoot / in de gewone huysbesoeking / byz beel te doen. Versocht by hem te komen/ daar die vier menschen waren: deed ik er't mijne mede toe/om hen te bevre-
digen. Die man en byzow sich over 't seggen van dat wijf beledigd hou-
dende: so was haar eerste uitblugte sulx te loochenen. Doch van my aan-
gebzongen / om te seggen / wats van gepraat mocht hebben; also d'om-
standigheden leerden / datter iet van haar geseld moest zijn: verschoonde
sich hier mede / dat als van anderen / in dat geselschap daar sy was / dat
praat gerept wierd sy dat niet eens bevestigd hadde / maar alleenlik middel
aangewesen / om te mogen weten of 't so ware. Dat was / de byzow die
men booz schuldig hield / meer dan den man / eens waar te nemen op de
botermerkt; en wederbukkende om dit of dat te sien of op te beuren / alsdan
een hand vol souts al stillekens van achter op haar lys te leggen: So sy
kon toberen / sy soude dan niet konnen uit de stede gaan. Hier op sprak ik
het vonnis overhuid / dat die alzulken raad gegeven hadde self de Cove-
resse was / en d' andere twee luiden byz. Want / seid ik / (hoe vreemd
haar dit ook booz quam) het was ontwijfelbaar een toberstuk / te konnen
maken met een hand vol souts / dat iemant ongeschult en ongebonden
vast blijft op de plaatse daar hy staat: die sulx dan weet aan anderen te lee-
ren / dat die kan toberen. Indien gy dan van onser een betoverd zijt /
(dit sprak ik tot den sieken) dit is de byzow die u betoverd heeft. Dat wijf
wierd

wierd dus de mond gesnoerd / dat paar verlicht / en die sich booz betoverd hield beschaamd. Mijn amtgenuot en ik en toerden nooit daar ober meer gemoeid : en al de spraak van tobery was uit.

S. 4. Dus heb hier een ik seker dochtertje gebonde / dat eerst van wonderlike sware stuijpen overvallen / doe blind en stom geworde was / daarna de stuijpen haar verlatende / en haar gesicht ook wederkerende ; so bleef het echter stom. In alles weder frisch van lichaam en verstand / weet niet te seggen wat haar heeft gedeerd. Maar d' Ouders / en insonderheid de Moeder / door de bzeemdigheid / de bysterheid en de langdurigheid der quale / ook gekomen in bedenken van betoverdheid / daar aimans praat toe hielp : begaben sich na eenen van die omsweevende Joden , waar van Hand. 19. 13. in de moeder-molensleeg / die onder 't slechte volk der Joden Doctor heet : en voorts tot seker besje in de kattenburger straat / op ene kamer wonende / daar 't jong volk ook om raad komt / of wel om goed geluk te horen. By dese lieden wierdense dan wel versekerd / dat hun kind betoverd was. Ook wierd haar raad gegeven om te weten / wie 't gedaan moght hebben / so spottelijkt dat ik het niet verhalen magh. Dit wierd bevestigd door te wonderlijkt gekranste veeren / uit haar slaapkussen / sose seiden. Ik quam er self een af te sien / en schaamde my bykans / datmen booz wonder hield ; het gene gansch geen wonder was ; en by de genen die met beddegoed en veeren handelen / genoegh bekend / dat in den aart van sulke veeren is.

S. 5. Maar seker Predikant / niet van de kerk van Amsterdam / maar daarom echter t' Amsterdam genoegh bekend / had ook geseid / dat hy die dochter booz betoverd hield. Men seggen was / so hy dat seker wist / dat hy dan self een Toberaar moest zyn / of niet verstaan waar in de Tobery bestaat. Want aangesien dat Duivel nochte Toberaar let doen kan boven de Natuur : so moet de quale door sulck een verwoekt / hoe bzeemd of wonderlyk / nochtans natuurlyk zyn. Toch hoe sal iemand weten / dat de schade aan eens menschen lichaam / natuurlyk zynde / niet uit de eene of andere verdorventheid der deelen zy van self ontstaan ; maar hem door mensch of geest van buiten aangebraght ? Geen toberaar sal aan den Predikant te kennen geben / dat hy 't veroorzaakt heeft ; noch minder dat hy 't dede door des Duivels hulp / waarinnen wil dat alle tobery bestaat. Ook sal de Predikant niet seggen / dat het de Duivel self hem heeft geopenbaard. Hoe weet hy dan / dat sulck een kind betoverd is ?

S. 6. Noeh twee heb ik hier by te doen / die niet betoverd / maar beseten waren / sose seiden : te weten Cedske Waks tot Francker en Harmen Chertz tot Amsterdam. Dat brouwensich heeft de Predikanten vele jaren lang booz haar doen bidden op den predikstoel / als ene dochter die seer qualik gesteld is , of omtrent op sulken sin. En waarlijk was sy ook sodanig. Want niet groot van verstand / hadde sy des eventvel so veel / dat sy de gansche stad so lang bedroogh / door sich te beinsen erger dan sy was. Ik segge / erger : om dat ik reden hebbe te geloben dat haar let scheide ; geijk ik ook hier boven III. S. 15. van deselfde spreekende / te kennen gaf. Maar sy behielp sich in haar armoede met de kunst om hare elende te ver-

ge-

groten na den schyn: en siende datmen haar geloofde / misbrukte si met vele stoutigheid den dienst der predikantē / en onthelligde dan telkens het Gebed. Want menigmaal is my dit self gebeurd / dat haar broeder / de een kleine jonge als een sterk man aan de deur quam kloppen / gelijk als commandeerē (want bekerf dheid had hy niet geleerd) dat ik strak / strax / moest by sijne suster komen. Die vond ik daar dan liggen achter over / met den mond en ogen toe / met de voeten schoppende / maar meest met de beide handen hard op de borst slaande; daar sy niet van ophield / of sy moeste d'eere hebben datter een gebed geschiedde: 't welk so haast niet uit was / of sy quam in stilte / begon te sutchten / alleyn de ogen te openen / eerst slaawelikh / en daarna wat hartiger te spreken.

S. 7. Hoewel my 't werk begon verdacht te worden / om vele redenen / niet nodig te verhalen: so ben ik echter in vier jaren tijds noch niet geheelik uit den droom geraakt / hoewel het meer was dan ik goed vond om te seggen. Nochtans (als boven ook al eens geseid is) en was ik nooit in dat gevoelen datse van den bosen geest beseten was. Hoe wel ik de gemeene doling doe noch niet verlaten hadde. Na mijn vertrek uit Francker / bemerkten beide predikanten meer en meer / dat daar bedrogch in stak: en sonderling dat sy in 't kloppen op de borst haar selven nett so wist te myden / dat sy de beide borsten niet en raakte / maar ter zyden schoof. Waar na al meer en meer gemerkt / en sy daar op noch harder aangesproken zijnde: heeft eindelijk bekend / dat sy die quale / om 't melden van de menschen en 't gemak des leevens / vooz een groot deel had gebeuysd.

S. 8. Tot die behydenis quam Harmen Eberts niet een goudzaadtrekker van sijn handwerk / pas twintig jaren oud / arm / en nochtans al vait een wijf voozsien. My wierd van hem geseid / dat hy / niet bezre van my af / hoewel in myne wijk niet / woonende / beseten was van enen bosen geest. Nieght in den tijd / wanneer ik besig was schryft te maken / om in druk te brengen / waar uit dit boek ontstaan is / en doe al gerught van was. Dies was hem en den buren ook geraden / self van Predikanten / datmen my eens daar van spreken soude. Ik vond hem / daar versocht te komen / in sijn klein huisje van maar een vertrek / in enen hoek by 't huur sittende; met een somber wesen; en als mynerende: en aanschonds meer en meer sich roevende / als een die 't eubel op sijn lijf kreeg. Na weinich spzaar op 't gene ik hem vzaagde / met seer slaauwe stemm / en als beschreumd: so stond hy op / en wierp heurselfen in den slaapbank / die daar nebens open neergeflagen stond. Mits wierp hy 't lichaam op en neer / stiet met de voeten / sloeg met de handen en het hoofd; en hield de ogen toe. Syne schoonsuster bloog op sijn lijf / hield de handen; vercheidene geburen inkomende / hielden ook hun best: sijn wijf van buiten ingekomen moest uit den wege gaan; also de Duivel (seldense) dan bosser wierd wanneer sy tegentwoordig was. Daar was meer vof om hem te houdē / dan daar toe behoefde: nochtans hield ik al mede / om den pols te voelen / die seer natuurlijk was; behalven dat hy my op 't laatst / dooz all die kragtige beweegingen / wat min gematigd docht. Ik merkte nebens dien / dat hy

ſijn hoofd wel wiſt te wachten / dat hy het aan de kant des ſlaapbankſ niet en fiet : altijd daar ober heen ſtaande of daar binnen blyvende / na dat hy met de voeten voelen konde / hoe bezre hy aan of ober 't hoofd en einde raakte / en ook na dat hy op of neergehouden wierd. Hy wiſt in deſen ſtaat niets van hem ſelven / ſomen meinde; en als hy namaals onboozſichtelik ook aan my ſelf verklaarde. Nochtans had hy gehoozd het gene ik ondertuſſchen ſeide; dat ſemant met hem aan mijn huis moecht komen / als 't ober ſoude zyn; op dat ik met hem ſpreken / en hem boozts na vermogen helpen moecht / waar toe ik ſeide raad te ſien. Hy dan bemerkende / dat ik dus wilde henen gaan / wierd aanſtonds beter; ſich ſtiller houdende / ende d' ogen open doende: en ſeide tegens my / dat hy dan ſoude by my komen. Ik merkte / dat het volk van my verwachtte een gebed te doen: het welk / om ſwakken niet te ergeren / terwyl ik noch in ſtaat niet was om hen 't bedzogh te tonen / van my gedaan wierd in dier voegen; dat ik my hield aan algemeene uitdrukkingen / om niet met God te ſpotten / noch 't heilige den honden booz te werpen. Dit was van Harmen Ebertz, de eerſte vertooning.

§. 9. Daar na gekomen in mijn huis / en meer van my gebraagd dan hy wel wiſt dat op alſulke konſten liep / ſprak ſijnen mond gedurig mis: en als hy om het antwoord eens verlegen was / ſo ſweeg hy ſtill. Maar daar en volgoe meer niet op: geliyk daarna wel in ſijn eigen huis / dat hy ſich telkens dan wel miſliyk hield / en met den binger wees / dat hem de tonge van den Duivel baſt gehoude wierd. Want in mijn huis en hadde hy ſijn volk niet dat hem helpen konde / wanneer hy ſcheen in ongelegentheid te zyn. Het was hem ſeide hy / aangekomen op het ſchip / wanneer hy ongeduldbig wierd / dat hem ſijne byſter (nu ſijn wiſf) geen tijding weten liet: en dat hem een der maats daar tegen boozlas enen briez / waarin gemeld wierd dat ſy haar overliyk droeg; hoewel hy namaals ſelf bevonden hadde dat het leigen was. Daar op dan moedelooſ geworden / op enen nacht alleen ſich boven op het ſchip bebindende: had ſich den Duivel overgeeven / om ſlechts te weten / hoe de ſaken niet de byſter ſtonden. Siet om hoe kleinen oorſaak ſich de menſchen aan den Duivel geven; indien ik deſen man geloven moet! Het beſte was nochtans / dat hem geen ſchriſt was afgeeiſcht: waar uit ik hem ook dede hopen / dat hy noch te helpen was. Want ik en hield my noch niet wiſſer dan hy meinde dat ik was; om hem booz eerſt noch uit te halen / en dan te ſpreken en te doen ſo als 't behoorde. Nu plaagde hem de Duivel meert / na ſijn verhalen / als hy werken moeſte; hem van de trappen ſtotende / of 't werk hem uit de handen rukkende. Die ook wanneer hy met ſijne ondertroude byuid ging op 't Stadhuis / om d' huwelijx geboden aan te geven / hem tot d'zemaal en toe / in 't aanſien ende tot verwondering van ſeer veel menſchen / van de trappen wederom te rugge dreef. Verſocht om enige van dien te noemen; op dat / ſo ik er van moecht kenne / of vernemen waarſe woonden / hen na die ſaken bragen mochte: ſo kende hy ſelf niet eens; en was daar mede van dat antwoord by.

§. 10. Daarna verſocht hy door geburen / 's middaghs aan mijn huis

te komen: 't welk hem van my wel toegestaan / maar van hem niet wierd
 achtervolgd. Waarop dan self hem komende bezoeken / op 't onboozsien;
 en vragende / waarom hy niet gekomen was / en kreeg ik geen bescheid.
 Hy sat / als boren / by den heerd; maar so de slaapbank doe gestoten was/
 en konde hy so veel beweginge niet maken / of soude van de stoel gevallen
 zijn; en ook en wasser doe geen volk / dat houden konde. Alleenlik sat de
 suster met haar kind op schoot / aan d' andere zyde van den heerd / en ik in
 't midden. Hy maakte aansonds wederom grunatsen daar op stoel / so
 veel als sittende geschieden konde. Wel / seid ik / doe 't wat over ging /
 gy sehynt dan nergens af te weten / en doof en blind en buiten uw verstand
 te zyn. So is 't ook / seide hy: gelobende / dat ik my des te meer verwon-
 derde; en onbedacht / dat hem dat aansonds booz de schenen soude spyn-
 gen. Ik vraagde / of hy nu sich beter vond? hy seide sachtjes / ja. Ik
 wederom / of dan de Duivel nu vertrokken was? ook ja. Wat wegh
 dan henen? Doe wees hy in de schoofsteen op / ter zyde daar de suster sat.
 Opstaande ging ik daar van staan / en snuffelde / en sagh vast opwaart /
 seggende; wel Harmen Everts / zyt gy wel verferd dat hy wech is?
 Nochtans verneem ik geen en vieser reuk / daar dogh gemeenlik / so ik
 dikmaals hoorde seggen / de Duivel enen stank laat als hy seheid. Hy
 bleef er by / dat hem die goest dit maal verlaten hadde. Waar uit weet gy/
 dat hy waarlik wech is? op dat ik veilig dan een byz woord met u spreken
 magh: Hebt gy al wel gesien? Wel soud ik niet? Waar sat hy doe by hy
 u was? Hy wees op sijnen reghter voet. Maar waar hebt gy hem
 daar dan gesien / wanneer ik u so eben in benaalwdheid sagh? Hy seic al /
 ja. Maar so gy uwen voet niet saagt / hoe kond gy sien den Duivel sit-
 ten op dien voet? Hoe? soud ik mijnen voet niet sien? Neen: want gy
 my daar eben hebt geseid / dat gy noch hoort noch siet / wanneer gy dus
 gesteld zyt? hoe nu dan sien uw lighaam / en de schoofsteen / en de plaats
 waar dooz de Duivel henen boer? Daarmede hield de bose vband hem de
 tong; en seide desgelijc de suster ja / Domine / so doet die bose geest altijd
 wanneer hy niet wil lyden / dat hy iets te veel sal seggen. Hy raakte we-
 derom aan 't spreken / met seer slaatwistem. Wat schroomt gy / seid ik;
 so hy wegh is / maar reght uit te spreken; siet dat onnosel kind / daar hy
 by henen in de schoofsteen opgebaren is / en schrikt noch schroomt niet eens.
 Maar seg my / heeft de Duivel iets tot u geseid? my dunkt dat ik het heb
 gemerkt. Ja / seid hy: maar wat was 't? Dat ik (daar noemden hy
 een van de bruggen daar ontreut) van avond ten half achten daar eens ko-
 men soude. Wel aan / seid ik / 't is nu by seven uren: ik blijbe hier so
 lang / en wil daar met u gaan. Neen / seid hy doe / het is eerst morgen
 avond. Ik wederom / al wel: ik sal dan morgen avond uit de kerck hier
 by u komen / om 't samen heen te gaan. Daar sweeg hy op. Maar /
 (seid ik verder) hebt gy booz / daar heen te gaan; en moet gy 't doen? Hy
 sweeg. Blijft 't huis / en loop den Duivel self niet na; ik sta u booz het on-
 gemak dat daar van komen kan. Doe wees hy wederom de tong / als
 zijnde

zijnde van den Duivel vast gehouden / om hun geheim niet uit te klappen. Waarop ik / my gramscerwig houdende / hem seide : soekt gy my aan / en balt my moepelyk om van den bosen geest verlost te zyn / en loopt gy hem van self noch achterna ? wat heb ik dan niet u te doen ? Spot gy niet my en goede luden (of spot gy ook niet God ? Ik ging doe henen / en in 't naaste huis ; waar van de wyf en noch ene andere het meestendeel der redenen / van my met den besetenen verhandeld binten hadden aangehoord.

§. 11. Ik vond de schyanderste geburen mede in 't gevoelen / dat het een gemaakte Duivel was. Ik vragde of goederhertige personen geen medelijden toonden door geschenken ? Sy seuen enigzins : maar hy en woonde daar niet in de rijke buurt. Ik hielp hem ter begeerte van de wyf en moeder op een oorlogschip : in hope dat die leuwe Duivel / die geen werk mocht sien / hem op de Zee / daar hy hem aangekomen was / (door 't scheeps volk meen ik) ook wederom verlaten mocht. Maar hy en hadde daar geen duur / en keerde wederom. Daarna verhuifd / so dat ik hem nooit meer en sagh / trof enen nieuwen Doctor aan ; na dat hem 't eerste synen Duivel had ontrect. En dese hem niet kennende / also hy sich op my beriep ; quam my van vragen wat hy was. En daar af onderricht / verdoef hy desen Duivel : door blote dreiginge van slagen / met seker slagh van rottingen / doe versch uit Sina hergebraght / en daar gebuzkelyk / also hy seide / by 't heidensch volk / die sich op 't Duivels werk verstaan ; om op de lendenen gelegd der geneu die van sulke geesten zyn gequeld / deselve aankonds uit te dryven.

§. 12. Indien ik nu sal seggen wat my dunkt : het was een man van dun verstand / en dik van bloed ; seer stordig opgeboed / gelikt ik naa vernomen hebbe. En binnen tijds verliefd / eer hy bequaam was tot den kost ; en syne moeder hem verlos tot trouwen weigerende : is hy door onberadenheid ter Zee geraakt. En daar gefopt van 't bootsvolk / so met woorden als gemaakte brieven ; die onder 't nymieren hem 's nachts (als boven is verhaald) wanhopig om den Duivel dede roepen : so heeft de schyik hem namaals doen geloven / dat hy al half verbaren was. De last tot werken dus niet meerderende / en eetende nu niet sijn tweeën / door syne eigene rekeninge / die hy al op sijn best voor eenen niet goed maken konde : en sien- de datter quamen die wat gaben / verswaarde hy den uiterliken schijn van 't quaad ; het gene duidelik te speuren was. Maar weinig kennis van den Duivel hebbende / van uit den dagelykschen praat van 't slechte volk ; so wist hy dese konst noch minder dan het goudzaadtrekken / en vaakte so dan lichtlik daar mede tot een niet.

§. 13. Ik sal hier noch een voorval by doen / dat my eens op reise in het Harlinger veerschip is ontmoet. Een heer van de regeeringe uit den Fris- schen Adel was daar mede by. Wy waren meest ten einde onser reise / en in 't gesicht der stad / wanneer een van de reisigers in 't ruim verbaasd op- vloog / en 't gantsche schip braght in alarm. Sijn eerste woord was / dat hy riep tot enen die naaff aan hem lagh : du schelm , wat doestu my ! Daar

op so deed hy klaghte in het openbaar / dat hem die ander enen neep gegeven hadde met de hand aan syn gemacht / waar door hy heimelick bedorven was. Hy en de ander quamen beide boven : de eerste hield het hebig staande / het gene d'ander niet dan slaawlik ontkende. En 't waren beide luiden van voleyje jaren; de eerste op het best / en d'ander gaande al na 't einde van sijn leven. Die edel heer en ik bemerkten aan den klager iets / wanneer hy voor op 't schip stond / waar uit wy dachten / dat het so in alles niet en was gelijk hy seide : maar d'ander was daar voor bekend en droeg daar af ook enen sonderlingen naam / dat hy wel meer suijr dede / als wy ook wel geloven konden dat hy hier gedaan moest hebben. En so gemen / was het geen betovering / maar enkel vuiligheid / des sich een eerlijk man moet schamen te verhalen / ik swijge self te plegen (schoon dese wel seer sijn geleck / en d'ander van geen groot verstand. Daarboven schijnt dat hy gestapen heeft / wanneer hem d'ander desen gluyfsteek gaf : en dus daar van ontwaakt te meer ontsfeld geweest ; het quaadst geoordeeld en gesproken heeft eer hy bedaarde.

§. 14. Dochtans / het gene nieu bedenken gaf van tobery / (sodanig echter als ik I. §. 7. eens voor al geseid heb dat geschieden kan) was dat ons wierd gemeld van die daar hadden by gestaan / dat dese sijn man stillekens den anderen geseid hadde / hy soude slechtes te vreden zijn ; also hy hem / aan land gekomen zijnde / herstellen soude. Doch dat kan uit verscheidene redenen van hem geseid zijn. Want mogelijk was 't maar te doen / om hem voor eerst te stillen : en sien daerna hoe hy het best ontquam door iets dat hem het seer versachten moghte / indien 't so hard was aangekomen / daar op te leggen. Men heeft daar sedert niet meer af gehoord : en so de vader (als geseid) niet velen op het schip bekend / en op dat woord geweest hadde ; die ander zijnde daar een vzeendingeling / en soude naawelijc meer zijn geloofd geweest. Doch ondertusschen meen ik / dat ons menig proeffstuk van gewaande tobery voor seer waarachtig woord gebeld / daar niet so veel bewijs af is als dit ; hoewel het niet met allen is. Want soude iemand / die tot suijr genegen is / niet seggen konnen / dat hy daar self was by geweest ; en 't gantsche schip daar van ontsfeld ? En soude 't dan niet waar zijn ? Waare 't gene hier nu onder zell van so veel menschen is gehoord / en van niet eenen is gesien / gaat daar eens op te zell. Ik sal hier na iet van gelyke stoffe stellen / dat voor het Stads Grevght tot Harlingen beleiden is / uit autentijke stukken nu daar van ter hand gesleid.

VII. HOOFDSTUK.

Iets diergelijk is in 't besonder te beproeven aan alsulken Vogel , als geloofd wierd door des Duivels kraght te spreken als een mensch.

§. 1. **O**ns naast voorstaande hoofdstuk niet te lang te maken / en om het onderscheid der stoffe en de waardigheid des schryvers / die het in sijn
boek

boek heeft ingelijfd; en d' achtlinge des Prinszen die alleen hier voor getuige strekt: so sal ik hier affonderlijk van sulken voorval spreken / als mogheijst de maat sal stellen / om van veel andere te beter oordeel op te maken. Dus kom ik dan van die betoering der menschen tot een beest / welk vele dachten dat beseten was: waar af ik met de woorden van den Ridder Temple spreken sal / die daar in 't II. deel sijner Memorien aldus van schrijft. Wanneer Prins Maurits in den Hage my besocht / schoot my in 't hoofd / hem een geringe vraag te doen; begeerig om uit sijnen mond te horen een verhaal / so dikwijls my van anderen verhaald / van enen ouden Papegaaj / dien hy had onderhouden in Brasilia / en die in 't spreken gemeene saken vragde / en op allerhande vragen / als een redenmagtig schepsel antwoord gaf: waarom sijn volk geloofde dat het besetenheid of toverre was; en een van sijne predikanten wilde naderhand geen Papegaaj meer sien / seggende dat hy den Duivel in hadde. Maar moesten alle vogels van dien aart om enen vogel lyden; en deefde hy daarna wel menschen sien? also hy buiten twijfel meer van menschen dan van vogels had gehoord / en geloofde / datse van den hosen geest beseten sijn.

S. 2. Nu sal de Prins dan seggen wat het was: te weten; „ dat hy van sulken Papegaaj veel horende / en echter niet gelovende / den selven verre van daar tot sich hadde laten brengen. Dat de vogel groot en oud was; en tot hem in de tegenwoordigheid vieler Hollanders gebraght / aanstonds van self seide / wat geselschap van witte menschen is dit? Sy vragden hem / op den Prins wijfende / wien hy dacht dat die man was? Hy antwoordde / d' een of d' ander Generaal. Dicht hy hem gebraght vragde de vorst / van waar komt gy? en 't heeft antwoordde / van Marinan. De Prins / wien hoort gy toe? de Papegaaj / enen Portugees. De Prins / wat doet gy daar? de Papegaaj / ik bewaar de kiekens. Waar op de Prins lachende / seide / bewaart gy de kiekens? Ja, seide de Papegaaj / en ik kan 't ook wel doen; en maakte hier of vijfmaal ook 't geluid waarmede men de kiekens roept. So nu een Geest sprak door dit beest / en 't sprak geen quaad: waarom is dat een quade en geen goede geest geweest / dat daar een predikant verbaard van was? Maar had hy nooit den Pynxtertext gepredikt: waar uit hy weten konde / dat self een mensch geen vreemde taal en spreekt / dan door Gods Geest en kragt? Maar laat ons nu eens verder horen hoe het ging?

S. 3. De Ridder vraagt den Prins / in welke taal die vogel sprak? Die antwoord / in 't brasilia'sch. Doe Temple wederom / of ook de Prins die tale wel verstand? Hy seide hem / Neen: maar dat hy sich voorzien had van twee tolken; eenen Hollander die brasilia'sch sprak / en eenen Brasiliaan die 't hollandsch verstand. Dat hy die beiden elk besonder / en in 't heimelyk had ondervraagd / en datse in de woorden die de Papegaaj gesproken hadde / nett in alles tsamenstemden. Ik ben het met den schryver eens / dat dit de Prins geloofde so te zijn: doch of hy 't self geloofte / dat laat hy sich niet blyken; maar 't oordeel over aan de kemers

der Nature. Ik ook: en daarom de Natuur noch lang niet komende / besluiten noch de Ridder / noch de Pylus / noch ik; dat daarom juist een Geest / en noch een bese geest / moet door dien Papegaaj gesproken hebben. Ja self de konst (als 't waar is 't gene die twee tolken seiden) kon hier genoeg toe doen: den aart van 't spraakzaam beest / en d' ongemeene ouderdom / waar door het langen tijd van leeren hadde / niet weinig mede daartoe helpende; gelijk ik dat nu nader tonen zal.

S. 4. Wat de mensch een beest sal leeren / dat moet hy blotelik door tekenen doen: het zy met roepen of met wijzen / of met dus of so het beest te raken of te leiden. Daar toe dan dus of so gewend; bewegen sy sich / slaan geluid / of gaan en keeren / of doen het een of 't ander / daar sy mit hunnen aart bequaam toe zijn. Dat weet een boerman aan het menmen sijner peerden; dat sietmen aan de honden; dat doense daghelijx / die aan het singende gevogelte alsulke wijzen leeren alsse willen. So leert een Nachtegaal of Aelwerik van self: na dat het dit of dat geluid meest hoort / of daar de luchtestreek tot alsulken klank bequaamst toe is / en ook de ledelken die 't hogelken tot singen heeft / of dus of so daar van zyn aangedaan; en dat het door gedurigheid en menig wederkeer daar toe gewent. De leser sie te rugge na 't gene ik in 't *J.D.* hoofdstuk S. 12. dien aangaande aangetekend hebbe. So kan die beest van langer hand / en seer dikmalige oefeninge zyn gewend geweest / op sekeren sijn wijgende beweginge des monds van sijnen meester / door nabolginge der selve / nett alsulke woorden uit te spreken / als die beweginge bereyden; met so veel kraght als 't beest gewoon was: schoon dat de meester in deselfde beweginge so veel self niet in 't werk stelde; op dat men geen geluid van hem en hoorde / en so niet merkte dat de Papegaaj aan sijnen mond kon sien wat dat hy seide. Dit dunke niemant beemid; also ik op drie gronden seune / die niemant my so licht benemen sal.

S. 5. Een eersten steit my ieder mensche toe / dat al het doen der beesten / die van menschen dus geleerd zijn / maar in nadoen; en hun spreken desgelijx in enkel nagebaard bestaat. Van sulke vogel is dan klaar: en word aanen Papegaaj of Alexter alles door hen dikmaal sulke woorden voort te spreken / maar geleerd. Tot dat geluid gewent dan hun gehoor. Nu overmits het seker is / dat geen geluid / insonderheid van onderscheidelike woorden / kan gestagen worden; ten zy de lippen / tonge / tanden / en gehemelte / daartoe of dus of so / d' een meer en d' ander min / bewogen werden: so is het lichteliker te begripen / hoe dat een Papegaaj op 't sien van die bewegingen / deselfde volgende / dan ook deselfde woorden spreekt; dan dat het blotelik door 't horen sal geschien. En wil ik ook derhalven wel geloben / dat om alsulken beest te leeren / men meest sal vorderen / door dicht daar by / en recht in sijn gesicht te staan. om het so teffens door 't gesicht en door 't gehoor te leiden tot het gene dat men wil / en daartoe bequaam toe is.

S. 6. 't Gehoor ontbrekende so sal 't gesicht alleen dat doen / hoewel het waarlik in een beest: maar in den mensche / daar 't verstand de leden siert.

kiert / en op eens anders doen bequaam is acht te geven / heeft Doctor Amman / een natuur en taalverstandig man reeds aanberseidene die doof geboren zijn / dat klaar betoond ; die hy voor 't bloot doen sien (het zy dat hy geluid geeft ofte niet) heeft leeren spreken / lezen / schrijven ; en sulx noch heden na by ons tot Haarlem / aan het eenigst dochtertje des heeren Pieter Koolaart seer gelukkiglik en ook roemwaardig verricht. Zijn boerken *Surdus loquens*, dat is / Sprekende Dove, daar af uitgegeven / en dat hy nyp geweerdigd heeft (hoewel noch onbekend) voor weinig dagen toe te senden ; verdient in alle schriften / tot veel roem en eere van den vinder en beschryver deser konste / en boch meest van God / die dooven ende sprekenden gemaakt heeft / steeds gedacht te zijn.

§. 7. Ons verre quam nooit beest / om dat het maar een beest is ; maar wel so verre als die Papegaaj : om redenen alreeds geseid ; en dat ik voor het derde niet en twyfele / of dese werzeleerde vogel is van synen heer so verre weggh niet heen gesonden / of heeft hem synen meester toebetrowd ; die ongemerkt voor menschen / aan het beest voor tekenen / so als voorseid is / wel bedieden konde / wat dat het seggen moeste. En dit so wel ter eerste aankomst / als op die onvoorziene vragen van den Prins. Maar waarom niet in 't Duitsch of Fransch / so als hy aangesproken wierd : so hadde de verwondering noch bies te groter moeten zijn. Want aangestien de Papegaaj den Prins in dese talen niet verstond : so was syn antwoord ook niet geen verstand. Voor al en moest dan ook de Predikant niet meenen / dat dit spreken van den Duivel was ; indien hy doch geloofde / (so ik wel kan merken) als de rest / dat die op alle talen sich verstaat. Of by aldien de Papegaaj 't verstond / waarom en antwoord hy niet in de selfve taal ? of waarom ook de Duivel niet / (vraag ik den Predikant) indien hy alle talen spreken kan ? Maar 't sal ny mogelik in desen ook ontschieten / indien ik wil dat al dit spreken / na 't stil gebaar en wijzen van den meester zy geschied. Want waarom hield die synen mond niet na verriich der Duitsehe of der fransche woorden / so wel als na het byasiliaansch ? Dat dunkt ny echter is niet swaar te raden : also de vogel 't was gewend in dese taal / en niet in d' andere ; waar na den mond te setten hem so ten eersten niet te leeren was.

§. 8. Noch heb ik meer te seggen. 't Berhaal en seit ons niet / of ook de Prins die vragen uit hem self dat beest heeft voorgesteld : of wel van anderen / die wisten dat het dese woorden konde spreken / eerst opgegeven ; gelikmen doorgaans aan de vreemden doet die so inkomen / of voor welken sulken vogel word gebzacht. En dan en was het sulken wonder niet ; maar slechts een werk van meer volmaaktheids aan men wel gewoon is ; en nochtans gewoon. Maar onder des versta ik niet / hoe dat de Prins kon lachen om een antwoord dat hy niet verstond : want na den draad van dit berhaal / is dat noch in de tsamenpraak / en niet daar na geschied / wanneer den Prins de woorden van den Papegaaj door die twee tolken zijn vertaald. Het schynt derhalven / datter meer geweest zijn die 't verstonden ; doch dan en had de

Prins de tolken niet van node. So niet / het zijn die tolken self gewest / die eerst in 't openbaar vertaalden wat de vogel sprak : en dus daarna alleen daarover van den Prins gevraagd ; niet anders konden seggen / dan sy eerst in 't openbaar gesproken hadden. Dies komt et eindelijk dan meest op bedrog : altoos het blijkt / dat hier geen blyk van sulken wonder is / als voorgegeven was ; altoos het allernimste van den Duivel niet.

VIII. HOOFDSTUK.

De genen die geloven , datse van den bosen geest bestreden worden , of die van anderen daar voor gehouden zijn , en hebben mede van hun seggen of gevoelen geen bewijs.

§. 1. **G**elyk er menschen zijn / die meenen datse Geesten sien of horen / en seggen dat het spookt ; en andere daar vooz gehouden / of sich uitgeebende / dat sy 't gevoelen hunder werkingen ook in hun lichaam hebben / en van den bosen Geest beseten / of wel van bosc menschen dus betoveerd zijn : so vindmen ook niet weinige / die van hem in de Ziel besetden en gequeld zijn / sose meenen / en ook daar vooz van anderen gehouden worden. Het is gemeen / met dat verstand te bidden / of ten minsten te doen bidden in de kerk : altyd die uit het vriezje van voozbiddinge gelezen worden met die woorden / datse in 't gemoed bestreden zijn. Die woorden zijn dus wel gesleid : en maak ik weinige swarigheid deselve te gebruiken / in sulken sin als die daar liden ; wannemien die besonderlik niet op den Duivel past / gelyk nochtans gemeenelik geschied. Maar so wy menigmaal de menschen kenden / die dikwijls op die wyse vooz sich bidden laten : wy souden ook den vyand beter kennen / van wiense dus bestreden worden. De strijd ter degen en wel dikmaals van naby besien / en d'oorlogslisten wel in acht genomen / de schermpjes in de lucht / en mannekens geschilderd aan de wand : Het sal ons haast doen sien / hoe weinige dat het te beduiden heeft ; of is het veel / hoe veyre dat het af is van al sulken strejd / die van den Duivel zy. Ik sal in desen anders geen exempelen verhalen / dan die ik self ervaren hebbe / en wel so veel en lang en grondig ondersoekt / dat ik daar door wel eerst bewogen ben geweest tot achterdocht / en verder ondersoek van alles wat men van die dingen seit.

§. 2. Het komt gemeenelik op dit voozoordeel aan / dat ieder kristen mensche niet den Duivel stryden moet ; en als hy sich in syn gemoed niet wel gevoelt / dat sulx de Duivel doet. So sy vertellen de gedachten diese hadden / in al sulken strijd ; sy seggen dat de Duivel (en dat somtijds ook wel sightbaar) so tot hen gesproken heeft / of op het sachst / hen ingegeven : ja self geloben sy / gedacht of ook gedaan te hebben het gene nooit in hun gedachten was te doen. De oorzak is of in hun Bloed / of in 't Gemoed ; so als ik dat verscheidelik bebonden hebbe / en ons de reden leert. Want nademaal dat ons het bloed na dat het is gesteld / de leevendige geesten vlugg of traag ; en so de beeltenis der saken luchtiger of dompiger ver-
toont :

toont: daar na sal ook de mensche lichter of beswaarlker te morde zijn. En wederom / na dat een mensche meer of min sich tot de huzlikste of droevigste gedachten obergerest / daar na sal menigmaal het bloed sich ook veranderen; het lichaam door goeds moeds zijn lichter en frischer / maar door droefgeestigheid beswaard en vadig zijn. De eerste sal sich meest de huzlikste en troostelijste voorwerpels kiezen / om daar op te denken / en anderen die voor te stellen: maar d'ander sal de droevigste en schrikkelikste voor ogen nemen en tegens ieder daar van spreken. Is 't dan dat die blygeestige God breeft / en sijne saligheid betracht; hy sal bequamer zijn om troost uit Godes woord te lesen / en te spreken: maar is 't een weerdich mensch hy sal te onbekommerder 't genot van 't goed des weerdichs nemen / en alle swarigheid licht hem en slaan. Daartegen / so droefgeestigheid hem overlastig word; hy die God breeft / sal altyd sien op 't waarsie van de Wet den last der sonden / en der straffe na dit leven; ook nu / wat quaads hem over komt / als een bewijs van Godes verlatinge begripen. Maar is hy aardich gefind / hy sal sich over tydelijk verlies en ongemakken quellen / en ieder een te boren praten.

§. 3. Gaat nu die luytigheid van sinen verder heen / dat sijn een kristen vol geloof / seer sterk aan God en aan den hemel denke: hy sal sich Engelen verbeelden konnen / gelijk van Jetske klaas hier op het Bithers eiland is gebeurd, waar van hier na noch in 't besonder moet gesproken worden. Maar word hy door droefgeestigheid verboerd; so dunkt hem staat de Satan tegen over hem / en wat dan quaads hem aan of overkomt / daar is na sijn geboelen ook de Duivel oorzaak af. Nochtans geest ons d'ervarentheid veel meer van dit / als van dat ander slag; ja dagelijche stof en werk / daar 't ander wonder selden eens gebeurt: uit oorzaak / dat de dampige en sware geesten veel bequamer zijn tot de verbeeldinge; gelijkmen siet / dat ook de vastigheid van stoffe de stevigheid en duurzaamheid der beeltenis daar in gemaakt niet weinig helpt. Men sal in klep het drukfel lang bewaren: maar niet so lang in 't zand / en 't allerminste in 't stof; dat haast verblijgt. In 't water salmen enig spoor voor korten tyd sien blijven; maar gauw geen in de Lucht. Verhalven zijn 't doorgaans swaarmoedige en droevige gedachten / waar in de Duivel als een seltte byand word verbeeld.

§. 4. Godes Geest merk ik ontrent dit alles aan / als werksaam met (om te seggen) en tegen sroom. Belieftet God / den mensche neer te slaan, hy doet dan meer aan den blygeestigen / dan dien die door sijn bloeds gematigheid also ver hem is: wi sijn goedheid hem te rechte brengen; hy doet het meeste aan den genen die ten bittersten bedroeft van herten is. Men magh dit alles in den veelerlepen staat van David gelijk enen spiegel sien. Was hy blygeestig / en hy verzeleek sich met het volk des weerdichs: God heeft meer vroegde in sijn berte gegeven, dan sy wel hadden waoer hun koor en most vermenigvuldigd wierd. Psal. 4: 8. Wierd hy verdrukt / en was hy eer bedroeft: Godes hand was dagh en nacht swaar op hem; en hy be-

bekommerd over sijne sonde. Maar doch terwijlen de godlose vele smerten heeft, sal hem die op den Heer betrouwt de goedertierentheid omringen. Psal. 32: 4/ 10. en 38: 19. De godlose heeft vele smerten / so 't hem quaerlik gaat: maar so hy niet als met andere menschen in de moeiten is; so kunnen sijne ogen uit van vett. Hy gaat d' in beeldingen des herten te boven. Psal. 73: 5/ 7. Dus heeft de mensche, so de quade so de goede / doch verscheidenlik / enen gedurigen strijd op der aarde: Job 7: 1. maar sulken strijd als aan den Duivel toegeschryven word / daar van heeft geen van alle Gods gelobigen een woord gemeld.

§. 5. Gelyk mi de gematigheid van 's menschen lichaam / bloed en geesten / hem tot sulx als hy dan strijd noemt meer of min verboeren kan: so kan ook 't selsde wel uit sulken staat ontstaan als daar hy dan in is / of in't besonder door ontmoetinge van het onaangenaams veroorzaakt worden. Ten dage mijner benaawdheid seit alaf, weigerde mijne ziele getroost te worden. Dacht ik aan God, so maakte ik misbaar: peinsd ik, so wierd mijne ziele overshelpt. Hoort mi slechts een deel van sijne klagte. Heeft God vergeten genadig te zijn? heeft hy sijne barmhertigheden door toorne toegedoten? Daar na siede hy / dit krenkt my: so veel merkte hy wel / dat dat hem dit te na ging. Psal. 77: 3/ 4/ 10/ 11. Geheel Zion quam so verre dat sy seide; de Heere heeft my verlaten, de Heere heeft my vergeten. Jes. 49: 14. Wanneer sodanige gedachten in de menschen komen; so meenense somtijds / dat dit de Duivel toe hen seit. En een gelobige tot God dus klagende; Gy hebt u met ene wolke bedekt, so datter geen gebed door en komt: klaagl. 3: 44. dat meken onse lieden dat de Duivel doet / die hen belett van God te vinden. Zijn sy in nare eenzaamheid verlaten: wee my! sal David seggen / dat ik een vreemdeling in Mesech ben; dat ik in Kedars tenten woone. Psal. 120. 5. D' een afgrond roept tot den anderen: Daar meken sy den Duivel dan te sien / gereed om hen ten helschen afgrond wech te slepen. 't Was een doodsteek in sijne beenderen, als sijne byanden dagh ende nacht seiden, waar is nu God? Ps 42: 11. Siet hier de satans, dat is tegenspartijders / en de Duivels, dat is lasteraars / daar David van bestreden wierd: op dat gy niet so lichtelik en segt / dat sulx de Duivel uit der Hellen is.

§. 6. Dit dan so verre als den waren strijd betreft / die den gelobigen behalven die van 't vleesch en van de Weereld overkomt: waar in des Duivels eerste werk noch besig is / dat is de sondige gedachten / woorden / werken; daar des Weerelds boosheid d' aangeborene verdoertheit des menschen toe verleid / en des sels begeerlijckheit de neigingen der sondige nature toe verlocht. Uit desen is het meest / dat sich de menschen wanen aangevochten van den Duivel / in boegen dat hy weten soude / hoe 't met hen gesteld zy; hen ten quade porren / drijven / dwingen; somtijds winnende den strijd / en somtijds afgeslagen / so sy meken. Hy tocht na hun geboelen / als sy sich betwonen geven door het vleesch / en hief de tot de weereld / om hunne eigene begeerlijckheden in te volgen. Maar so sy geen gezegent

legentheid of stoutigheid genoeg en hebben (door eenen of anderen bleefscheliken insigt wederhouden) om 't boozegenomen en beminde quaad te doen / dan is de Duivel van hen ridderlik verslagen. Door desen ingebeeldden oorlogh / en gemaakte schaduw-schemering laat sich de mensch dan noch wel boozstaan / dat hy een is van de beste kristenen; hoedanige men seit dat van den Duivel meest bestreden worden: en is vol moeds aangaande sijn gelobe / dat hy daar door so groten bosen vband overwonnen heeft. Die weet dan / meint hy / veel van onderbindinge te spyken; bogharende dus by hem selve te betrouwen dat hy rechtveerdig is, en d' anderen niets meer te achten; so als de rechte Fariseen plegen. Luk. 18: 9.

S. 7. Van desen of van huns gelijken zijn t/aan wien mijn schryver minst behaagt: om dat ik hen de eere van dien strijd en zege neme / en hen dien vband wyse / dien se lieft met vrede laten / daar hy is / te weten 't Bleesch; of ook met wiense seer ongaerne byken souden / dat is de Weereld. 't Behaagt hen niet / indienmen seit / dat sy den grootsten vband binnen hebben / en met hem vrient schap houden; al is 't ook datse buiten met de Weereld niet veel op en hebben / maar ingetrokken zijn van leben; niet door af heerrigheid van 't quaad / maar eigensinnigheid. Ik heb te Francker gekend ene andere byster dan de boozegenoemde / niet so veel bekend / maar van bofer aart. Zijnde ene twiellenmaasier / hield sich wonder teeder van gemoede; en bedong / als sy tot mijnent quam te naapen / op werkedaghen in de kerk te gaan / ontvangende nochtans den volken loon / als anders. Dat gadingde niet ieder een: des kreeg sy minder werk / hield sich bestreden van den Duivel / en bleef des Sondaghs ook in huis; hoewel gesond van lichaam / dan (dat was er aan te sien) wel swaar van bloed. Sy liet sich dan dus ledig boederen van haren armen broeder / noch jongman zijnde; die so geseggeijk / so neerstig en oprecht was / als sy eigensinnig / leij / en boken al gebensd. Het was boozwaace en bose geest / die haar dus quelde en besatt. Wanneer se haren broeder uitsesogen hadde / liet sy sich mesten in haar bedde / waaruise als men by haar quam / niet op sien konde / het aangesichte self bedekkende / en makende so slaawen stem / als een die op sijn sterben leit. Ter self de tyd kon sy des nachts wel opstaan / om haren trouwen broeder / genoodsaakt later 't huis te komen dan haar goed dacht de deur van binnen grendelende / uit te sluiten.

S. 8. Sy hield sich eerst aan sekere arme weduwvrouw / die my seer lang bedrogen heeft / en andere met my: 't gebed so menigmaal in huis en in de kerk nusbyzulkende. Sy was bestreden van den Duivel / na haar seggen; en heeft my menig we doen berliesen. Sy maakte geen boehaas / als die beseten willen schijnen / maar lag te bedde als de geest haar al te swaar bevocht. Ik vond haar in dien staat wanneer ik daar ter stede quam: en sagh haar in 't begin niet anders aan als daar sy sich booz uit gaf; hoewel in alles in 't langwijlig talmen / daarse my niet ophield geen behagen hebbende. En t quam my wonder booz / wanneer een oud eerwaardig man niet dul-

sterk te kermen gaf / dat hy er niet veel staats op maakte watse klaagde. Van doe af meer op haar beginnende te letten / so merkte ik metter tijd / dat niet so seer wel leuheid als gemaklikheid / en eigensinnigheid / en neiginge tot weerlikken schijn van heilighheid / de buse geesten waren daar sy van bestreden wierd. Sy miste in geen predicatie noch catechisatie te zijn / en 't hoofd te krommen als een biese / wanneer se niet te bedde lagh. Doch dat gebeurde ligtelik / so sy vernam / dat enig ander arm mensch / dien sy het niet so weerdig of so seer benodigd hielt / tot wierd gegeven / en sy misgedeeld. So lief als haar de broeders hadden / so lief besloot sy ook by God te zijn. Dies gaf het haar te swaren stryd / so haar de broeders niet der gave weerdig achteden / haar winterteeringe verkleinden met den Somer / en diergelyke. Want dan beslootse ook by God niet wel te staan / in't geestelyk / nadienmen haar't lichamelijck niet weerdig kende. Ik wil bekenken / datter somtijds ware swakheid / tzy van lichaam of gemoed / met onder liep: maar dat en was niet veel. Sy hadde in 't begin te swaren rotw van haars mans dood gesett / of 't wroegde haar met een. Daar by vier kleine kinderen / en eenen soon die sijnpel was: maar 't eerste moest vergeten worden met de jaren / en vooz het ander wierd na haren staat genoegh gefozgd. Daar by ook de gelatenheid haar wesens / en bespraakszaamheid by menschen die met sulke dingen ingenomen zijn / hielp haar een stuk weegs dooz de weereld heen.

S. 9. Die weduwvrou doet my te rugge denken na ene andere / die ik tot Oosterlittens heb gekend / daar sy ook dikmaals 't huiswerk by my dede. Was 30. jaren oud / van haren man / die deugdelijk en haar seer lief geweest was / weduwe gelaten / en met drie kinderen dus sonder winste sitende: bes waarde haar de rotw / en kriegelheid te samen; dat sy den eigen voodrust missende / van anders gaben moest geholpen worden. 't Is waar / dat sy het dikmaals opgaf / als sy enen tijds lang onderhoud genoten hadde van de kerck; en 't wierd ook met haar erger / somen't haar dan ook niet afgenomen hadde. Des Somers / en ontrent de Mey en Herfst quam haar de quaal met vrolijkheid en lachen aan: daar op dan telkens volgde de droefgeestigheid / die haar des nachts geen rust en 't daags geen lucht en liet; somtijds so hoog gelopen / dat sy den Duivel meinde aan de wand en 't voeten einde van haar bed te sien. Die drong haar / seidese / ons ook te staan / die wat te na (al was't op haar verzoek) aan 't bedde quam / gelyk my self ook wederbaren is. Doch dese Duivel wierd verdoeben dooz een drankje / uit de Apoteck op mijn bericht haar van den Arts verordineerd. En 't beterde alleng na mate dat de jaren quamen / in welken 't ophield haar te gaan na wyse van de wijben. Gen. 18: 11.

S. 10. Van diergelyke veel exempelen / als anderen ook wel ontmoeten / wel te sien / waimeer men maar op alles na behoren lett / waar dikmaals d' oorzaak is van sulken stryd / die so gecreed den Duivel toegeschreven word. En 't schijnt dat die swakke vaten meest / vooz desen selfstrijd moeten bloot staan; waar van ik eenen nu verhalen sal / van seer groot getoewte / en de naaste oorzaak die my in dit perk geoesend / en de ogen eerst geoesend

pend heeft. Ik heb in 't II. boek XXIX. §. 7/8/11. van sekere vrouw gemeld die ik tot Franeker in swaren selfstryd dikmaals hebbe bygestaan. Die isst daar ik nu ter rechte plaatse wat omstandiger verhaal sal moeten doen. Niet van de quale self so seer / om dat ik die ter aangemelde plaats genoech beschreven hebbe : maar hoe sy haar gedroeg / hoe ik my selven daar ontrent gevoesend hebbe ; wat ik daar door ontdeckte / en hoe haar einde is geweest.

§. 11. Sy was in haar gemoed beswaard / en (so die voorsz. gemelde weduwvrouw / die dikwijls by haar quam / haar voorts geloven dede) besfreden van den bosen Geest. Doch dit bestond in tweederley gedachten die sy hadde van haar selven : den staat daarinse was / en hoe sy sich daar in te dragen hadde. Van 't eerste hield sy tegen alle reden staande / als gezeyd is / dat sy onbergeeflik had gesondigd / en derhalven niet kon salig worden : En 't ander / dat sy dan ook geenen lust tot bidden / tot het lesen en aanhoren van Gods Woord / tot de huisshoudinge of ict dat goed en lofslik heten mag ; noch liefde of genegenheid tot man of kinderen / die noch seer klein waren / (want sy was een jonge vrouw) in haar self verneemen konde. Maar van Gods Woord en synen Dienst gevoelde sy sich seer afkeerig / sose seide ; en meer genegen hare teere kindertjes te doden dan te onderhouden. Twee vrouwen hielpen en onthielpen haar / wel of qualik te berigheten. Al wat haar d' eene / die haar nicht / en d' echte vrouwe van den man was sonder ingewand / van wien ik II. b. XXIX. §. 18. by gelegentheid van den mandie 't legioen hadde gesproken hebbe : gaf haar goede mitte lessen / en al tot stichtinge. Maar d' andere hiet effen voorsz. gemeld / en dede niet als haar gedurig neer te werpen : t'elkenmale seggende / dat sy ook self al eben eens gesteld was / en gedurig met den bosen geest te strijden hadde. Ik ondersocht na mijn vermogen na den rechten grond van dese doling des verstands : en overleide telkens met den heer Schotanus mijnen amtgenoot ; gebzuikten beide de voorsz. nichte / die in 't gaan en keeren ook altijd met ons te rade ging. Daar door gebeurde 't dat ons raad en oordeel altijd by haar over een quam / en wanneerse wederom na reden luisterde / by haar te meer gelobe bond.

§. 12. De sonde daar sy meide schuldig aan te zijn / was / seidesse / dat sy by doopsgefinden opgeboed / en sich genegen bindende tot onse kerk ; nochtans daar op te rugge was gebleven. En schoon daar na in onse kerk gedoopt / en nu so dikmaals ook ten Ahondmaal geweest ; gelijck sy ook seer trow met haren man ter kerke plagh te gaan / en self de Catechismus oefeningen by te wonen : dat was maar louter huichelry geweest ; sy hadde 't niet oprechtelik gemeend. Het soude dit verhaal te seer verlengen / indien ik alles meldde / wat ik met haar redenen verwisseld hebbe : dan 't gene naast ter sake schijnt te dienen / ik bond haar in tweebondig misverstand ; dat sy die sonde niet verstond / en 't gene sy verstond niet anders dan door inbeeldinge daar voor en hield. Hare eerste doling was haar eigen schuld niet / maar dat sy neffens anderen niet beter onderwesen was : ge-
lyk

lyk ik lang met herten leed hebbe aangemerkt / dat dese sonde so beschreyens
word / dat nooit een mensch daar in bevonden is / noch ooit in staat kan
zyn om die te doen. Maar 't hielp niet / dat ik haar self op den grond van
hare dolinge bediede / en genoegzaam (hadse reden plaats gegeven) ober-
tuigde / dat sy nooit was in dien staat geweest / om sulken sonde te begaan.
Ik merkte dan / en seide 't ook aan mijnen W. medebroeder en aan de
Dicht / dat haar d' Inberidinge bedorven was; en dus met geene andere
redenen te helpen scheen / dan die na sulken ingebeelde meeninge te schilt-
ken waren. En dit was te vernoodeliker / om datse niet ging quijnen /
of so seer als andere wel sichten; of van sware opdampingen overvallen
wierd: maar doozgaans still bleef sitten dutten by haar selken.

S. 13. Dit was het een; en 't ander / dat de sinnen ledig waren; de
byow haar selben niets met al te doen gevende om dat sy melude / dat so
godber geten mensche als sy was gansch geenen lust en hadde tot iets goeds.
Mijn beleid vertrouwende / op dat het werk op eenerhanden voet moght gaan;
so steld ik my twee regels voor: om haar in voorts belangende die doling on-
geroerd te laten; en volgens die haar sulken raad en onderricht te geven /
dat ikse maar voor eerst aan 't werken kreeg / om voor die nijmeringen
minder tijd en plaats te laten. Want ik bemerkte klaarlik / dat haar de
krachte der doeiende Inbeeldinge 't verstand scherpte / (indienmen so magh
sprecken) om redenen dooz tegenredenen ommet te maken; en alles watse
anders niet gedacht en soude hebben om te seggen / alsdan nochtans te
houden staande / wanneer sy sagh dat het haar nodig was / om d' eerste-
vatte meeninge van haren onverbeterliken staat van sonde en verdoemenis-
se vast te houden. Indien ik haar ten eersten so geseid hadde / dat sy om
haren man en kind eene iet doen of laten moeste: sy soude hebben ingezaght /
dat sy den man en kinderen tee doot toe harte / en alles was genegen om
te doen wat hen kon schaden. Indien ik haar het huiswerk maar tot tijd
berdyff geraden hadde: sy soude hebben ingezaght / dat haar de bose geest
daar in verhinderde; en datse lust tot alles hadde wat maar uit den quade
was / maar groten af heer van het goed.

S. 14. Overhalven met den man van alles sprekende / waarom ik mij-
nen streck mi anders hield: begon ik haar te seggen / dat ik moede was
van tegen haar gemoed te disputeren; dat sy het buiten twiffel selve beter
wist dan ik / hoe sy van binnen was gesteld. Want wie van de menschen
(sied ik) weet het gene des menschen is, dan de geest des menschen die in hem
is? 1 Kor. 2: 11. Dat ik dan wel om best wille so tegen haar gesproken
hadde / als hopende dat het so erg niet wesen moghte als se seide / en dat het
moght te rechte komen. Maar aangemerkt dat dese gruwelike sonde /
zynde lastering tegens 's Heeren Geest / voornamelik in 't herte was: so
wilde ik van haar herte niet meer oordeelen / waartoe sy self de naaste
was. Soude dan voortaan met haar so handelen (hoevel 't my leed en
schalkelijck te denken was) als eene die reeds in de Helle ligt en brand.

Wie

Die taal / waar voorz eik ander mensche soude schrykiken / gebiel haar wonder wel; en maakte my groot aansien in 't verbolg / van alles dat ik haar quam voorz te stellen / om te doen of te geloben / en verbolgens ook te hopen.

S. 15. Begon derhalven haar te seggen / dat self de rijke man / wan-
weer hy lagh te byanden in het helse vuur / nochtans in sulken staat voorz
sijne vyf broeders noch besorgd was: en gelijk hy Lazarus gaeru heen ge-
fonden hadde / om hen voorz die plaats der pijniging / ware 't mogelikh / te
hoeden; veel eer die morite self genomen soude hebben / als die daar toe de
naaste was. Ja / seidese / al even eens so ben ik als die rijke man; my
duikt ik lig al in dat vuur. 't Is wel; dat sullen wy terstond dan sien.
Daar by seit Paulus ook / dat so iemaot de sijne, en voornamelikh sijne huis-
genoten niet versorgt, die is erger dan een ongelovige. 1 Tim. 5: 8. Want
ook de ongelovigen voorz hunne eigen huisgesinnen sozge dragen: men
vind Heidenen / Joden / Turken / die wel te samen leven als man en
wif; die hunne kinderen opqreken / so veel immers als 't lichamelikh en
burgerlijk betreft. Veden? om dat dit maar natuerlike en burgerlike deug-
den zijn / die self de beesten hebben / en daar toe geen besondere genade van
Gode Geest van noden is. Derhalven / seid ik / soude ik denken / als gy
word / dat gy dese dingen ook soude konnen doen. Sy soude ongetwijfeld
sijn geloochens hebben / indien ik die exempelen niet hadde laten voorzgaan:
maar nu was 't antwoord / ja. Wel aan dan / seid ik doe / ik neemt er by / dat
u uw man en kindertjes / die by u zijn / so lief zijn als den rijken man syn eige-
ne vyf broeders waren; en overmits uw man dooz grote moeilikheid gebaar
loopt van te worden so als gy: dat gy om hem gerust te stellen eens weder-
om als voren 't huis op en neer ging / en op alles acht gaast als 't vereischt.
So sal uw man sich buiten twyfel laten voorzstaan / dat het niet u beter is:
en wat behoest hy 't ergste ook te weten? is 't niet genoegh dat ik het weten
moet / hoe leed het my souk is? Ook raken sijne saken in verloop / en 't
valt hem kostelikh so wel als moepelikh / dus langer huis te houden. Sy / die
haar eigen tydelikh belang in desen ook begreep / schoon op den naam haars
mans; gaf my gehoor: sy dede so en beterde van hand op hand.

S. 16. Ik doe voorztaan bespenrende / dat nu by haar niet irchtelikh ver-
beuren konde: byaght op den selfden voet te wege / dat sy de kinderen liet
bidden daarse by was / het gene sy te voren meende dat met haren hosen
staat niet kon bestaan. 't Quam verber / en sy gunde my voorz haar te
bidden; daar sprac eerst met alle iraghten tegen was; maar op dien voet (so
als se seide) gelijk sy 't huiswerk dede, en sonder crust of pber van haar self.
seide: wel / bid gy dan niet / wy bidden; en gaatet u aan 't herte niet / het gaat
ong al aan 't herte. Waarom en sond God ons niet verhoren / wan-
neer wy bidden dat hy u het bidden leere? En voozts bemerkende / dat sy
nu self bedektelikh al wenschte datse moght geholpen zijn: so seid ik / dat die
onvergeeslikheid wel op die sonde stond / wannere die was volledig / en ge-
heel volbraght; maar dat ik meer en meer op alles lettende / waar af sy my

aangaande veel omstandighebdē had verflag gedaan, noch niet bespente konde/dat sy als noch door alle deele en tot den hooghste trap van dese sonde was geweest. En daarom/ seid ik/ vond ik het in geen autewen/ dat een die verder niet in dese sonde was geweest dan sy/ niet soude komen tot genade komen. 't Was goed: ik en onkende vast niet meer/ dat sy die sonde evenwel bedreben hadde. So moest het wesen: en gelyk ik haar in 't een geloofde/ so sy meende/ geloofde sy my ook in 't ander. En doe begon de moed haar dagelijc te wassen/en ons met haar.

S. 17. Allen dan kreeg men haar so verre/dat sy ook aan de bozgerp en de gemeente wilde dat genoegē geven/ 't welk nu haar man en 't huifgesin en vrienden namen in haar doen en in den staat waarin die dachten dat se was. So meende sy/dat anderen misleid van oordeel waren/ om dat sy 't was. Sy nam dan voor/ het eens te wagen in de kerk te gaan: maar bresde dat sy door ontsietenis/ als een verworpen mensche/daar beweeginge moght maken/en so tot ergernisse zyn. Doch die te minder sullende te bresen zyn ter onbekende plaats/ en onder klein getal van menschen: wierd sy het eens met hare nichte/ om tot Iesum gelegen by Leetwarden/ den naasten Sondagh in de kerk te gaan. In 't henen gaan vzaagt sy de nicht: of 't na haar dinken niet ontsietenis of sonder sulc/ na haar verwoeden wesen soude; wanneer sy/ sulken mensch/ na sulken lange ongewoonte/ wederom Gods Woord quam horen. De nicht verlegen om dit wel te raden/ en kuesende 't vermoedelijc/ seide/ met ontsietenis. Maar dat viel anders uit. Want sy verklaarde na de predikatie/ dat sy gelyk een staak of blok (want hare inbeeldinge was van haar seif niet anders) gansch geen beweeginge in haar gemoed bevonden hadde. De nicht was doe op 't schranderste/ om 't onvoorzien gebal recht om te keeren: wel seidese/ so goed en had ik het noch niet gedacht. 't En is dan niet gelyk ik meende/ dat gy als ene sieke/ sonder lust eens wederom het eten proebende/ daar van ontseld word: maar alleenlik/ datter noch de rechte smaak niet is; die/ hoop ik/ noch wel komen sal. 't Geviel haar wel: sy waaget achtermiddagh in de stad tot Leetwarden noch eens; en houd sich ook voldaan. Wy hielden daar op aan/ en kregen haar eerst 's avonds in de week ter kerke binnen Franeker/ daarna des morgens in de week; en doe dat ook wel uitviel/ in 't laatsen op den Sondagh ook.

S. 18. Daarmede moghten wy beginnen van de betering te spreken; die sy bekenden ook aan haar selve te bespewen; wierd ik van haar versocht/ in tegenwoordighebd van 't huifgesin en vrienden by haar in huis met danksegginge tot God haar voor te gaan/ en namaals in de kerk: daar langen tijd al tegen haar begeeren/ en buiten hare kennis om gebeden was. Sy droegh sich van dien tijd in huis en kerk gelyk als boren/ wist van dien stryd niet meer: waar van ik my ook hoedde haar te spreken; elk insgelijc het selve biddende/ die meest met haar verkeerden; om dat ik wist/ dat d' Inbeeldingen genesen zijnde lichtelik wederkeeren/ en dan wel ongeneeslijk worden. Wat anders haar betrof; sy hadde geen gedachten meer als boren/

maar

maar hield sich selve nu volkonnelyk hersteld: waar op sy ook dan hare vrienden en geburen t'samen riep / en seide weest blyde met my. Zach. 15: 6. 9. Sy heeft ontrent twee jaren na dien tyd geleefd / en stierf gezond en kragtigt in 't gelobe onder mijnne en der gelobigen gebeden met de hare. Siet daar nu desen stryd: waar van sy nooit en soude te verlossen zijn geweest / door honderd lessen van de maght en list des Duibels / of van de middelen om desen bosen sellen vrand te beberchten / of te verwinnen. En om den Vesper etydelyk eens lozt bescheid te geven: ik hebbe desen geest in al dien tyd wel nagespeurd / en opgesocht; gelijk ik hem nu hier ook tonen sal.

§. 19. Sy was dan van haar selven zedig / vroom van gemoed / en mild / medogende ontrent den armen. Dit laatst tot haar nadeel: also de voornoemde weduwvrouw daar eens te meer op aanging / die telkens oip in dat buur goot / als geseyd is / met gedurig en swaarmoedig talmen. Doch was sy ruymelyk in kost en kleedinge opgebracht / en hare vrouwelike simelikheden veel keurs gegeven. Dat volgde haar so niet / want meer sy nu getrouwd was: also de man / al wel so deugdelik in anders huis / maar by wat suniger by kleine winsten / en in een talryk huisgesin was groot gemaakt. Sy hielden vzedig huis: maar 't was haar ongewoon / nu meer te moeten zorgen / en daar minder van te trekken. Om 't huisgesin van grond op wel te onderleggen / en haddese geen reden haars mans neerstigheid en sunigheid te laken: nochtans daar by geen voedsel booz den lust / als voren. Dit in te kroppē / en daar by dan gestadig te herdenken / dat haar de weerd noch meer aanhing dan 't behoorde: dat vzaght haar met der tyd ook in bedenken / of sy dan ook der weerd al wel afgestozden / en dus oprecht in hare belijdenisse was geweest; of sy de Doopsgefinde kerk ook wel verlaten hadde / om enigzins wat meer uitwendigheid te konnen plegen in de onse. 't Welk nu geheel aan d' andere zjde uitgevallen was.

§. 20. Na dit exempel sould ik noch verscheidene verhalen konnen / uit eigen ondervindinge; maar geen daar ik so weinig van den sondigen stuurderessen in bevonden hebbe / als in dit. Doorgaans / ja (magh ik seggen) altyd / wanneer des menschen eigene natuurlijke gematigdheid daar af geen oorsaak is / (waar af §. 2/3/4.) sal daar iet schillen / dat hem gemoed en consciencie beblekt heeft / en 't gene sy niet seggen willen. Dat legmen dan op ene aanbechtinge des Duibels: waar op de Predikanten en de vrienden werkende / niet doen dan waterdozchen; met troostelike woorden uit de Schrift daar op te passen / en onderrichtingen te geven: die hen niet troostē / om datse niet wel biechtende het reghte seer verberge / dat dan so veel te meer verbult / of wel bereelt / als 't niet geroerd word noch geraakt. Het quam by my eens sehere byster / (sose hette) klagen over sulken stryd. Maar ik ontdeckte 't seer. De Duibel seide datse niet en konde salig worden / om datse sich in onrecht had verlopen. Maar 't haperde daar niet. De mans persoon liet haar vast sitten / en sy hadde liever dat hy weder quam. Hond uit / sy gas te hemmen / dat haar so leed niet was dese sonde
doe

doe begaan te hebben / als datse die niet meer en moght begaan. Ik gaf haar anderen raad / en sagh haar naderhand niet meer. Doch dese wil ik by de vorige niet vergeten hebben.

IX. HOOFDSTUK.

Sulx alles word noch meer bevestigd door een sonderling voor- naam geval tot Franeker gebeurd.

S. 1. **D**e Dyaad der reden leidt my op de selfde plaats daer't vorige gebeurd is / en tot een seer voornaam geval: daer Strijden Spook / Besetenheid / en alles wat schier van den Duivel word geseid / in eenen mensche samen komen: en't gene my wel eerst genoodsaakt heeft / my selven meer te oefnen in die gedachten / tot dat ik metter tyd ben uit den droom geraakit. En niet alleenliik gaf my d' eigene onderbindinge daer toe uit desen dageijksche stoffe: maar oer al waar dat ik quam / ten tyde als't gerught daer af alomme toerd verheeld / en trof ik geen aansienlyk of geleerd geselschap aan / dat sich niet seer begeerig toonde / om ten bescheidenlyk verhaal daer af uit mijnen mond te horen: daer eik gelegentheid uit wist te nemen / om syn geboelen ook te seggen; en ik also niet een bequam / om alles by my selven noch al nader te betraghten. Men sal uit dit verhaal / uit goed geheugen opgesteld / ten klaarsien sien / hoe seer ik reden hadde te bedingen in het v. hoofdstuk van dit deel S. 1. dat geen gelegentheid noch middel moest vergeten worden / op datmen magh versekerd zyn / van't genemen of self geloben / of anderen vooz waarheid wil vertellen / belangende de proeven die wy self daer af genomen hebben. Ik sal hier dan nu eerst d' historie vertellen / en dan daer uit mijn oordeel seggen.

S. 2. Ik spaar den naam des jongelings / die nu al dood / en welker's naaste bloed en maagschap myne goede vrienden zyn: alleenliik seggende / om des onthoudens wille / dat sijn naam Klaas Klaassen was. Hy was / waanneer dit spel begon in sijn 16. jaar / niet voorbarig in't opwassen / noch in sijn leeren; ook niet groot van begriyp. Een voornaam man seide my / hoe hem dooz sijn soontje / dat beneffens Klaas by den Courector doe ter schole ging / hem verhaald hadde / wat wonderlike dingen d' ander somtijds pleegde by de jongers in de school. Dat hy vzeemd gebaar maakte / met dyaalinge der ogen / en wynginge sijns lichaams in allerlepe boghten: dat hy midden in den winter rype kerffen roonde / en den anderen aangeboden hebben: wederom na sich nam en self op at; met diergesphen. Dat hy ook in de kerk (daer dies tijds de scholieren ene afgescheidene plaats hadden) geid mit de bank haalde; na dat te boven bank en hand beide ledig van geld hadde laten sien. Dat hy sich niet ontsagh te seggen tegen syne vertrouwelingen / dat hy sulx dede dooz enen bosen geest / welken hy Serug noemde. Dus heb ik self van van scholieren sulx gehoord: en dat hy meermalen buis-
ten

ten school/ eens uit een huis daar sy te samen waren / en eens uit de plaats van d' Academie na veele bzeemde beweegingen sijns lichaams / schielik / daar uit de venster / hier uit de poort was wechgelopen / en weergekeerd / met grote verbaasbheid : en diergelijke dingen meer.

§. 3. Niet lang daarna door den Rector verkondschapt / en in des Conrectors school gekomen : so vond ik op de bloer een rond met krijt getekend / met enige karacters daar binnen ; het een gelijkende niet quallik euen hantkop / en enige cijfer getallen 1 / 2 / 3 / 4. enz. Van 't middelpunt of daar onterent (want het rond was uit den rukken maar getrokken) was na d' een zijde toe een kromme streck / als een hand vatfel ener handmeulen : en dit altemaal half uitgewezen ; het welck de jongers seiden op hun inkommen gedaam te zijn / also sy hem alleen daar op belopen hadden. Daar was ook een gat in den scheidmuur / tussehen die en de naasteschool ; van allen (ook van den Conrector self) veel te kleim geoordeeld / om sijne hand daar door te steken : 't welck hy echter gedaam hadde ; en daarna niet konnende de hand wederom te rugge trekken / gelijkse daartoe / na 't eenparig oordeel van hen allen veel te groot was / enen steen uit den muur mede uitgetrokken hadde. Doch dit niet veel achtende / so bzaagde ik hem in alker tegenwoozdigheid / wat doch dat uitgewezen rond met die karacters tebedieden hadde. Hy stonde still en stom / al pinkogende : en ten laasten hard gebzongen om te seggen wat het was ; so seide hy (euen anderen toekunstkende die sijne geheimen wist) *dicitu*, segt gy 't. Dese dan begon wel iets te seggen : maar also ik 't van hem self wilde horen ; so quam het euidelick / met stukke ende brotken al mompelende / en gins en weer kijkende / hier op uit. Dat hy dien eirkel daar getrokken hadde / om niet Hem te spelen : dat die streck / als geseld / na een handvatfel gelijkende / onder 't spelen dat gebzuik ook hadde / en sich draaide ; en so veel als het getal bedzoegh daar 't op staan bleef / so veel gelds trok dan een hunder beiden / op wiens aanwakh sich dat ding gedraaid hadde. Ik bzaagde / hoe hy aan de kerffen en aan 't geld quam ? En 't antwoord was / dat Hy 't hem gaf. Gebzaagd / wien hy daar door verstond ; so seide hy / al pinkogende / en hoor sich henen siende als beschroomd ; Beelzebub daar op met ene ernstige lesse van hem scheidende / begeerde dat hy soude by my komen.

§. 4. Zulx doende was het ergste / dat hy ten scherpfsten van my onderbzaagd / het stuk bleef staande houden : verklarende dat hem de Duivel niemigmaal verscheen ; dan in aangename gedaante ener iustrow / wanneer hy wat goeds met hem vooz hadde / dan in de onaangename gestalte van bok of kalf / ook wel eens mans : maar dat hy altijd eenen voet hadde die mismaakte was. Dit laaste was my / als een gemeen looyje / meest verdacht. Hy schroomden ook niet my te seggen / dat hy een handschzift aan den Duivel had gegeven ; hoewel op 't self de nader onderbzaagd / niet blechten wilde (om dat hy niet en konde) hoe dat was toegegaan / of hoe 't daar mede stond. Gebzaagd hoe sy malkanderen gebonden hadden : so seide hy / dat hy tot Heutwarden / alwaar hy met sijne Ouderen een jaar

of wat gelden had gekwoond / en spelens gesind / met gebrek van geld ; dat hem seer spret / om dat hy sagh dat sijns gelijke knapen des altyd genoeg hadden / daar hy dan by te kort quam: sich had ontballen laten enig onbehoorlijk woord; waarop hy iemand van ter zijde hoorde spreke / sonder sien / ik sal u wel van geld voor sien. 't Sijghbaar ver schynen was daar op gebolgd / en so al boozes. Ik vzaagde hem / of 't hem niet rowde / sulx gedaan te hebben ? en of hy niet en soude wenschen wederom van die verbintenisse by te wesen ? Hy seide / ja : maar niet seer weinig ernst. Daar op begon ik hem ten hardsten aan te rijgen / dat hy geen waarheid sprak ; also sijn seggen ongelooflijk en sulck doen onmogelijk was. Dit laatste was om 't ander uit hem des te beter uit te halen : want anders scheen my dat doe so onmogelijk / niet toe als nu. Nochtans hy bleef er by. Doe was 't dat ik hem toonde welck een groutwel dat het was / also te doen ; en so 't niet waar was / sulx te verdichte / om slechts enen naam te hebbe by de mensche / al eben veel of 't eere of schande ware. Dat hy sijne Ouderen bedzoef de / sijn geslaghte schond / de stad beroerde / de gemeente ergerde / en sijne Ziel ter Hellen overgaf. Dat ebenwel / so veel als dat verdragh en handschrijft aanging / 't selve / so hy sich van herten slechts tot God bekeerde / geen kragt en hadde : also hy minderjarig was / en over eigen lijf noch ziele gantsch geen recht en hadde / om aan den Duivel te verpanden; also sy beide Godes zijn. Des niettemin hy bleef er noch al by / dat het so was; en schromē soude sulke dingen my te seggen / so 't anders ware: ten laastten ebenwel wat meer berouw bekonende / en sich niet my op mijn vermaan ook ten gebede vliende. Doch daar in sagh ik mede weinig aandacht / of gantsch geen.

§. 5. Het oordeel van den Rector en Conrector was als 't mijne : dat dit de Ouders weten / en de jonge metten eersten van deschool moest / om de anderen niet te bedervē. Ik verschoonde eerst de Moeder / en sprak alleen den Vader : die het eerste grimlacchende aanhoorde / gelijk het waarlijk om te lachen was. Maar als ik quam tot Hem en tot Beelzebub , veranderinge sijn aangesicht / en hy bedankte my : verklarende nooit iets aan 't kind gesien of van hem iet gehoord te hebben / dat na sulck doen gelcek / maar wel / dat boven anderen wat speelsiek was. De Moeder quam het naderhand te wetē / doe 't nodig scheen; die 't self de seide: en sy wierden 't lichtelick te samen eens / dat se hem 't huis hielden en dooz ene trouwe dienstmaagd op hem lieten passen / waar hy ging of stond. Desgelijck sloop hy 's nachts by sijnen broeder / die een volslagen student was / en bequaam om op hem toe te sien. Nu sal ik dan vervolgens seggen hoe ik met hem boer / en wat my na als booz van d' anderen gemeld is.

§. 6. Men hield hem meest in huis ; en so hy uitging / was het altijd met die meid : die niet en miste t' elker predicatie met hem in de kerck te zijn; daar booz hem elkemaal gebeden wierd / en hem gedurig aan de zijde sat ; recht achter den predikstoel / en tegen over den predikant die niet en predikte ; om hem in 't oog te hebben. Daar konden hem ook d' ouderlingen van

ter zijden in het aangesichte zien / alsmede enige voozname liiden / die daar by befondere gestoelten hadden. Hy sat daar still ; maar pinkoogde dikmaals ; en sagh vast om sich hem / en somtijds na den predikstoel. Doch menigmaal satt hy lillen ende beben / ook in den somer ; als oft hy houd hadde geweest : maar meest wel gelijkende na stuipen / of blagen / als men dat in Friesland noemt / van de termynen. De medecyns noemen *convulsiones epilepticas* , of zenuwtrekkingen als der vallende sicke. Doch sy quamen hem nooit ober in de kerck / so swaar / dat hy aan't vallen raakte. Hy seide eens tot my / dat Hy hem dikmaals in de oren spzakt ; en eens of andermaal geseid hadde / wannecr ik op den predikstoel stiond / wil ik er hem eens af gaan stoten ? doch dat hy 't had belett. Ik vzaagde / of ook mijn Scellega niet wel was in dat gebaar geweest ? Hy seide / neen. Dus gelobe ik / dat hy my heeft willen vliepen ; om my wijs te maken / dat ik suiken man was / die so qualik niet den Duivel stionde. De kostcr selde eerst op 't hzieffe van voozbiddinge / eren jongeling die van den Duivel of Satan gequeld word : doch dat veranderden wy namaals / stellende in plaats van Duivel, enen bosen Geest ; om dat die betckenis veel algemeener is / en andere uitlegginge verdragen kan.

§. 7. De heer die my in 't allereerst het stuk gemeld hadde / dede enen man opsoeken / tot Leewarden woonachtig / van wien het seggen was / dat hy ook langen tijd seer swaarlik van den Duivel was geplaagd geweest. Dien hieldmen enen tijd lang by den jongeling / om hem de lagen van den bosen vband te ontbekken / en op de swaarste stozmen af te reghte en by te staan. Maar ik besagh dien goede man, en hoorde hem niet veel opmerkinge : 't welk so veel dede dat my 't werk noch meer verdacht wierd dan het van te boren was. Het was aan sijn gefaat te merken / dat hy het noch niet vast en hadde : en sijne redenen bevond ik so verwerd, dat ik noch eer van hem dan van dien jongeling begon te twyfselen / of 't gansche werk geen fantasy en was. Gelijk hy ook daarna betrok / gansch sonder enige de minste vzuight aan mijnen patient (so magh ik dien klaas klaasz, bilik noemen) gedaan te hebben : ja eerder was hy niet geweest / gelijk die weduwe by de andere vzoet / waar van v III. §. 8. om 't quaad / so bezre daar d' inbeeldinge plaats in hadde / noch meer te ergeren.

§. 8. De dienstmaagd seide van hem vele dingen / die maar op haar geloof berusten moesten / also sy 't maar alleen gesien had of gehoord. De Vader was er seiden by ; also die / d' eensamenheid beminneude / sich meest alleen op sijne kamer hield. De Moeder met haar lichaams swakheid seer beladen / was ook niet bequaam om vooz en achter op te passen ; maar anders wel verstandig en opmerkende : en wist alleen te spreke van het gene dat ontrent die plaats gebeurde daar sy sich verhield. Sijn ander vzoeder / die student was / en hy als geseid is / sliepen tsamen ; en dat gaf dan gel gentheid om noch wel iet gewaar te worden daar aan gelegen was. Eens heb ik self wel iet befonders by geweest ; en daar ook d' andere by tegenwoordig waren ; waar uit ik grotelix verlicht wierd / om veel andere omstandigheden na

na te spenren en te oberwogen. Ik sagh dan wel / dat hier met bloot aansien of horen niets te doen was; maar dat ik alles ondersoeken moest.

S. 9. Doch onder tusschen was te merken / dat hy beschroomd was / op mijn ernstige lessen in 't begin aan hem gegeven / my recht uit de boez te spreken. Dies ik van taal veranderinge / gelijk hy van de syne; na dat ik hem so ernstelick bekeven hadde / ook die man van Leewarden noch meer / hy sich gelatende berouw te hebben / en wel begeerig om verlost te zyn: so sprak ik sedert met hem seer gemeensaam / als met enen die niet meer so groten sonde dede / om dat hy van den Duivel leed / (gelijk hy seide dat hem somtijds wedervoer) maar wel te horen swaar gesondigd hebbende / daar nu berouw van toonde. eens nam ik hem / met beider Gaders wille en weten / met my uit de stad; om 't same wat te wandelē: waar hy ik en hem met enige verstueringe vooz den mond ver sagh / daar ik wel sagh dat hy seer mede was te winnē. En 't was te doen / om hem so veel als doenlyk / na mijne eigene sijnlikheid ten aldernaalvsten uit te vragē; of ik also te weten moghte komen / waar 't hem lagh. Ik leidde hem de noozder poort uit / by sonwerdagh / en ganschelick het doorp Wynalduin dooz / tot aan de Zee; en voozts den dijk langs tot aan Harlingen / en so den treckwegh om na Francker / het west einde in en 't huis. Doe heb ik 't meeste met hem uitgericht / en sal derhalven hier verhalen wat ik niet allēnli doe / maar ook tot andere tijden vooz en na met hem gesproken hebbe. Daar by daarna dan vergeleken 't gene 't huis is voozgeballen; so sal d' historie daar mede dan ten einde zyn.

S. 10. Het gene ik self uit sijnen mond bekomen hebbe / was / dat hem sijn Duivel Serug noch gedurighli ver seide / en ook onsightbaar met hem sprak. Doch dat hy sich ook menigmaal aan hem vertoonde / in verscheidene gedaanten. Dat gaf te kennen / dat het noch met hem so klaar niet was / als hy voozhenen had betuygd / dat hy des Duivels maatschappij verlaten wilde: also hy hem / om niet gequeld te zyn / noch menigmaal / so als hy voozgaf / in het quaad te wille was. Te meer / also hy seide / dat hem altijd de Duivel wilde van de menschen af na buiten leiden; om daar dan iets te doen tot sijn begeeren: waar toe hy geesten lust hebbende / dikmaals onwillig en beschroomd was met hem uit te gaan. Doch dat hy in den tijd van volle maatschap tot verscheidē tyden wel van hem onthaald was / op besondere plaatse / en die hy ook volstandig noemde twee te zyn: het huisjen by de galg tot Leewarden / dat dan in ene grote schone zaal veranderde; en dicht aan Francker in 't eerste stuk weidland / liggende aan de stads grast en de noord zyde van de i weggh. Doch seker knul in dat stuk lands / die buiten heete sonwerdzoogten meesten tijd met water is / wierd schielick opgedroogd / en blande dan vol vuur. Hy sagh verscheidē Duivels daar voozhenen vliegen; die hem ook seiden / dat wel sulken vuur als dit was in de Hell; maar dat sy daar een middel tegen hadden / gelijk hy daar voozgen sagh / dat alle kraght van 't vuur verhuiderde; so dat sy onbeschadigd bleven. In dat geselschap; 't welck uit mannen en de vrouwen / en met een ook Duivelen bestond / wierd

toerd heerliik opgeschast; en neffens allerhande kien van spijis en drank/ ook alleley musijk met dansen/spelen/en al wat hem lusten moecht. De spraak was daar Hebzeewsch; die hy dan mede neffens anderen verstond en sprek/ so wel als hy sich dan op dat mi sijn verstond; maar buiten die vergaderinge niet met al. Hy noemde ook geselschap dat bekend was; en onder anderen sekere vrouw tot Leewarden / daar dar de spraak van ging / dat sy van 't volks was dat sich somtyds mede by den kattendans / als mede lidmaat van de seefte bunden liet.

§. 11. Gevraagd / op welke wijze sy daar quamen / en hoe datse scheid- den; op welken tyd en dooz wat wegh: so seide hy / so veel als hem betrof / dat hem sijn geest des nachts / na dat hy wat geslapen hadde (dat vraagd ik hem uitdrukkeelik / of 't ook wel was eer dat hy sloop) deed op- staan / en langs ene nietwe hoge baan daar henen leidde; die hy by dage nooit en sagh. eens had hy hem na den zeedijk / een weinig voozhy Harlingen / ontrent den steenen man, (so noemmen dien gedenkpylaar die ter gedachtenis van kasper Koblees daar staat opgereght) geboerd; en op den wegh twee mannen doen doozsteken / met enen degen dien hy hem daar toe in handen gaf. Ik seide / dat het wonder was / hoe sulks ge- schied kon zyn / nadien dat van geen moord in lange was gehoord / noch enig dode of verflagene ontrent of rond om heen gebonden was. Doch hy versekerde des niet te min / dat hy het waarliik had gedaan.

§. 12. Waar om hem soetjes uit te halen / eer ik noch verder ging / om hem dooz eigene bekentenis te overtungen: so seide ik hem / dat hy vooz sulik een grote saak / als 't was sich met den Duivel te versellen / vooz gro- ter voordeel moeste sien te doen / dan ik bemerkte dat hy duslang was ge- nietende. Hebzeewsch te konnen sprek / seide ik / en musijk te singen en te spelen / tot vroemen daar by malkander is / en anders niet; was niet met al: hy moest den Duivel vergen / hem dat so te leeren / dat hy 't altyd wist. Want / seide ik / wat soud u dat baten / lang by den Conrector school te gaan; om sa Latijn te leeren / dat gy 't in de school verstaan en sprekten kondet; en buiten / en by andere menschen niet een woord? Des gaf ik hem eens te vermoeden / of mogelik de Duivel hem ook wel bedroogh / dat het in waarheid geen Hebzeewsch en was / het gene hy wende dat sy daar te samen sprekten. Ik vraadde verder / of hy niet een enig woord onthou- den hadde? ja / seide hy / so veel wel / dat als ik hem roepen wil / dat ik dan segge / *alay*. Ik seide / dat dit geen Hebzeewsch en was / maar wel graad Fransch: en so 't *aloz* geweest hadde / niet en was te seggen komt, maar gaat: waar uit ik dan besloot / dat hy het qualik moest onthouden hebben / of van den Duivel als geseid bedrogen zyn. Of (om het noch op 't best te overleggen) 't moecht zyn / dat nademaal de Duivel van 't begin af is ge- weest / dat hy dat ond Hebzeewsch noch hadde / dat na 't geboelen sommi- gen geleerden vooz 't hebendaags bekende in gebruik geweest was. Dooz- toond ik mi ten intersten begeerig om dooz hem daar af de waarheid te ver- neemen; sa soud ik een seer groot verschij der taal-en Godgeleerden hou- nen effenen / en hy daar af de cere hebben. Versocht derhalven / dat hy

doch so haast het wederom te pas quam / twee / drie woorden achter een / die enen volien sin uitmaakten / wel onthouden / en my dan verhalen soude. Om van gelijken / so 't Hebzeensch der bose geesten anders ware / dan wy heden in de boeken hebben, dat dan syn Duivel seer vermoedelik het onse niet en soude konnen spreken noch verstaan. Verhalven schreef ik op een dubbeltje met inkt / *so wa wo soer mimmenni, Satan*; 't welk te seggen is / wyk van my, Satan; en gaf hem dat / om de betekenis van dese woorden / die ik hem niet seide / den Duivel af te vraghen / wanneer die toch konnen moght van selfs; maar dat hy hem niet roepen moest.

§. 13. Aangaande 't geld dat hem de Duivel gaf / so vraagd ik hem hoe veel 't wel op syn hoogst bedroegh; twee of drie schellingen / was 't antwoord. Meer niet? seid ik / en dat noch meesten tyd op lange na so veel niet / noch gereed; maar somtijds enen dagh / twee / drie daarna: also hy seide. Maar / vraagd ik / was 't altyd goed gangbaar geld? Neen 't / seide hy: maar so ik 't niet haast uit en gaf / veranderde 't in peerdewijgen. Eses heb ik tsebert / de voorzichtigheit gehad / dat ik het aanstonds uitgaf; en dan was het goed. Maar so degenen die 't van u ontvingen naderhand bevonden / dat uw geld maar vrek was, hoe ging dat dan? Wel (seid hy) sy en wisten nooit of dat mijn geld of iemants anders was; also sy alles wat se voor en na ontvingen / maar in 't laadtje schoven: altoos hem was daar over noit iets voorgekomen. Wel / seid ik verder / waart gy van den Duivel gaarn ontslagen / so gy segt: so maakt het hem so suur / dat hem de lust verga / u meermaals aan te pakken. Etsch van hem als hy weder by u komt en geld wil geven / enen dubbelden Vinger schein vukaat: dien laat dan aanstonds uwe Moeder sien / en wel bewaren / so hy 't geeft. Maar mijns vermoedens sal hy dat niet konnen doen: en wil ik wel eens weten / of ook de Duivel goud en silver geld kan smeden: dan of hy 't steelt / waar toe hem tyd en plaats en de gelegenheid ook diener moet. Maar lang te borgen / en dat om een weinig klein geld / past u so veel minder / als gy weet / dat uwe goede Ouders sulik een groot verdriet in uwen omgang met den Duivel hebben. Ik sta daar voor / dat so u ongelijk meer geven sullen / indien sy maar verskerd zijn / dat gy den Duivel afgegaan / en wederom tot God bekeerd sult zijn. En overmits desselvs oneindige Barmhertigheid oprecht boetveerdige nooit en berweept / breekt niet / dat sich de Duivel aan u ooit sal konnen wreken / also gy dan in Gods bewaringe sult zijn.

§. 14. Gedurende dit alles vraagd ik hem verscheide malen / of ook de Duivel by ons ware; op dat ik moght verskerd zijn / dat wy een by woord 't samen spreken konden. Hy seide veltiens / neen; en dat de Duivel niet licht nader konnen soude / so lang ik by hem was. Nochtans sagh ik hem somtijds sulke minen maken / en pookogen / dat ik reden vout ont hem te vraghen: want het scheen dan dat hy inmierde. Somwylsen sagh hy sterk op in de lucht. Gebraagd / of sich de Duivel ergens openbaarde / so sweeg hy stil; of seide dan daarna / dat hy vercrokken was. Ik we-

wederom / dat hy my niet en moest bedziagen; en ik in dien geballe ook den Duivel niet en vreesde / al hoorde hy schoon dat wy 't samen spraken. Dus boegde ik my op allerley wyse na 't vooroordeel en begriep van mynen patient. Wy keerden dus dan 't huiswaart / daar ik aan sijne Onderen verhaalde wat van ons verhandeld was; met bede / om op alles acht te geven.

S. 15. Belangende den uitflagh deser laatsie handeling van 't geld en van 't hebzeusch: hy seide naderhand / dat hy den Duivel 't dubbeltje met die Hebzeuschte woorden had getoond / en na den sin gebzaagd; dat die hem had geseid / het ware maar so veel als dat hy soude van hem gaan; en ondertusschen 't geld met sich genomen / en hem daarna geweigerd wederom te geven. Dit seide ons Klaas also maar koeltjes heen / en als onwillig / en den uitwegh soekende; 't welk my bzaaght in bedenken dat hy 't dubbeltje versnoept moest hebben. En van den dubbelden duikaat, dien hadde hem de Duivel willen geven / so hy maar hadde willen met hem gaan / na buiten toe. Maar dat niet komende / also hy 't huis bewaard wierd; en ook niet willende / so als hy seide / maar eerst het geld in handen hebben: so waren sy 't niet eens geworden en so en was er meer niet op gevolgd. Dies seide ik hem / of hy nu niet en sagh / dat hem de Duivel maar bedzoogh; dat hy geen geld en hadde / noch maken konde; of hem altoos niet gunde; also hy desen uitslaght maakte. Dat seide hy / docht hem dan ook.

S. 16. Dit waren nu maar dingen die hy van hem selven seide / op mijne onderbzaagingen: nu sal ik seggen wat ik self aan hem bevonden hebbe. Sijne Onderen hadden my geseid / dat hy verscheidenmalen wel in onmaght viel; waar van bekomen hy dan seide / dat hy so hier en daar geweest was / en dies meer: waarom ik hen versocht / my aanstonds kennisse daar van te geven / wanneer 't gebeurde / op dat ik 't self eens moghte sien. Op enen tijd als een aansienlijk heer hy my aan tafel sat / wierd ik versocht by Klaas te komen / om hem te sien in sulken staat als nu geseid is. Ik quam en vond hem plat ter aarden neergeslagen / sich wentelende / en d'ogen dan eens toe / dan eens stijf open houdende; het lichaam meest in ten gekrompen en met heftige bewegingen, daar na ontfloten / en allenreus in 't geheel weerom bekommende. Waar op hy staat welk begon te spreken / maar gaf niet veel bescheids / dan dat hy beter was. Ik bzaagde / of de bose Geest hem dus gequeld / en nu verlaten hadde? hy sagh / pinkogende / ter zijden om / en seide niets. Ik haastede my wederom na huis / van waar die heer / self mede haastig / al vertrokken was. Doch naderhand heeft Klaas ik weet niet wat al dingen aan sijn volk verhaald; die hem de Duivel / als hy in boosseiden staat was / of gebaan had of geseid.

S. 17. Sijn broeder heeft my dit verhaald. Het was in 't langst der sonerdagen / wanneer hy 's morgens boegh ontwaakte / sagh hoe dat Klaas / die nevens hem op 't selfde bedde sley / sich in den slaap met toegeslotene ogen / met allerley bewegingen des lichaams / en van mond en handen / in
dier

dier voren droeg/als een die seer begeerlik eet en drinkt. Dat hy ook sprak / van Serug / dan eens enen anderen duivel noemende; en dit of dat / vandesen ofte genen boom begeerende : daar op sich aanspellende / als een die iets outbaugt / en daar in bijt ; dat prijsfende of lakende / als van verscheiden smaaki. Op 't laast / als 't ware uit groot ongenoegen / om iets dat hem gansch niet en smaakte / bekeef hy heftig synen duivel / en dat ontrent met dese woorden : al wederom bedriegt gy wy , my geevende het gene gy wel weet dat ik niet hebben wil. Mitsdien so sloegh hy kragtich met de blakke hand / in meininge dat hy den Duivel sloegh : so seer dat enigsin een teken daar van was te merken in de muur / dat ny de broeder wees ; waartegen aangeflagen / de hand geboeliger dan dien hy meinde dus te raken / hem halvellings ontwaken dede. Want eerst / als uit de maaltijd van den lusthof scheidende / so maakte hy beschedelik in alles de gebeerden/als oft hy syne klederen uitrok/die hy als een van dat geselschap ieffens anderen aldaar onvangen hadde / en gedurende dat ffeest daar mede was versierd geweest ; en die hy daar nu laten moest / om met syne eigene klederen / so als hy daar gekomen was / ook wederomme t' huis te gaen. Daar op geheel outwaakt / en syne ogen open doende / stond op / en kleeedde sich gelijk 't behoort. Daar na op syne knieën nederliggende / so dede hy met niterlyk bewijs van pber sijn gebed. De broeder / die sich dus lang still gehouden hadde / vzaagde euidelik : Ik heb u desen nacht gemist; seg my nu / waar gy zyt geweest. In 't eerste ontkende hy 't. Maar als de broeder daar by bleef : so seide hy hem als in groot vertroutwen / en met bedingst van swijgen / dat hy was geweest op sulken plaats / in sulken schonen hof / vol allerhande smaakelike vught / met sulck geselschap; en dat so al voorsz ten eynden uit. Daar op sijn broeder euidelik dan seide : hoe seer dat hy daar in bedrogen was ; also hy waarlik niet van 't bedde was geweest ; maar kragtich gedroond moest hebben / mitsdien hy sulx als nu voorsz is/aan hem/doe nebens syne zyde liggende/gesien had en gehoord : endat het daarom anders niet van fantasien waren / die hy dus lang vooz waarheid had herteld. Maar klaas en was dat geensin wijs te maken : die daar by bleef / dat hy in waarheid so te gaste was geweest; maar dat sijn broeder selve van den Duivel dus bedrogen was / dewelke synen schijn in plaatse van hem selfs in 't bedde had gelegd, gelijk hy synen gasten was gewoon te doen / op dat hum af zyn niet gemerkt en wterde.

§ 18. Eens wierd ik daar gehaald / waameer het gansche huisgesin ontsteld was / ober seker voozval daat men geen begriyp af maken konde. Hy was in enen ontsien / dat de meid / die altijd by hem was / den rugge eens had gewend / ontkomen / op de straat : alwaar gesocht / alsonen hem in huis noch hof niet vond / so wierd hy van de meid ontmoet in 't wederkeeren van den koekbakker / alwaar hy iets gekocht had en betaald ; hoewel de meid verfelterde dat hy geen geld en hadde. Twee deuren / bedde aan de straat / d' eene vooz en d' andere achter aan een afgescheiden loots/

loots / waren beide binnē toegegrendeid ; en d' achterdeur by na ook toegeroest / also daar dooz geen gang in lange was gemaakt. Dooz was hy niet geweest / dat wilsmen wel : noch achter dooz den hof gegaan / daar hadde 't gansche huifgesin hem kornen sien. Maar hy was sekerlik alleen maar in de loots geweest / en niemant anders ; sult ieder een van hen betuigde / en ook sijn *alibi* aan my betoonde. Hoe was hy daar dan uitgekomen : also de grendel op de deur / gelijk geseid is / was beroest ? De meid verklaarde / dat sy self de leer of ladder / staande op het binnēplaatsje van die loots / had sien ver setten sonder handen. Hy self gebraagd / en wilde niemant ietwēs seggen / dooz dat ik daar quam. Mitsdien wērs hy twee pannen dleder misen in het dakt ; doch onder ene sparre / die d' openinge in tweeën deelde : so dat sijn lichaam maar dooz 't gat van eene pan aan d' eene of d' ander zijde van de spar geboord moest zijn. En dit was evenwel / also hy seide / d' openinge / waar hem de Duivel dooz geboerd had / en van boven neergelaten op de straat. En hy bediedde 't my op sijne wijze seer bescheidenlik / met krijt en houtkool als men seit.

§. 19. Daar was een kelder onder ene bedstee van het achterhuis / dewelke sonder bed of stro / met losse planken was beled / waar op twee of drie waschtobben lagen. Klaas lang vermist / en overal gesocht / wierd eindelijk gebonden in die kelder / daar niets in te doen was : de deur van buiten zijnde toegegrendeld / en liggende de vaten so alsse gelegen hadden. Dit docht de moeder self seer bzeemd / die wist dat dit so was ; en hem ook in de kelder bond ; doch uit hem niet en wist te krygen / hoe hy er in gekomen was. Dan hy en maakte geene swarigheid van telkens maar te mompelen / dat hem de Duivel so van d' eene in d' andere plaats verboerde. Dat die hem ook wel riep : gelijk hy my verklaarde dat het was geweest / wanneer hy in de keuken nebens sijne moeder staande / sterk na de benster keek / met d' aapinge der ogen : (so als sy my ook heeft verhaald) en dat hy enen swarten vogel in den hof sagh / onder wiens gedaante doe sijn geest sich daar vertoonde / hem pogende na buiten uit te lokken ; en van der menschen opzigt af te trekken / of te verstecken.

§. 20. Dit werk met Klaas bleef duren tot in 't ander jaar / wanneer ik 1674. dooz mijn beroep na Loenen uit die stad vertrok : doch met dit onderscheid / dat hy niet meer van omgang met den Duivel sprak / maar dat hy van hem wierd geplaagd ; dat nu de vriendschap uit was / hy sich tot God bekeerd / en daarom van den Duivel veel te lyden hadde ; en so vast heen. De tydingen na mijn vertrek my toegekomen bevestigden den schijn van die bekeeringe ; en dat hy sich verklaarde nu geheelik van den bosen geest verlaten en bezijd / sich begaf aan 't prediken en catechiseeren / hier en daar in de huifsen ; daar de godsdienstighsten te samen quamen / ook luidden van aansien en verstand / my self daar dooz bekend. Maar aangefien dat dooz de predikanten sijn vader wierd versocht hem daar van af te houden : (de moeder lang al overleden zijnde) so ging hy by de Labadisten / begerende in hun geselschap te zijn aangenomen / met belijdenisse sijner son-

den.

den. Alsdoen verklaarde hy dat alles van hem was versterft geweest / dat hy nooit Duivel gehoord noch gesien en hadde; en diergelijke dingen meer. Maar aangemerkt dat hy geen penningen tot meer verskeringe / dat die bekeerlinge oprecht was / en der vergadering tot voordeel strekken konde / medebzaght / so wesen sy hem af.

S. 21. Hy quam by my tot Weesp / in 't derde jaar na mijn vertrek van Francker: (so lang duurt noch d' historie) eerst klagende / dat hem de predikanten hinderden in syuen pber / om Godes woord en wonderen te melden; (hy was nu meer dan 20. jaren oud) en vzaagde of my docht dat sy behoortlyk deden? Ik seide / datter order in de kerk moest wesen; dat ik de predikanten beter siende / dan dat sy hem in 't goede souden hinderen / wanneer 't niet order wierd gedaan: maar dat ik / om er grondig af te spreken / eerst self eens horen moest / hoe dat hy dede. Hy toonde sich daar seer genegen toe: en hadde self al enige goeluiden d' oren seukerig gemaakt / om ook daar by te zijn. Doch ik en liet hem dat niet toe: maar wilde dat hy d' eerste proef vooz my en myne huisvrou maar alleen doen soude. Ik leide hem den groten Bybel vooz; maar hy en sagh er niet eens in: neep meest de ogen toe / en maakte sulken misseliken en belachelijk gebaar; dat self mijn soon / doe noch een suling / en op de armen sijner moeder / eerst lang en vzeemd op desen predikant gelieken hebende / op 't lest na my en sijne moeder siende lachte; en ons / die 't quaad genoeg van selven hadden / te swarder maakte ons daar over in te houden. De saken die hy seide waren sonder schik of slot / en nergens minder na gelijken dan 't gene woord vereischt / indien het prediken genoemd sal worden. Ik seide / om hem niet vooz 't hoofd te slaan / dat ik wel groter pber in hem sagh; maar dat hy oefening van noden hadde / en dat de geseten der profeten den profeten moeten onderworpen zijn. Verhalben soude hy sich slechts vooz eerst noch houden aan de predikanten / die ook Godes geest en gaben hadden; en sich wat grondiger van hem in 't Woord des Heeren onderwijfen laten; en dat hy uit den Bybel / en niet sonder Bybel spreken moeste. Maar hy en toonde in die lesse niet veel sjaar.

S. 22. Dit was / eer hy noch by de Labadisten was geweest; of immer eer ik 't wist. Maar naderhand by my gekomen / gaf ik hem harder les / dan my wel hengt dat ik aan iemant ooit gegeven hebbe / vooz ofte na. Ik seide hem / op sijne gronden bouwende / dat ik noch nooit van mensche los of hoorde so boos en goddeloos als hy. Dat hy den Duivel self in boosheid noch te hoven ging: daar van ik dese reden gaf. De Duivel wil nooit baser schijnen / maar wel beter dan hy is; waarom hy sich ook wel veranderd in enen Engel des lichts: maar hy nooit Duivel hebbeude gesien nochte gehoord / navolgens als hy aan de Labadisten had gesid; had sich nochtans vooz sulik een uitgegeve die God verlaaghend / en sich met den Duivel tot godloosheid self verbonden heeft. Dat hy ses jaren lang in 't openbaar gespoott heeft niet Godes Woord / en Naam en kerk; 't gebied der heiligen misbruikt; sijne ouderen so groten oneer / hertelied en moete.

moelte en kosten aangedaan; de gansche weerd / die hy van sich heeft doen spreken / door een opfetterlyk bedroggh misleid hem selven tot een spot en haat en affchuw van elk een ten toon gesteld. En 't ergste was / dat ik hem seide / niet te komen vinden in de Schrift / dat voor sulke een genade zy by God; also sy nergens sulke menschen meld: en daarom wel moest toesien / dat hy tydlig / ernstig / yberig sich daar toe schikte met boetbaar dige gebeden: maar dat hy / eer ik suik aan hem bespeurde / niet onder mijne ogen komen moest: en nu ook henen gaan; also ik vreesde / dat mijn huis / door tegenwoordigheid van so godlofen mensche woz van God met enig ongebal gestraft moghte worden. Dit ging my toe wel boven 't her te af: maar 't was om te beproeven / of hem het sijne weck te maken ware; daar ik noch niet veel blijt van sagh. Want hy al meest sulst wijgens door sich henen sagh en toonde sich voorts niet beweegd.

S. 23. Twee of drie jaren na dien tijd / wierd ik hier in dit huis tot Amsterdam gesproken / van twee dynlikers knechts: die seiden dat Klaas Klaassen met hen op de self de winkel werkte; maar dat hy hen bywijlen in hun eigen weck verhuiderde / door in het sijne stil te staan, waameer hy misfelike minen maakte / en seide dat een bose geest hem quelde sich noch op my beroepende, die noch wel wetē soude hoe ik hem voor desen had gekend. Dat sy om dese reden noch gelaten hadden / het middel dat sy hadden uitbedacht in 't werck te stellē / so lang als ik niet eerst van hen gesproke was: 't welk anders soude zijn geweest een slok of rotting / om dien geest der leutheid of der boebery daar uit te slaan; also 't hen toescheen / dat hy van dien aart moest zijn. Ik seide / dat sy desen geest gansch niet te schyomen hadden: maar hem alleen verschonen moesten / dat sy sich niet door haast of hevigheid te buiten gingen. Sy gingen heen: ik hoorde naderhand niet meer van synen geest; maar wel van hem / dat hy noch naar Oostindien / en daar eer lang ook aan sijn einde quam.

S. 24. Dat is d' historie / Leser: nu laat ons tsamen sien / wat ons daar van te denken staat. Door eerst was sijn verstand niet groot, het welk my in 't begin heeft doen geloven / dat hy niet gaaw genoegh was / om het alles te verbichten. Doch zedert dat men van een dertien jarig kind / van welk het naaste hoofdstuk spreke sal / so veel bedrogghs aan een gekoppeld heeft gesien: so laat ik die gedachten varen; en soude 't louter gitterpe noemen / indien ik niet wat anders daar benevens had bespeurd. Het blykt seer klaar / nu alles wat S. 16 / 17. uit mijne en sijns vzoeders onderwindinge verhaald is / dat hy / waarbloedig en den Struipen onderwoopen / geduurig vol van fantassen was; dat die melankolijke dampingen hem 's nachts de hersenen bekropen / en die figuren maakten / waartoe hem 't gemeen oordeel en 't geduurig seggen van de menschen kragtich hielp. Sijn klein verstand dee d' inbeeldinge te groter zijn / also 't gemeenlik gaat / en door gesonder oordeel had gebeterd kommen wordē. Dat die indykt self doorgaans vast eenderlepe ware en was geen wonder: also de regels der beweginge dat mede bzingen / dat eene self de lichteliker wederkeert / en so veel lichter als het

meer gebeurd; dan dat ene andere die volgen en verduyhen soude / of moefte sterker zijn. So sien wy / dat gewoonte ons van self bewegingen van hoofd of handen of van mond en ogen doet vertonen / die ons misstaan; en die wy laten souden indien wy daar vooz af opdachten. Nochtans is sulck een sonderling gebaar altijd maar eenerley / des eenen dit des anderen dat / na 't gene dat hy sich heeft aangewend. So speelden klaas ook altijd meest dat heren gastmaal in gedachten; en wat hem inviel docht hem dat de geest hem ingaf; en al wat hy ook wilde of begeerde / dat hem de geest daar toe dan pozde / dzong en dreef.

§. 25. Doch dit en isset noch niet al. Het blijkt met een nit al de onstandigheden van 't verhaal / dat kindsche schoolsichte / en die allen met eersucht ook bekropen / daar met onder speelde. Hy hadde 't dus gemakke-lyk; en ging vast niet ter schole; en men ver schoonde sijne herffens / als te swak / om hem met geene lessen te beswaren. Van sulken quaden naam als 't was / gemeensaam met den Duivel om te gaan / had hy 't gevoelen niet seer scherp; en ook / mitsdien dat hy in d'eerste weinig maanden sich al hield des Duivels vriend niet meer te zijn / en metter tyd geheel in vband-schap en strijd met hem te staan; so moght dat quade woord hem niet meer nagaan / en medogentheid de plaats bekleedden. Dat saghmen wel / want neer hy naderhand na d'eere stond van een geoesend prediker; als die den strijd had uitgestaan / met sulken sellen / losen / bosen vband als de Duivel is; daarmede hy nu ook den Bybel self voozby sagh / (als voozseid §. 21.) als een die spzakt dooz d' inspraak van Gods eigen Geest. Syn leben op de dzuikerij betrees ook / dat langdurige ongewoonte hem de lust tot werken en tot besigheid had doen vergaan. En dat hy sich doe noch op my beriep / daar saghmen sijne burgerlike wijsheid aan / wanneer hy al ten minsten 24. jaren oud moest zijn.

§. 26. Belangende de kuasten die hy dede / die zijn nu voozts wel op te lossen. De minen en gebcerden die hy maakte / die waren dooz nabootsinge van anderen / aan wien hy dit gesien moght hebben / en dooz veelmalige oefeninge wel te doen. Dat van de kerffen in den winter s. 2. is veel te gemeen / of daas af werk te maken; het stuk verraad sich self. Sy waren of van glas of was / en in den mond wel even tijdlang te verbergen; en hy en gaffe niemant in de hand. 't Geld uit de bank of platte muur gehaald / is onder 't N. B. C. van 't guichelspel. Dat krijt karakter-spel in school had hy alsulken naam te geven als 't hem goed docht; en 't gat daar hy sijne hand dooz in de muur stak / die daar doe lichter / met de vingers puntwijs tsamen voozwaarts in / dan met de vuist vooz aan te rug te trekken was; verklaart sich self. De hebreewsche woorden van my op het geld geschreven heeft hy licht geraden / of 't is hem half geseid: hy had misffchien / schoon buiten sonder meid niet by de menschen komende / in huis noch wel gelegenheid daar toe.

§. 27. Dit zijn dan maar gemeene dingen; maar twee besondere ver-richtingen van hem verhaald / die schijnen al wat meer te zijn. Hoe hy /

na 't gene s. 18. is verhaald / doe uit den huise zy gekomen / is niet te weten ; indienmen vast houdt / dat hy noch de meid niet anders dan de waarheid spraken. Een panne meer slechts uit het dak genomen / had hy er met sijn ranke lijf / wel doorgekomen ; en daar op neergegleden / so had hy maar een muurtje van pas acht voet (is 't so veel maar) af te springe. So dat op straat van niemand is gezien / dat was geen wonder ; want daar 't huis staat / dikmaal geen drie menschē in een muur boozby gaan. Dat het gat doe hy 't inp wees te klein was : kan wel zijn / dat hy / te huis gekomen / ras een van de pannen wederom heeft toegeleid ; al seit de dienstmaagd dat sy niet is van hem af geweest. So als hy in het keidertje besloten was : mijns oordeels waren noch de losse planken wel van onderen so verre toe te halen / dat hy de baten / eerst daar af na d' eene kant geschoven / dooz enige openinge slechts maar tot wat ruimte booz sijn eene hand / kon na sich trekken. En so deselbe tobben niet booznamelikh op die planke verscheen rusten moesten / so hinderde van ook derselber s waarte niet / om die daar na ook dooz deselbe reze weder toe te leggen.

s. 28. Al wat hy inp van 't geld verhaald heeft / dat het hem op sijnen bloek in 't spelen van den Duivel aangeboden / en te lang bewaard (daar had hy echter niet veel nood af) dan in d'ezek veranderd wierd ; als ook dat hem de Duivel so veel gaf / en d' uitblugt dien hy maakte om geen goud te geven : dat acht ik altermaal van hem versierd te zijn. Gelyk ook buite fantasia / dat hem de geest van dus dan so verscheen / of ook toesprak en in de oren luisterde : dat toont sich nu wel meest van achteren als op die wijze maar bedacht / als 't hem meest lustte sijn poppe te beschilderen of te bekleden welk schildertwerk ook dooz de grobigheid van sijn verstand ook wel wat grof ten boozschijn quam. Hy hadde 't by de kinderen en sijnz gelijken aangevangen ; en 't was al veel / dat hy 't by ons die mannen waren / en by noch so veel wijze mannen sulken langen tyd kon staande houden.

X. HOOFDSTUK.

Noch onlangs is tot Kampen diergelyk exempel van Betoverdheid ontdekt.

Ut Friesland sal ik / om nabysheid so van tyd als plaats / in Overijssel / en van Franeker na Kampen overgaan. 't Is qualik niet den anderen aldaar gedaan geweest / of is niet desen hier noch erger aangevangen. D' historie heeft ook al veel gerughts gemaakt / maar niet so lang geduurd : het werk begon ten eersten al te sterk / en dede hinder aan eenes anders goeden naam / daar oproer uit ontstond / en den onschuldigen vervolginge geschiedde : af 't welke in 't beleid der vorige geschiedenis geen plaats en hadde. Ook lieten sich geleerde luiden daar ontrent gelegen zijn / om te doozsoeken dooz wat middel dat een kind sulke ene gansche stad bedroogh : also sy het

bezogh gansch buiten twijfel sielden wel wetende dat sulc als van dien jongen wierd geseyd / niet mogelijk en was / en daarom ook niet waar kon zijn. Van sulken is my dit geschijft ter hand gekomen / op mijn verzoek by een geseld / en van twee samen overzien gelijk ik dat hier onberaenderd / van woord tot woord aan mijnen Leser overgebe.

IN de maand November, of 't begin van December des Jaars 1683, heeft zeecker jongen our omtrent 13 jaaren, kleen van postuir en tanger, soon van zeker Leydekker of Pompmaker inde St. Jacobs steeg tot Campen, beginnen te klagen over pijn in verscheide plaatsen van zijn lichaam, die hy zeide, dat van tijd tot tijd heviger wierde, en (zoo 't scheen) met groote zenuwtrekkingen quam. Deze gemaakte pijn wierd op 't hevigste verthoont, als hy zijn water zoude maken, in 't welk nu en dan mede eenige spelden wierden bevonden; 't welk 't gerugte veroorsaakte, en 't geloove onder ieder een, dat die voorsz. jongen betoovert was. Hy wierd dan afgevraagt, van wie hy betoovert was? en antwoorde, dat zeecker groenwijf hem eenige tijd geleden op straate zekere wortel hadde gegeven, die hy opgegeten hadde; en dat hy zig 't zedert qualijk hadde beginnen te gevoelen: waar op aanstonts die onnozele vrouw voor een tooveresse wierd uitgekreten; welk gerugte zig hoe langs hoe meer verspreidende, terwijl de jongen continueerde in 't gemaakte wateren van spelden en naalden, zoo groote als kleine, tot paknaalden selve; zoo quam het graauw op de beenen, en begeerde, dat de gemeinde tooveresse mogt gestraft worden; gelijk het zelve, zonder forme van regt af te wagen, op haar huis aanviel, de glazen insloeg, en de deure tragteden op te breken: dat ook zoude zijn geschied buiten twijfel met een opgevolgde jammerlijke mishandeling der onnossele vrouw; indien de Magistraat om den oploop te stillen, niet had gefonden haare dienaars met Soldaten vergeselschapt, om de vrouw haare woede 't ontnemen, en op haar Stadshuis te brengen.

Daar isze eenige dagen vast gehouden, en ondervraagt: dog niets heefster tegens haar konnen ingebragt worden tot beswaarenis; en overmits haar de magistraat niet veilig in de stad oordeelde te zijn; zoo is sy op den 30. Dec. des selven jaars uit de stad gelaten, en zulx late na 't sluiten van de poorte, dewijl anders 't gepeupel (gelyker albereids een menigte jongens op wagteden) haar in den Yssel, ter preuve, om te sien of ze dreef, zoude geworpen hebben.

De vrienden der bewuste vrouwe merkende, dat het nog niet klaar naar regte kon blijken, dat zy onschuldig was; hadden niet graag, datze uit de stad zou werden gelaten voor en al eer haare zaake bepleit was, en niet konnende haar dienen, van wegen de raserny van 't volck, van een Advocaat van die stad, die zulx niet graag zou hebben ondernomen; hebbenze zig moeten dienen van een van Zwolle, die den zelve avond of 30. Dec. na Campen is gereist; maar bevonden heeft, dat zy al uitgelaten was; zoo dat hy by requeste Attestatie van haare onschuld heeft moeten verfoeken; op dat zijner principalen voor alle latter zeker mogten zijn; waar op geapostilleert is, dat de

vrouwe

vrouwe aan geen tooverij schuldig bevonden is. En zijn'er nog andre requesten naderhand gevolgt. Dog om tot de jongen weder te keeren, die voer daaglijx met zijn tooverien voort, en waterde nog al spelden en naalden, en twee tamelijke groote spykers, dewijle de gewaande tooveres op 't Stadhuys ondersocht wierde, 't welk de Magistraat bewogen heeft; om haare dienaars naukeurig te doen oppassen, dat er geen bedrog gepleegt en wierde; die egter, gelijk d' andere; zijn bedrogen geworden, alzooze terwylen hy waterde, met haare oogen gekeert wierden na zijn hoofd-verdraeijingen en seer pynelijk-gemaakte gebedden, daar door hy zig veinfde ten uitersten geplaagt. Zy even wel meinende datze genoeg hadden gewaakt en opgepast, hebben de fleskens, daar in de jongen had gewatert, met 't stads zegel verzegelt en zoo overgegeven; waar in somwijlen geene, somwijlen een, twee, of weinige spelden in gevonden zijn: Dus waaren de dienaars bedrogen.

De broeders predikanten zijn mede met groote compassie, en haare vrouwen met hefde werken omtrent de gewaande betooverde ingenomen: waar toe zijn Vader niet weinig gedaan heeft door zijne verfoeken en klagten. Men hoorde dan op de predikstoel met grooten yver voor zijne verlossinge bidden: 't welk des te meer aangedreven is van veelen, alzo de Vader en slijfmoeder van de jongen by 't gemeen voor seer sijne en godvreesende luiden gehouden wierden. Somma 't ging zoo verre, dat of er al hier en daar yemand was, die dit werk dieper en redelijker inzag by dorste zig niet uiten, of wierd voor een Atheïst aangezien, of mede van tooverij verdagt. 't Quaad nam dan d' overhand, en wierd met verscheide historijtjes opgepronkt; want men zeide, dat de spelden in de flesjes door Duivels kragt vermeerderden; dat yemand een van de gewaterde spykers met een tange in 't vyer houdende, de tange door den Duivel zoo kragtig wierd omgedrayt, dat hy ze niet langer vast houden konde: dat zeker predikant een kattedop in 's jongens lichaam zou gevoelt hebben, ter plaatze daar hy de grootste pijn gevoelde, en diergelijke beenselingen meer.

Terwile 't gemeen soo onverstandig gedreven wierd; wierf'er van sommige nader tot ontdekkinge gearbeyt, daar van wy alles niet kunnen ophalen; mitsgaders 't gene ter gelegenheid van de Gedeputeerde der Staten van de Provincie binnen Campen doe vergadert, aangemerkt is van sommige verder ziende, en gediscoureert. 't Is bekend, dat twee personen van kennisse en sonder vooroordeel 's nagts by de jongen wakende, alles wel naukeurig ondersogten, waar door bedrog zou kunnen werden veroorsaakt, en dus te wege gebragt hebben, dat er geen spellen in 't flesje zijn geweest; hoewel de jongen (die te voren veinfde niet te kunnen wateren) na lange persuasie sterk en veel gewatert hadde. Zoo is de twijfeling by sommige gekomen, die eefst met de gemeene sroom afdriven van de waarheid; en daar zijn allengskens meer en meer redenen van agterdocht, met gedurige onderrigtingen van andre te voorschijn gekomen, dat alles niet weinig tot ontdekkinge geholpen heeft.

Na 't vertrek van de gewaande tooveres heeft de jongen al verder zijne kon-

sten.

sten en bedriegeryen te voorschijn willen brengen; en heeft gedurende de maand Januarij 1686. daar en boven door de stoelgang en braken spelden, naalden, potscherven, hair, vlas en andere dingen uitgegeven; en men heeft uitgestrooit, dat'er verscheide katten by nagte in huis quamen, die een groot geraas maakten, waar door er al meer personen, en zelfs luiden van fatzoen aan toovery schuldig gehouden wierden van 't gemeene volk.

Dit heeft de magistraat, al menigmaalen aangeset van anderen, ten laastten met alle ernst doen na de bedriegery vorschen, en alle mogelijke middelen by der hand nemen, tot voorkominge van swaarder onheil; en heeft de jongen selfs op 't raadhuys doen halen, en in een van hare kameren opsluiten, by hem altijd latende, een van haare dienaars by beurte; om op hem ernstig te passen. Daar zijnde heeft hy nog verscheide maalen in tegenwoordigheit van de dienaars potscherven, hairvlegten netjes met een lint omwonden, en nu dit, dan dat gebraakt; en dat kortswijlig is, zeker *Thema* van een latijnsche schoolganger, met de hand des meesters gecorrigeert, beyde handen genoeg kenbaar zijnde mede uitgespogen. Deze uitwerpzels inde vergaderinge van de magistraat getoont zijnde, hebben haar dienaars verklaart, zeer wel te hebben gezien, dat zy van de jongen gebraakt waren; gelijkze te voren van 't spelde wateren mede betuigden.

De jongen na dezen is verscheiden maalen voor de magistraat gebragt, en hy gevraagd zijnde, heeft niet het minste van 't bedrog willen bekennen; maar bleef volstandig by die verklaringe, dat hy die dingen met groote pijnе quijt wierde; maar heeft daar, hoewel verscheiden maal verfogt, niets willen braken; voorgevende, dat hy 't niet kon doen als hy wilde, maar by daar toe geperft wierde van selfs.

Als ten laastten zijn voorraad uitgebraakt was, dat hem op 't Stadhuy's komende niet was afgenomen, en hy van buiten niets meer bekomen kon, nam 't gepretendeerde braken een einde; waar op volgde, dat zeker Borgemeester, zig van de gantze saake, soo veel mogelijk was, geïnformeert hebbende, alleen by hem gegaan is; en heeft hem eerst met goede woorden en beloften tragten te bewegen tot bekentenis van bedrog; daar na, zulx vergeefs zijnde, hardelijk gedreigt; zeggende van alles wel te wezen onderrigt; waar op ten laastten de jongen tot bekentnisse gekomen is: en beleden heeft, dat hem in 't minste niets en deerde; maar dat hy het gedaan had, om dat yeder met medelijden over hem ingenomen wierd, en hy veele lekkernyen ontfing, en van dagelijx na de winkel te gaan werken ontslagen wierd. Deze bekentnisse heeft hy daar na voor de volle magistraat herhaalt, en daar by getoont met wat behendigheit hy spelden en spykers gedurende het wateren inde flesjes wist te laten vallen, terwijl hy met sijn pijnlijke gebeerden, 't gezigte der omstanders aftrok; mitsgaders hoe hy 't geen uitbraken wilde, in zijn mond verbergde; of, indien 't daar toe te groot was, en d' omstanders plomp genoeg waren, met zijn hand by het uitbraakzel in de pot werpen konde.

Als hy vorders is ondervraagt; of hy die konsten van zijne ouders of van ye-

yemand anders hadde geleert; zeide hy, dat zeker Heyden hem zulx had onderwezen? en wat hy van de Ouders zeide, daar van kan ik; om redenen, niet meer zeggen; de zake my ook ten deele onbekent zijnde. De Vader en stiefmoeder wierden gehaalt, en dit bedrog haar voorgehouden zijnde, ontkenen daar in eenig deel te hebben, en zeyden het onmogelijk te oordeelen, dat de jongen zelfs zoodanigen werk had kunnen doen: geloovende daarom nog niet, dat het waarheid kon zijn, dat de jongen zulx hadde beleden. De jongen werd derhalven wederom boven gehaalt, en aande ouders werd gelaft, zig buiten de raadkamer stil te houden, en door zekere openinge alles aan te sien, wat de jongen doen zoude. Hy dan vangt wederom aan te toonen hoedanig hy hem kon veinsen, als of hy swaarlijk gepijnigt wierde, en op wat manieren hy de menschen bedroog; 't welk de Vader en stiefmoeder aldus gedwongen zijn in weerwil, om te geloven. Dog zy wierpen voor; om te willen vroedmaken, dat de jongen egter betoovert was, en niet alles konde doen wat'er van hem verhaalt wierd; dat het, te wetē, onmogelijk was, dat hy zoo nette hair vlegjes konde maken, als hy hadde uitgebraakt: waar op dan de jongen in haar bywezen toonde, hoe net hy dit alles konde vlegten en uitwerken, &c. Zoo dat zy zijn genootsaakt geworden, om daar te belijden, dat alles bedrog moest wezen.

Dewijle nu de Vader en Stiefmoeder niet overtuigt zijn geworden, datze aan dit bedrog, daar de Politie, Kerke en gantze samenlevinge door bespot en verongelykt is geworden, en deelagtig waren: zoo heeft men haar laten gaan; en de jongen om zijne jonkheid mede vry gelaten, na dat hy op ordre der Magistraat van zijn Vader dapper gegeeffelt was.

't Zedert die tijd heeft men niets van die jongen vernomen; als dat zig wel draagt, zoo veel men uiterlijk bespeurt: dog de Vader is weynige maanden daar na overleden, en zoo veele meinen van hartseer. Zoo is gelukkiglijk ontdekt een gemaakte toovery, die, indien men die niet zoo streng had ondersogt, en ten laasten ondervonden, magtig genoeg van gevolgen zou zijn geweest; om niet alleen die stad; maar vervolgens andre plaatzen: ja 't land geheel in tenemen; de menschen mogelijk tot onbarmhertig pijnigen te brengen, en veele onnossele tot de dood, en 't grauw aanleydinge ten minsten te geven tot velerley quaad en plunderinge van huizen; gelijk als te Wilsom een uir van Campen het huis van de suster der beschuldigde overvallen is, en niet zonder schade. God geve, dat de hervorminge, die veele bedriegeryen en Duiveleryen heeft uitgebannen, al meer mag aanwassen; op dat Christus Koninkrijk, nog verder van veele overblijfselen van bygeloovigheid gesuivert, kragtiger mag doorbreken, en men op God alleen soodanigh betrouwen mag, dat men die liefde hem toedrage die alle vreeze buiten sluit, d' eenige oorzake van de bygeloovigheid.

§. 2. In dit omstandig en oprecht verhaal vind ik nu ruime stoffe / om mijn boogaande seggen waar te maken. Want wie en siet niet / welke geloofwaardige getuigenissen en bedriegelike onderbindingen de menschen kon-

konnen doen geloben dingen / die sy met maar half gemeen-verstand behoorden te begrijpen / dat niet waar en zijn. Indien geen diep vooroordeel / door de kragt van bygelovigheid geholpen / hen vermeerderd hadde: hoe was het mogelijk / dat sulck een kind van 13. jaren / van laage opkomst en verkeerlinge en van gemeen verstand / door oefening der scholen of door hoofschen omgang onbeslepen / sulck ene gansche stad so sterk betoverd heeft. Want waarlik was die jonge self de toveraar / en niet betoverd. Hy was een rechte Cartoom van Egypten / of Mecassoscheef, (dit slaghe van volck is ons al dikmaal voorgekomen / in 't III. boek V. §. 2 / 12. en VII. §. 4.) en dat in 't midden van het kristen Israël. Hy dede ook also met sijne besweeringen / dat is met sijne babbeleguichjes en grimatsen die hy maakte / om der omstanders ogen af te trekken / dat sy niet souden sien wat dat hy dede: op dat hy speelden / naalden / spykers / potscherben / blas en hairblychten; ja ook latijnse woorden / niet door hem gesproken / maar van anderen geschreven / voorbezaghte.

§. 3. Siet mede wat d' inbeeldinge niet al vermaghe; en hoe selfs de geloof weerdigsten in desen weenig te geloben zijn; die sweeren souden / dat sy self met ogen gesien en met oren gehoord / en met handen getast hebben het gene nooit en was: de dienaar / dat de jongen waarlik speelden waterde / d' omstanders dat de tang hen in de hand wierd omgedraaid. Daar quamen doe geen katten meer outrent / of 't moesten toberessen zijn; en schoon men saghe geen katten / evenwel het was genoeg om te geloben dat ser quamen, en dat self ook een predikant geseld moest hebben / dat hy een kats hoofd in des jongen lichaam voelde: en diergelijke wonderlike dingen meer. Sy sagne niet alleen de spelle door het watermake van den jonge in het flesche je ballen / sose meinden; (sy vielen troutwens / maar sy vielen op die wyse niet) maar ook vermeerderen de gene die sy niet en sagen; en dat door Duibels kragt. Siet dan niet een / hoe seer gereed den mensch de Duibel in gedachten is: sy sagen hem al doen het gene niet gedaan en wierd. Sy wisten d' oorsaak van sodanige vermeerderinge al te binden / daar geen uitswerk sel in de daad vernomen wierd. Sy sochten / ja sy stelden self voor bast de wesentlike oorsaak van iet dat geen wesen heeft.

§. 4. Noeh erger: siet nu eens / hoe gansche onmogelijke dingen aan den Duibel worden toegeschreven; en d' allerwonderlike wonderwerken / sonder nuttigheid. Nooit dede God de olie of 't meel of 't brood vermenigvuldigen / ten ware dat het iemant voordeel dede; ja duisenden zijn meer dan eens door die vermeerdering gevoed. Laat nu den Duibel eben veel ten quade doen: sy sagen dan door sijne kragt de speelden in de flesche ja vermeerderen; maar tot wat einde doch? Want was 't den Duibel doch te doen om quade te doen / waarom vermeerderde hy dan de spellen in des jongens lichaam niet? also hem die geen pijn konden aandoen in de fles. Speelt dan de Duibel maar so met mirakelen / en heeft hy daar so lichten hand van / dat hy die so maar te grabbel werpt. 't Is by hem dan te kampen maar een kleinigheid / een kattenhoofd / of eens menschen lijf te bezen.

byengen: of liever ene gansche katte / die de man kon voelen aan het hoofd. Maar wat soude doch die katte? was die dan de toberes / of was 't de Duivel self? of was het ene weesentlike katte? wat hebben so toch vooz gedachten / die so spreken en also gevoelen? Hoe was dat beest in 's jongens lys gekomen; of was 't er in gegroeid? Want welk van beiden datmen kiest / so heeft de Duivel tegen de Natuur gewerkt / een lichaam dooz een lichaam heen doen dzingen / daar opening noch scheidung was / om tot den doozgang plaats te maken: of boven de Natuur / om in eens menschē lichaam sulken beest te scheppen. Indien sulx dan gesed is van een Predikant; soep! sehande: doch so niet; wie van de predikanten heeft so grouweliken dolnige bestrast.

§. 5. Ik wil een duidelyk bewijs tot wederlegginge der 'algemeenē doring uitdit self de voorbal trekken. Want het en past niet / dat de Duivel self / en dooz de Toberes sulke grote dingen kan verrichten / als nu so menigmaal tot walgens toe gemeld is: en dat in het betoveren / het altyd uit komt op wat spelden / naalden / spijkers of wel klonters haar of vlas / met beters / of met garen dus en so doozwozcht; geliyk wy noch bescheideliker sullen sien / in 't nett beschryben op de maat van de outdekte Toberp in 't west van Engeland / hier na in 't XXVIII kapittel te verhalen. 't Is 't gemeen praatsje: en daarom moest die jonge sich in dese kunstjes oefenen / om 't volk te doen geloven / dat hy sekerlik betoverd was. Maar had hy goudene en silbere speldē / naaldē / spijkers / peerle / diamantē / uitgewaterd of gesponē; hy hadde meer verwondering verdiend. En waarom echter meer? also 't den Duivel / als den grootsten Alchimist en Filosoof toch even eens moet zyn / of hy in goud of silber of in koper of in pser werkt. En hy die ober al so by kan komen / kan hy so wel niet de waterduikers d' alderbeste peerlen uit de diepten halen / of ook kostelyke steenen in de aarde vinden. Nochtans moet hier wat haperen / also dit arme groentwif haast de rijkste van gansch Kampen moeste zyn geweest / in dien sy sulke kostelike stoffen hadde konnen toberen. Deellicht en hadde dan die jonge geenē nood gehad; de byow had sulke kostelike spelden / naalden / spijkers of ook stukken / niet van aarden maar van goudene potten / liever vooz haar self behouden / dan den pompemaker toegeto-berd: of de jonge soude sich / so qualik ober pijn in 't wateren en byaken niet gehouden hebben / noch so veel gerughts daar van gemaakt. Want ook so saghmen hier / geliyken ober al bevind / so haast als dat gerucht van Toberp (altd beginnende by 't armste volk) de rijken en vermogenden begint te treffen / so houd het op; so dat er by den Duivel niet als armoede ten besten is.

§. 6. En het verwondert my noch ook / hoe 't hier altyd met katten is te doen: somtijds ook wolbe / bokken; (men soude meinen / dat de laatsten / zijnde naast geliykende de Schiryon. meest onder desen handel spelen moesten) doch meest al katten / en die en zijnder nooit gebrek waar toberpe word geacht te zyn.

Ik moght niet reden dan wel brengen / wat doch die beesten boven anderen misdreuen hebben / dat sy in dienst en tot behulp der menschen zijnde / om 't huis van ongedier te schoon te houden / so veel gemeenschap met den Duivel hebben. Indien de Faமாகို zijn sulke Toberaars die met den Duivel omgang hebben / daar boegt de Schrift de honden by en niet de katten / die in den ganschen Wpbel niet genaemd staan / maar wel de honden menigmaal / en dat ook met de toberaars. Want buiten sullen zijn de Honden en de Toveraars. Openb. 22: 15. Siet so schriftauwelijk zijn die dingen / welke men so vast en algemeen geloof / en die van schrift geleerden worden voorgestaan. Daarom en brengen alle katten niet om hals; en worden dese beesten noch geleden onder 't Kristendom / indien sy sulke dageliksche en gemeene instrumenten van den Duivel zijn. Wy komt hier wederom by in den sin / het gene boven VII. §. 2. gemeind is van dien predikant / die geen papegaaj meer dulben wilde / wanneer hy maar van enen hoorde en geloof de dat betoverd was. Indien de menschen alle dan so vies en keurig waren / wie soude ooit meer katten willen lyden? te meer also deselbe niet gehonden worden vooz beseten of betoverd; maar 't gene noch veel erger is / self vooz de Toberaars en Duivels die het doen.

§. 7. Besiet my ook de woosheid van het volk. Waar is de liefde / die geen quaad en denkt / daar op het seggen van maar een woosaardig kind / terstond de gansche menigte een arme vrouw veroordeelt / die een lidmaat der gereformeerde kerk is / en een medelid van 't meerder deel in die gemeenschap van 't geloof en lief demaal des groten Gods en Saligmakers. Siet de woostanders in den Heere die haar self / (gelijk my een derselven doe verhaald heeft) van des Heeren Casel hebben afgehouden / om aan 't geraag der menigte den toom te vieren. Self heeft de suster harenthalve lyden; so veel bescheidenheid is by de luiden die van dit geloven zijn. Wy hebben eens tot Francker een wijs dat ook enen ander dings berugstigd hadde / vooz den volien Kerkenraad doen schuldbekeimen en herroepen; haar datmaal van de Casel afgehouden / en d' andere toegelaten. Maar dese / wat vertroosting is haar geschied? Daar tegen heeft men d' ouders van al sulken kind / dat so woosaardig en herdnickig stad en kerk bedrogen / en dat veelvuldig misbruik van Gods Naam in so veel kerkgebeden ook veroorzaakt hadde: op hun bloot seggen siechs geloof d dat sy onschuldig waren: 't welk echter 't arme groenwijs niet moght helpen / niet tegenstaande sy als 't waar geweest hadde / niet meer dan desen enen jongen soude hebben leed gedaan / die self so waarlijk tegen God en duisenden van menschen dooz syn woos bedroggh gezondigd hadde. Wat billikheid is in de wetten en plakkaaten / die d' Ouders doen beslaan in boete vooz de misdaad hunder kinderen: indien het niet en is / omdat altijd bedenken valt / dat quaad exempel of gebrek van goede onderrichtinge / die d' Ouders aan de kinderen verschuldigd zijn / daar veel in heeft?

§. 8. Welc betor heeft de Magistraat gedaan / die vooz de veiligheid dan gezogd / en tot ontdekkinge van 't snoed bedroggh gepberd heeft. Wat predikant

Wilkant heeft sich also gequeten? Sy hebbē liever 't blinde volk tot onderdrukt-
kinge van die onnosse arme brotvo noch in de dolinge gestijf d. en sich ook niet
gebeterd / na dat die boos bedroggh was uitgebozzen; dan zijn daarna
berhard gebleven / als hebbende noch na verloop van seven jaren sich opent-
lik gewapend tot verdoemen van mijn boek / waar in ik 't gruwelijck ge-
hoelen dat sy noyende dat werk des Duibels hebben / tegen spreke. Dat
hebben sy doen bliken in de Synodus 't woyleden jaar gehouden bin-
nen Kampen: en 't was hen leed genoeg / dat d' andere drie Classen / en
wel met name dat van Swolle / niet en wilden rechtens wesen over een per-
soon of sake die tot huinc kernisse niet en behoorde. Ik sal derhalven dese
broeders niet verongelijken / so ik hen niet de Apostelen hier vergelyke /
om hen die woorden onses Opperleeraars toe te passen. Mark. 8: 17/ 18/
19. En bemerk gy nooh niet, noch en verstaat gy niet? Hebt gy noch uw
verhard herte? Ogen hebbende en siet gy niet, ende oren hebbende en hoort
gy niet. Ende en gedenkt gy niet, hoe schandelijck gy onlangs van een kind
bedrogen zijt geweest? Leest mi dit boek eens dooz / en oorzeeft tegen utwe
gewoonte / wanneer gy 't sult gelesen hebben; of ik geen reden hebbe my
te stellen tegen dese bose sotheid / die so groten hinder aan het menschelijck
wellevē / en betrachtunge der waarheid tot godsalligheid veroozsaakt
heeft.

XI. HOOFDSTUK.

So blykt ook het bedroggh van Toverye en Befetenheid uit
die merkwaardige Historie der Urselynen tot Lodun.

S. 1. **D'** Historie die ik hier nu doe volgen is over 50. jaar gebeurd in
Frankryk tot Lodun / dooz welgeachten borger van die stad /
uit oorzsaak der verbolgingen van daar ontblught / met mijnen raad hier in
de fransehe tale aan 't licht gegeven, en 't sederd aanstonds ook in Duytsch
gebraght. Waar uit genoegsaam blykt / dat andere so wel als ik dat werk
geoordeeld hebben als boven allen waardig om van ieder een te zijn gelesen;
tot onweersprekeijck betwijfs van al 't bedroggh des Papendoms en der ge-
naamde Toverye. Want dese schryver heeft sijn boek uit d' autentijke
stukken der rechtspleggingen daar over voorgeballen tsaamgesteld / en met
een onderscheidentlijck verhaal van seer besondere omstandigheden so bebe-
stigd / datmen aan niet eenen letter van de waarheid heeft te twijfelen. En
soud ik wel eens willen sien sulck een verhaal / maar niet de helft van so veel
sekerheid en ook oprechtigheit by een gesteld / dat ons betonen konde sulck
een ongebeijnde en waarachtige betoveringe of befetenheid / als dese valsche
is en versierd. Ik doe daarby noch desen eisch / dat my getoond sal wer-
den enige andere geschiedenisse / die meerder schijn sal hebben van betwijfs
dat sulke dingen van den Duibel zijn / dan dese heeft; waar van het blykt
dat

dat alles maad bedrog van menschen is. So lang als my de fransche schryber van de Bibliotheque universelle & historique hier in niet voldoet / so neem ik spie waar schouwinge ook niet ter herten die ik op heden lese in sijn Tome 24. pag. 224. daar hy 't kort begrijp van dit verhaal beginnende / my seit: dat sy die alle Duivels werkingen (te weten op der aarde ende aan de menschen) looghene, en stoutelik met eene staande houden, datter geen Toveraars en zyn, uit dit verhaal geen voordeel konnen trekken; om dat nooit een befonder werk van desen aart ten algemeenen regel dienen kan. Nu hoort hy / dat ik segge / ja; als ook de reden van mijn seggen: behalven noch / dat hy dit vierde boek alleen doorleefende wel sien sal / dat het op sulke een exempel niet eens aan en komt; en dat hy my niet een daar tegen aan sal tonen konnen / waarom hy noch so stoutelik (*hardiment*) met anderen blijft houden staande alsulken werkinge des Duivels en der Toberp.

S. 2. Ik sal nochtans mijn werk niet seer vergroten / door te wijdlustigen verhaal des inhouds van gemelde boek / daar niet een woord vergeeft in staat / en daarom qualik te bekorten is. Veel beter sal de Leser doen / dat hy 't geheel doorleefe / en sich hier maar te vreden houde met uitreksels / die ten proeffuk dienen konnen; en met name van 't bewijs dat ik beoeg: waar van de kraght voornamelik sal zyn tot overtuiging van ons door 't Pausdom self / dat door gansch Frankrijk moet bekend staan dit godloos bedrog; en sich daarover schamende / belett heeft onse Protestanten door gebreec de ongemakken / om 't selve voor de weerd dus ten toon te stellen; gelijk nu door dien heer / alhier in vyfheid zijnde / is geschied. Daar hy komt noch 't beschreven oordeel self der paapsche Meesters / so als hier na te lesen staat. Het een en 't ander heeft die doorgeleerde Arts Patin / in sijn ver brieven die na sijnen dood zijn uitgegeven de 37. na meldinge der moord den 6. Decemb. 1651. tot Parijs gebeurd / aldus in 't kort by een gesteld. Men heeft vernomen (seit hy van den gemen die vermoord was) dat het was geweest van enen meester der Requesten. geheten Laubardemont; die in 't jaar 1633. den armen Urbain Grandier, Pastoor tot Lodum ter dood verwees, en leevendig verbranden dede; voorwendende dat hy den Duivel in het lichaam van de geestelike dochters tot Lodum gesonden hadde, die men leerde danssen, om den gekken wijs te maken, dat sy beseten waren. Is daar niet in te sien een godlijk oordeel over 't huis van dien rampsaligen reghter, tot soen op eniger hande wyse van dien wreeden en onbarmhertigen dood des armen priesters, wiens bloed om wrake roept?

S. 3. Nu wil ik eerst hier stellen den voornaamsten inhoud van 't verhaal / daarin den schryber der Bibliotheque maar vertalende; daarna een van de wigtigste en klaarste proeven des bedroghs / uit onsen schryber self; en eindelijk het oordeel van de Universteit tot Montpellier / belangende de hoofdbetwysen / welken de beziegers hebben voorgewend / om te betonen / dat die menschen waarlik van Grandier betoverd / ende van den Duivel zijn gequeld geweest. Die was wel / so de schryber der Bibliotheque seit / wat

wat te hoogdravende en trots van ommevang; en die sich na den s'wier wel
wist te schikken; maar ook in waarheid eerliker en van geoesfender verstand
van 't gros der geesteliken van Lodun: die hem daarom te meer benydden/
dat hy / als zijnde daar een vzeemdeling / door sijne hoedanigheden en ge-
zagh / noch een inkomen boven sijn pastoorfchap hadde / daar sy verston den
nader toe te zijn; voornamelijk Mignon / die de biechtvader van de Hrf-
lymen was. Nu sal ik boozts den laatfigenoemden fchryber volgen.

„ §. 4. In 't jaar 1626. wierd tot Lodun een klooster van geestelike
„ dochters van St. Ursula gesticht. Die hadden't in't begin seer armelyk;
„ en konden hen de andere kloosters van die self de order / als zijnde altesamē
„ onlangs eerst gesticht / ende also den slaggh noch niet om den arm hebben-
„ de / niets bysetten. De jongste deser dochters vzoeliker van geest dan d'an-
„ dere / en soekende niet anders dan maar aan slaggh om den tyd te kozen;
„ bequamen door 't versterben huns Bestierders ook gelegenheid daar toe:
„ also geloof d'wierd / dat in hunne woninge verschenen Geesten / die de
„ jonge kostkinderen verbaarden / welke sy tot steun van hunne kostwou-
„ ning waren houdende. Enigen self ook van d'oudste en eenbondigste der
„ geestelike / die van 't geheim niet wisten / was die vzele waarlik ernst /
„ en moedigde degenen aan die de spul dzaaide / ende maakten duisend
„ potsen binneus huns / bedenkende daar by noch allerhande wegen om
„ d'onkundige 't verschynen van de Geesten des te beter wijs te maken.

„ §. 5. Nu / die Mignon geloofde dat hy een onseilbaar middel uitgevon-
„ den hadde / om sich te wreken van Szandier. Hier overreedde sommige
„ van dese geestelike dochters / die al in de gewoonte waren booz spook
„ te spelen / sich aan te stellen als beseten: waar toe hy hen ook leerde dui-
„ send dzaaginge en keeringen des lichaams / gelykende na sulke diemen booz
„ sodanig houd; hen doende wel verstaan / dat dit de rechte wegh was
„ om d'inkomsten van hun klooster te vergroten. Hy trok verscheiden
„ andere monniken en pziesters / Szandiers gesworen vbanden / met sich
„ in die maatschappij. Men quam dan tot besweeringen: waarop de
„ Quibel niet en miste door den monde der Besetenen 't bescheid te geven /
„ dat Szandier was de Coueraar / die door verbintnisse met den Quibel
„ al dit quaad te wege vzaght. Sy dzeben dese neering enen ruimen tyd.
„ Szandier boozsagh sich eindelijk: en hadde sich misschien noch wel daar
„ uit gered; indien sy niet en hadden het geheim gebonden / den Cardinaal
„ van Richellen in 't spel te brengen / hem seggende / hoe dat Szandier op
„ hem een schimpfshrift had gemaakt.

„ §. 6. Dit was genoeg om sulken man aan 't swoer te kypgen / die al
„ sijn leven lang vermaak nam in de wraak. Hy gaf dan last Lanbarde-
„ mont / een van des Konings raden / en sijn eigen creature / die ook al
„ was geweest aldaar ter stede / om de befesting van 't kasteel te sleghten /
„ en alles met de vbanden van Szandier had overleid; om dese saak te on-
„ derzoeken / en daar in te wysen / so hy dat verston. Die quam daar dan /
„ met volle maght; en hadde weenig moeite om ten eersten te besluiten /
„ hem

„ hem in hechtentz te nemen. Waar tegen hy / schoon des verstandig /
 „ also hy sich onschuldig kende / niet te soeken maalkte : des wierd hy vast
 „ gefett / en onderzraagd / gevynigd / sonder 't minste te bekenneen ;
 „ nochtans booz Coberaar gedaemd te bure / en verbrand.

„ §. 6. Met sijnen dood hield echter de Besetenheid niet op. Want
 „ eensdeels soude anders het bedroggh als al te plomp dus aanstonds dooz-
 „ geseheenen hebben; en anderdeels so waren nu die Nonnen in den smaak/
 „ van goede winst / getrokken uit dien bond ; also men geen devote Catho-
 „ lijken sagh / die niet wat aan hun klooster schonken / om d' arme dochterz
 „ die beseten waren te ondersteunen / en met een de kosten der Besweert-
 „ gen daar uit te vinden. Dus duurde die Besetenheid noch al wat jaren
 „ na dien tijd / tot spot van al het gene dat de Roomsche kerk op 't meest
 „ booz heilig en booz heerlijk acht. Doch eindelijk het klooster rijk genoeg/
 „ en dus de Nonnen ook al uitgesloofd van 't lastig spel / om dus gedurig de
 „ besetenen te maken / de Maghten mede geen belang meer hebbende als
 „ voren in dat werk ; en 't gene noch het meeste daar toe dede / het onder-
 „ houd der Exorcisten of Besweerters metter tijd verdwijnende : so liep
 „ dat gansche werk / dat schier het gansche koningryk plagh na Lodwin
 „ te trekken / geheel tot niet.

„ §. 7. De konst van 't gansche spel bestond in 't veinsen van seer sware pijnen /
 in 't maken van seer vzeemde en erbarmelike minen / in 't vertellen van ber-
 vaarlike gesichten ; in 't spreken van latijnsche woorden nu en dan , of so
 die niet gereed en waren in 't beantwoorden al was 't in 't fransch / om te
 betoken / dat de Duivel het verstand. Daar dede men op volgen een eenstem-
 mig seggen / dat sulck lyden niet natuurlijk was : het moest de Duivel zijn
 die dese Nonnen quelde, en die besworde wesen / om te seggen wat of wie hem
 had bewogen dit te doen ? Daarop was 't antwoord van besteld ; dat hem
 Grandier aldaar gesonden hadde / also die was een Coberaar ; dat was 't
 getuigenis des Duivels datse sochten / om hem daar op van kant te helpen.
 Men noemde ook de Duivels die 't hen deden : altoos de Oberstinne deser
 Nonnen hadd' er seven / om geen minder roem te konnen dragen dan Ma-
 ria Magdalena ; en die met namen Asmodi, Hamon, Grezil, Leviatan,
 Behemot, Balaam en Isaacaram ; die ook de eene booz en d' ander na dooz
 kragt der heilige Besweeringen zijn uitgeworpen ; met ongelijk veel
 moeite / na datse sterk of schander of hardnekkig waren.

„ §. 8. Die kunst om dit also te doen gelukte niet altijd. Want som-
 tijds en verstonden de Besetenen de meinig hunz Besweerters niet ge-
 noegh / of hadden 't lesje niet wel vast. Barre een hunner eigene Be-
 sweerters / die ook van de konst was / seide eens *adoro Deum Creatorem tuum*,
 aanbid God uwen schepper ; waat op hem de besetene tot antwoord gaf / *A-*
doro te, ik aanbid u : om dat sy 't qualik had onthouden / uit de woorden die
 sy geleerd had om te seggen / *Adoro te Jesu Christo*, ik aanbid u. Jesus Chri-
 stus. Hy haat dan vragende op d' eerste woorden / *Quem adoras ?* wien aanbid
 gy ? gaf sy tot antwoord J. Christus ; daarna 't latyn in dit geval geseid moest
 wo?

Woorden Jesum Christum, soude't goed Latijn zyn. Warte om dat dan goed te maken / vzaagt haar op die manier dat na de wetten der latijnsche tale daar op paste so te seggen / *Jesus Christus : Quis est ipse quem adoras ?* Wie is hy diengy aanbid? Maar't antwoord was uit haar onthoud na't eerste lesje / *Jesu Christe.* Verhalben konde Daniel Dyonis lipstiter berproosdy sich niet onthouden van te seggen overhuid / die Duivel spreekt geen goed latijn. 't Latijn der papen die de Duivels kenden verstondeu sp veel beter dan der genen die van buiten quamen. Den eenen gaben sp dan antwoord / dien sp wisten wat hen vzaagen soude / en de hen't bescheid dat daar op paste niet veel moeiteu had geleerd. Wanneer een ander sprak / so wierden de besetenen op en neergefuieten / en verstondeu; of't antwoord was / dat sulx nu niet gelegen quamt / of dier gelijke.

S. 9. Om hun gewoon bedrog van toe te dekken / bevelen sp sich niet verscheiden andere vonden. Sp wisten ook den dagh van huis te stellen / niet seggen / dat de kranke niet in staat van aanspraak / of nu beter was : de schuld op d' ongelovigheid te werpen van den eenen of den anderen daar tegenwoordig; waar door dan de besweeringe geen kragt en hadde: als ook't gerecht / dat niet veel klaarder oge sagh / en daar Grandier sich op beriep / niet allerhande ufbinght af te weeren. Wanneer d' Eerstbisschop daar ontrent was / hielden sich de Duivels still / om dat die onpartijdig was; maar voor den Bisschop warense gausch niet verbeerd; en als die quam so ging het spel den ouden gang; om dat Grandiers partpen dien op hunne zijde hadden / en op het laast (gelijk geseid is) ook den Kardinaal: en dat heeft hem den dood gedaan.

S. 10. Dit zy alleenlik tot een staaltje van dit papenwerk : de gausche sake sal de Leser in d' historp vinden; die ik so mitt en nodig achte over dese stoffe te doozleesen als mijn eigen werk. In sal ik hier het oordeel stellen / dat over diergelijk geval gebzaagd is van Sauterre priester ende vromoteur / also geseid / des bisdoms van Amies / aan de Universteit van Montpellier; derwelker de Professoren so niet alle / immers op het minste voor de helft Papisten waren. Men kan bemerken uit de vzaagen / welke de voornaamste konsten deser nagemaakte Duivels waren / waar uit sp wilden doen geloben / dat die geestelike dochters waarlik van deselbe zyn gequaid geweest; want het bescheid / door de voorszide Universteit daar op gesteld geest sulx genoegsaam te verstaan. Dat was dan so als volgt.

I. *Vr.* Of de wringingen en bewegingen des lichaams, so dat het hoofd dikwyls den bal des voets is rakende, met andere verdraajingen en vreemde schikkingen des lichaams een bequaam kenteken van besetenheid zyn?

Antw. De guichelaars en koordedansers maken wel sulke vreemde bewegingen, buigen en verbuigen sich in so veellerhande fatloen; datmen moet geloven datter generhande postuur is, waar toe mans en vrouwen, door neerstige oefeninge niet bequaam kunnen worden om het te maken, kun-

nende zelfs maken extraordinaire uitstrekkingen en rekkingen der beeren, der heupen; en andre deelen des lichaams; teroorfake van het rekken der senuwen musculen en spieren door langdurige oefeninge en gewoonheid. En so verre geschieden sulke werkingen sleghs door natuurlijke kraght.

II. *Vr.* Of de snelligheid der beweginge van 't hoofd, van voren en van achteren slaande tegen den rugge en de borst, een onfeilbaar teken van besetenheid zy?

Antw. Dese beweginge is so natuurlijk, datmen geene redenen heeft by te doen tot de gene die geseid zijn van de beweginge van de deelen des lichaams.

III. *Vr.* Of de schielike ontstekinge of opswellinge der tonge, der keele en des aangesichts, en de haastige verandering van verwe, onteilbare tekenen van besetenheid zijn?

Antw. Het oplichten en bewegen van de borst by poses, zijn uitwerkingen van de uitademinge of inademinge, gewoonlyke werkingen der ademhalinge. Waaruit geenerhande Besetenheid is te besluiten. D'ontstekinge der keele kan ontstaan uit het weerhouden van den aallem; en die van d'andere deelen uit de swaarbloedige dampen, diemen dikmaals liet sweben door alle de deelen des lichaams. Waar uit volgt dat dit teken van Besetenheid niet aanneemelijk is.

IV. *Vr.* Of het verdoven des gevoelens, of d'ongevoeligheid, so verre datmen sich laat prikkelen en steken, sonder geluid te geven, sonder sich te repen, en self ook sonder coleur te verschieten, gewisse kentekenen van Besetenheid zijn?

Antw. Die jonge Lacedaemonier, die sich de lever liet knagen door enen vos dien hy gestolen hadde, sonder sich te laten blijken dat hy er gevoelen af hadde; en de genen die sich lieten stokslagen geven voor den autaar van Diane ter dood toe, sonder hunnē wenkbrauwen te fronissen; tonen dat een opsettelijk voornemen iemant wel kan doen verdragen de stekingen der spellen, sonder schreewen; zijnde buiten dat seker dat in 's menschen lichaam by sommige personen gevonden worden sekere kleine vleeschene deelen die sonder gevoelen zyn, schoon dat de andere deelen rondom gevoelig zyn; 't welk dikmaals by komt by sekere voorgaande siekte. Dienvolgens is sulke uitwerkinge niet om te bewijfen dat iemant beseten is.

V. *Vr.* Of d'onbeweeglikheid des ganschen Lichaams, in de gene diemen acht beseten te zijn, door 't bevel hunder Besweerders, gedurende, en midden in derselver sterkste bewegingen, een levendig teken zy van den Duivel beseten te zyn?

Antw. Gemerkt dat de beweginge van de deelen des Lichaams vrywillig is: so is het ook natuurljk voor luiden die welgesteld van lichaam zyn, sich te bewegen of niet te bewegen, so als se willen. Volgens dien komt sulc ene uitwerkinge of ophoudinge van bewegen niet in bedenkinge, om daar uit te besluiten, dat iemant van den Duivel beseten zy, by aldien by die onbeweeglikheid niet en komt ene geheele onthoudinge (beroeringe van gevoelen.

VI. *Vr.* Of de blaffing of geroep als het blaffen van een hond, 't welk meer geschied in de borst dan in de keele, een teken van Besetenheid zy?

Antw. De menschelike schrandtheid is so handelbaar om allerhande redeningen na te bootsen, dat men alle dagen menschen ziet, geschikt om volkomen uit te drukken de redening, 't geluid en 't gesang van allerhande dieren, en om deselve na te bootsen sonder de lippen te bewegen, of so weinig dat men 't niet en merke. Sels salmen verscheidene vinden, die woorden en stemmen, in de borst kunnen maken, die veel eer van elders schijnen te komen, dan van den genen die deselve also maakt. En dese menschen worden Buikspreekers genaamd. Overfulx is sulx een uitwerksel natuurlijk, gelyk Paquier aanmerkt cap. 38. van sijne Onderzoekingen, uit het exempel van sekeren boeve genaamd Constantyn.

VII. *Vr.* Of een stijf gezicht op enig voorwerp, sonder 't oog ergens heen te bewegen, een goed bewijs is van Besetenheid?

Antw. De beweging van 't oog is vrywillig, gelyk van d' andere deelen des lichaams; ende is natuurlijk, 't selve te bewegen of stil te houden. Overfulx steekt daar niet besonders in.

VIII. *Vr.* Of d' antwoorden van de genen die sich seggen beseten te zijn, in 't Fransch, op enige vragen die hen voorgesteld zijn in 't Latijn, een bewijs zyn van Besetenheid?

Antw. Wy seggen, dat het seker is, dat het verstaan en spreken van talen diemen niet geleerd heeft boven natuurlijke dingen zijn; en die iemant kunnen doen geloven, dat sulx door des Duivels dienst of door enige andere hogere oorzaak geschieden kan. Maar alleenlik op sekere vragen te antwoorden, dat is 't eenemaal verdacht; alsoe ene lange oefening, of personen met welken men in goed verstand is, veel kunnen doen tot sulke antwoorden: blykende met een, dat het dromery is te geloven, dat de Duivels de vragen diemen hen in 't Latijn voorstelt verstaan, en datse altijd antwoorden in 't Fransch, en in de moedertale van den genen diemen wil doen houden voor Beseten. Waar uit blykt, dat sulx een uitwerksel niet en kan bewijzen dat al sulken mensche enen Duivel in moet hebben; insonderheid by aldien dat de vragen in niet veel woorden of redenen bestaan.

IX. *Vr.* Of het een bewijs is van Besetenheid; so iemant in 't braken alles so uitwerpt, als hy 't ingenomen heeft?

Antw. Delrio, Bodin en andere schryvers seggen, dan de toveraars door betovering somtyds doen uitbraken spykers, spelden, en andere vreemde dingen door de werkinge des Duivels; ende alsoe deselve in de genen die waarlik beseten zyn het selfde kan te wege brengen. Maar iet so weder uit te braken als men 't ingenomen heeft dat is natuurlijk: als men luiden vind die ene twakke mage hebben, en die vele uren lang behouden 't gene sy hebben ingenomen, en daar na so als sy hadden ingenomen wederom lossen; en de mildsiekte het voedsel wederom onder doet uitgaan, so als het boven ingekomen was,

X. *Vr.*

X. *Vr.* Of (ongevoelige)stekingen van ene vlym of lancette over verscheidene deelen des lichaams een seker teken zijn van Besetenheid?

Antw. Sulx moet men toeschrijven aan de gesteldheid van een melankolyk humeur, waaraf het bloed so grof is, dat het door kleine wonden of openingen niet uit lopen kan. En uit dese reden is 't dat vele menschen gesteken (of geprikt) zynde in hunne aderen, en d'artikulike vaten door een lancette, van den Chirurgen, niet eenen druppel bloeds laten: gelyk men siet door ondervindinge. Volgens dien steekt daar niets in dat niet natuurlyk is.

Met dese vragen en 't bericht der Universteit daar op gesteld / is wel te merken / welke konsten in den toetsel deser Overpen zijn te werck gesteld / en wat men tot bewijs genomen heeft so van Betovering als van Besetenheid: dat dese Professoren en Doctoren / so niet alle / minner op het minste voor de helft seif soomschijg sind / al dat bewijs verwerven / waar op nochtans d' onschuldige so ongenadig is verbyand. Men hadde ander antwoord van die Universteit verwaecht / om die besetenheid der Aeschynen tot Eodem door dese noch wat meer te sijden. Maar hoven dien werd door herbed van hoger hand dit werck gestuit: en doe men gemen Duivel meer verweeren moght / so wasser niemant meer te binden die van hem beseten was; en hadden Belzebub, Barrabas, Saulmon en Carmin 4. Duivels die dat spel daar maakten / niet meer te doen.

XII. HOOFDSTUK.

Uit desen allen is dan af te nemen, op welke wyse men sich heeft te dragen in het onderspek van sulke dingen, als men acht dat van den Duivel of door Tovery ontstaan; als mede nopende sodanige Vertellingen, als ons van anderen daar af ter handen komen.

§. 1. **N**o sulks een blaar bewijs tot hier toe duidelik getoond / van so veel redenen en ook so veel exempel / van onkunde / van vooroordeel / van bedrog en bygelovigheid; behoorde niemant meer te blyven of te komen in gedachten van al sulke Duivels werken / Spokeryen / Tooverpen / of Besetenheid / als men siet dat by de gansche wereld is. Nochtans om dat sich die gebosten noch so vast geworteld geest: wy sallen noch wat dieper graven / om dies te naakter te doen sien / dat onder niet dan sandgrond leit. Want nademaal dat tot een grondig en volkomen onderzoek van sulke saken / niet allern meer dan gemeen verstand / ervarentheid / voorzichtigheid en neersigheid van noden is; maer ook een herte dat niet geen vooroordeel ingenomen / noch ook door bygelovigheid / of sehyken vrees overmeesterd is: so word er wonderlik veel toe bereyscht / om vast te stellen / dat iets niet natuerlyk / of door bedrog van menschen is geschied / of so verdoond. Nochtans en isser meer niet dan die tweederlepe

lepe wegh / om ons in desen te versekeren: selfs onderbindinge / of geloof-
weerdige vertellinge van anderen / die 't onderbonden hebben. Maar ik
en hebbe self niet d' allerninste onderbindinge: dan wel dat alles wat my
ooit of ooit is voorgekomen. natuurlijk was / of menschelike / wakheid
of bedrog. Nochtans heb ik so veel met sulke saken wel te doen gehad. en
alles wel so neerfich onderfocht / dat ik niet nodig hebbe / om na anderen
om meer te gaan. De Leser sal dat hebben konnen sien / uit alles wat
hier vooz uit eigen onderbindinge van my is aangetekend. So ik het nu
van anderen moet hebben / laat sien wie zynse die ik daar dan in geloven
magh?

S. 2. Ik sprek daer eben van Vertellingen / die iemant doet uit eigen
onderbindinge; om uit te sluiten 't gene hy van anderen gehoord of in een
boek gelesen heeft: want dit en komt hier niet te pas. De reden is / om
dat coppe van copy in reghen niet en geld: en datmen sich op geen getui-
gen magh verlaten / die self geen kennisse van saken hebben: Het spreekt-
woord seit / van horen seggen liegt men veel. Maar laat my dit nochtans
wat nader onder secheiden en verklaren. Want somen anders niet geloven
magh dan 't gene ons of self gebeurd / af van de genen dien het self gebeurd
is wordt verhaald; so schyut er weenig sekerherd te zyn / besonderlik in
kennis van historien / waarvan een die maar tamelik belesen is / het dui-
sendste niet self gesien heeft; ja self de gene die het schryft bywijken niet niet
al. Indien ik ook niet magh versekerd zyn / dan van dat gene daar ik self
ben by geweest: so mag ik 't duisendste niet eens geloven noch vertellen /
van al het gene dat hier om gaat in de stad waar in ik wone / en nochtans
de waarheid is. Doch dit zyn dingen van gemeenen staat: die ieder een
berstaat / daar al te veel personen kennisse van dragen / om daar in twij-
feling te stellen. Maar 't gene daar wy nu van spreken is dat ons begryp
te boven gaat / dat onnatuurlijk is; dat d' eene hoort en siet en d' ander
niet / al staanser beide by: daar boven dat noch groot voozoordeel onder
speelt; daar 't bygeloude lichtgelobigheid veroorzaakt of onkunde / schyft
of vrese 't oordeel en 't verstand / ja self ook de geheugenis belemmerd
heeft.

S. 3. Ja self en zyn wy dikmaals niet bequaam / om 't gene ons niet ge-
noegsame versekering verteld is te vertellen. Want op het best genomen:
het was uwo eigen Vader wien dat is gebeurd; maar gy / wanneer hy 't
u verteld / waart een kind. Had gy doe oordeels en verstands genoegh /
om op dat gene wel te letten daar 't op aankomt; om er spookery of tobery /
of hier gelijke af te maken? Waart gy niet mede dikmaals van de min / of
meid / of andere kinderen verbacerd gemaakt / en lagh u dat niet in uwo
hoofd? Hoort wat my self eens wederbaren is. In myn opwassen / doch
in 't minst na mijn onthouden 14. jaren oud / was ik by wintertijd met mijn
vader van Wart huser / daar hy predikant was / op wegh na Groningen;
vernachtende by enen vriend tot Winsum in de Ommelanden. Daar 's
avonds by den bure sittende / vertelde ons die vriend seer veel van spook /
dat

dat hy gewaar wierd in sijn huis. Mijn Vader sat doe met den ruggena de deure van de kamer / die open stond ; ik in den hoek daar tegen over ; de man van 't huis in 't ander hoekje van den heerd / aan welke zijde ook de deure was. Maar ik / als opgetrokken door de wonderen die hy vertelde / sagh hem aandachtig in sijn aangesichte. Mits eben opsiende / word ik daar enen gewaar van vzeemden uitsicht / doch gemeene kleedinge / daar staande rechter mijnen vader ende my / in 't midden van 't vertrek. Ik had hem niet sien komen / noch en hoorde hem niet sprekken ene wijl. Dies wierd ik a s' booz spook / te maken seer ontfeld. De huisweerd hem ook siende / sprak hem aan / en vzaagde hem van waer hy quam ? Van Kollum , seide hy / met een seer diep en hol geluid / en straf gesicht. Mijn Vader vragende den hospes / wie dat was / so seide die hem soetelyk / dat dese man 't niet al te vast en hadde ; en wel gewoon was / meer also in huis te komen uit vyzpofsigheid / die dikmaals groot is by een klein verstand. Ik was van 't eerste praat van spokery / en 't schielijk sien van 't snaaks postuur so seer ontfeld : dat ik dit laatste hoorde / noch langzaam by my self verskerd worden konde / dat dit gesprek ook mogelik geen spokerye was ; also ik doe al meer dan eens had horen seggen / dat s' menschen sinen van den Duitvel en lichtelik betoverd worden. So waart gy mogelik doe ook gesteld / wanneer uw vaartje of uw bestevaartje nu vertelde 't gene daar gy nu so vast op gaat.

S. 4. 't Verhaaldemy eens een geleerd man in mijn huis / hoe hy uit eigenen monde van twee anderen / ook gestudeerde luden / daar ik den eenen ook van heide / gehoord hadde 't gene aan hen self gebeurd was / in een huis dat op den naam was van met spokery gequeld te zijn. Sy hadden dan niet eigene ogen self gesie / de kanne en glazen op de tafel settē en versetten ; sonder datter menschen hand ontrent was / of ter sightbaars dat deselve roerde. Ik vzaagde of dat was gebeurd terwyl sy in die aansienlike bedieninge / of noch studenten waren ? Hy seide / studenten. Seer wel / seid ik ; en die te voren ook al in gedachten waren / uit de gerughten / dat het daar ten huise spookte : dat voozoordeel lagh nu al gereed. Nu / daar men kan en glazen op de tafel sagh / men had 'er mogelik al eens gedronken. Ik weet wel / wat gy seggen wilt / sprak die voozseide vriend ; en merke wel / dat gy dus alles wel in twyfel trekken souw. Ja / seid ik / hy gebzch van meerder sekerheid. Dus heb ik meer dan eens / aan 't gene my verhaald wierd van de genen die het self gesien este gehoord hadden / hem self doen twyfelen : wanneer ik hen op meer omstandigheden ondervzaagde dan sy gedacht hadden dat daar hy moesten waargenomen worden. Ja noch niet lang geleden / heeft my een seer verstandig en belezen man verklaard / dat hy sich naderhand op mijne ondervzaginge bedenkende / mi klaariik sagh / dat hy bedrogen was geweest / in 't gene hy so langen tyd geloofd / en menigmaal ook vooz de waarheid had verteld.

S. 5. Het gene ons dan nu ter oren komt / of wat wy ergens in de boeken

ken lefen / na dat wy tot volkomen rijpighied van oordeel zijn gekomen ; so verre wy dan ook niet meer voozoordeel meer beladen zijn : laat ons besien / wat woord er toe bereijcht / dat wy volkomenlyk geloben mogen / het gene ons by monde of in schryften dien aangaande word verhaald. So als na alle Rechten in Getuigen word bereijcht / waar op men recht sal doen : dat sy volkomen kennisse van saken hebben / en datse aan hen selven geloofweerdig / en ook in aansien van persoon en sake onpartijdig zijn. Om t eerste te bekomen / so moet hem oordeel ook vol komē rijp / en hem verstand genoegsaam op dat stukt geoesend en beslepen zijn / daar toe ook alles in het ondersoek der sake wel in acht genomen / so veel als tot de volle kennisse van noden is. Aangaande t eerste magh in dese t self de onderricht in acht genomē worden / ontrent anderen in t gene sy vertellen / dat wy hier vooz in de vijf eerste hoofdstukken vooz ons self in acht genomen hebben. Want wy en mogen anderen niet meer geloben dan ons selven : so moesten wy dan ook ver sekerd zijn / dat sy so onbelemmerd en so wel opmerkende geweest zijn / nopens t gene wy op hem getuigenisse vooz waarachtig houden willen ; als wy ons selve hebben voozgeschreven / om by ons selven van de waarheid onser eigene onderbindinge oobertuigd te zijn.

§. 6. De geloof weerdigheit hangt hier aan vooz een deel : maar in t besonder word daar by verstaan / dat de getuige sy een eerlyk man ; van wienmen anders niet vertrouwen magh / dan dat hy waarheid vooz heeft / dat hy t seit in ernst / dat hy sich niet vermaakt in smitbery op wonderlike onderbindingen / of vzeemde gesichten / en besondere openbaringen ; met welke soort van ydelheid ook wel aansienlike en andersins verstandige en ook godvzuchtige personen kunnen ingenomen zijn. Sy souden gaarne / moghtet hen gebeuren / tot gesichten ende openbaringen des Heeren willen komen , 2. Kor. 12: 1. ende in alles willen stout zijn daar d' Apostel stout in was / of andersins van grote onderbindingen sich nevens hem beroemen. 14: 21. Hier meen ik seilde t Jetske Klaas / weduwvzow / vooz 16. jaren hebbende op t Pzinsse Eiland hier gewoond : die seide dat een Engel haar verschenen was ; wanneer sy sehtek / en nochtans niet met den eersten in t geheel / dooz ene stinkinge die sy geboelde / wierd hersteld van hare lamnigheit / die sy al 14 jaren lang hadde. Sy was wel (so my van haar veel bericht is) ene deugdelike vzow ; maar van geen groter oefeninge haars verstands dan haar geringe staat gelegentheid gegeven hadde : sy en verhaalde t altyd op deselfde wyse niet / sy vond sich vooz een wonder aangesien van velen die haar quamen sien ; en daar was vooz deel by. Derhalven t gene haar gebeurd was moetmen houden vooz wat ongemeens / also het selven te gebeuren plagh ; ende nochtans wel meer te gebeuren. Noech onlangs / van die sake sprekende met seer besondere getrouwen vzeind / hier in mijn huys / verklaarde die / dat hem dat selfde was gebeurd / waar in voozseide Jetske sulk mirakel seide. Dat van den Engel blykt dat maar een droom geweest is / uit seer sterke indruk op de hersenen onstaan ; vooz die gebachten diese hadde van de quale en de hope der ver-

verlossinge. En konde wederom die bzoorn wel mede helpen tot verandering des lichaams/ daar de beelen al toe aan 't bewegen waren; gelijk dat menigmaal gebeurt.

S. 7. Maar tot het derde: laat getuigen so verstandig en oprecht zijn als se willen; so sy niet eenen ook niet onpartydig zijn / so word het alles overdwers. 't Verstand is altijd veel meer vatsaam aan die kant daar het na toe heit / dan daar 't enigsin wechhouden word. Ik weet geen kragtiger exempel dan de sake die wy onderhanden hebben in 't besouder raakt / dan 't oorbeel van een seker predikant aangaande dat geval van Jetske Kilaas / en noch een ander van de bzoorn tot Abbekerk / waar af in 't XXV. hoofdstuk sal gesproken worden. Want zynde aan de eene kant in het gemeen gevoelen van des Duibels wonderlike grote kragt / en aan de andere nochtang niet lichtelik verschijnningen van Engelen of andersin mirakelen gelovende: so hadde hy dat wyf van Abbekerk verschoond / dooz te versinnen / dat het wel des Duibels werlt geveest mocht zijn het gene haar onschuldig toegeschreven wierd, maar Jetske Kilaas ging hy vermanen / datse toch niet al te breed moest spreken van dien Engel die haar was vershienen om so den Paus gesinden niet den mond te openen tot seggen / dat wy ons mede niet mirakelen behelpen. Het eerste is bekend mit seker schryf / daar in hy doe syn oordeel ober dat boozseide wyf begrepen hadde / en 't ander heugt wy van hem self gehoord te hebben. Het sloot boozoordeel bzaagt hem tot dat eerste / daar noch de kragtige geleerden / noch kragtens / noch de Predikanten onder dat gerecht van Coberpe iet gewagen / maar slechts 't gemeene volk gerucht van maakte. Het laatste desgelijx 't boozoordeel / dat hy / zynde predikant in onse kerken / tegen de Mirakelen moest zijn: om datter de Papisten booz zijn; die hy niet alleen moest tegen spreken / maar ook niet eenen duimbreed rufante geben / om op onsen bodem voert te setten. Maar buiten dat / wat stont ons eerder te geloven / dat wel een goede Engel aan een van Gods kinderen verschijnt; of dat de bose Duibel eene van deselven plaagt / en daar en boven in den haat en spot bzenge van 't gemeen; ja kerken en Gerecht in in repp en roere stelt; gelijk wy sullen sien / dat met die bzoorn tot Abbekerk sich toegedragen heeft.

S. 8. Nu is de grootste swarigheid noch niet / aangaande die getuigen die wy spreken: also wy hen self kennen / of bezagen konnen wie sy zijn / en daar mit weten hoe veel staats op hun getuigenis te maken zy. Maar van de boeken diemen leest zijn ons de schrybers meest van aart en ongang onbekend / of lang al dood eer wy geboren waren: en die daar 't meest op aan komt / en daar sich geleerden self meest op beroepen / zijn Heidenen geweest, en volgens dien niet een seer snood boozoordeel ingenomen. Of 't waren van die kristen leeraars / welke sich niet heidensche of joodsche meeningen behielpen / om Heidenen en Joden / so sy meinden / des te beter in te winnen of te overtuigen. Doch 't gene hier van meer ter sake dient / dat sal de Leser vinden in het laatste hoofdstuk van mijn I. boek. Men dient sich dan niet veel onisgthigheid eerst op de schrybers te bezagen;

gen, of so gelegenheid daar toe ontbreekt / deselbe self op 't naauwke te doorzoeken / om hun geboelen en manier van schryven te verstaan / als mede wat bewijs van waarheid of van sekerheid sy ons te kennen geben. So niet / dan is het best / dat wy het laten staan booz 't gene dat het is.

§. 9. Nu / aangestien dat het al meest historischrijvers zijn / uit welken wy so veel vertellingen gewoon zijn te verneemen / der wonderlike dingen van de Spokery en Tobery / en diergelijke werken aan den Duivel toegeschreven: so is 't booz al hoognodig / dat wy onder zoeken ' met wat kennisse van saken of beoinginge sy schreven / en ook wat stijl sy zijn gebruykende; also dat merklijk verschil kan baren nopen de 't begrip der saken die sy ons daar in verhalen. Want so sy maar historien verstaan / en daar beueffens geen Theologanten noch Philosophen zijn: so sullen sy niet keurig valten in 't vergaderen van sulke saken; die sy blotelik maar op 't geloof van anderen ter neder stellen / gelyk ik dat in 't 28. hoofdstuk mijns Onderzoeks van de Kometen met voordacht bzeeder aangewesen hebbe. Hun oogmerk is misschien ook maar geweest / om niet als wonderen by een te stellen; gelyk Sebastiaan Frank / Simon Goulart / en andere; die sonder onderscheid van uit verscheidene schryvers opsoeken het gene byzemd is luidende / en aan den Leser laten 't oordeel van geloof of ongeloofticheid. Indien sy dat dan doen met eenen stijl van leerzaamheid / gelyk Philippus Camerarius / Petrus Messias / en Antoine Verdier: so heeft er een verstandig leser geen gebaar af uit te staan. Maar so sy swetfers of Poëten zijn / of volgen die in hunne byzemdigheden met een swier van woorden op te schikken; men magh er dies te minder staat op maken. En als het al geseid is / het zijn doch meest Poëten die van sulke saken schryven / en welker doen niet is dan *romans*, *poesie*, *makinge*. so hebben sy ook die geschiedenissen niet so seer verteld als self met hunne herffenen gemaakt.

§. 10. Dit laatste meen ik dat men boven al behoort in acht te nemen. Want sekerlyk zijn de voornaamste stukken / diemen tot bewijs van 's Duivels maght en werk en wetenschap pleeg by te bzingen / van sulke stoffe opgeteld. Van ons grootste tober schryver / bewijst de nesteling der Toberaren uit Virgilius / Ecloga 8. *Necte tribus nodis* enz. Bodijn beroept sich in sijn 1. boek 1. hoofdstuk op de grieksche verssen van Apollo / versierden God / en dies te meer versierde vers. Daarna lib. II. cap. 6. bewijst hy de verscheppinge uit Homerus / Virgilius / Ovidius / in 't gene die van Circe schryben. Ovidius desgelyk lib. II. qu. 13. uit Silius Italicus. En op de vrage / of de besweeringe ook op de beesten kraghtig zy? *De serpentibus* (seit hy) *id non poeta tantum, sed & Christiani credidere* van de slangen hebben niet alleenlik de Poëten, maar ook de Kristenen dat wel geloofd: waarmede hy dan ettelike verssen uit denselven Silius / Manlius / en Seneca te berde bzingt. Gelykerwijse wijst ook Boetius dijs p. I. pag. 102. uit Persius / Homerus / Plautus / Seneca / Virgilius / verscheidene plaatfen aan / daar hy beneffens andere van seit / *quod suo modo apparitiones Deorum, hoc est, spectrorum comprobat*, het gene op sijne wijze de verschijninge der Goden (daar

door verstaat hy dan de Duibelen) dat is der Spoken, bewijst. Adam Ossander betoont thes. 1. 39. op sijne wyse uit Virgilius / dat de Duibel geheimenissen aan de afgods priesters openbaarde.

§. 11. Maar al dit werk van die Poeten / eerst van de oudsten toegeseld / in den tijd dienmen noemde *μυθικόν μυθικόν* der geheimispraken of verdichtselen; en tsekerd sieraads halven en uit achtinge der oudheid by de latere dichters nagevolgd / dat was in waarheid anders niet / dan maar ter leerlinge so by verbeeldinge gesteld; geensins te kennen gevende / dat sulks also als uiterlike letter medebryngt geschied zy of van hen verstaan. Dat hebben latere schryvers wel gezien: en staan sy alle doch bekend / dat wel d' historie van Croonen waar zy / maar niet in die omstandigheden / met welke haar Homerus heeft bekleed. Hesiodus / in sijne Goden-afkomst / schryft ook niet veel anders; Virgilius heeft lang daar na in sijne Aeneas dat gevolgd: en heeft Ovidius in sijne boeken der Verscheppinge niet meer geloofd dat sulx als hy daar schryft in waarheid zy gebeurd; dan self Esopus of sijn oversetter Phaedrus / dat de beesten spraken / ofte deden't gene in sulke fabelen den selven toegeschreven word. Doch so als die op elk verdichtsel de beduidnisse passen: so heeft Natalis Comes / een so bondig als diepsinnig schryver / alle de verdichtselen der Heidenen gansch naakt ontkleed / en tot historien gemaakt. Uit welken allen dit hier sonderling te passe komt / dat al wat by Hesiodus of by Ovidius van de toberesse Circe word vermeld / dat sy Alpsses metgesellen altemaal in beesten door tobering veranderd hadde; dat duidt hy op d' ontuchtigheid / waar toe sy met haar hoersch beleid deselve had geweten te verlofiken; dat sy gelijkt de redenlose beesten hummer wellust volgden; en so gelijkt d' Apostel seit / het gene sy natuurlijk als d'onredelike dieren weten, sich daar in quamē te verderven. Jud. v. 10. En't gene die voorseide dichters daar by seggē van Alpsses / dat de god Mercurius hem van den hemel raad gaf tegen Circes toberpen: dat is te seggē / dat een wijs man hemelse genade tot bestuur van sijne sinnē nodig heeft / om sich vooz de verledingen der lichte vrouwen te bewaren / dit self de leert ons Salomo met duidelike woorden / dat God de HEER geeft de wijsheid, om onder anderen ook te redden van de vreemde vrouwe, van de onbekende die met hare redenen vleyt. Spruik 2. 6 / 16. Hoe sterchten dienst gebyuken dan de kristenen van heidensehe Poeten / dat sy uit hunne letteren bewys ontleenen van de kragt der Geesten en der Toberp?

§. 12. Noeh een stuk isser dat waarschouwinge van noden heeft. Te weten / datmen sich niet op de veelheid der getuigen of getuigenissen moet beroepen: also de eene 't dikwijls uitschryft uit den anderen; en nagespeurd dikmaals bevonden word niet meer dan op maar eenen uit te komen / die self niet eens en wist of 't waar was / of hy heeft 'et slechts gemeend. Dus toont de oudheid-kindinge Van Dale / in sijn boek van d' Orakelen der Heidenen / dat die orakelen daar asmen so veel wofens maakt / als of de Duibel op Appollus naam beleden hadde / dat de geboorte van 't kind Jesus hem nu dede swygen; als mede van den dood des groten Daus /

Pang / waar mede Christus ook betekend zy; voorts van Apollo op de Alpe tot believen van Gregorius of stom of sprekende gemaakt / en van t orakel woord aan den Koning Chullus van Egypten: dat alle dese duigen anders niet dan waar loutere verlichtfels zijn; pag. in 't duitsch 17/23/32/39. Daar nevens toont de netste schryver der historien in't Fransch *Le Sueur*, dat die vertellingen van Simon by ons genaamd de toveraer, van een altaar ter eeren van hem opgerecht / ontstaan is uit den misslagh van Justinus / en dat het anderen so van hem hebben na verteld. Daar derf ik noch wel by doen / dat al wat noch al meer by d'oude kerckelike schryvers van desen selven Simon word gemeld / 't gene d' een so desgeijne maar uit den anderen heeft nageschreven; met reden als onwaar of onwaar schijnelijck / of inaners gansch onwis / verworpen word.

XIII. HOOFDSTUK.

Vervolgens word de eerste proeve dan gemaakt op sulke stukken als in 't eerste Boek so hier en daar zijn aangetrokken; en eerst so veel als d' Oude Heidenen betreft.

§. 1. **D**ewijle ik nu van 't algemeen tot het besonder overga; dat is / na so veel onderricht / belangende dat gene daar in 't ondersoekt der waarheid van gebeurde dingen op te letten staat / tot enige exempelen sal overgaan / die voor de waarheid van die Dubbels konsten worden ingebzacht: so moeten sulke als ik self so hier en daar heb aangehaald / eerst overwoogen worden; op dat niet in mijn eigen werk iets magh te binden zijn / dat schijn van waarheid hebbe tegen mijn gevoelen / of voor dat gene dat ik tegenspreke. Nu zijn der sulke vierderhande in mijn eerste Boek slechts by gelegentheid en tot verklaringe gemeld; der oude en hedendaagse Heidenen / der Joden en Mahometanen / ende der Papijsten: die ik in ordze so vervolgens alse van my aangetekend zijn herlesen en oplossen sal; en eerst die van de oude Heidenen zijn bygebzacht. Doch merke daar by aan / dat de getuigenissen niet van eben groot gelove zijn; also ons die vertellingen belangende de oude Heidenen zijn nagelaten van de genen die self mede Heidens / en so met dat vooroordeel ook beladen waren / dat sulke dingen waarlijk so geschieden konnen. Maar d'anderē zijn meest al van de Kristens beschreven / die van 't gevoelen niet en waren; maar ook niet van het mijne. Dit moet ons aanstonds hier te passe komen.

§. 2. Want eer ik ondersoek doe na de wijze of d' oorzaken van sulck een bedrijf en uitkomst / als de Wikkerpen en de Coberpen van die oude Heidenen vertoondu: so begeer ik datmen denke / of die schryvers wel genoegsaam te geloven waren. Want ik stelle een van beiden vast; dat wy die oude Heidenen gelovende / in 't vertellen der Orakelen en Mirakelen van hunne Goden; ook de hedendaagse Roomsche gesinden / in 't gene sy

van de verſchijnningen en wonderwerken hunner heiligen verhalen / ſal ge-
geloben moeten : of dat wy 't een en 't ander eben ſeer verwerpen of in twy-
fel ſtellen. Dit is het daar ik in het laaſte hoofdstuk van mijn eerste boek
§. 16/17. al af geſproken hebbe / en getoond hoe 't by komt dat wy hier ſo
ongelyk in gaan : Nu wil ik noch wel ſeggen / dat wy (als 'er onderſcheid
ſal weſen) de Paſiſten eerder hebben te geloben dan de Heidenen. Want
voorſt ſo zijn daar onder die noch leven / en bekend voorſt luiden die (be-
houdens hunne bygelovigheid) van eerliken gemoede zijn / hoedanige niet
willens liegen ſullen : maar alle deſe Heidenen zijn ſo veel eeven dood ge-
weeft / met wien wy geenen omgang hebben konden. Of ſo d' afkeerig-
heid die wy van 't Pauiſdom hebben ons hen minder doet geloben : ſo
moeſten wy betonen / dat wy 't Heidendom voorſt al niet meer genegen zijn ;
en daarom ook te meer verwerpen 't gene ſy van hunne eigene ſaken /
die by alle Chriſteneu verwoorpen worden / in hunne ſchriſten hebben
willen ſeggen.

§. 3. Daar komt noch by / dat alſmen wel ter degen 't ſtuk in acht
wil nemen : ſo kunnen geen getuigeniſſen van de Heidenen doen dienen
tot bevestiginge van de maght en kragt en wetenſchap des Duivels. na
dien ſy nergens iet van hem verhalen / noch hem kennen / maar alles
aan de Daimones en Ondergoden eigen maken. Nu is 't by ons een on-
betwiftelike ſake / gelyk dat ook in 't III. hoofdstuk van mijn II. boek be-
weſen is / datter geene Daimones en zijn : waar uitmen dan beſluiten
moet / dat ſy ook niet met allen weten mochte doen. Indienmen ſeit / de
Duivel doet et evenwel het gene ſy geloben dat de Daimons doen : dat is
nochtans in hun getuigeniſſe niet gegrond ; des moeten wy van elders we-
ten dat de Duivel ſulke dingen doen kan en ook doet. Maar noch de Hei-
den noch de Schrift / (gelyk nu klaarlik is geſien) en leert ons ſulke grote
dingen van den Duivel : ſo moetmen dan niet ſeggen dat de Duivel doet al
wat ſy meinen dat hy doet. Maar komen ſy daar in bedrogen zijn :
waarom wy ook niet ; om te denken dat het menſchen zijn die doen het gene
wy geloben dat de Duivel doet ? Maar neen / de kragt en het verſtand
der menſchen gaat ſo verre niet ; alſo het dingen zijn die de Natuur te bo-
ven gaan. Doch dit is wederom *petitio principii*, 't geſchil genomen tot
bewijs : alſo by my gedurig word ontkend / dat ſelf de Duivel / zijnde
mede / alſe een ſcheyfel / onder de Natuur begrepen / iet boven de Nature
weten ofte werken kan. Want ſo gy my dan wederom met Gods toela-
tinge beſcheid wild doen : ſo vraag ik / als 't niet toelatinge te doen is /
waarom het God dan niet ſo wel kan aan die boſe menſchen als aan
boſe geeſten toegelaten hebben. Dus volgt dan / dat uit ſulker Heidenen
getuigeniſ niet meer gehaald kan worden / dan dat alſulke dingen zijn
geſchied ; maar niet dat ſulx de Duivel heeft gedaan.

§. 4. Laat nu eens ſien / of 't ook / wanneer 't er nu op aankomt / wel
ſo veel eens te beduiden heeft / het gene uit de Heidenen is aangetekend.
De dingen in het III. hoofdstuk van het I. boek verhaald / zijn / van den A-
tend /

tend/die Augustus / zijnde noch een kind/het bloed uit sijne hand rukte; en van de kiekens/ 't eten weigerende/en uit de kouw geblogen §. 7. van 't lot by de koten in de bron Alponus/ §. 8. van de loggiffinge der oude Quitschen §. 10. van eenen uit den doden opgewekt / §. 12. van ene vlamme bobé 't hoofd van Servius. §. 13. Van enen yferregen in Lucanien/en van steenen onder de Piterens/ §. 14. 't beeld van Mercurius gesien op 't water/ §. 15. en eindelijk de swabelpoel tot dempinge der peste toegestopt. §. 16. Van alle dese dingen heft ik in 't gemeen te seggen/ datter geen bewijs genoegh van is dat die gebeurd zijn/en dat het gebeurde of natuurlijk of toevallig is geweest; en datter dingen onder zijn/die van sich self verballen/en waar af d'omstandigheden van 't verhaal genoegh betonen/ datse niet/ of so niet gebeurd en zijn. Dit sal ik nu wat nader in 't besouder tonen.

§. 5. Van 't eerste seg ik daar al/ so 't maar waar is 't gene ons Suetonius daar van verhaalt. Want hy en is er sekerliik niet by geweest/ also doe noch in lange niet geboren was: so dat dit was by overleeveringe/ die hy niet vergeten moest te melden/ also men van de pyntsen doch gewoon is niet dan wonderen te spreken. Want anders/ liebe/ wat mirakel stak daar in? Een weerloos kind laat sich het bloed uit handen rukken door enen roof-vogel, misschien getemd/en gewend daar op de plaats om te gaan daar 't kind met hem was speleude. En als het tot de voorzbeduidinge sal komen/ so kunnen daar af maken watmen wil: en soude ik eerder hebben voorgespeeld/ dat hem de Roomsche Staat door kragt en geweld uit sijnen staat rukken/ en sijne amten/ zijnde sijne kostwinnige/beneemen soude. Want dat noemt men iemant het bloed uit den mond nemen/ het gene hier den Arcnd na de letter dede. Of het is te seggen/dat hy eerst wel hoog verheben/ maar daarna allenreiks wederom vernederd worden soude; 't welk laatste echter aan Augustus niet en is gebeurd.

§. 6. Dat van de hoenders uit de kouw geblogen/ en eten weigerende/ wanneer Postilius Mancinus by Numantia verslagen wierd/ acht ik niet beter dan een geol. Wanneer de menschen doch tot wikkery genegen zijn/ verschilt hen niet waar se 't op nemen/ al luid het noch so mal. Want wat gemeenschap hebben toch de hoenderkuikens met den gozlogh/ en het eten niet het bechten? Want is dat sulken wonder/ 't gene by Valerius Maximus daar van te lesen staat/ om daar van te seggen/ in Hispaniam ituro hac prodigia acciderunt: alshy na Spanjen soude gaan/ zija hem dese voortekens gebeurd; te weten/dat juist *cum Lavinij sacrificium facere vellet*, als hy tot Labinien wilde offerhande doen, de kiekens uit de kouw gelaten, (*emissi*, niet van self ontbloe) in het naaste bosch te soek geraakt zijn/en nooit wederom gebonden. 't Is waar/ de hoenders/ en besouderliik noch kiekens/ blieden nooit so verre. Maar weten wy/ of ook dat bosch wel by van dieben was? en waar was 't beiliger te schullen om te stelen/ en de kiekens te verbergen/ dan in 't bosch? Maar als men offerhande dede/ so moest op alles watter omging seer naauwkeurig acht genomen worden/en 't minste datter dan gebeurde was voor de bygelovighheid genoegh/om voorspellingen daar uit te maken.

§. 7. Maar dit gelijkt by wonderliker 't gene daar Valerius noch byz boegt : dat als deselve Hostilius te schepe ging / hy ene stemme heeft gehoort / *nullo auctore*, daar niemant was die sprak, *Mancius mane*, Mancinus, blyf thuis. Maar dese stemme kan sodanig wel geweest zijn / als ober 40. jaren binnen Frankrijk in waarheid is gehoort van een student / die in de Rechten voorgenomen hadde te studeeren : seggende / J..... J..... gy moet Theologia studeeren, en sult een licht van Priesland worden. Hy dede 't ook / veranderde terstond / en wierd ook predikant; dat is / hy wierd wel een lantaren / maar gaf niet veel licht. Ik hebbe hem gekend : de predikant die daar nu staat heeft meerder licht / maar d' ander gaf meer schijn. Hy mernde ook dat hy die stemme hoorde *nullo auctore*, of stelde dat een Engel daar d' auteur af was : en hy vertelde 't 's anderen daaghs / ontweertende / aan den auteur (my ook niet onbekend geweest) en anderen. 't Was een van sijn geselschap daar hy 's avonds onder hadde sitten swetsen / als van hoger optoght zijnde dan om predikant te worden : maar nu hebende die hope van so groten licht te worden / so was 't hem noch de pijn weerd. D' auteur van dese stemme wist sich 's nachts ontrent het dak van 't huys te voegen / ter plaats daar dit licht in 't donker lagh en sloop / en dooz die stemme wakker wierd. Nu duikt my dat de stemme die den Roomschen burgermeester in de ooren quam / genoeghsaam is verklaard. Hy ging te sozgeliken oorlog aan; de Purantijnen waren leetwen / die 14. jaren lang / so Florus schrijft / een heir van 40. duisend mannen / met hun vier duisend sonder vest of wallen hebben derben tegen staan; en welker weergalose dapperheid desels de Hostilius tot sijnner onuitwischelike schande wel ervaren heeft. Geen wonder dan / dat hy van 't al te stout bestaan niet af te raden / en met de achtbaarheid van burgermeester doozgebrongen; wel hoenderkinkens quyt geraakt / en sulken stemme van hem is gehoort / of ook (gelijk er Marinus noch by vertelt) een grote slange heeft gesien / die aanstonds wederom verdween. Want in den staat van Roomen was aan schrandere verstanden geen gebrek / die sulke wonderen bestellen konden / in hope hem daar dooz van sijn hardnekkig opsiet te ver setten. En als het al geseid is / misschien behoeve ik nu so niet te weeren, de schrijvers geven niet te kennen / hoe sy weten dat het alles so gebeurd is; en dan is het uit.

§. 8. Dat van Ciberius word wel so van Suctonius verhaald : maar was wel honderd jaar geleden wanneer hy dat schreef. Of hy de koten in de byzen gesien heeft / seit hy niet / maar datmensche daar noch kan sien : veel minder heeft hy dan gesien / so langen tyd te voren eer hy eens geboren was / wie dat'er in geworpen heeft. Het is daar mede als het heden met de heiligdommen der Papijsten gaat. Ik hebbe self tot St. Oeuys gesien / vermaarde grasplaats van het Fransche hof / een van de nagels daar de Heere Jesus mede aan het kruis gespykerd is geweest : maar by het kruis en heb ik niet gestaan / noch ook de momik die ons dus te voren swetste. Ik sagh daar mede den lantaren / die in handen van 't geselschap / dat met Judas

Judas onsen Heere quam te vangen / was geweest : maar hebbe dien in
 huumre handen niet gesien. Doch die lantaren / die nu 1660. jaren oud
 moest zijn / quam ons veel nieuwer vooz dan dien wy tot Westminster sa-
 gen / noch geen een honderd jaren oud / geweest by dat geselschap dat den eer-
 sten koning Jakob met sijn Parlement vermeinde vooz verborren bus-
 kruid tefsens te doen springen in de Lucht. Geloosliker nochtans dat die
 lantaren wel de rechte is / dan dat het ook de steen zy welken Jakob / vader
 van de Israelijten / eens vooz sijnre hoofdpeuluwre gebzuikt heeft / die nu leit
 vooz des Konings leunstoel in d' abdye van West-munster / en hem ten voort-
 bank dient terwyl hy word gekroond. Dat word daar eventwel den byeenbe-
 lling also geseid / vooz geld / wanneer hy daar komt om te sien. Ik achte meer
 die goudene hoten van Aponus niet ; en was 't maar by gebal (so na den
 mensche maar te spreken) dat Tiberius 't daarmede trof het hoogst ge-
 tal. Hy moght eens tienmaal so aan een geworpen hebben / te sien / of dat
 nooit anders vallen soude. Suetonius vermeld ter self de plaats noch al
 meer voozspellingen : sijn boek en soude niet volmaakt geweest zijn ; had-
 de hy die daar uit gelaten. en 't nageslaghte van Tiberius hadde 't mogen
 nemen vooz verkleininge / indien hy de beschryvinge sijnz leevens niet so
 wel als der anderen met een deel wonderen hadde opggeschikt. Want dat
 is hy gewoon. Doch een derselbe dus besien / kan ons vertonen / wat
 van d' anderen te houden zy.

§. 9. Dat loten onser heidensche voozouderen §. 10. uit Tacitus be-
 schreben / gelijk dat in sijn boek van de Zeden der Duitschen niet seer verre
 van 't begin af is te lesen ; verklaart sich self genoegsaam / dat het was
 ten eersten byster hachelijkt / daar so veel over waar te nemen was. En als
 daar by ten anderen bedacht word / dat de Priesters allenthaiben by de
 werken waren : so hadden sy geduurig 't lot in handen / of immers de ver-
 klaringe / so als sy 't hebben wilden. Sy die gehouden wierden *consecij deo-
 rum*. medewittig of als naaste kennis met de goden houdende ; gelijk hy
 schryft ; en hadden maar te seggen / dus of so verstaan 't de Goden / of
 dit willens betekenen dooz sulken lot. De Duitche vorsten dan *ministri
 deorum* die naars van de goden zijnde / hadden 't herte immers niet / om sich
 van d' uit spraak hunder heeren ende meesters te verbyeenden. Hy heeft ter
 self de plaats noch meer andere manieren van lot-gissinge der Duitschen ;
 die niet meer in hebben dan 't voozseide / ende met al eyn weinig moritz op
 te lossen zijn.

§. 10. Ik wil my niet begeben om uit Polydorus op te soeken en te on-
 der soeken die exempelen der sesderlepe wicchelinge daar / §. 11. genoemd, om
 my niet op te houden : de leser maght nasien / en beproeben / of hy self daar
 dan geen raad toe weten sal. Lucanus heeft in 't 6. boek deselve meest al
 by malkanderen geboegd ; en daar dan aangehecht het gene ik §. 11. des self-
 den hoofdsuks van den boden spreke / hoe dat de wicchelster Erichto eenen
 onder de ver slagenen in 't leven hield / so langen tijd als hy behoef de om dat
 gene te voozseggen / dat den uit slaggh van dien swaren oorlog medebzacht.

Maar

Maar zijnde een der Baddym ofte Dichters / so en is ook op de waarheid van het gene hy verbeeldt heeft gansch geen staat te maken. De dichters / als geseid is / neemien dese byzheid / datse de gebeurde saken niet sodanige beschrieffen bekleeden.

§. 11. Ik melde verder §. 13. van Canaquil / van de welke Titus Livius getuigt / dat sy was *perita caelestium prodigiorum mulier*, ene vrouw in hemelsche voortekenen ervaren, aan welke plaatse hy ook andere voorspellingen van haar vermeld. libr. 1. cap. 34. Maar dit / daar van my aangetrokken / word wel omstandig van hem by gebzacht: cap. 59. maar over ene sake die so lang booz sijnen tijd verleden was / en daar hy geen bewys af hadde dan 't gemeene seggen; *ferunt*, seit hy / sy seggen 't, dat het geschied zy *in multorum conspectu* in 't aanzien van veelen; maar waar is er een van allen die 't hem heeft verteld? Indien ik dan wil seggen dat het valsch is / wie sal my de waarheid daar van tonen? En wat dwaasheid sond ik niet begaan / so ik mijn hoofd dan noch daar mede woude bzyken / om 't raadsel op te lossen, dat niettemin wel soude konnen waar zyn / om dat ik er niet in binde / daar geen oorzak in 't natuurlijk wesen van te gissen soude zyn. Maar / als geseid is / waartoe die moeite / daarmen van de waarheid niet versekerd is? En ik soude Livius misschien de grootste eere geven die hy waardig is / indien ik seide / dat al waar is wat hy schryft / op dat na 't gene hy van sulke dingen schryft; also hy sijne boeken daar so vol af heeft / dat het waarlyk overweegt. Geen bygeloviger dan hy.

§. 12. In 't volgende §. 14. geloof ik Plinius veel liever / in so verre als de sake self betrest; te weten dat het wel eens yser en ook steenen uit de lucht geregend heeft. De kragt der optrekkinge somtijds van 't water / kan ook wel met het selve styrkens yser / steen / of andere stoffe / hoewel niet groot / mede opwaarts voeren / door sulke suiginge der lucht / gelijkmien in de water holen siet. In Karnthen lees ik dat het wel by wijlen melk en bloed kan regenen; en hier te lande is het wel gebeurd / dat in enen swaren plasregē menigte van kleine kistborsche mede nederstortte / die eerst met sulken sloyp uit water ende poelen opgetogē waren. Ja self en is het der Nature niet oneigen / dat sulke harde stoffen ofte diergelijke in de Lucht geteeld / en door de stemminge der mengelstoffen / ontstaande uit den stryd van hitte en koude / (om op het grofst te spreken) konnen groeijen. Daar uit nu voorspellingen te maken / heeft geenen grond: also 't natuurlyk niet gebeurlyk kan voorspellen; dewijle 't geen noodzakelike tsamenstemminge heeft van oorzak en gewooght / en d'oorlog door den regen noch door steen of yser ooit veroorzaakt word. Het soude door Gods instelling en openbaringe wel konnen zyn; gelijk de Regenboge booz altoos Gen. 9: 13-17. en de Donder ende Regen in den tarwen oogst een teken was op sulken tijd. 1. Sam. 12. 17. maar dat en is hier niet; en daarom alles niet met al.

§. 13. 't Verhaal uit Varro / §. 15. is tweeledig; en 't eene lid byz
ges

geloofweerdiger als het ander. Want dat een jonge 't beeld van Mercurius in 't water heeft gezien / dat konde al so wel gebeurd zijn / indien daar een maar op de kant van 't water stond / als dat hy self daar staande sijn eigen hadde konnen sien. Maar heeft hy 't sonder dat gesien / en niet gedroomd; so moecht ons Darro dat wel wat omstandiger beschreven hebben. So mede / hoe dat was met dese 150. beerfen die dat beeld uit het water sprak. Heeft hem dat / na gedane uitspraak / die in schrift gegeven / dat hyse na maals by hemselfen tellen konde; of heeft hy die so onder 't horen al geteld? Dan moet het wel een gaudwe jongen zijn geweest / die sulke beerfen horen en verstaan / en noch niet eenen tellen konde: en moet hy in 't begin al hebben konnen merken / uit den ophes / dat die reden lang soude vallen; en de nieuwsgierigheid gehad / om sich aan 't tellen te begeben. En wist die jonge dat de verffen van den oorlog tegen Adridates spraken: 't was veel voor hem. 't Moet ook een onbertsaagde gast geweest zijn / die niet ver schijlde voor so byzenden spook; en noch wel so hardborchtig was / dat hy de verffen van het eerste tot het laatste telde. Want menig soude aansionds van verbaastheid zijn besweken / of van betrualdheid wech gelyen / niet wetende waar heen.

S. 14. Maar 't was te sleghten oberleg voor desen god Mercurius / na dat hy sulken langen tijd der Goden bode was geweest / dat hy so wichtig ene bootfchap ener sulke ener lange bestuuderde rede aan so eenen jonge / dede: die / al had hy ook een man geweest / maar een getuige was. Nu sullen onse Christenen / die sulken grof der Heidenen gelobe geven / wel seggen / dat hier de Duivel onder desen naam en 't beeld des Afgods heeft gespeeld. Doch dan komt al mijn smalen op den Duivel aan. Kan hy so beerfen maken / en weet hy so omstandig sulken swaren oorlog te voorspellen; so is hy meer dan dubbeld wijs: maar schud hy al dat groot verstand voor eenen jongen uit / so is hy dubbeld sot. Doch 't blijkt uit Augustijn / dat Puma tweede koning der stad Romen / een seer schijnheilig huichelaar om de regeeringe / het konstje wist om sulke beelden op het water te vertonen. Dat was voor jongers die niet bequaam zijn naadw te onderzoeken / en seer bequaam om sich wat wijs te laten maken / dat dan by allen te vertellen / en daar hardnekkig by te blijven; en van het volk / om kinderē veel meer dan oude lieden te geloven. Dus komt de leugen aan de man.

S. 15. De vestige damp te Romen / uit enen opgeborsten plek der Arde voortkomendes. 16 was buite 't wissel seer natuurlijck / sulck geen natuurkundige ontkomen sal. Het kan ook zijn / dat enige oberige holligheid / door de aangedragen aarde noch niet toegestopt / gebuld is door dien ritter met sijn paard / en so de swabelput gedenipt. Maar wat de Wichelaars betreft / die zijn geen geld weerd / dat se 't werk ten halben byzenden / en dan daar by laten. Want si moesten niet alleen geseld hebben / dat de meeste kragt des Roomschen volx den poel moest stoppen; maar oock / waar in dat die bestond. Maar om de sekerheid so houden sy de achterdeur noch open. Indien de duile Marcus Curtius sijn leven ende dapperheid ver-
geeft

geefs geschild hadde; de pest niet opgehouden na dat hy in den huil gesproon-
gen was: sy hadden 't niet te verantwoorden / sy hadden self den tert also
niet uitgeleid / het was sijn eigen raad geweest. Doch als 't er al op aan
komt / so ben ik noch niet seker dat het waar is; en Livius en weet het
mede niet: hy noemt ons gene boeken daar hy 't in gelesen heeft / en Mar-
cus Curtius was al 400. jaren dood geweest / doe hy dat schreef.

S. 16. Het s waerste dat in d' oude boeken voorkomt is van Apollonius
Tyanens / dien ik in 't IV. hoofstuk s. 1. melde: also hem niet alleenlijk van
Filostratus die honderd jaren na sijn dood sijn leven heeft beschreven / ende
self een heiden was; maar ook van dien vermaarden leeraar van de kristen
kerk Justinus / ontrent den selfden tijd in de 24. vrage worden nagegeven.
Want wy sien, schreef Justinus by al wonderlike dingen / dat sijne wer-
ken 't geweld der zee, de kragt der winden, en den aanloop der muilen en
der wilde beesten, keeren. En Lactantius / ruim honderd jaren later /
in 't 3. hoofdstuk van sijn V. boek / doet mede meldinge van 't gene hy Fi-
lostratus van hem verhaald was / dat deself de Apollonius / verschenen vooz
den keiser Domitian / die hem wilde straffen / schielik is verdweenen /
sonder datter mensche was die wiste waar hy bleef. Maar van Filostrat-
us / die self een heiden was / is weinig na te seggen; en 't zyn de wijsste kri-
stene die 't minst daar van gelove. Lactantius en stont die ook niet toe; maar
seit tot synen filosof / wiens boeken teg' t kristendom hy wederleid / ut des-
cribis, dat is / so als gy 't beschrijft; te kennen gegebende / dat hy het self niet vast
en stelt. Doch 't eerst verhaalde blijkt uit d' eigene woorden van Justinus dat
hy het heeft geloofd / om dat hy daar van seit *ὡς ἰσχυρῶς ἠόραται* boromen gelijk we
sien. Maar heeft hy dat gesien / wat salmen seggen / so dat waar is 't
gene hy daar seit?

S. 17. 't Is waar hy seit / *ὡς ἰσχυρῶς*, wy sien 't; maar niet te weten dat
hy 't self daarom gesien heeft: men spreekt so wel van 't gene men alleenlijk
maar geloofd in synen tijd by anderen gesien te zyn. Want sekerlik en
heeft Justinus / die dit schreef ontrent de 100. jaren na den dood van Apol-
lonius / den selfen nooit gesien. Maar so hy spreekt van sijne nagela-
tene *ἀποπέσματα ἀποτελεσματά* (dat is sijn woord) gewrochten of uitge-
werkte stukken, daar dooz verstaande sijne leeringen of werktuigen of rids-
delen / by hem uitgevonden en nagelaten: so zijnder noch geweest in tijden
van Justinus en Filostratus / die sulke wonderen te werke stelden. Maar
dan is 't wonder dat Filostratus daar self niet eens van meld; het gene ech-
ter tot vergrotinge des lofs van Apollonius / den welken hy in sijn geschrift
so seer bevoogt / hem sonderlinge had gediend. En wat Justinus belangt:
het blijkt alleenlijk / dat hy in dit stuk te licht gelovig is geweest / niet te-
gensprekende 't gene hem van kristenen in dese vrage voorgevozen was.
Hy geeft op het einde van sijn antwoord ook te kennen / dat hy geloofde
dat een Daimon / in het beest van Apollonius geseten / den menschen ant-
woord gaf. Doch 't komt er niet op aan / wat hy geloofde / maar
wat wy behoren te geloven. Wat anders sijn gevoelen van de Dai-
mons

ding was / heb ik uit zijne schriften in 't gemeen I. b. XV. §. 6. by een gesheid.
 §. 18. Doch ondertusschen laat hy ons ter selfde plaats nopen de werkingen van Apollonius en zijnen Dæmon niet verlegen. Want van den eersten seit hy / dat hy deselve / zijnde kundig van de kragten der Nature, en van de strijdigheid en over eenkomst der naturelike dingen; door sulke weetenschap, en niet door goddelike kragt die werkingen te wege braght. Waarom hy ook in alle werkingen van noden hadde, dat hy daar toe bequame stoffe nam, die hem behulpsaam ware om 't gene dat hy dede te volbrengen. Siet hoe hy geene verdere werkingen van hem erkent / dan die natuurlijk waren: en dat noch meer is / niet betwift wat ooit de Duivel dede / maar of een Dæmon / dat is op sijn heidens enig minder God / so veel te wege braght. Want anders moest hy niet gesheid hebben / *εκατά τῆς βίαν αὐθιγίας, ou κατά τῆν θεϊαν αὐθιγίαν*, niet door de goddelike maght; maar niet door des Duivels maght. De vraag en is hier van niet eens van 't gene dat de Duivel kan of maght; als zijnde hy de Heidenen / en boorts by Apollonius / niet eens bekend geweest; maar wat een Dæmon of een heidensch God vermoght. En wat belangt het sprekken van den Dæmon uit dat Beeld: het blijkt wel dat die spraak so ging maar ook dat sijn in tijde van Justijn niet is gebeurd; om dat hy schrijft / dat God dien Dæmon *ὁ δὲ πῦρ ἐξήμασε* heeft doen swijgen. Alleenlik schijnt als voren / dat Justinus aan 't gerugt / als of dat beeld te voren moght gesproken hebben gelobegaf.

§. 19. Het is also gemakkelik te sien / wat van de werken van dien Apollonius te houden zy. Te weten dat hy was een schrandere Filosoof / en sonderling in d' oude weetenschap en kunsten der Magia; een tweede Simon van meerder kragt en aansien en vermaardheid overal. Want Simon vindmen by de heidensche auteurs niet gemeld; en al wat van de Christenen op sijne rekening verhaald word / buiten 't gene ons de Schrijft van hem getuigt / dat hebben wy in 't III. boek XV. §. 13-14, 15. al gesien hoe gansch onseker 't zy. Maar van dien Apollonius bevinden wy / gelijk gesaid is / sijn geheele leven en bedrijf beschreven door Filostratus / uit de aantekeningen van enen Damius die met hem geleefd en verkeerd heeft; waar uit blijkt / dat hy geweest is een uitstekend Filosoof / meest na de gronden van Pythagoras / besonder en van levens wijze en van kleedinge / nuchteren en matig in sijne teeringe / bereisd op vreemde landen / door Europa / Asien en Africa / bekend met Koningen en Keisers / en nochtans geen hoveling / byzozstig in sijn sprekken / en in anderen hun gebreke te seggen / vele menschen hulp en raad gevende: daar ober van 't gemeen dan voren anderen geacht / en door afgunstigen met enen quaden naam beklad / gebangen en ontslagen. Zijne verantwoordinge in 't 8. boek by Filostratus gemeld / bewijst genoegh dat hy een byand was van Cobery; en nergens minder schuldig aan / dan goddelike achtinge vooz sich te soeken. Men heeft / mijns oordeels / meer geloofs te geven aan sulke ene ozdentikke en omstandige beschrijvinge sijns leebens / dan aan enige bespreekden /

heden / uit gemeene praatjes / sonder : samen-hang of bystel van omstandig-
heden tot verstand der sake nodig / hier en daar gemeld. Dus komt het hier
op uit / dat daar geen blyk is van de minste tobery / die door den selfen
Apollonius bedreeven zy.

XIV. HOOFDSTUK.

Die van de hedendaagsche Heidenen zijn mede seer wel op
te lossen.

§. 1. **D**E proeven diemen opgeeft van de hedendaagsche werkingen der
Geesten en gewone Toverplegingen der Heidenen zijn so veel te
gemakkeliker op te lossen / als gereeder te bezagen. De wereld wordende
nu alle dagen / en dat van geen volk meer dan van ons eigen / door en door be-
reisd; so heeft men geen gebrek van leevende getuigē. Minst echter van het ge-
ne ons naast is / en daar af men meest vertelt. Want wat is onder ons
gemeender / dan te seggen dat de Lappen en de Finnen / in ons eigen Vri-
sienrijk en de Noorder deelen van Europe / seer gemeensaam met den On-
nibel onnemeaan / en d' allerwonderlijste dingen doen? Nochtans heb ik
tot noch toe niemant konnen vinden / die my wat sekens van die volkeren be-
scheidē konde, also Olaus Magnus al te wel bekend is dat hy dikmaals de
geloof baarheid te buiten gaat: dan 't naaste is het gene Scheffer / een naam-
loos schryver / ons van 't Sweedsche Lapland schryft. Daar word ook noch
wel 't meeste van gepraat / en zijn deselve mede naast aan dese Fāme grensende
daar 't elk so d'zok af heeft: dienvolgens maghmen dan wel rekening
maken / wat by de anderen / en verder heen te halen zy. Laat ons van
Scheffer dan beginnen; en so al voortgaan / door al 't Heidendom der
gansche weereld heen.

§. 2. Het gene ik VI. §. 4. uit desen schryver van der Lappen Tover-
scholen mede / geid by my niet meer / dan om dat volk te houden booz seer
bygelovig; en dat sy daar te lande doorgaans van sulks maarel zijn als
sonnige by ons / die geen ding meer geloven dan dat minst geloofst is.
Des laat sich de arme Lappen inbeelden, dat hen die Toverplegingen hoog
nodig zijn; 't sal ook maar inbeeldinge zijn. Het blykt wel uit de wyssen
by hen in gebruik / §. 5. en 6. dat sy sich maghtig uitsloven / om met de
Kannus, met de Tyre, en verscheiden andere gereedschap en gebeerden
veel op humen byand aan te leggen: maar het en blykt niet / dat daar
over iemand ooit sijn hoofd heeft seer gedaan. Het enigste dat ergens na
gelijkt / is van den wind in enen doek te knopen / §. 6. en 't eegste dat
sulc ook noch van een predikant uit eigen onderbindinge bevestigd
word. §. 10.

§. 3. Sijne eigene beschryvinge had uit het Latijn vertaald aldus. (na
dat hy verhaald hadde by wat gelegentheid de Deensche schepen hem ont-
baren / en hy genoodsaakt was / op een van Lissbon sich te begeven.)

Daar

Daar was een seker Dienaar genaamd Jonas, die my voor mynen afscheid vriendelik begroette; also ik in den tijd dat ik in Ysland was, befondere kennisse met hem gehouden hadde, en wien ik daar ook myne boeken liet. Die maakte dan op mijn vertrek uit vriendschap drie knopen in enen neusdoek, en seide dat ik voor den wind soude hebben; ik soude maar die knopen los doen so de wind my tegen liep, en hem daar by dan eens gedenken. Dus dan gevaren hebbende tot den 20. September toe, tot op de kust van Spanjen, so wierd het dood stil, drie dagen lang. In dese stilte quam my mijns vriends toefegginge te binnes, en lustte 't my daar af de proeve nu te nemen. Ik make los den eersten knoop: terstond ontrent een ure daar na ontstond een schoone voor-wind, met een labberige koelte. Ik make los den tweeden en derden; misdien begon het meer en meer op te waaijen, so dat wy de rivier van Lissabon in twee dagen quamen te befeilen.

S. 4. Maar desen Ditmar Blesken soude ik wel eens willen vragen / of hy van synen Koning na dat volk gesonden / om hente vringen tot het Kristendom / self hoe wel kristen bleef: of hoe hy dien Nlandschen profet Jonas / die hem den neusdoek met de knopen gaf / niet liever zedert dien tijd vooz den Christus hield / en seide / hoedanig een is dese, dat hem de winden en de zee gehoorzaam zy? Matt. 8: 27. Of hoe sy beide vooz d' Nlandsche volkeren dat Euangely op den 4. Sondag post Epiphania verklaarden; sonder aan te wijsen / wanneer de Duivel onsen groten Meester Jesus heeft vooz hy geleerd: dat hy nu by hem niet meer is dan gemeene koopmanschap / het gene 't volk maar eens aan Jesus siende sulken wonder daar van maakte / gelijk het waarlik was? So lang als sulke leeraars na dat land gesonden worden / die self van hunne leerlingen bestaan te leeren 't gene sy gesonden zyn hen af te leeren: so sal van die bekeeringe niet veel te wachten zyn. Hoe qualikt word de stoel der waarheid overbetrowd den genen die so meesterlyk in 't liegen zyn? Hoe heeft Ditmarus / varende dus over zee / hem self den wilden baren van de Zee gelijk gemaakt / dooz sijne eigene schande op te schuimen? Jud. vs 13. Hy liegt ook die dat gene seit dat waar is / wanneer hy 't seit op sulken wyse / dat het vooz een leugen aangenomen word. Maar anders wil ik noch wel tonen / hoe 't kan gebeurd zyn 't gene Blesken van den neusdoek schryft.

S. 5. Want seg my toch eens Leser / wat in dit gantsch verhaal steekt / dat niet seer gewoon is; of dat enige noodzakelike verbintnisse met die knopē in den neusdoek heeft? Was dat so groten wonder / dat na drie geheele dage stilte het eens wederom begon te waaijen? En dat het eerst een ure na 't losmaken van den knoop ontstond / geeft my bewijs / dat dan die wind ook mit den knoop niet quam / of dat ontknopen daar van d' oorzak was. En schoon hy die twee andere knopen so gelaten hadde / dewyle ik van hem hore / dat de wind allenykens wakkerde; ik denke 't soude evenwel gebeurd zyn 't gene hy schryft. Want ook en seit hy niet / hoe lang het tusschen beiden leed / dat hy de knopen achter een ontknoopte: dan 't

schijnt byna/ als of hy die twee laatsten teffens had ontknoopt. Dus doet hy anders niet dan ons nu maar verbijstereu / om na't veruolgt van dese knopen op den wind te rekenen. Wat steekter dan meer in/ dan 't gene dagelijc gebeurt? 't Was 40. jaar geleden wanneer hy dese reise dus beschreef. So lang heb ik ontrent de mijne ook onthouden; veel korter/ dan noch wel so wonderlijc als de sijne / indien dat wonder is. Ik voer eens in Augustus met het stuiten van de boom van hier op Harlingen. Dooz stilte dzeben wy tot middernacht toe schier noch vooz de palen. In 't krieken van den dage sciden wy voozby Enkhuysen / onder Sonnen ovgang Stavoren voozby / en vooz 8. uren 's morgens al tot Harlingen. Nachtauz en wasser niemant die den wind uit sijnen neusdoek liet.

6. Indienmen alles na behoren ondersoecht / men hoorde noch geloofde sulke maren niet so veel. En die op d' eere van Gods maght / en wonderē hem alleen eigen achtsaam is; sal so gereed niet zyn om sulke spottelijke diingen te verhalen; maar eer behoedzaamheid gebzuiken / om niet het kragtigste bewijs van Christus Godheid op al sulken wijze te verkrachten. Die vooz de waarheid meer dan vooz sijne eigene achtinge besozgo is; sal niet hardnekkig staande houden / het gene hy eens of meermaal heeft geleerd; wanneer hy sijne doling stet; noch sich so spottelijc niet makē / dat hy de menschen na de Lappen en de Finnen wijze / of 't bootsvolk dat daar henen is geweest / om hun getuigenis tot voozstand van des Duibels grote maght / in plaats van Schrifture of Reden by te brengen; gelijk dat echter noch niet lang geleden is geschied. Maar als het aan het bootsvolk komt / getuigen die dat wel? Ik hebbe nooit verstandige en besadigde matrosen van dat werk gesproken / of sy houden 't vooz bespottelijc; en seggen dat sy ook in sulke havens daar van sprekende / nooit semant bonden die daar tet af wist; maar wel die daarom lachten / als een ding dat lachensweerdig is. Doch so als alle sabelen van ergens hinnen oozsprong hebbe / so heeft my een verstandig zeeman eens dit raadsel dus ontknoopt. Mitsdien de gansche kust na 't noozden om seer klippig is; so gaat er wind en stroom van dus van so. Dus zyn de loofen daar op asgeroght / dat sy de schepen landwaart brengende / so weten om de klippen heen / of tusschen deur te leiden / dat wind en stroom hen minst kan hinderen / of meest kan voozderen; in voegen dat sy maken altijd schier vooz wind en stroom te varen: uit jolt derhalven wel eens seggende / zyt maar gerust op ons / wy hebben winds genoech / in enen neusdoek opgeknoopt; wanneer wy om dien hoek zyn / sulien wy een van de knopen los doen / enz. Siet daar / hoe dat de gene die van 't wind verknopen en verkopen spreken / maar wind verknopen!

§. 7. Het gene verder in dat VI. hoofdstuk van mijn I. boek aangaande andere volkeren van hune toberplegingen is aangetekend / heeft geen aanmerkinge van noden: also het anders niet en seit / dan wat die menschen doen na 't gene sy geloben / doch geene swarigheid en laten om te denken / dat sy het wesenlijc daar dooz te wege brengen. De gene die ik in het VIII. hoofdstuk

Suk uit de zeden van de Heidenen in Afsien vermeldt / en geven ook niet anders te verstaan. Ja 't blijkt uit sulx als ik §. 3. uit Carolijn verhalet / dat hun vooroordeel door de bygelovigheid gestijft word / om de kragt der Wicchelrype te geloven / al ist dat d' onderbindinge vaar tegen strydt. Dat van de Malabaren / daar ik §. 6. uit D' Abiti van vermeldt / heeft mede weinig te beduiden : dat is / 't zijn geen exempel die ons in enige bekommeringe kunnen brengen / over d' al te grote kragt der Wicchelrype. Want waarlik / sich so blindeling door kinderen in d' Afgods tempelen te laten leiden / en is niet beter dan maar kinder spel : also die leiders self seer wel te leiden en misleiden zijn. Het gene van de Philippynsche wicchelaars §. 8. uit D' Abiti word verhaald / is mede anders niet / dan dat Men-doza / daar hy dat uit heeft / het so geloofde : maar de sake self maar eens van buiten aangesien / toont klaarlijk dat het maar bezogh der selve priestern is.

§. 8. Alleen dat van den Malabaarschen Slangendans §. 10. verdient wel dat wy dien wat blijven staan besien. Dat sy de slangen waarlik door gewoonte en door kragt van sprelgeluid doen danssen / geeft nu de nader sekerheid van 't gene ik over twee besouderde spreuken der Schysure in mijn III. boek XVI. §. 13/14. van de ware kragt der Chever of Besweeringe te kennen gaf ; doch die niet van den Duivel maar van Nature zy. Wy sien dat hier ook wel de honden doen ; daar toe gewend / en na de bedel der landlopers danssende / in 't aansien veler menschen op de straat. Dat in het minder eens gebleken is / magh in het meerder van den self den aart niet ongelooftlyk zijn geacht. Want (segge ik wederom) *magis aut minus non variat speciem*, meer of minder verandert den aart niet, is een vaste regel inde Logica. 't Is dan so byzond in alles niet / dat van Ozeus of van iemand onder desen naam by d' oude dichters word gemeld / dat hy door sijne stem de bosschen en rivieren tot sich trok (dat gaat te grof / of 't morste van de menschen / die hem uit de bosschen / of langs de beken volgden / te verstaan zijn) en dat hy ook de beesten dede danssen / door de kragt der lieflikheid van sijne overkonstige musyke.

§. 9. Maar dat die Heidenen / van welke wy nu spreken / de slangen tot bewijs doen dienen van meenedigheid : dat acht ik louter bygelovigheid of wel bedziengerp te zijn. Want so der geen bezogh in steekt / als iemand sijne hand steekt in den pott waar in de slange ligt : so sal die wel doen sien wie ongelukkig of gelukkig zy / te weten die gebeten word of niet gebeten : maar niet wie wel gesworen heeft. 't Geluk of ongeluk / hoe 't valt / is dubbeld : gebeten en dan noch als een meenedige gestraft ; of by van dese beet / en van de straf met een. Doch ik vermoede / dat hy buiten nood van bijten is / die wel met den Besweerder staat / of met den geuen (wie hy wesen magh) die 't beest behandeld / en so in den pot besloten heeft. Maar wee hem die in 't oog is by sulx volk : al heeft hy noch so eerlik en so trouw gesworen / hy sal meenedig moeten zijn. Want hunne list om dese beesten hun vergif te nemen of te laten / of door een tegengift / of door gesang of spel te teugelen / sal daar genoeg toe zijn.

§. 10. Ge-

§. 10. Gelijkerwijze kan het wel zijn / dat in 't rijk van Zendero / na 't gene ik IX. §. 5. van de Afrikaanſche toberplegingen uit Ludolf mede / de nieuwgekroonen Koning 't wild gedierte tot ſich trekt. Want eerſt geſield / gelijk hy ſeic / dat daar die konſt in hoogſter weerden is: ſo ſullen ſy niet kich-
telik ten Koning kieſen dan ſulk eenen die hunszoozdecis als een *ba-al laſchoon* meester der beſweeringen, (gelijk III. B. XVI. §. 14. op *Pred.* 10: 11. is aangemerkt) ſich allerbeſt daar op verſtaat. Dit blijkt beſonderlik uit dien / dat ſy dit vooz een proeſſiuk ſijner konſte nemen / en dat de keure wel is uitgeballen: gelijk het ook vooz redenen van ſtaat magh ſtrekken / dat ſy tot de regeeringe des volz bequaam en waardig achten den genen die ſich maghtigh toont de wilde beeſten te beſtieren; 't welk buiten twyfel voozſte-
liker is dan die te jagen en te vangen. En ſo ſy dit alleenlik dooz natuur-
like konſtoefeningen doen / en geene bygelobighheid van kragt of hul-
pe hunder Goden daarin mengen: (waar ober ik met reden groteſijx in twyfel ben) ſo komt dit met des menſchen voozrecht / na den eiſch van 't beed des Opperkonings aller koningrijken / ober een. *Gen.* 11: 26 / 28. en 9: 2. *Psalm.* 8: 7 / 8 / 9. Daar kan een indyuk in die menſchen / vooz ſo verre als hen God heeft recht gemaakt, behouden zijn; en echter deſe pde-
heid der menſchellike vonden van hen ſelf daar by geloekt. *Pred.* 7: 29.

§. 11. Dat die van Guinea op't beſweeren hunder bomen met verſchei-
den grillen / om de viſſchery of om geld vooz den Koning by de Goden te be-
vragen / ene ſtemme horen / die hen antwoozd gebe; dunkt my geen gro-
te kunſt. Want die Fettero of *Prieſter* is daar wel ſo looz / dat hy licht raad weet / om vooz 't een of 't ander middel ene ſtemme te doen horen; en
ſijn volk van doen geloben / dat het de ſtemme van dien God zy / die alſo bele-
ſen is. Dewyl ſulken Afgodsdienſt doozgaans in boſſchen word gepleegd: en
konnen deſe boeben niet alſulke plaatſe kieſen / daar de beſte weerklank
is? Men ga hier ſlechts verneemen / hoe dat is / na 't gene ik in dit IV. boek
III. §. 5 / 6 / 7. daar van gedanke. Maar ook en ſie ik niet / dat waarlik deſe
ſtemme word gehoozd / maar dat hy 't ſeic: ſo dat het dan aan hem ſtaat /
om ſijn eigen goedbedinken aan den Koning te doen horen / ſonder achter-
denken van beſonder inſight vooz hem ſelven. En dat met ſo veel meerder
kragt / om dat het heeft den naam en achtinge ener goddelike ſtemme /
aan welke het volk niet derf beſtaan gehoozſaamheid te weigeren; indien de
geldmiddelen dooz ſulken ſtemme aangeweſen / wat te ſeer op hem aankom-
men moghten. Want daar en moghten geene koopmanſchappen met de
ſchepen in lange te verwachten zijn. En ſo is dat de beſte vooz / om den
Koning aan geld te helpen / die bedacht kan worden.

§. 12. Dat van de viſſchery en meld niet / of op die beſweeringen iet
volgt; maar wel dat ſy ſe doen. Dat ſomtijds ſich een honds gedaante daar
by ſien laat / ſiel ik mede by de konſten die ik ſelve niet verſta / noch lee-
ren wil: tot ſulken maſquerade zijn de Papen wel bequaam. De ſtemme
dieſe horen / inners ſo ſe meinen / van den Stier of Sterrenreijger alſe
reijzen

veffen sullen §. 9. stell ik by deselfde rekeninge. Willen dan de Papen le-
mant gaerne slyten; dese konst komt hen te bate / om den selfen dese steu-
me te doen horen / die waarschijnelijk wel aan den krank te siemen is. Da
doen misseken ook desen dienst wel aan de vrouwen / die hunne mannen
gaerne eens op reise sagen gaan; of mogelijk de Papen self ook wel / om
ondertusschen veellig met de vrouwen huus te houden. Hier is in al dit werk
niet anders dan maar papen guiterij en bygelobigheid des volk.

§. 13. Du overgaande na Amerika / ontmoeten wy ten eersten I. b. p.
§. 4. de Caribes der Courinambers / boozeggende / dat is (gelijk ik
het gelobe) boozaf wat giffende en radende / en ook siegh niet mis / indien
sy goede keimers der Nature zijn / van vruchtbare of onvruchtbare tij-
den / en wat meer. Wat zijn sy anders dan die oude Magi: also sy ook
de artsenij hanteeren / en daar by echter priesters hunder Goden zijn
Doch ik en weet niet / of alsulke siekten ofte pynen / die dus op staande voer
door suigen of door blasen te geneesen zijn / ook hier te lande plaate vinden.
Maar batter sulke wonden konnen zijn / door een vergiftig dier
gebeten / en door het een of ander kruid aansonds te helpen of
versachten: magh ons niet ongelooftijk dunken / wien de geheimenissen
van de vzeemde landen / en der selver konsten / lang noch alle niet bekend en
zijn. Daartoe behoest dan mede 's Duibels hulpe niet: noch wy en zijn
so kilaar noch niet verskerd / dat sulke menschen waarlijk doen het gene van
hen word geleid: also daar naawlijx anders iet van blijkt / dan dat sy selve
seggen so te doen.

§. 14. Maar hier word ik gemaand / de schuld nu af te leggen / daar door
belofte §. 5. van mij opgeleid / om op te lossen sekere vertellinge te lesen by
Montanus: die ik niet sijne woorden ook verhalen sal; maar telker
plaatse daar wat op te seggen valt / de mijne daar in tusschen voegen / om
so d' oplossinge bescheideijnt te doen. Waarlik (seit hy) men moet beken-
nen, datse dikwyls te voren bekend maken, 't gene boven de menschelike
reden gaat, om te konnen weten; en 't gene sy derhalven raden / somtijds
wis / en somtijds mis. Hier af kan ten bewijs dienen 't geen de Vrielsche
ritmeester Sape Amama by ervarentheid bevonden heeft: te weten / tot be-
wijs van mijne woorden / eben daar gesproken; niet de sijne. Hy had
voor Konjahu de wacht met een bende ruiters tegen d' uitvallen der Portugee-
sen. In sijn dienst waren ettelike Tapuyers: welke voorseiden, hoe des an-
deren daaghs de luitenant van Amama, met een ruiter, souden sneuvelen
aan een kogel uit grof geschut. 't Seggen wierd bespott. Daar was geen
spotten mede / so veel als het gebaar betrof: want die op sulken wachte
gaat / heeft ook sulken wederbaren wel te duchten. Maar wat de sekerheid
belaugt / het was wel spottens weerd. Want so self de gemeene man
door Duibels openbaren / by dat volk de manste omstandigheden dus booz-
seggen kan: so weet hy seker veel. Daar wist dan niet een Engel af; of
wager geen ontrent de Christenen / die hen hui eigen noodlot kon boozseggen /
om sich tot sterben te bereiden: maar wel een Duibel ofte meer / die hen

dat door de Heidenenen te weten dede. Sy zijn dan wijfer / hebbende de ogen in hun hoofd / maar wy zijn sotten / wandelende steeds in duisternisse. Psal. 2: 14. Op die gedurighlyk wanneer gy raad en redenen ten einde zyt / op Gods verborgten oordeel u beroept / maakt dat eens goed met sijn openbaarde woord / dat sijne verborgentheid is voor de genen die hem vresen; ende sijn verbond, om hen die bekend te maken. Psal. 25: 14.

§. 15. Doch seic Montanus vooz het laatste daar noch by / dat d' uiekomste bewaarheidde 't seggen, en datter dagelijx noch diergelijke staaltjes meer gebeurden. Ik achte dat die dagelijche staaltjes niet veel van belanghen zijn geweest; dan slechts vooz liiden die van self genegen zijn om saken van dien aart met meer verwonderinge dan 't behoorde aan te merken; dat is / die bygelobig zijn. Wat d' uitkomst deser voozsegginge in het besonder dan belangt: *qui bene conspiciet, hunc vatem dixeris*. die best gilt, sal de beste profeteet zijn, seide Cicero; dat is / die daar naast aan raad. Het hadde anders konnen uitvallen; dan hadden die Capuijers wederom wel iet bedacht / om hunne voozseggingen goed te maken: in eene vende ruiters hadde lichtelik de Lieutenant / moetende vooz aan stappen / en meesten nood van sneubelen; en die soldaat / niet eens genoemd / heeft so wel d' een als d' ander konnen zijn. En eindelik / wie weet / wat deel dat self de wicshelaars in desen uitval hadden / en wat beleid van saken daar in heimeelst gebruikt magh zijn? Maar so sy niet maar eenen dagh / maar wel een jaar te boren hadden konnen profeteeren / en self dan honderd mijlen van de plaats gebleven waren; ik soude meerder stoffe tot verwondering in dese profesze sien.

§. 16. Het gene by den self den schryver achter dit verhaal met veel omstandigheid van Arcissenski woord verteld / ontdekt sich self. De Duivel was in sijne tegenwoordigheit geroepen ter vergaderinge der Capuijers / uit een kerpelbosch op 't open veld; die op het derde roepen van den Priester antwoord gaf / en sightbaarlijk verscheen. Waar vooz een duitsch soldaat / die God in geen tien jaren eens gebeden hadde / op 't sien van den verdubbelten Capuier / gewoogd in sijn gemoed / door vrese dat de Duivel hem quam halen / sich heimeelik wech pakte. Montanus paster op het gene der Bossius af seide; te weten / dat men wel moght onderloeken of de voornoemde waarlik wel de Duivel zy geweest: en 't schijnt hem toe / dat niet alleen een duivelsch, maar ook menschelijk bedrogh onder desen ganschen handel heeft gesehuld. Als ik het seggen sal / so was het enkel menschelijk bedrogh; gemaakte sijn / gemaakte Duivel; en de betuiginge der valsche heidenen ongelooft weerdig / die seiden (so hy ook daar by verhaalt) dat waarlik dese quant aldaar geroepen en verscheenen / de Duivel was. Het blijkt uit dien / dat de Capuiers vooz d' aankomste van de Kristenen / sehoon goede en quade Goden gelovende / nooit van den Duivel konden weren; also die buiten de Schyfture niet bekend is. Maar nu bemerkende dat onse Kristenen doozgaans so schylikelij verbaard zijn vooz den Duivel / en dien geloof den der Capuiers God te zijn: so was dit dan

hun menschelijk bedrog / om sich daarmede van de Christenen / die hen
hins ondanks oberheden te doen vzesen.

§. 17. Maar dat de Peruaansche Wicchelaars van afgelegene plaat-
sen komen sprekten / wat toeval / 't zy van enen veldslag of wat anders /
op den self den dagh gebeurd zy; als by exempel / in de Nederlanden / daar
sp 1000. mijlen af zyn / gelijk §. 10. gemeld word: dat en maakt Monta-
nus my niet wijs. Indien hy enige vertellinge / bekleed met nodige om-
standigheden / daar hadde bygevoegd: ik soude hebben mogen sien / hoe
ik de sake reddden mooghte. So weinig acht ik ook het gene ik §. 15. daar
van de Carabes uit Richard Bloem verneemde: als dat de bose geesten sou-
den innemen de lichamen der vrouwen, uit welken sy bescheidelik antwor-
den op 't gene hen gevraagd word. Maar dat sy geesten beisen in te heb-
ben / en antwoord geben / dus of so; met vele dubbelsinnigheid / also sy
van de saken niets met alle weten: dat wil ik hen so wel betrouwen / als
den priesters of priesterinnen van Diana of Apollo / en den snodestem pape
van de Roomsche kerk.

§. 18. Van daar tot §. 24. toe is niets dat van de werkingen der Cove-
rpen of der Wichlarpen ietswes seit; maar slechts van huime handel-
gen en manieren van waarsegginge / of goddelike werkingen also sy mee-
nen. Van sulken aart is ook de fabel van den doden / die gebaar gelo-
pen hadde van in popoguslo, dat is in de plaatsen der verdoemden te gera-
ken; en diergelijken / na den dood gesproken zijnde van de Goden. Ik
stelle ook op deself de hoogte / 't gene een der Virginianen van alsulke sa-
ken eens in Engeland verteld magh hebben; waar af ik §. 26. van de
woorden stelle met welken Thomas Sage dat verhaalt. Du blijft er niets
van 't gene uit het hedendaagse Heidendom in 't VI. VIII. IX. en X.
hoofdstuk van my tot verklaringe aangetrokken is; waar over iets meer
te bedenken valt; dies willen wy ons tot de Joden en Mahometanen
keeren.

XV. HOOFDSTUK.

So ook die van de Joden en Mahometanen.

§. 1. DE Joden en Mahometanen / alhoewel sich stipt aan d' eeuig-
heid der Godheid houdende; en laten daarom niet groot deel te
nemen aan de bygelobigheden van de Heidenen: waar af de oorzaak uit het
gene ik in 't XIII. en XIV. hoofdstuk van het I. boek daar ober schrybe / al
genoegzaam blijkt. Met een is daar in ook te sien / wat sy daar door be-
drijven / uit enige exempelen van my aldaar verhaald. De Joden aan-
belangende / der selver Bat. Kool of profetische weerkalank aldaar XIII. §.
3. gemeld / was door de konste en 't bedrog der menschen wel te maken.
Want daar en zyn gansch geen omstandigheden in 't verhaal / waarinnen
P 2 fwa-

swarigheid behoef te maken. De gene die den jongen dede lefen Samuel is gestorven, kon heimeelik de tijdinge wel hebben / dat Rabbi Samuel gestorven was. En 't gene B. Jona en R. Josa op den wegh bejegende geest niet met al: der brude vrouwen / die sy hoorden spreken / konde d' eene wel so uit haar selven / door genegenheid en achtunge voorw. Rcha / seggen; datter niet veel aan gelegen was / al ging de keers eens uit / wanneer maar sulken licht van kennis en godsaligheid als dese Rabbi was / hen noch so haast niet quam te begeben; also sy mogelijk wel wiste / dat hy al op sijn sterben lagh. Het gene ik verder S. 4 / en 5. segge / raakt slechts hun geboelen / en de middelen van bygelobigheid; maar gansch geen saken die sy hebben uitgeroght.

S. 2. 't Exempel S. 6. uit Tobias bygebraght is van dien aart / dat onse Oerfettere reden hadden om daar van te seggen / als se doen in hunne boorrede op de Apokryfse Boeken der Schryfture / dat het niet weinig smaakt na de verhoerelen van talmudische fabelen. Want daar uit blijkt / dat die die schreef de Geesten als lichamelijk heeft aangemerkt / die reukt en smaakt deelachtig zyn. Daar by komt / dat mitsdien de Joden dese bose geesten hielden voor de nageblevene zielen der verstorvene bose menschen; gelijk dat uit Josesus VII. b. der Eogl. 25. kap. blijkt: sy niet en dachten / hoe de ziele die in 't lichaam zijnde voor haar selve niet en riekt; nu buiten 't lichaam so veel sterker soude ruiken / dat sy door reuke van den lever eens vissches / misschien wel noch by lebenden lyve zijnde dikmaal smakelik gegeten / nu verdreven soude werden. De schryver heeft ook d' ongerijmdheid niet gesien / die daar in steekt / dat sulken geest / die 't riekend lichaam self / het zy van mensch of visch of wee / van d' eene plaats tot d' andere verboeren kan; den reuk van 't lichaam niet en soude komen weeren. Want was 't een Duivel: wat kon hem beletten / na 't gemeen gevoelen / dat hy niet den visch of van de rooster weerde; of dien met rooster / vuur en alles / in den bloed Eufrates sineet / waar uit de visch gebangen was? Ook soude 't jammer zyn / indien de lever is van sulken kraght / dat ons de visch niet word genoemd: ont wel te weten / dat de lever dienen tot so groten werk gebruiken sal de reghte zy.

S. 3. Dat binden van dien Duivel ofte Daemon / in de boven deelen van Egypten, moet ook wel seldsaam in sijn werk gegaan zyn / so ik tet begrijpe. Want moet het plaatselik verstaan zyn / so de woorden medebringen: so komt er met de eigenschappen van een geest niet over een: gelijk dat eben als 't voorszede in het I. hoofdstuk van het II. boek en vorders is getoond. Maar so de sin is / dat hem Gods rechtveerdig oordeel en boosienigheid bedwong / gelijk als enen die gebonden is / om aan Tobias of aan Sara Raguel geen quaad te doen: wat doet er dan Egypten toe? Al had hem d' Engel daar in Meden maar gebonden / daar sy waren: wameer dat binden was / geen ding te kunnen doen; wat had hy kunnen doen? Doch nader: nademaal dat binden van de geesten is te seggen / hen bedwingen en bepalen in hun doen en werkinge: so kan de plaats daar in benoemd niet.

niets anders mede brengen; als dat hy is bepaald / om op die plaats niets te kunnen doen. Maar 't mocht Tobias weinig helpen / of de Duivel Afimodi of sijns gelijken in Egypten al weerhouden wierd van iets te doen; in dien hy elders dese vyheid hield. Want hy gelijkenis / van iemants maght te spyken: so seitten wel / dat hem de handen daar gebonden zijn / te welker plaats syne maght bepaald is: niet / dat hy daarom sijn vermogen niet in 't werk kan stellen ter plaats daar hem sulke paalen niet en zijn gesteld. So dat men moet besluiten / dat die vertellinge van desen Duivel Afimodi niet reden / als geseid / voor een der joodsche sabelen te houden zy.

§. 4. Dat van Iosefus grenst nu naast hier aan / het gene hy in 't 2. hoofdstuk van sijn VIII. boek der oudheid dus vertelt. Ik hebbe eenen van mijn volk genaamd Eleazar gesien, in tegenwoordigheid van Vespasian en sijne sonen met de andere oversten en krygsluiden, veel besetenen genesen. De wijze van geneesinge was dese. Hy hield den besetenen enen ring onder den neuse, onder welk zegel een slag van wortel by Salomon aangewesen ingesloten was. Met den reuke daar van wierd de Dæmon uitgehaald: en de mensche aanstonds ter aarden vallende, so beswoer hy den geest, om niet weder te komen; met eene Salomons naam vermeldende, en de besweerlingen opleesende die van hem zijn uitgevonden. Daarna deselfde Eleazar, willende den genen die daar by waren de kraght van sijne konste tonen, stelde niet verre van daar ene schale of bekken met water; en gebod den Dæmon, dat hy uit den mensche gaande dat soude omstoten, ten teken dat hy hem verlaten hadde. Sulx geschied, so hield sich ieder een versekerd van de grote weetenschap en wijsheid die in Salomo geweest moet zijn. Want om deselve te bewijzen / heeft hy die vertellinge daar in gelapt. En is die dan niet waar? Hy heeft er self gesien; en de keiser / en de prinsen en de oversten / en de soldaten hebben 't altemaal gesien. Maar wat was dat doch? Het gene dese joodsche toveraars dede; maar niet / dat de Dæmon dese mensche queldeden ring; maar niet den wortel die daar in bewerkt was: het was met water / dat niet verre van daar wierd omgesmeten; 't welk lichtelik van iemant uit de menigte die daar om heen stond / indie 't niet verre van daar was / en niet wien Eleazar wel kennis hadde / met enen heimeliken stoot geschieden konde. En desgelijx geloof ik / dat deselve alle de besetenen veel beter kende dan de Dæmonen die van hem zijn uitgedreven. Iosefus een bygelovige Jode / de Keiser met sijn volk afgodische Heidenen / gewoon sich dus te laten soppen / nammen het so effen niet / om wel te ondersoeken / of die menschen ooit wel eens beseten zijn geweest; maar meinden lichtelik te sien door ogen / het gene sy te boren al geloof den eer sy 't sagen.

§. 5. Wat geloue dese joodsche schryver in alsulke saken weerdig zy / magh een bescheiden leser by hem self besluiten uit het gene ons deselve in het 25. kap. van sijn VII. boek der joodsche oorlogen vertelt. De stad Macherus (welker belegering hy daar beschryft) heeft aan het noorden seker dal, genaamd Baaras, al waar een wortel van den selfden name wast, vlam-

wig van koleur, die om den avond enen glans van sich geeft. So iemant dan daar by komt, laat sich niet licht uit trekken: maar wijkt altyd af, ende houd geen stand, voor datmen vrouwen water of van hare krankheid daar op giete. Doch die deselve dan noch raakt, moet sterven; tenzy dat hy van deselve wortel in de hand houde. Word echter ook sonder gevaar noch op dese wijze uitgetrokken. Sy omgravense geheel, so verre dat maar een kort endecken daar van in de aarde blyft: daar bindense enen hond aan, en gaan henen. De hond alsdan volgende, trekt de wortel so gemakkelijk met eenen uit: maar het beest self sterft aanstonds, als't ware in de plaats des genen die hem aangebonden heeft; also de wortel voortsdan van een ieder veilig magh behandeld worden. *Iosefus* / die so lichtgelovig is in't gene dat hy self booz ogen siende niet behooyfich onder soekt; heeft dit noch maar van horen seggen / uit de praattjes die daar omringingen: also hy met het allerminste niet te kernen geeft / dat hy daar self is by geweest / of ooit die wortel heeft gesien. *Maar* laat ons hem eens verder horen: want het booznaamste is noch niet gesid.

§. 6. *Al* heeftet sulken groot gebaar die wortel uit te trekken; het is nochtans de pijnne werd. Want de *Demonia* also genaamd, de geelten zijnde van de bose menschen, de leevenden aandoende, en doodende de genen die niet haast geholpen worden, aanstonds door dese wortel, onder den neus gehouden, te verdrijven zijn. Dit sal't dan wesen / dat hy van *Eleazar* self heeft sien doen; en dit de wortel daar hy flug van sprak. *Maar* ik en meine niet / dat hier wat anders op behoest gesid te worden / dan reeds gesid is van den reuk der lever van dien visch / en dat het een en't ander even kragtig is geweest om bose geesten uit te drijven. So dan / is ons *Cobias apokryf* / *Iosefus* is niet kanonijck. Die sulke groffen kan geloven / die kan ook wel sien en hore't gene niet en is. Hy moght een goed schryver zijn / maar hy was een slecht filosoof: gelijk dat mede blijkt uit den komeet, die een geheel jaar na sijn seggen / boven de stad *Jerusalem* stond / gedurende de laatste belegering. Waar van de *Leser* sien kan wat ik segge in mijn *Onderzoek* van de kometen. Ik pas daar op het seggen van *Coccejus* over *Amos* 1: 1. *Iosefus* heeft sich van de fabelen sijns volx niet wel gewacht.

§. 7. *Al't* gene dat ik verder in dat self de hoofdstuk van de *Joden* schrybe / is wederom maar van der selver bygelobige gebruiken; daar sy selve wel groot werk van maken / maar in der daad gansch geen verhaal op is. *My* zijn ook geen exempel ontmoet / waar uit het schynen moghte dat hun doen in dese kragtig zy. Ik sal alleenlik iets hier by doen van't gene daar ik niet aan dachte / wanneer ik met dat hoofdstuk bezig was. Nochtans is't wel een stuk / waar af de *Duitsche Joden* by wat wesen maken: te weten / dat sy door de kragt der *Kabbata*, waar af ik daar §. 9 / en 10. ook melde / de *Malca Scheva* dat is koninginne van *Scheba*, die *Salomo* om sijner wijsheid wille quam besoecken / konnen doen ten boozschijn komen / sose meinen alse willen. Het heeft my dan ontrent een jaar geleden een geleerd en seer

befcheiden man verhaald / gehoord te hebben uit den mond van seker Jode : dat des selven vader / een groot kabbalist / tot ene proeve sijner konste binnen Frankfurt aan den Main / in de Jodenstrate / voor drie inwoonende en drie vreemde Joden / in een besloten kamer hadde doen komen de voorsz. schryve Malca Scheva. die in lange niet wech wilde. Sy moesten niet spreken / nocht iemand onder de 14. of 16 jaren daar by tegenwoordig zijn. Seker jongen dan / heimelick daar in gekomen / en sich onder de tafel verborgen hebbende / wierd ten einde van 't gesichte dood bevonden.

S. 8. Hier van te seggen mijne rechte mening; so weet ik eerst niet / of in desen seben Joden wel voorenen getuige mogen strekken: behalven noch dat die geleerde man / uit wiens mond ik het hebbe / en dien ik meer dan al die seben tsamen wil geloven / het maar gehoord heeft van den soon des genen die de meester van dat werk geweest is / ende self daar niet is by geweest. Nu laat ik hem schoon geloof weerdig zijn / en ook de ses getuigen; so hy 't maar slechts van sijnen Vader niet en heeft gehoord / en d' anderen misschien niet eens gesien: hoe veel berandert dikmaal een verhaal niet onder 't nabertellen / waar af wy alle dageliksche proeven hebben? Maar neem eens / dat my die ses toetsenders het eenstemmighk verkondigd hadden: soude ik geen reden hebben om te denken / dat hun vooroordeel hen bedrogen hadde; en dat sy nader op verscheidene omstandigheden ondervraagd / self souden moeten twifelen of 't so wel ware / als sy wel in eenvoudigheid vertelden self gesien te hebben? Want sy noch ik niet zijnde van die kunst; so had ik reden om hen veel te vragen / maar sy geen begaamheid om op alles klaar bescheid te geven; als die buiten twifsel op eer veel omstandigheden daar de sake mogelijk wel meest aan huy / geen acht geslagen hadden; in voegen als ik hi 't begin des boex met reden aangewesen hebbe. Dus lopen doorgaans alle sulke saken op het lest tot niet / wannermen die ter degen ondersoekt.

S. 9. Maar ook wat isser doch gebeurd? Daar mooghte niemant spreken; alsulke wetten heeft dat slag van menschen steeds en overal men magh noch lachen noch spreken noch omfien / wanneer sy u iets wonderlyx vertonen sullen. Daarmede raken aauftonds van de menschen in den duit / vol angst en vrese; en daar door d' inbeddinge aan werk geholpen / verstrekt hen half voor een gesicht. Daar by hunne oge stijf op eene plaatse houdende en dat doorgaans op ene spiegel; (geen boegeliker werktuig van bedrog) so siense niet wat daar meer ongaat / en wat van ene andere kant in 't werk gesteld word om hen die vertoninge te doen. Sy laten daarom gaarne toe / dat iemand schryve wat hy siet, op dat sijne ogen op 't papier en schryft geveft / te minder af dwale / waar door hy anders dese potfen merke mooghte. En wat den jongen aangaat, dunkt het my geen wonder / so hy / heimelick daar in gesloopen / en vol vrese van gesien en / waar gestraft te worden; daar by ook siende sulke een vreemd gesichte; ('t was dan hoe 't was) en met dat kindeverlyk vooroordeel / daar gekomen om wat byster vreemds te sien; misschien ook sijnen aassem ingehouden hebbende / om geen geluid te geven: dus van benaauwdheid en van schrik gestorven zy.

§. 10. Nu laat ons d' aangetekende staaltjes der Mahometanen sien. Het gene ik in 't XIV. hoofdstuk §. 15. uit Marmol verhaale / brenge mede daar 't bedroggh wel aan te kennen is. Want somen dese Mortaleimi bragde / wat toch die olie in de flesche met dat water doet, souden sy het bezien seggen? Dan hoorst, waarom het kinderen / en geen volwasse persone / die rijp van oordeel zijn / moete wesen / die de Duibels in dat water sien. Want al hoewel sy mogelijk wel iets gered sullen hebben / om daar over voor te wende: nochtans die enigsin verstand heeft en gebreuk moet daar van denken / dat het is / om dat de kinders lichteliker te bedriegen zijn. En zijn 't niet wel seer geloofwaardige boozeggingen / die op 't gelobe van de kinderen berusten? Daar sy komt / dat jodanige nochtans bequaam zijn om bedroggh te plegen / so seer als sy het zijn om sich te laten bedriegen. Want sy laten sich gemakkeliker overreden; en door weiniger eerbarentheid / so wagen sy het eerder dan een langerbaren en boozsichtig man. De biese van ontdekt te worde en wederhoud hen niet so sterck / en d' eersucht / om den naam te hebben van iets meer te weten of te konnen dan een ander / die moedigt hen noch sterker aan. Niet meer dan die twee jongens / d' een tot Francker / en d' ander tot Kampen / waar van in 't IX. en X. hoofdstuk deses boex / bewysen klaar genoeg het gene ik segge.

§. 11. De stemberanderinge van de vrouwen / op desels de plaats uit Marmol vermeld / bewijst dat sy buksprecksters zijn. De damp en rook van swavel kan daar ook toe doen; besonderlik om dies te lichter aan de genen die hen komen bragen het gesichte te verbysteren / en so te doen geloven 't gene sy dan seggen dat se sien. De Bunicili stietmen wel in handeling en beweginge van bechten: maar van spiegelbechten; also d' omstanders geene Duibels sien / waartegen sy sich schijnen te berweeren. 't Is ene kunst / om sich voor heilig te doen aansien boven anderen; en door dat middel so veel meer geloofs te vinden, om den volke wijs te maken wat se willen. So is ook aan de Mahacimi wel te sien / dat al 't geheim van hunne Duibelsacht maar op hun eigen seggen rust / 't welk door hun misselijkt gebaar dat aansien by de menschen vind. Want daar en is in die beschrijvinge niet weesentlijck / waarop het nodig zy iets verder aan te merken.

§. 12. Indien wy voor een fabel houden het gene §. 17. van Mevelava en Harazè uit d' aantekeninge van Spikant verhaald is; wie sal bewijzen dat het waarheid zy? Met sulke quakjes word het volck eerst ingenomen / en dan bedrogen om te sien het gene sy niet sien / en om te horen 't gene niemant hoort. De tobery van enen Dervi, met welken Busbeek in Turken kennisse gehouden hadde / was / dat hy onder anderen, sonder sich te quetsen sich seer fel op sijne borst sloeg met een steen, groot genoeg om enen os neder te werpen, en 't gebeente van enen reule te vermorselen: dat maghmen wel geloven dat also van Busbeek is gesien. Want daar is niet in 't gene niet natuurlijck door de konst en oefeninge so geschieden kan. Belangende dat slaan met sulken swaren steen / en dat so fel op sijne borst / daar kon voor eerst bedroggh in steken: also by 't self was die sich sloegh / en niet

niet een ander. Een bozger deser stad hier zijnde in mijn huis / sloeg / so my dochte dat ik klaarklik sagh / sijn voorhoofd tegen de kant van de ha-
merdeur / die open stond / en die hy vast hield ; dat er die af bezemde / ende een
gekraak gaf / anders niet dan oft een smid met sijnen hamer daar op sloe-
ge / also hard als wen hy op sijn aanbeeld staat. Doch eer hy wech ging
toonde hy my dese sreech ; waar na ik 't self (hoetwel op verre na niet so vol-
maaktelik als hy / also 't sijn eerste niet en was) beproevende / de genen
die het sagen dede schrikken. So kan door eene hand greep een opmer-
kend oge noch bedrogen worden. Maar echter sonder dat / het gene by
wat meer is : is 't ons niet onbekend / dat luden die 't sand doortrekken / en
hun geld met sulke konsten winnen / sich self een ambeeld op de bozst doen
setten / en daar op slaan / al even hard als of het op der aarden stonde. 't Pa-
stuur waar in sy 't lichaam houden / geeft dit gemak : en diergelyke din-
gen zynder beel.

§. 13. Van Busbreck seit hy verder : dat hy den self den Terbi een stuk gloei-
end yser in sijnen mond heeft sien houden , sonder sich te branden of ongemak
aan te doen , schoon men 't speeksel daar op sagh komen , en dat hy 't vast hield ,
sonder dat de hitte hem quetste. Dit schijnt noch wel so wonderlijk : also het
seer na by komt / uiterlik / by 't groot mirakel der drie jongelingē in het vuur :
dat self den heidensche Nebucadnet sar so verbaasde / en de behydems asperste /
dat die sulx dede / buiten twyffel was de levendige God. Van ; Wat sullen
we dan seggen / dat d' ongelovige Terbi ook de kraght des vuurs heeft uit-
gebluscht ; 't welk in Gods Woord als een onseilbaar teken van 't gelobe
wordt gerocmd ? Heb. 11 : 34. Dat zy verre : gelyk veelmaals de schijn
seer verre van het wesen is. Busbreck en hadde niet so veel versekeringe
dat het yser waarlik gloede / als Nebucadnet sar van den oven hadde / die
door sijn bevel ten heetsten was gestookt / en yselik vlamde en verbzande de
Chaldeen / dat hy 't sagh. Daar hy so hadde maar de Terbi gloeiend yser
in den mond ; maar de drie mannen waren rondom met hun ganse lichaam
in de vlam. Een vierde die hen noch daarin geselschap hield / was een ge-
tuige dat Gods kraght hier besig was : maar dese turkische paap en toonde
daar van geen bewijs. Nu sien we sijne kunst op de stellaadjen ook ver-
tonen ; door seker tegen middel / dat hen 't vuur en ook 't vergift voer koz-
ten tyd onschadelijk doet zijn. Maar diergelyken hadden die drie jonge-
lingen niet gebzukt ; en sose 't al genomen hadden / het dnuerde beel te lang /
en was de gloed ook veel te heet om daar in kraght te doen. 't Vuur bzand
daar 't raakt al wat verbzandelijk magh zijn : maar so dat door iets onber-
bzandelijx dat tusschen beiden komt word afgeshutt / so word de kraght
daar van gestemt. Die middelen en stoffen zijn aan ieder niet bekend ;
doch die se weet / dien is het maar een handgreep / daar een ander om ver-
baast moet staan. Het hengt my dat ik eens gelesen hebbe / dat een voer-
naamste wicchelaar der Pottentots sich overgaf / wanneer hy sagh dat een
Hollander bzandewijn / eerst aangesteken in de schaal / so bzandende ganzsch
sonder tetsel indronk ; het gene by ons geen verwondering en baart / om
dat

dat wy 't weten. Maar dese Pottentots nooit anders dzykende dan water / waartegens niets meer fryd dan 't vuur : geloof den dat het een mirakel was / te sien dat iemand vuur kon dzyken / onbesceerd.

§. 11. 't Gaat op gelijke wyse met de slangen toe / dat hen de Verblis onbeschadigd handelen / gelijk ik in dat hoofdstuk §. 18. verder uit sprekant verhaale. Sy weten middel om hen hun bergif te nemen. Ik hebbe so wel adders gelijk alen sien hanteeren / van enen quakzalver / die 't smout daar van verkopen ging. Dooz sekere maniere van belesinge of van musyk de slangen te doen stille staan / en is geen groter kunst dan die op allerhande wyse te doen danssen. In 't III. b. XVI. §. 14. heb ik dat toegestaan / en in dit IV. b. XII. §. 8. ook getoond hoe het geschieden kan. Maar aange-merkt / dat het gemeenlik niet bekend is : neemen sy de stoutigheid om wooz te geben / dat sulx te doen een seer besonder voorrecht / en also de luisier zy van hun geslaght ; of datse tot so groten sake dooz Gods gunst en kragt verheven zyn ; op dat een ieder van hen d' eere hebbe van

digito monstrarier & dicier hic est,

Een man daar elk op wijst.

En hem ten hoogsten prijst.

Of gelijk de blinde Samaritanen van dien bespepen bedzioger Simon seiden : dese is Gods grote kragt. Hand. 8: 10.

Dus vele van de exempelen die ik in 't I. boek van Heidensche / Joodsche / Mahometaanse Coverplegingen so hier en daar had ingelascht : nu sal ik tot die van het Pausdom overgaan.

XVI. HOOFDSTUK.

Verscheidene proeven paapscher Bygelovigheid in voorgewende Spokery en Tovery , behoorlik ondersocht , zyn openbaar.

§. 1. **H**et ware schade / so de paapsche geestelikeit den Joden of Mahometanen / ja seif den Heidenen in Coverkunde wijken soude ; of hunne boeken ofte mondelinge overleveringen niet meer stoffe daar van leveren / dan die drie te samen. En 't sal ons Kasper Schott de Jesuwijt / so kraghtig en so overbloedig met bekraghtigde getuigenissen willen doen geloven als het Kehmolt Schot den Engelsman voor valsch / onmogelyk en ongelooslyk houd. Het eerste dat hier opmerkinge vereischt / van saken die ik in het I. boek uit sijne schriften aangetekend hebbe / is 't gene ik in 't XIX. hoofdstuk §. 8. van de glas- en ring-duibels melde. En aangesien dat hy my daar ter plaatse van my aangedrooken tot Wierus : wijst so bind ik by den seiven dit gemak / dat ik niet meer dan sijne woorden slechts behoebe te vertalen / seuder meer aanmerkinge van 't mijne noch daar by te doen. Wierus schryft dan in sijn VI. boek 1. §. 3. 4. van de Glas- en Ring duibels

op desen sint. Men moet ook niet vergetē de genen die den armen duivel met sich dragen, verwonnen en bedwongen door beroken en omstandige gebeerdē, en so door enen konstigen subtylen goudsmid wel gekerkerd in een ring. Ook die hem gaan vertonen in een hard kristal, dat niet en breekt (gelijkmen weet) of in een glas. ('t is wonder, overmits de Duivel vast gedurig uit er hellen komt gevlogen, dat het van die hitte niet en smelt) so naaw en stijf geketend houden; dat hy hen nu als sijnen heeren, in staat van een gevangen knechte en slave, met wiechelen, en het verholenste te openbaren, wel yverig ten dienste sta. Dus eischt de wederzijdsche order van nature, so als de heer is heere van den knecht, dat ook de knecht de knecht zy van den heer. **Ik acht dat hy heeft willen seggen:** so als de heer eens knecht is van den knecht, dat so de knecht ook heer zy van den heer.

§. 2. Daar op vertelt hy ons hoe sulck versoepelijc bedrog in 't jaar 1548. aan enen Joost Rosa van Koytrijk/by vonnisse des hofs van Selberland/ontdekt is en gestraft. Hy droeg dan enen ring, waarin hy meinde dat hy enen Duivel door besweeringe besloten hielde, den welken hy vast om den vijftenden dagh op't minst eens toe te spreke, en na wat nieuws of watter anders was te vragen hadde, so hy seide. Hy had ook toverboekē van allerhande ongoddelike besweeringen; waarmede hy de toversiekten aan den mensch en beesten niet alleenlik wilde onderkennen, maar ook genesen. Weshalven dese held ten eide sijner gevangenisse by wettig vonnisse genoodsaakt wierd, op d' openbare merkt voor 't hof, omringd van menigten aanschouwers, des Duivels toegemaakten kerker, te weten sijnen ring, op enen post of balk gelegd (*posti inpositum*) met enen hamer te openen, en op te breken, en den gevangen sijne vryheid schenken, ten ware iemand denken moghte, dat de Duivel met den hamer duste pletteren geslagen was indien hy van gevoelen is, dat hy door stevigheid van enen ring beschanst kon worden. Hy moest ook sijne boeken self in 't vuur werpen. endaar by staan, tot datse verbrand waren; en voorts gedoemd tot ballingschap, en in de kosten van 't proces. **Siet daar hoe 't Hof van Wernheim raad wist om den Duivel te verdrifven / sonder Reliquien / sonder kruis / sonder wipwater / sonder Agnus Dei, sonder name van Maria; middelen by Schott voor goed gekeurd / in sijns II. boeck de Mag. Univ. het 41. kap.**

§. 3. **Ik sal verscheidene vertellingtjes / by hem so daar als elders met veel neersigheit by een gehaald / en voor een deel ook van my aangetrokken / hier niet onderzoeken; also ik 't selve doende maar alleenlik paapsche dolingen ontdekken soude. Doch aangemerkt dat diergelijke ook noch onder ons geleden worden / 't welck my so veel als ik kan weeren niet te lijden staat: so sal ik sulke staaltjes sparen / tot so lange dat ik tot de Protestantsche kerken wederkeere; het gene nu in 't naaste hoofdstuk te beginnen staat. Sodanig is dat van de Huis beesten / Kaboutermannenkens / Bergduiveltjes / witte wifven / XIX. §. 19 / 20 / 21. en diergelijke meer. Ja sal ik ook noch met boozname godgeleerden onder ons ober die Kingduivels moeten twisten / laat ons maar die kapittels verder zijn. Ik sal noch**

tans belangende de Roomsgefinnen een weinig van 't voornaamste moeten seggen / waarin my buiten twiifel alle Procestanten sullen mede stemmen; en daar uit sal ik hen dan stoffe geven / om te denken / of niet de selfde redenen en gronden / waarmede ik de paapsche fabelen weerlegge / hen dienen moeten / om de gene te verwerpen die sy self nochtans geloven / juist daar om / datse geen gemeenschap in 't besonder met het Pausdom hebben.

S. 4. Dat gene dan vooz eerst / daar onse Jesuwijt so hoog van opheft / (ik spreek er in mijn I. boek het XX. S. 5. met weinig woorden af) vind ik beschreven by Del Rio in sijn II. boek 26. S. 5. van hem getrokken uit de brieven des jaars 1590. van Peru. Het is te langen schijft / om woordelikh hier te verhalen; 't komt op den inhoud aan / en op 't bewijs dat hy daar uit meint vast te maken. Den inhoud is / „ dat sekere Indiaansche „ dienstmaagd / by den paap gedoopt en Katarin genaamd / sich los en „ ongebonden droeg / en nochtans dagelijc ter biechte ging: waar in „ sy hare lichtste seiten seide / en de grooste sweeg / om vooz geen hoer „ bekend te zyn. Eens krank geworden ontboud sy enen priester / en dede „ hem als voren maar geveinsde biechte / wel tot tienmaal toe; daarmede „ spottende / so haast de priester maar vertrokken was. Gebergd van „ hare vrow de reden van haar doen te seggen; so sprake / dat een „ swart man als een Mooz sich teffkens aan haar linker zijde hadde laten „ sien / en haar geraden so te doen: maar dat Maria Magdalena haar „ ter rechterhand verscheuen / haar daar en tegen pozde om recht uit te „ biechten. Waarop de pater wederom ontboden / wel meinde dat sy beter „ biechten soude: maar 't was maar noch te erger; sy wilde self den „ name Jesus niet meer noemen. Het heilig Crucifix haar voozgehouden „ vertoerpe sy suadelyk / en sprake van hare vuiligheden dies te meer / die „ sy bedreuen hadde / vooz elk een. Na ettelike dagen word sy ebenwel „ benaaid / en sy beklaag: die ontheiliging der biechte: besturf met „ een / als dood; so datmen al begon te spreken van begraven. Maar „ wederomme tot haar self gekome / betoonde haar so hard als voren. Die „ uren noch vooz haven dood / vermaand om Jesus aan te roepen / so „ riepse / wie is Jesus? en sich na 't einde van de bedstede strekkende / so „ hoordemensse spreken met iemant diennien niet en sagh. Ene dienst- „ maagd / mede in die kamer sich liggende / moest men in ene andere ver- „ bedden / om al den last der swarte spoken die sy seide daar te sien. Het „ stouker so dooz 't gansche huis / des nachts waameer dat Katarina stierf / „ datmen haar lijck indee britten dragen in een opene plaats. De vrowder „ harer vrowwe wierd by enen arm getrokken uit den huise / en ene dienst- „ maagd als met hielen aan de schouder hard gestoten. Een mak paard „ sloeg achter uit aan de muur / en liep de gansche nacht als duil: de hon- „ den liepe om / en huilten. Veel meer sulst vzeemd gespoek word daar noch „ by verhaald. Daar na begon de dode self te spoken / en elk een verhaard „ te maken. De vrowwe self betroude sich niet langer in haar huis / haar

„ songetje van vier jaeren kreet uit / dat Katarjn hem wilde woogen. Doch
 „ zijnde hem de heilige Reliquien om den hals gehangen / so ging het over.
 „ En d' eenre dienstmaagd dize maal van dat spook geroepen / en daar op
 „ beswiken / neemt op raad der anderen een waskeers / en raakt weder-
 „ om te reght: so seer als 't helsche spook verklaarde dat het daar dooz
 „ wierd benaawd. Met een quamen uit alle gewrigheten harer leden
 „ blammen / met ongelobeliken stank. Hoofd en voeten waren byanden-
 „ de. Een vierige sleuwer 8. of 10. duimen breed / hing van haren mid-
 „ del af tot op de aarde. De dienstmaagd van dit gesicht ontfeld / te
 „ meer also van dese Katarjn ook self wierd aangesproken; wierd aan de
 „ andere zijde wederom versterkt/dooz't schijnfel van een schoon jongskent
 „ met witte kleederen / haar moed insprekende / met vermaan om alles
 „ op te schryven en bekend te maken; daar na te biechten. Ik ben, sprak
 „ Katarjn/ gedoemd ter Hellen, om valsche biecht; Leer dan wel biech-
 „ ten en geen misbedrijf verfwijgen. Dit ben ik u belast te seggen. Mits
 „ word de klokke ter lief byoutwenkerke geluid / waar op de overledene in
 „ enen hoek geweken / terstond verdween.

§. 5. Siet daar d' historie / also waarachtig als die is gebeurd. Dunkt ie-
 mant onder ons / dat het de pijn waardig is deselve eingsins te nemen in
 bedenkingen: 't sal zijn om datter Schot / en sonderling Del Rio so veel
 staats op maken / als dese in 't besonder na 't verhaal te kennen geeft;
 wiens woorden ik der halven hier sal stellen / en met mijne aantekeningen
 verrijken. Ik vond geraden dit verhaal de laatste plaats te geven (want
 verscheydene andere zijn daar vooz gegaan) om dat het so volkomenen be-
 wijs van waarheid heelt. en alle soorten van verschijningen daar in begrepen
 zijn. Engelen, de heilige Maria Magdalena, de Duivel in gedaante van
 een Moor, de ziel der overledene in een aangenomen lichaam; niet haar ei-
 gen, na mijn oordeel, maar uit de lucht na de gelijkenis haars lichaams
 tsaamgesteld. Doch de volkomenheit van sijn betwijs wil sich wel anders
 openbaren in 't verbolg. Waarmede sal hy ons bewijzen / dat het Ma-
 ria Magdalena was: wie heeft haar ooit gekend? Alsmede dat het li-
 chaam van die snode Crjn niet van de lebenden was nageboorst?
 Maar toch hier hebben d' Ongodisten (seit hy) wat te lacchen.
 Neen / die God hzen stof te weenen om de boosheit der bedriegers; en
 tot lacchen om de dwaasheit van het volk. Maar datse nu niet lacchen /
 (wil hy seggen) om de straffen van de Helle en d'onsteflikheid der zielen.
 Dat sullense voozseker doen / indien sy anders geen betwijs en horen / dan
 hen dese fabel geeft. Wat sullen nu de Calvinisten seggen van de gewijde
 waskeerssen? Antw. dat het bedrog is; van de opreghtigheid en noodsa-
 kelikheid der Oorbiechte? Antw. dat die de byon en grond van dit verdicht-
 sel is. Kan dat ook van de Jesuyten verdicht zija? Och neen! geen dommer
 volk dan sy / om so scherp sinmig iets te dichtē, of te sijn van conscientie om so
 grof te liegen. En 't soude van alle menschen in die plaatsē wederleid wor-
 den, so 't verdicht ware. Willense 't niet geloven, laatse na toe gaan, ho-
 ren.

ren en sien. De man seit wel: want de kortste wegh daar na toe / ober water en land / soude maar om een groot anderhalf duisend mylen te doen zijn. Wijven praas, sullense seggen. Siet gy wel waar hy voor vzeest? want wat mannen zijnder hy geweest / so 't al waar moghte zijn? Ik gelove, wel te weten, dat ticchelsteenen, dakpannen van verre daarna toe gesmeten, en verstrooid, en van 't gansche volk gesien, sullen uitwerkselen van blote inbeeldinge zijn? Waarom niet? want wie heeft iemant van dat gansche volk gesien of te gesproken? Mannen uit hun bedde gerukt, ene vrouw in 't aansien van andere ter aarde gesmeten, en langs de vloer gesleept, vaten tegen de muur gesmakt en in duisend stukken verbrijfeld; zijn dat dromen? Ant. Op 't best; maar op 't snoodste leugenen. Maar laat volwasene luiden al bequaam geweest zijn om die dingen te versiere en uit te stroeyen: wat sal 't onnosel kind van vier jaren daar toe doen? Die teere jaren zijn tot geen bedrogh bequaam; dat het soude seggen voor 't omhangen der Reliquien, dat het van ene dode ende naawelijx bekende wierd geworgd, indien 't niet waar es was. En soude 't veinsen wederom geruft te zijn, so haast als hem 't Reliqui omgehangen was? Die teere jaren zijn so veel te lichter te bedriegen. Wy nemen geen getuigh aan in rechte / van allulke Reliquien, die geen onderscheid en weten tusschen rechts en sijn. Hoe licht kon d' een of d' ander sielt de klederen der oberledene omhangen / en 't kind de handen op de keele setten: daar na / als kay voor de Reliquien verbaard / sich hemmelik verpakken. Dat kind en hoorde anders niet dan van dat spoken van die Katarijn: des hadde 't licht te denken dat het Katarijn ook dede / so hem ongemak geschiedde. Hoe vrees ik noch dat sy het selfde lot met Katarijn besuren sullen, die hare mildaad prijzen ende volgen; de heilige verborgenheid der Biechte guichelrye en geveinsdheid, en de helsche straffen voor verdichtfelen houden! Dooz 't laatste wil ons God behoeden! aangaande 't ander danken wy den selven / dat wy geene konstelik verdichte fabelen en volgen, om te geloven de toekomst onses Heeren Jesus Christus / om te oordeelen leebenden en doden. 2. Pet. 1: 16. Ik sluite dan / dat al dit werk ten deele mogelijk dooz konst en dooz bedrogh also geschied / ten deele bzeeder uitgemeten in den bzief / dus beide is versierd geweest / and 't Indiaansche Heidenen dooz vzeese meer tot onderdanigheid te bzingen. Waar toe de Biechte 't kragtighst middel is / dat ooit tot sterkinge der paaysche heerschappye ober de consciencien der menschen is bedacht geweest.

5. 6. Genoegh van dese groel: nu sal ik Schott in 't nabertellen van noch vijf verdichtfelen / daarmede hy de kragt der oberblijffels of Reliquien der Heiligen bewijst / kort op de hielen volgen. Het eerste haalt hy uit Theodoretus voor den dagh; wiens woorden nopende iet dat hem self gebeurd is / in 't Duitisch als dus zijn luidende. De vervloekte Marcio laaide vele doorden van godloosheid in de landstreek der Stad Cyprus. Dus ik wilende deselve met den wortel uitroeyen, so quam 's nachts een vervaarlike Duivel, roepende in 't Syrisch. „ Wat wilt gy Marcion bevechten? Wat

„ heeft

„ heeft hy u misdaan? Houd op van oorlog, houd op van die quaadwillig-
 „ heid, of men sal u leeren ondervinden hoewel dat hy daar aan is die rusten
 „ magh. Gy moet weten, dat ik u lang doorsteken hadde, so ik geen gefel-
 „ schap had gesien van Martelaren, en Jacobus, u bewaren. Dit hoorde
 ik, (hy seft niet dat hy iets gesien heeft) ende sprak tot eenen mijner vrien-
 den die doe by my sliep, „hoort gy die woorden? Ja, seft hy, altemale: Als
 „ ik wilde opstaan om te sien en om te weten, wie daar so sprak; so bleef ik
 „ echter noch om uwen 't wille liggen, om dat ik meinde dat gy siept. Waar-
 om wy beide gaar opstaande sagen om, maar sagen niemant sich bewegen
 noch en hoorden niemant spreken. Nochtans hadden andere lieden, met
 ons wonende, het selfde ook gehoord. Waar uit ik dan begreep, dat hy door
 't *geselschap der martelaren* veritond ene flesche met olie, van vele Martelaren
 by een vergaderd, en also te meerder legen hebbenbe, die in mijne bedstede
 hing. En onder mijn hoofd had ik een oud kleed van St. Jacob den ouden, dat
 my meerder deugd dede, dan het beste damasten dek. Dit is 't verhaal eens
 Gubbaders / somen de leeraars van de Kristen kerk gewoonlik noemt / die
 in de oude tijden waren: want dese in 't begin der vijft de eeuw na des Hee-
 ren geboorte heeft geleefd. Het gene met de meeste scherheid uit die vertel-
 linge wel magh besloten worden / is / dat doe al so vzoegh de bygelovigheid
 self in boozname leeraars plaats gebonden hadde: also de man ons praat
 van olie der martelaren / waar booz de Duivel so verbaard geweest zy /
 sonder dat hy ooit die martelaren self ontsien heeft; en dan noch een oud
 versleten kleed van dien Apostel / dat nooit sulck mirakel dede by sijn leven /
 daarmen iet af leest. Het is ook wel te denken / dat sijne erfgenamen ofte
 vrienden dese lappen van Jerusalem / daar hy in den jare 42. dooz Herodes
 Agrippa wierd onthoofd (Hand. 12.) gebragt zy / ontrent 150. mijlen
 verre / ober zee en land na Cyprus / daar dese schryber bisschop was / om
 noch 400. jaren lang bewaard te worden / den Duivel hem van 't lijf te
 keeren; en dat sy dese bypheid hadden van de dienaars / aan de welke
 doe ook daar te lande' uitgetrokkene kleederen der misdadigen verbielen;
 gelijk die van den Saligmaker self aan de krijgsknechten zyn toe-
 buit geweest.

§. 6. Hoewel dit nu booz ons genoegh is / om de waarheid der vertellin-
 ge verdacht te houden; om dat dat nochtans de Roomsche gesinden aan 't
 boozoordeel van de kragt der ober vijffels hunder Heiligen onderworpen
 zyn; so sal ik slechts daar by noch seggen / dat evenwel 't verhaal niet vast
 en gaat. Het is Theodoretus self gebeurd; dat schryft hy daar. Maar
 op wat tijd? By nacht. Hy heeft van mogelijk geslapen of gedroomd / hoe
 hy dien Marcion / daar 't hoofd hem vol of was / ter keere soude gaan.
 Daar docht hem soude sich de Duivel tegen stellen / om sulken ketter booz
 te staan. Maar so als dzomen onder anderen daar aan te kennen zyn /
 dat sy in 't redeneeren licht verbijsieren / en 't eene met het ander niet wel
 tsamenhangt: so was 't hier van den Duivel ook niet wel bedacht / den
 man van sijn genonten oysset af te raden / dooz sulken reden die hem onber-
 mijde-

middeftik meer moeds moest geven; te weten dat hy niet de tfaamgefindeerde olie/uit fo veel klinkjes/hier van desen daar van geen martelaar/belwaard/en niet dat oude kleed fo wel gewapend was. Hoe wist de Duivel dat hy 't hadde/en van wien het was; of dat die olie was van de martelaren daar vergaderd? Maar of hy dat al wist: hoe merkte hy dat hem die tegenstand van boven uit die oliestefche en van onder uit dat kleed ontflood?

§. 7. Maar noch en is hier mede niet de fwaarste knoop ontdaan. Doe droomde van fijn nietgefell/droomden alle huisgenoten ook? In seg ik/nien: Op hebben/feit hy/altemaal die stem also gehoord. Maar niemant heeft behalven hem den bosen Duivel felf gefien. Dat fien kan drommen zijn geweest; d' inbeeldinge van dat gezicht ook op't gehoor gewerkt/hebben; om dat met eenen te verbysteren; en beide hem al flapende en drommende den mond te openen/om felf also te fpreken/als hy fich doe ten kragtighften verbeeldde dat de Duivel fprakt; niet anders wetende of hy vertelde 't fpuen medebezogder. Want was't een ware Duivel/en had hy hier wat mede in den fin - nu was het tyd fich op die wijze te vertonen/om fpuen woorden dies te meerder kragt te geven; of anders hadden fy te famen reden om te seggen / *loquere ut te videam*; fpreek dat ik u kan fien. Doch kleine fwarigheid / indien die goede Theodoretus op diergefpuen wofe fultken bosen geest gefien heeft en gehoord / hem van het goede af te manen; als die ander euen goeden om hem aan te manen / die fich ook doe niet fien liet / schoon hy fichtebaar was; van welken ik hier voor XIII. §. 7. 't geheim gepend hebbe.

§. 8. Op 't ander middel om de Spoken wech te jagen / te weten / door het teken van het kruis; laat ons het kragtighste ten voorschijn brengen / daar Schott de Calviniften felf doet fpreken / fo hy roemt / uit Lavaterus, wien hy *omnium Ecclesia Catholica rituum hostem & irrisorem*, dat is enen vyand en bespotter aller zeden van de Katolyke Kerk is noemende: die in het 9. kapittel van het III. deel fijns boex van de Spoken verhaalt / hoe fich de kristenen in d' oude kerke droegen by ontmoetinge van Spoken? 't Was, feft hy / een gebruikelike wyfe, fich alsdan te wapenen met het kruis. Hy noemt daarin Certullianus / Hieronymus / Origines / Epifanius / Chrysoftomus / Augustinus / Athanasius / Lactantius. De laafte feft uitdrukkelik / dat de Duivel niemant naderen kan, noch quetsen, die fijn voorhoofd met het kruis getekend heeft, *Inst. lib. IV. cap. 26, 27.* 't Is fannier dat dit waar is / dat de kristenen fo vroeg al niet die bygelobigheden ingenome/en van hunne grootte leeraars daar toe zijn verleid geweest: doch daar uit blykt niet een / wat ftaat wy heden op 't getuigenis van fulke vaders maken mogen. Doch laat ons ook let horen van de sekerheid der onderbindinge. Niet een van alle heeft die aan hem felf gehad. Maar keifer Juliaan d'afvallige verdzeeft de Daemons die hy mitgeroepen hadde/wederom/wanneer hy wilde door het kruis; dat feft Gregorius van Nazianzen; maar niet, dat hy het felf gefien heeft / noch ook gehoord van fulke die 't met ogen hadden aangefien. Verhalven ook dan niet niet al.

§. 9. De kragt van 't wylwater tot verdryvinge des Duibels moet ook uit Theodoretus / indien mogelijk / bewesen zijn. Bisschop Marcellus befig met de kerk van Jupiter tot Apamene te verstoren, sagh enen swarten Duivel de kragt der vlammen tegen houden (siet wederom dan hier de goddelijke kragt des Duibels / indienmen desen schryver neffens Daniel geloven magh) dies hy daar regen water met het teken des kruisles wapende, dat is, segende, en dat dede sprengen op de vlamme. Die bose, dat niet konnende verdragen, trok van daar; en 't vuur door 't selve water als door olie ontsteken, verteerde de voorseide kerk in enen ogenblik. Maar so Theodoretus kan bedrogen worden in 't gene hem self wederbaart; gelijk terstond gesien is: wat kunnen sich verlaten op het gene dat hy niet en heeft gesien? Hy was noch niet geboren als Marcellus leefde; so dat hy / uit hem self in sulke saken licht gelobig / sich dit so van anderen heest in de handen laten steken. De goede vriend Johannes David / die ons 't wylwater net beschryft / hoedanig 't wesen moet; indien 't den bosen Geest verdryven sal / (gelijk ik l. b. I. §. 3. sijne woorden daar van mede) en toont niet een exempel van sijne eigene onderbindinge; noch Schott sijn weerga ook niet: wonder dat een man die so wel weet hoe het behoort te zijn wanneer het werken sal / niet eens bevonden heest hoe dat het werkte; en dat een die so veel exempelen gelezen heest / (als Schott) niet een exempel heest gesien.

§. 10. Nu volgt het *Agnus Dei*, ofte Lam Gods, gelijk sy noemen een stuk was met beeltenis eens lamms gedrukt / en pauselik gewp. Maar hier en brengh ons Schott niet eene proeve uit d' Gudsaders booz den dagh; Hoe so? omdat het *Agnus Dei* van veel later datum is / eerst in de tijden ----- in 't gebruik gekomen: so dat de Duivel 't langs so quader krijgt / terwyllemē van tijd tot tijd meer nieuwe wapening tegen hem weet uit te binden. Dies kan ik my ook niet genoeg verwonderen / hoe hy noch so veel spoor in 't Pandom maakt / daar 't *Agnus Dei* met so vele fraaye dingen tegen hem gewapend zijn / en dat hy onder ons op lange na so veel niet woelt; daar anders niet als dat onnosel bloed is van 't Lam Gods / waarmede men tot onsent raad weet hem te keeren. Door my / ik hebbe 't altijd / oeral / en ook in allerlep gelegentheid van sulken kragt bevonden; dat ik den Duivel nooit op duisend mylen na by my vernomen hebbe; ik swijge / dat ik ooit in sorge of arbeid was hem te verdryven.

§. 11. De naam van Jesus, daar sich alle knie booz moet buigen / is buiten twiifel onder alle namen van de grootste weerdigheid. Maar so 't de Duivel was die een onreine geest genoemd word / welke Christus te gemeente riep / Jesus Nazarener, wat hebben wy met u te doen? so dlijkt genoegsaam / dat de Duivel self dien name luidkeels noemende / daar booz in 't misste niet verbaard en was. Of so deselve naam die kragt eerst heest gekregen na des Heeren Hemelvaart: hoe voeren dan die joodsche Duivelsagers dese seiven oberpriesters sonen / met enen naam so slecht / wanneer se seiden / wy beweeren u by Jesus, welken Paulus predikt? Hand. 19: 13.

De naam van Jesus is een woord: maar doch bestaat sijn koningrijk niet in woorden, maar in kraght. 1. Ko. 4: 20. So is de kraght van geensins in de woorden / die so klaarlijk van de woorden onderscheiden word. Doortz alhoewel de Jesuwijt den naam van Jesus vooz dien van Maria noemt: so maakt hy echter al sijn werk hier van Maria / om met sabelen uit paapsche leugen schryvers aan te wijzen / hoe kraghtig dese naam van 's Heeren Moeder zy te weten om den Duivel af te keeren of wech te jagen. Maar so dat waar is / wonder datter ooit een Duivel / of besetene / of spook of toveraer in 't Pausdom meer te binden is; also de goede Katolijken beide dese namen Jesus en Maria honderdmaal op eenen dagh so teffens noemen / op de minste verwondering: waar dooz men seggen soude / dat de Duivels dus geduriglijk van alle kanten uit twee lagen schuts gebombardeerd / aan starren bersten of uit de weereeld springen moesten.

XVII. HOOFDSTUK.

Noch verder staan te onderzoeken sekere gemeene stukken, diemen self ook onder Protestanten van gewone onde als bekende Spokery geloofft.

1. Ik hebbe van 't begin af alle mogelike sozge willen dzagen / dat ik d' asgoderdienstige / so heidensche als paapsche bygelovigheden tot laste mijner Protestanten niet en seide: en daarom in het 23. Hoofdstuk van het eerste boek mijn werk gemaakt / om wel te onderscheiden 't gene daar sy in te samen stemmen / en daar in sy wederom verschillen. Doch dat quam meest al daar op uit / dat niet alleenlijk by 't gemeen volk onder ons / maar ook wel by geleerden alles aangenomen of ten minsten noch geloven word / wat maar 't geschil dat wy met Heidenen en met Papisten hebben aan hunne zijde niet versterkt. So dat daar op niet word gesien / wat met de gronden onser leere kan bestaan / en of iet word geloofd waar dooz een ofte meer om verre word gesmeten; als 't maar de paapsche gronden niet versterkt: also wy eens vooz al met hen in oorlog zijn. Nadie we dan het Vagebinn / so paapsch als heidensch / eens verworpen hebben; so hebben wy niet moge toestaan / dat de zielen die vooz desen zijn gelooen geweest met lichamen vereend te zijn / lichamelijk verschijnen: maar latende ons nu bezinken / dat wy 't op den Duivel kunnen passen / dat die alsulken schijn heeft aangenomen; so nemen wy de soete sabelen ook wel vooz waarcheid aan. Wy sullen ook vooz al geen Heiligen of Goden van de Heidenen geloven te verschijnen; op datmen ons toch niet vooz paapsch of heidensch houde: maar van om looghene wy so terstond de waarcheid van de sabel niet; also wy eens vooz al den Duivel met so vele wonderen omhangen hebben / dat die de meester van alsulke ongelobelike dingen wesen kan. 't Is hie van / dat op heden noch so vele sotte dingen by ons worden aangenomen / die

die sonder dat van ieder een bespott/ en als ontweerdig lang verworpen souden
zyn geweest.

§. 2. Soodanig zyn verscheidene vertellingen / van dingen diemen seit
dat of op ouds gewoonlik so gebeurd zyn / of noch hedendaags gebeuren:
als van de so genaamde Witte Wijven / Klabotermanneken / in 't al-
gemeen / en dan besonderlik de Witte Vrouw van Rosenbergh / den wou-
derliken Bloxberg / en wat diergelijke Spokkerpen meer zyn. En wat de
Coberp betreft; van Huisduivels / van menschen die sich weten hard te
maken / van Weerwolven die seer vele schade doen / en noch al ander meer
sulke slaghe: Ik merke / datmen onder ons al meer daar van geloost / dan
anders wel te denken was van Protestanten / of gelyk wy heten de gere-
formeerde kerk. Ik sal van sulke dingen / so verre als gemeen hier eerst
verhandelen; en van besondere en seer voornamte stukken / tot bewijs van
woydeel over anderen / gaan ondersoeken. En wat dan wederom de eer-
sten aangaat: ik sal in dit hoofdstuk van dat gene spreken / dat meest tot
de Spokkerp behoort; en in het volgende van sulke dingen die meer aan de
Coberpe eigen zyn. Van die gewoone en voornamte Spokkerp zyn ons de
Witte wijven aldernaast / als d' oudste van de genen die ook hier te lande t'
huis behoren: waarvan ik echter nu niet nodig hebbe met myne eigene
woorden iets te seggen / na dat my een geleerd arbeidzaam schryver (wien
ik niet wete of als noch genoemd wil zyn) dit volgende van synen arbeid
schryftelik heeft willen mededeelen / terwyl ik met den dzyk van dese deelen
besig ben. Het is getrokken uit een groter werk; waar na ik hertelik ver-
lange dat eerlang het licht magh sien. Hy schryft van woord tot woord
aldus

WITTEN, d' WITTEN, of de WITTEN; worden verhaald, vrou-
wen te sijn geweest, die van ouds af, altoos noch ten tyde van Keizer Lotte-
rich (soo *Kempius* schryft) bekend waaren insweete weezen, en in veel be-
drijf; verhoudende haar in het woud, in kleine heuveltjes; daarze haare
onder-aartse hoolen hadden; ook in de gewesten van Friesland, (soo in 't
breede geseid, by onze verhaal schryvers; eigentlijk van Drente; te ver-
staan.) Alwaars noch heeden's daachs, die heuveltjes in meenichte gesien
worden. sijnde booveningevallen: gelyk ook van Pikard verhaald, en in
prent afgebeeld wort; in sijn Owtheeden in Owd Friesland (die by noemt Be-
schryvinge van eenige Vergeetene en Verburgene *Antiquiteten*, van de Pro-
vincien en Landen, enl.

Van haar staat en bedrijf; schijnen vele telletjes te sijn geweest; soo al
om in deeze Westfaalse kreits; en de omgrenzende gewesten: veel kennelijk,
soo uit de praätjes van ons volk; als uitet geene de geleerde daar van hebben
aangeteekend.

Welken wy niet weten, of wy eerst verhaalen moeten, of den grond van
die dingetjes, tot haar recht verstand brengen. Altoos wordenze gemeen-
lijx in die sijn genoemd, datse deurgaans in de wandelinge, de *Witte Wyven*
heeten,

heeten, van haare vertooninge in witte kleeren; als of men seide *Blanke Vrouwen*: En soo neemen de schryvers het ook op: by welkeze in 't Latijn al genoemd worden. *Alba Nympha*, gelyk onze Dokkumer *Cornel: Kempius* (*lib. 3. c. 31. De Origine, Situ, Qualitate, Quantitate Frisia*) en *Alba Mulieres*, als *Kippingius*, (*in Antiquitatib. Roman. By Wicrus* en ook andere. *Sibylla Alba* (*De Praestigis Daemonum, l. 1. c. 16.*) Daar van *Alven* en *Alveryje* (*apud Kilian. ex Becano*) maschien in laetere tyden overgenomen.

Haar werk is geweest, waarfeggery te pleegen: daar van sy by Latijnsche schryvers *Sibylla* heeten, (van *Σίβυλλα*) dat is, Jupiters raatsluy: dat ons volk in onduyts *Prophetessen* noemt.

Sy waarendan, om in de owde duyffere daagen, veele dingen te feggen, die het volk van de ruwe tyden, niet anders begrypen konde; of moest door meer als menschen vermoogen geschieden: als, waar omze met kwaade geesten ge-oordeeld sijn om te gaan. En seedert van de Roomegesinde, en nuw van ons volk ge-acht, selfs spookten en duyffelen geweest te sijn.

Het geene wy licht souden toe kunnen staan; indienze 't Verhaal niet al te bot hadden gemaakt: en de inval, die wy uyt opmerkinge der naamspooringe, van 't woord *WITTEN*, bekwaamen; ons in verdacht brachte, dattet maschien niet alles, den duyffel sow moeten toegeschreeven worden: om dat wy elders wel meer dingen van dien aard, uyt onkunde alleen van taal misduid, ontdekt hebben.

Want *Kempius* feyt, recht uyt, en ruimborsig, dat die heuveltjes, sonder menschen toedoen, door duyffels konstenaary, opgeworpen zijn, (die men uyt *Pikard*, met meer bescheyd, tot de begraafplaatsen, die de owd-Roomse daar gemaakt hebben, sow brengen) datse de reyzigers by nacht lastig vielen: de veelhoeders wech voerden; en de kraamvrouwen, mette kinders, in haare hoolen sleepten.

Pikard, daar teegen, melt, datse den kraamvrouwen seer behulpig waaren, ook in de allerverleegste nood.

Uyt duyzend diergelyke dingen, hebben die ruwe menschen, aan die selve Godsdienstige eere aangedaan: 't Geene wy; te minder vreemd, hoeven te neemen, soo wy het eens, met een beeter oogte insien.

Te weeten, dat *WITTEN* hier niet is, in de beteykeninge van *BLANCK*. Maar *WIT* (*confer. omnino Kilianum.*) is, als of men seyde, *WËET*, voor weetenschap, gelyk in de gemeene taal: *DE WËET DOEN: HY HEËFT DAAR DE WËET VAN.* Dit heb ik van myne Hindeloopers geleerd, die seggen; *HY HËT NIN WIT*, dat is, hy heeft geen verstand: *EN WITTYG BORN*; is een welweetende, of verstandig kind, en in gelyken sin, beezigen de Latynen, het woord *perfcitus*: *WITLYK* seggen sy weer, en is my de plaatse van *Terenrius* altyt in 't sin: *perfcitus puer natus est Pamphilo*, soo vaak ik haar hoor seggen: *EN WITLYK BORN*: 'tgeene ik niet weet, dat naader kan verstaald worden, als, daar *seire* en *WËETEN*, in gelyken sin de grond is. Nu vind ik, dattet ook in 't Engels, of owd Saksisch is, *WIT*, *WITTY*, voor, weetende, kundig, *WIT*, wijsheyt, verstand. En in de naamrolle van heel verowderde

owderde Duytse woorden, by *Lipsius* opgesteld (*in Epist. 44. cent. 3. ad Belgas*) is *WITTI* verstandigheyt, *prudencia*, en *WITUT* een wet, als misschien met verstand ingeset: Hier is weer een woord, by ons in gebruik, al van 't selvde deeg: dat voor een woord van verwachtinge wort opgenoomen: doch wy sullen 't hier niet graf ophaalen, en eerlijk maaken: 't Is een *WITJE*, een dienaar van de scherprechters: de *WITJES* in 't meer vovd: Dat sow dan meenen de bedienaars en uytvoerders van de wet.

Dit hebben wy soo diep moeten uyttrekken: om onze naamspooringe uyt gebruyklyke taalwoorden te doen bestaan: Daar by noch seggende: Dat de *WITTE WYVEN* soo niet by owds: maar enkelijk, *WITTEN* wierden genoemd. Soo waaren dan de *WITTE WYVEN*, weetende wyven, buyten allen twyvel bedienden (*Priester-innen*) van de goodendienst der ruwe volkeren, van de haares, uyt onsfachlykheyt, de *WITTEN* genoemd. Gelyk onze verhaalschryvers meenigmaal, in 't Latijn vermelden van sulke bedienden, dieze *sapientes* noemen, als *Hajo Sapiens*, *Dodo Sapiens*: en wie weet, of die niet by owds, in onze taal ook de *WITTEN* sijn genoemd. Altoos was een *WYZE DRUYT* sekerlyk haar naam: daar *WYZE*, misschien by vertaalinge uytet Fries in 't Neerduyts, voor *WITTE*; gelyk *DRUYT* nuw de *GEWYDE* sow heeten: als *WITTE DRUYT*, nuw een verstandige gewyde.

Of anders kan *WITTE* ook wel sijn als *WYDE*, voor gewyde daar sommige den naam *Druides*, dat is *DRUYTEN* der Kelten van afleiden; in meer betekenning, als van 't Griex *δῆς*: als *D'R WYTEN* (*u en w* wierden by owds niet onderscheiden.)

Altoos is 't sekerder, dat haare achtinge, uyt haare toegedujde kennisse; en weetenschap; booven anderen; ontstaan is; by onghaavende volkeren: Want de menschen, hoe minder in kennisse, hoe eerder sy, die in weetenschap booven haar sijn, tot booven menschelijk bereik sullen verheffen; selfs tot eenige Gothejt; en bysonderlijk den genen, die de hoovden van haare goodendienst sijn: Het welke de Kristenen, siende dattet de waare God niet was, meenden niets te misdoen, soozer den duyvel van maaken.

Daar van sijn de *WITTEN* sulke swarte duyvelen, by *Pikard*, in al te onnoozelen eenvoudigheyt uytgemaakt (*in de 9. distintie*, soo als hy spreekt) ook by *Kempius*. En met wat meer schijn voor nachtgeesten by *Wierus* (*disto loco*) Daarze maar enkelijk overgeloovige menschen sullen geweest sijn. En of sy met de duyvel omgingen; kan uyt al die verhaalen maar verdacht sijn; dieze ujte bloote naam, averechts verstaan sijnde, wel in 't *WIT* kunnen kleeden; en daar dan geesten van maaken: met dujzent telletjes: als, die met *WIT* laaken voor 't bed van de kraamvrow hangende, versoend worden; om daar geen kwaad te doen; gelyk veele eenvoudige noch waanen. enl. Van haare verschyningen; haare vergaderingen mette tooveressen, in reizen en brasseryjen; noch eeven voor de herstellinge der kristelyke Godsdienst; in Westfaalen, en verschejdene plaatsen van Duytsland, gepleegd: soo uyt *Wierus* en *Kippingius* (*l. 3. c. 1. §. 7.* kan opgemaakt worden.

§. 3. Ik weet niet wie van my iets meer tot openinge deser saken soude willen hebben / nochte wat hy soude willen hebben : also ik meene dat daar alles is getoond / wat dienen kan tot een bewijs van louter misverstand / en ongebruik der oude woorden / zeden en gewoelens ; en volgens dien dat dese Witte wijven , priesterkinen / en met eene waarsegghsters als de *Jid-onym* (of wirtigen van welken in het III. b. VI. §. 12 / 13. en de *voorde* plaatsen daar by aangeroesen gesproken is) of ook Vroedvrouwen (*dos sa-ger femmes* , vroede of wyse vrouwen) of alle beide zijn geweest. Dat enige omstandigheden niet wel te verklaren zijn / behoortmen aan de sabeldichters van den ouden tyd / en aan lichtgelovigheid der menschen toe te schrijven ; die geen onrouwigheid noch diefste wil begaan / om iet van 't wonderlyxte der vertellinge daar af te laten / maar meer genegen is daat noech wat hy te doen.

§. 4. Nu brenge my gelijskhuidenheid tot desen naam der so vermaarde Rosenbergsche Witte vrouw ; die gy by na door 't gantsche Duitschland soude geloben moeten / of den gemeenen haat van 't volk / ja self van grote lieden onderwoopen zijn. Ik sal van seggen / watmen van deselve seit / en dan belijden wat ik self daar van gelobe. Het eerste moet ik uit dien heden-daagschen wonder schryber Erasmus Francisci so vertellen als hy 't ons beschryft : niet door een verhaal der gantsche reden achter een / het welk ons heel te lang soude vallen ; maar de voornaamste stukken die hy van haat seit. „ In ons Duitschland (seit hy eerst) is by na het ruchtbaarste „ datmen hoort de so genaamde Witte vrouw , die sich sien laat wanneer de „ dood aan de grote en beroemde boytelike palleisen aankloppen wil. „ Niet alleen in Duitschland ebenwel ; maar ook verscheidene voorname „ huizen van Bohemen. „ Ook soude dit gespenst eerst in Bohemen in de „ meeste heeren huizen van Reuhans en Rosenberg verscheenen zijn / ende „ heden noech verschynen. pag. 61. Wilhelm Slavatin desselven rijk kants „ lie verklaart daar by / dat dese witte Vrouw niet uit het Dagehuur ver- „ lost kan worden / so lang het siet tot Nieuwenhuis voornoemd niet neder- „ stopt. pag. 63 / 64. Doch niet alleen verschijntse als daar iemand sterben sal ; „ maar ook wanneer een huwelijk of kinderbed aanstaande is : met onder- „ scheid / dat sy met zwarte handschoen aangedaan / den dood voospielt ; „ maar vrolijkheid voos af bediedende / geheel in 't wit verschijnt. pag. 64 / 65. „ Serlachius nochtans getuigt uit monde des bypheeren van Angenaden / „ gefant des Keisers aan het Tursche hof / dat dese witte Vrouw altijd ge- „ heel in 't zwart verschijnt / wanneer sy in Bohemen iemants dood in 't „ Rosenberg sch geslaght voospielt. Heer Willelm van Rosenberg aan vier „ boytelike huizen / Bzuns wijk / Bzandenweg / Baden en Perustein / na „ malkhauderl gecrowd geweest / en daar ober ongemeene grote kosten „ (voornamelik aan de Bzandenburgsche byuilofst) gedaan hebbende : so „ is daar na de witte Vrouw gemeen geworden / niet alleenlik aan de vier / „ maar ook aan enige der andere hoogboytelike huizen / die sich aan dese „ vier vermaagschapt hebben. pag. 68 / 69.

S. 5. Belangende de wijze van haar doen; somtijds treed sy geswind
 „ als een die veel te doen heeft / van hamer tot hamer / met euen bundel
 „ sleutels aan den gordel / de kamers op en toessluitende / so wel by liechten da-
 „ ge als by nachte. Ontmoet haar iemand die haar groet: sy doet sy we-
 „ derom / (indien men haar seggys laat begaan) met ene weduwlike stem-
 „ migheid en adelijke statigheid; buigt haar hoofd eerbiedig / met een eer-
 „ baar aansien / en gaat heen. pag. 65. 66. Dooit geeft sy ook aan te-
 „ mant enig onbertogen woord / maar siet de menschen aan met alle eerbe-
 „ re zedigheid. Dikmaals heeft sy sich wel vergramd getoond; ja ook
 „ wel steenen self geuoyen op de genen die sy onbetamelijke redenen / so te-
 „ gen God als sijne diensten / hoorde spreken. Sy toont sich seer goed
 „ arms: als hebbende den soeten Byn eerst ingeseld / van welken ik ter-
 „ stond uit desen self den schryber ook bericht sal doen: daar tegen stelt sy
 „ sich seer ongestuimig aan / wanneer men niet na haren sin den armen
 „ wat te goede doet. Sulx dede sy eens kragtich blijken / wanneer de
 „ Sweden 't slot bemaghtigd hebbende het gastaal van de soete Byn ver-
 „ geten hadden. Sy spookte dies tyds so berbaarlik / datse sich de solda-
 „ ten wachten niet en wisten waar te bergen. Self d'Oversten en waren
 „ niet ver schoond van lastig ongemak; tot dat een hunder allen d'anderen
 „ indaghtig maakte / dat de pot niet by te vuur moest; 't welk gedaan / en
 „ 't gastaal aan den armen na behoort gegeven zijnde / so was het alles
 „ wederom in rust. pag. 71.

S. 6. Hy meldt ook d'een en andere proeve haars bedriffs. Als eerst eens
 „ dit: dat sekerer Doxsin eens in de syngel siende / aan hare kamener daar
 „ neven staande vzaagde / hoe laat is 't: waar op aansonds de witte Vrouw/
 „ van achter de tapijten ten voozschijn tredende tot antwoord gaf: 't is tien
 „ uren, uw lieve. Waar op dan de doxsin ten nitersten verschilt / na weinig
 „ dagen krank te bedde / en na weinig weken dood ten grabe raakte:
 „ doch vooz de waarheid van dit laatste wil de schryber self geen bozge
 „ zyn. pag. 73. Dit van voozspellinge des doods: het volgende bestond
 „ in voozberedinge. „ Als in den jare 1604. heer Joachim / de laatste int
 „ den huise van Deuhaus / in doods node lagh / en niemant rehter enen
 „ priester haalde / quam de witte Vrouw sachjes kloppen aan de deure van
 „ de Jesuyten: seggende den Rector Nicolaas Distorius / dat sich plig
 „ tot den suancken met het H. Sacrament begeven moest; also heer Jo-
 „ achim niet meer dan ene ure meer te leven hadde. Of onse schryber /
 „ Interseh zijnde / ook vooz dit laatste wel sal willen bozge zyn / dat siell
 „ ik aan sijne eigene bescheydenheid.

S. 7. Jets van die soete Byn tot verdere narichtinge van dese witte
 „ Vrouw te bescheyden / so siet Craspius in het volgende kapittel dat dess
 „ geest of dit gespook is de gedaante (so heeft hy het heest) of liever self die
 „ siele van vrouw Berchta / anders Bertha / ofte Berchta / die het adelyke
 „ slot tot Deuhaus vooz den onbemoerden trouwen arbeid hater onder saten
 „ hebbende gesicht, boemaals aarben gegeven / en voozts jaarlyc heeft
 „ Le.

beloofd als sulken gastmaal / daar het hoofd gereghit was soete by / des selve
 byeeder (so als hy doet) hier te beschrypen / is my so veel niet weerd. Alleen
 is 't waardig aan te tekenen / dat dese maaltijd noch van jaer tot jaer op
 witten donderdagh voor Paaschen / als 't de daar tijd is van des Heeren
 Avondmaal / so onderhouden word. en wel 8000. armen sich van alle kanten
 daar by binden laten. Dit hebben dan de leebenden daar van. en om te leven /
 in dien het armen zijn : de rijken en de groten trekken dese gunst van haer
 in 't sterben ; en word ook voor iets gunstigs by hen aangenomen / in aan-
 sien van personen en van plaatsen / daar dese witte Vrouw den dood voor spelt.

S. 8. Daar staat se nu / na 't leven afgeschilderd : nu soud ik ook eens seg-
 gen wat er my van dunkt. En dien aangaande kan ik uit dat laatste nu
 wel merken / dat ik niet lichtelik gelobe binden sal / indien ik my in desen
 ongelobig tone. Want rekeut sich de Duitsehe Adel sulx tot eere / dat die
 boornaam gespenst in hunne sloten en valleisen sich vertoont ; en word het
 voor bewijs van hemels gunsten opgenomen / dus voor den dsod van sijner
 dood voor af verstandigd zijn : so sal het in den man niet willen / indien ik
 iets ter hane vzeuge / dat dese witte Vrouw vredzjiben moghte. Nochtans
 dunkt my dat ik het seggen moet / en dat de Leser self sal seggen / als ik 't
 hem toneu sal / dat sich dit beeld van self ontbloot : al is 't dat Pater Bo-
 huslaw Balbinus Jesuwijt sich op het naawste van de reghte waarheid
 vergewisd / en menigte van menschen self gesproken heeft / (so als Eras-
 mus uit denselven schryver daar vermeld) die sulx eenstemmiglik bevestigen.
 En dit en waren geene vzeemde luiden ; maar huisgenoten van het slot / ja
 self de aintman van het bygelegē landschap. als ook de Pater Jesuwijt Ge-
 org Muller die haer op den middagh heeft sien staan uit de venster kijken
 van een ouden onbekinnemlikken toren / geheel in 't wit / seer statig aan
 te sien : doch sterk door 't volk dat op de straat was aangeloken / allenx om
 laag gescheenen neer te saliken en verdweemen.

S. 9. Het zijn twee dingen die my dunkt dat my dese witte Vrouw
 swart maken ; d' ongelooft weerdigheid der sake aan sich self / en 't slecht
 bewijs dat van de waarheid der geschiedenis gegeven word. Want op het
 eerste heb ik in te vzeugen / dat so die witte vrouw een geest is / dat de Jesuwijt
 gelijkt heeft haer te noemen enen goeden geest : want immers doen haer alle
 daden en omstandigheden diemen seit meer daar na gelijken / dan na enen
 quaden. Maar ik en vinde geene texten in den Bybel / die my seggen / dat
 God sijne Engelen ooit so gebzuikt heeft / om aan seker huisgesin of son-
 derling geslacht gedurig achter een te verkondigen / der selvers hulwelix- en
 sterbens- en geboorte lot ; insonderheid na dat sich die geslaghten door ver-
 scheidene hulweliken komen te ver spzelden : noch oock / dat God nu in het
 nieme Testament besonderlik beconen willende / dat by hem ganseh geen on-
 derscheid is van personen / groot of klein / rijk of te arm ; sich soude binden aan
 sodanige geslaghten / die sich self uit eigens verkiefsinge in hulwelijk verbon-
 den hebben. Ten anderen so en ver scheuen nooit de Engelen / of si spzaken
 't gene si te seggen hadden. De witte Vrouw en spzekt niet / als eens dat se
 spzakt

Wijakt dat gene daar niet aan gelegen was / en't gene haar ook niet gebraagd wierd / ende maar diende om verbaard te maken; waanneer sy antwoord gaf / hoe laat het was. Ten derden so is ook self hare wijze van beschrijvinge gansch niet eenparig / om het sekere te betekenen: also de schryver het niet eens en ziju / of sy den dood verkondigende sich geheel in't swart; of wel in't witt / maar slechts niet swarte handschoenen toont. Ook hebben redenen om te twyfelden / of iemand haar so na wel komt / dat hy haar dus op't naadst besiet / wat sy om handen heeft.

§. 10. Indienmen echter wil / dat dese Witte Vrouw een bose geest / de Duivel / of een sijner Engelen magy ziju: so komt het my noch ongelofeliker voor. Want dat God nu / daar de besondere bevestigingen van Gods Profeten en Apostelen / en voortz van sijne Engelen ophouden onder 't Nieuw Verbond; als nu genoegzaam klaarlijk onderrijcht door 't Euangelium / den Duivel of den helschen geesten soude openbaren de geheimenissen van sijn raadslag / nopende des menschen leebens perk en sterbens tyd; het gene self door Engelen nooit iemand is bekend gemaakt / so veel als ons de Schrift vermeld: dat dunkt my moet in geen gedachten komen by degenen / die eerbiedigheid tot Gods geheimenissen en achttinge voor 't heilig Euangelium hebben. Nochtans indienmen die vertellingen van dese Witte Vrouw geloven sal: so moet deselve tegen eens of andermaal / dat God den naderenden sterf dagh door Profeten aan de koningen van Juda voorverkondigd heeft / den selve dikmaals aan die vorstelijke huizen door dat spook te weten doen. Hy dede Amazija door Elias / en Diskija door Jesajas den dood aanseneggen: also dat hy den laasten evenwel noch uitsel gaf. 2 Kon. 1:6. en 20:1/6. Maar dit gespenst doet dit gewoontlyk / en na't seggen is het aan die plaatsen en personen seer gemeen. So ook 't voorspellen der geboorten en der huweliken maar van deselven vindne niets met allen in de Schrift; en't ander is aangaande Isaak en Simson in het oude / Joannes ende Christus self in't Nieuwe Testament geschied / Gen. 18:10. Richt. 13:7. Lukt. 1:13/31. voor dat de moeders swanger wierden. Wie van die duitsche Doctoren of Doctressen / wiende se Witte Vrouw sulx voorspelt door beschrijvinge / sal achten dat den menscheliken geslagte of de Kerk so veel aan hun trouwen / sterben of geboortendagh gelegte zy / als wel aan die voornoemde mannen / of aan den Saligmaker self? So moest de Duivel dan veel vreedder en ook veel besonderder van sulx te weten komen / of te weten doen / dan Gods geheiligde gesanten. Want van voornamer luiden noodlot maaktmen wel voorspellingen; maar so gemeen en is dat niet; noch van de gene daer men in historien niets van gedenke wil; gelyk de sonderlinge daden van de meesten daar in niet vermeld zyn; van welken echter dese Witte Vrouw / so't seggen gaat / die voorverkondiging door haar beschrijving doet. Het bygelobig leggen van Salaraba nopende het Dagevuur / §. 4. maakt ook den ganschen handel seer verdacht.

§. 11. Behalven dese onwaarschynlikheid so heeft ook de vertellinge gansch geen bewijs. De schryver noemt ons geen getuigen dan die beide Jesuwytten Muller en Bullinus §. 8. welker ene seit eens self't gesien te heb-

hebben / en d'ander sterfhs van anderen gehoort. Hy felt van menfcten : maar geeft ons noch 't getal noch ook de name der getungen op ; die ik zelf soude moeten fpreken / foud ik 't geloben. En ik ben verfehied / dat ik hen op alles onderbzagende / niet eenen vanden soude die 't ftuk vast kon houden / of op alles na behoren geleert hadde ; uit oorzaken in de vijf eerfte hoofdfstukken defes IV. boey verklaard. Self en geloofst de fchypver niet ten volfen 't gene §. 6. in 't befouder met omftandigheden word verhaald : wat fouden wy dan 't gene maact in 't gros gemeld word / dat het is gefien / en verder niet ? De menfchen willen fulke dingen seggen en geloben. Noeh onlangs feide my tot Emmerik een feer verftandig man / oie ook niet bygelo- big is / dat daar het seggen feer gemeen was / dat tot Kleeft / 'twelk maact twee miickens gaans van daar is / de Witte Drow ook menigmaal aan 't Hof verfehijnt. Maar zelf daar komende / bebond ik datmen aan dat Hof daar niets af wift. Noeh nader word my nu verteld / dat feker geftudeerd perfoon tot Wefel daar fo vaf op ftand / dat hy fch grotelijc vergramde op den genen die het tegensprak ; als of 't hardnekkigheid te noemen ware / te looghnen het gene fo bekend was ober al / en daghelijc befpereud wierd aan het Kleeffche Hof. Sy quamen dan te Kleeft / en vzaagden eerst den Weerd ; die 't als velackelijc verwierp : daarna den Kastelein / die der- tig jaren aan dat Hof verkeerd / en nooit het minfte van de Witte Drow vernomen hadde.

§. 12. 't Is waar / ik lese by Hermannus in fijne Doctrina Moralis pag. 129. 't gene de heer Bergius in fijne lykrede ober Johan Sigismund Markgrabe van Brandenburg verhaalt ; dat vooz deffelven dood / en enen „ tijd lang daar te voren / ter wylen God het huis van Brandenburg met „ menigte van dode achter een befocht / fulk een gefichte van de Witte Drow „ verfehiede maal op het keurbozftelijc Hof / aan allerhande ftands perfonen / „ zelf ook Bozftelike / doch fonder fchrik of ongemak verfeheneen zy. beken- „ nende nochtans / dat van 't gemeene volk veel daar toe zy verdicht geweest ; „ Maar 't doet my wonder / dat hy van fo veel verfehyningen der Witte „ Drow gansch geen getuigen noemt : fo dat dit seggen meer niet geld / dan 't „ gene eben daar verhaald is / dat tot Kleeft fo veel gebeurde / en als 't nage- „ bozftelijc wierd niet met allen was. Noeh vzeemder dat alsulken doods „ boozbode aan den Markgraaf felve niet verfehene ; also hy Bergius (fo „ als die daar beneven meld) zelf vzaagde / of ook de Witte Drow dien dagh „ van iemand was gefien ? Want fal het als een goddelijc vermaan den ster- „ venden verftrekken / na fyn seggen : fo moet het aan den felven / ende niet „ aan anderen gebeuren. Inzonderheid vermoght de Prediker dat vooz hem „ niet te fwigen / gelijk hy echter feit gedaan te hebben / om hem dooz fulken „ dodelike boozfchap geen onftelteniffe aan te vzenen.

§. 13. Het heeft my onlangs / als 't begin van dit kapittel al gedrukt was / een Magifter Artium uit Duitschland komende verhaald ; hoe dat fyn oom / tot Frankfurt aan den Oder fttaande aan den boozften leffenaar der Boekzaal van de hoge School / al daar de Witte Drow gefien heeft „ aan

aan het achter einde / seer be seheidelyk; en dat hy 't van hem self also gehoord heeft. Maar op ik hem tot antwoord gaf / dat die lengde der boekzale groot genoeg was om't gesicht in't een of 't ander te bedziagen; en niets daar af te seggen viel / also sijn oom niet van de plaats getweken was / also hy seide / om nader ondersoek te doen. Maar hebbende 't hooroordeel van de Spokerypen in 't gemeen / waarin dat groot en klein word opgetwiegd; daarby dat algemeen gerughte van de Witte Wyow; en dan noch sich bevindende op sulken plaats die daar van berught is / of als aan een van die voystelike huizen / daarmen mecht dat sy verschijnt / behoorende: so was 't voor hem geredd genoeg / sich dat so in te beelden / wanneer iets ongewoons hem dus voor ogen quam; te wete dat hy sagh het gene in't gemeen geloofd word dat daar is te sien. De Leser bzenge hier te pas het gene van 't Gesicht of onbedorven of bedorven III. S. 2 / 3 / 12 / 14 ' is geseld.

S. 14. My komt noch onder 't schryven hoor / dat diergelyke bygeloofvighheid van doods voorspellinge te Lubek onder de Kanoniken regeert; Kabonje, seggense / gemeenlik so genaamd / (doch eigentlik Habondus, dat is Habond / lees ik desen naam by Merian) gehouden hoor den stichter van de Domkerk; hooranen telkens kloppen aan de deure daar een Domheer sterben sal. Dus word het my verteld: of / so als ik 't daarna gelesen hebbe; men hoor dat kloppen onder aan den steen van 't graf / daar in hy ligt / recht achter 't groot altaar. Dit word van ieder een geloofd / schoon niemant ooit sulx onderbonden heeft: en 't is 't gemeene volk alleen niet / maar selfde geleerden en de geestelikeheid / daar dese dolinge hoor ontweersprekelike waarheid word geacht; in voegen dat het niet wel beilig is te laten blyken / datmen aan deselve geen gelobe geest. Wat salmen sulken menschen doen / die niet geen reden zyn te onderzeggten / noch tot het minste ondersoek te bzenge: om datse 't so geloben willen / of ook doen geloben / ten einde datmen sich verwonderen / of sy wat wonders seggen mogen; 't welk na behoren ondersoekt gansch niet met allen soude zyn? dit had ik dan te seggen van de Witte Wywen / en van de Witte Wyow van Rosenbergh / en diergelyken slag.

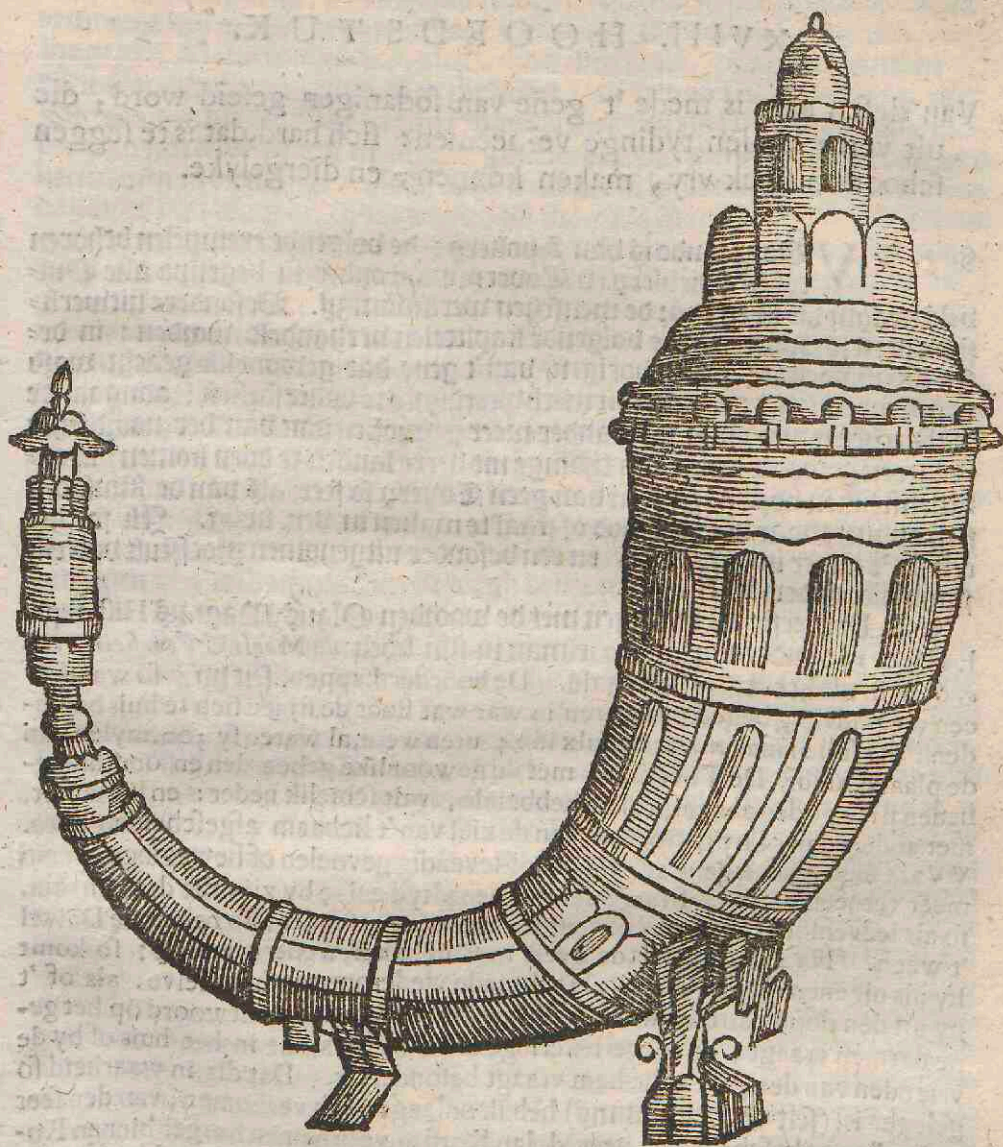
S. 15. Hier moet ik noch iet by doen van een sabel / die ik self so vezr ik konde ondersoekt hebbe: ende is dat wyd en lang beroemde Hoorn tot Oldenborg; van 't welk de vertellinge so bzeed word uitgemeten / en also weinig te bedenden heeft. Men seit / dat seker Grafe van dat land / in ouden tyden uitgereden op de jaght / hoor groten dorst / daar niets te dzyinken was / in onbehoorlyk vloekten uitgebozsten; als of 't hem evenveel zyn soude / so temant hem maar wat te dzyinken gabe: daar op de Duivel hem verscheenen zy / in de gedaante ener schone jongwyow / die hem dzyinken hood / en gaf / in een seer kostelyk en konstig hoorn; van onbekende stoffe / meest na goud gelikende / en echter geen geipke hebbende onder 't hedendaagse goud. Ook was het maaksel / seggense / sodanig / dat het d' aldergrootste konstenaar niet na kan maken / noch ook seggen hoe 't gemaakt zy. De Grafe sich bedenkende en dzyonk het niet / maar goot het uit; waar van iet ach-

ter op sijn peerd stoztende / 't hair aanstonds dede uitvallen. Doch hy be-
hield het Hoozn dat heden noch in wesen is / en van verscheydne gesien: die
't my ook wel verhaald hebben / en self bevestigd 't gene van de vzeemdig-
heid der stoffe en des maakfels is geseid.

S. 16. Maar ik bewinde in desen ook / dat sien hoorz seggen gaat. Niet
dat ik 't Hoozn self hebbe konnen sien; also 't een jaar te horen eer ik quam
tot Oldenburg / dat nu twee jaren is / dooz last des Szaben / welke is de
koning van Drenemacken / na Kopenhagen was verboerd. Maar 't hangt
daar uitgeschilderd in de grooſte herberg / daar ik in quam / niet wel op
het netſte; maar nochtans so wel gelykende als of men 't hoozn vooz ogen
ſagh; so als men my daar eenpariglik van ieder een verſcherd wierd. Het
heeft ontrent de lengte van anderhalf voet / de kromte mede langz gemeten
zijnde / na mijn beſt onthoud. Ik tekende het uit / so als ik het geschik-
derd bond / en hadde gaerne 't maakfel wat beſcheideliker willen verbeel-
den / so van den voet als anders; maar 't was niet netter onderſcheiden
in de ſchildery. Ik hebbe 't dus doen ſnyden na deſelf de teikeninge; met
het onderſtaande ſchryft / so als hier tegen ober is te sien.

Hier is ten eerſten uit te sien / dat altooz valſch is 't gene van de ſtoffe deſes
Hooznz geſeid word / als of die onkenbaar ware: also hier duidelik te leſen
ſtaat dat het ſilber-bergulo zy. En wat het maakfel aangelangt; wat won-
der / so geen goud of ſilber ſind daar veel van weet / het gene 750. jaar geleden
is; in welken tyd de konſt en het ſatſoen te merkeliik veranderd zijn? Daar
zijn op heden vele konſten uit de weereld / welker werken noch vooz handen
zijn; ende word daar tegen dagelyk wat uitgebonden / dat by den Ouden
onbekend geweest is; waar van d' exempel en so oberbloedig en so wel bekend
zijn / dat ik niet nodig vinde die te melden.

S. 17. Wat nu d' historie betreft / indien die is gebeurd in voegen als
daar onder 't ſchildery te leſen ſtaat: so magh men denken / dat die jong-
brow niet de Duibel / maar wel ene toberesse zy geweest. Niet dat ſe
met den Duibel omging maar wel met vergift: en daar gekomen is om de-
ſen Szabe te vergeven. Daar ſtaat niet by / hoe ſp daar quam; noch wat re-
denen van haar geboerd zijn / eer hy 't van haar aannam. Ook niet of
doe een huis ſtond aan den Oſſenberg: en ſp daar wonende / hem dus
vooz deur in 't voozby rijden te dzyken vood. En of hy reden hebbende van
hare vzyendſchap niet veel goeds te denken; ſich vooz het dzyken heeft be-
dacht: en ſets uit den hollen beker / dooz 't hossen of opſpringen van het peerd
in 't overneemen daar uitſcholperende / daar 't haar af veranderde; 't ber-
raad bemerkte heeft / en 't hoozn als torbrut mede neemende / zy wech ge-
reden. Altooz 't is lang genoeg geleden / om die historie al metter tyd wat
op te ſchikken: also men doozgaans ruim so veel daar by doet als men dooz
den tyd vergeten heeft. En is 't wat wonderliik / so moet de Duibel voozt
daar hand in hebben / als een die doch op alle konſten afgeregt moet zijn:
en in 't beſonder niet alleen 't goudſmeden / maar 't goud maken wel ver-
ſtaan; ſodanig dat men heden deſgelijk van 't gene God maakt / in geen
mynen vind.

Im Jahre nach Christi Geburt 939. hat eine wolgezietre jungfrau, so aus den Offenberg kommen, graff Otten von Oldenburg auf der jacht, da ihme dürstet, ein ubergüldetes volgeschenktes silbernes Horn dagereicht. Als ers aber gesehen was es gewesen, hat er sich dafür entsetzet, und nicht trinken wollen. Dar auf der graff von der jungfrauen a Go bald geritten, das horn hinterwarts ausgeschüttet, war von den pferde die haare ausgegangen.

XVIII. HOOFDSTUK.

Van desen aart is mede 't gene van sodanigen gescid word, die uit verre landen tydinge verneemen: sich hard, dat is te seggen schoot en steek vry, maken kunnen; en diergelyke.

§. 1. 't **V**oorgaande is van Spokery: de volgende exempelē behoren tot de Wichlerp en Coberp; waaronder ik begripe alle Duivels kragt die in en door de menschen werksaam zy. Besondere uitwerksefen der selve moeten in de volgende kapittelen verhandeld worden: in desen heb ik noch/als in den vorigen/ van 't gene dat gewonelik geacht word te gebeuren / het gemeenst en merkwaardigste te ondersoeken; aangaande 't Wichelen word van geen ander meer gesproken dan van der noordscher volkeren gemeene kunst/om tjdinge uit verre landen te doen komen / in onbedenkeliken korten tijd; en van geen Coberp so seer/als van de kunst om sich onquetsbaar voor het lood of staal te maken in den krijg. Ik sal het een na 't ander in 't gemeen / en een besonder uitgenomen proeffstuk van elk slag hier ondersoeken.

§. 2. Het eerste sal ik seggen met de woorden *Claus Magnus Hist. sept. l. III. c. 18.* ende uit hem *Godelman* in sijn boek *de Magis & Veneficis*, lib. 6. §. 8. uit het Latijn vertaald. De noorder Lappen, seit hy / so wanneer een vreemdeling begeert te weten, in wat wat staat de sijnen sich te huis bevinden: die sullen maken dat hy sulx in 24. uren wete, al waren sy 300. mylen van de plaats; aldus. De Toveraar, met de gewoonlike begerden en omstandigheden sijne goden aangesproken hebbende, valt schielik neder: en beswymt, niet anders dan of hy gestorven, en de ziel van 't lichaam afgescheiden ware. Vant men gansch gene ademinge, of levendig gevoelen of beweginge in hem meer verneemen kan. Maar daar moeten altyd enige by zijn, die dat lichaam, so als leevenloos ter aarde neergestort, bewaren: so niet, so neemt de Duivel 't wech. Na 24 uren tyds de geest in 't lichaam wederkeerende: so komt hy als uit enen diepen slaap, al lachtende wederom tot hem selve, als of 't hy uit den dood verresen ware. Aldus hersteld, so geeft hy antwoord op het gene datmen vraagt; en tot versekeringe meld hy iets, dat in het huis of by de vrienden van den genen die hem vraagt besonders is. Dat dit in waarheid so gelegen is, (seit *Godelmannus*) heb ik onlangs noch vernomen, van den seer geleerden en bescheidenen heer M. Jan Korfijn, voornamen borger binnen Rostok: die met den edelen heere Kristiaan Friese koningliken Deenschen Stedehouder over Norwegen, enen tydlang in die noordsche landen heeft verkeerd. Ik konde uit *Claus Magnus* meer verhalen / maar met geen meerder geloof weerdigheid: derhalven laat ons dit slechs overleggen / wat daar af te maken zy.

§. 3. Dat stopmelen en nederballen van die menschen eben eens als do-

den/

den / kan natuurlijk en door kunst also geschieden ; geijck te sien is uit het antwoord der geleerden van de hoge school tot Montpellier / op de 4. en 5. vrage in 't XI. hoofdstuk van dit IV. boek verhaald. De tijd van effen 24. uren denk ik niet dat altijd effen uit komt / of het is ten naasten by also. De woorden der belefing en zijn maar doekjes voor het bloeden / ende hebben aan hen seiven geene kraght. Maar dat die menschen waarlijk iets verneemen in dien staat / als of de ziele uit het lichaam en op reise ware / na de plaats van waar die tijdinge gehaald moet worden : is 't gene ik plat uit onthemic / als volstreckt onmogelijc en niet eenen ongerijnd. Onmogelijc : also de Ziele sonder lichaam geen lichamelijke dingen aandoen noch gewaar kan worden ; noch enig denkbeeld hebben van iets dat haar nooit te horen door het lichaam was vertoond / of in de hersens de gedaante daar van ingezukt. Indiense dan niet seggen dat bevonden word also te zijn ; te weten dit of dat van 't huis of huisgesin / of van 't geslacht des genen die hem vraagt : dat hebben sy veel licht (so als de kunst van dese menschen is) en ongemerkt vooraf vernomen / eer hy dese boodschap op sich nam. De tijdinge die sy verhalen / verseggen hen niet of se waar of valsch / dat is van hen waar schijnelijc versomien zy : als sy hun geld vast krijgen / en eer 't bezoght niet aan den dag komt voor de man zy 't huis gekomen die van hem bezoght is ; en volgens dien de wegh te verre om hen na te lopen of voor recht te roepen.

§. 4. Het is ook ongerijnd / dat 's menschen ziel / om iet lichamelijc gewaar te wordē sich van haar lichaam scheid / dat sy daar toe van nodē heeft. Of is 't om so veel spoediger te kommen reisen : wat zijn 't voor geesten dese zielen / dat se sich van plaats tot plaats begeben ; daar de plaats een eigenschap des lichaams is ? So dat geschied / om sich daar te verenigen met sulken lichaam / als sy dan gebruiken om de vereischte tijdinge gewaar te worden : so vraag ik waar den Duivel sulke grote maght en kraght van daan gekomen zy / die nooit van God den Schepper self gebruikt is / voor so veel als wy of uit de Schrift of door de ondervindinge verneemen kunnen. En dus is dese ongerijndheid ook onmogelijc met een. Gelijc het mede d' ongerijndheid self is / dat de Duivel 't lichaam wech sal halen / so 't niet betwaard en word ; en de ziele ondertusschen uit het lichaam wechvoert daar hy wil : of dat hem ook der menschen tegenwoordigheid kan hinderen van iets te doen / terwijl hy doet al wat hy wil met desen mensche die daar ligt voor dood. Als of hy 't hem ook niet en soude kunnen seggen / dat is / ingeben ; so wel als sijne ziel verboeren / om ter afgelegene plaats te vernemen wat daar omgaat. Hy voert doch dagelijc / alsomen seit / de heren door de lucht : wat hindert hem / dat hy 't in desen ook niet doet ?

§. 5. Belangende 't betwijf uit het getuigenis van dien Kosteliker borger : 't is voor my al te groten sake / om op 't seggen van maar een getuige aan te nemen / ende weet ook sulc een Reghts geleerde als deselve Godelmannus is / so wel als enig Godgeleerde / dat alle waarheid op den mond van twee
of

of die getuigen rust / op 't minst : en datter saken zijn veel kleinder van belang dan dese / daar na den eisch der Reghten van verscheldene landen een veel groter aantal word vereischt : gelijk in Friesland seben tot een Testament ; om te verselieren / dat de testateur by goed gebruik van sinen en verstande was. Hoe veel te meer daar men getuigt / dat iemant t' eenemaal beroofd van sinen en geboelen / nochtans verstaat ende verneemt wat 300. mijlen van daar gebeurt ? Ook seit die bozger niet / of hy het self gesien en so bevonden heeft : maar al 't bewijs is / dat hy enen tijdlang in die landen heeft verkeerd. Of dat was met des Konings sicdehouder / of met iemant anders : sulx doet ter sake niet ; die konde sich so licht bedriegen laten als een ander. Maar soude hy 't niet seggen / so hy 't self gesien en ondervonden hadde ? Ik achte datmen sulx wel binten twyffel stellen magh : derhalven om dat hy het niet en seit / so moet ik denken dat hy 't self niet heeft gesien.

§. 6. Olaus Magnus / welbekende historyschrijver van de noordsche volkeren / besteedt sijn derde boek geheel aan diergelijke vertellingen ; dewelke wel in acht genomen niet anders en bewijzen / dan dat hy self seer lichtgelobig en met eene bygelobig is geweest : also hy meest vertelt het gene lang doodleden is / en daar hy self geen onderbindinge van heeft ; maar geeft het blote lijk op als 't in die lande word geloofd. Doch hoe gereed die mensche zijn om al wat wonders en besonders in 't natuurlyk word bespeurd / de Toberpe toe te schrybe / dat maghmen onder anderen uit dit exempel sien. In Oostergotland (seit hy in het 19. hoofdst.) is een groot meer van versch water genaamd Veten ; daarin leit een lustig en langwerpig eiland , met twee kerken : onder welker eene is een hol , door ene lange kromte in te gaan , van onmetelike diepte. Geen andere menschen dan die door ene ydele nieuwsgierigheid en roem gedreven worden , begeven sich daar in ; met brandende lanternen , en een kluwen garen , om 't pad wederom te vinden daar sy in gekomen zijn. Dus verre magh het waar zijn ; maar nu gaat de fabel aan. Want dit is al te doen , om enen Tovenaar , die Gilbert heette , daar te sien ; door tovery , (waar uit sijn ongeluk ontstaan is) daar van oude tijden af verwonnen en gebonden van Katyllus , sijnen eigenen leermeester , wanneer hy tegen hem den baas begon te spelen. Dit soude dus te werk gesteld zyn , dat een klein stoxken met sekere Russische en Gottische letteren of teikenen besneden , hem van den meester toegeworpen , en door den selven Gilbert opgenomen wierd : waarop hy aanstonds vast en onbeweeglijk bleef : in voegen dat hy 't stoxken met de tanden niet los krygen konde , als offe met de allertaaiste lym vast kleefden , nocht enen voet versetten konde , so vast als by door meesters loosheid daar gehouden wierd. Al is 't nu datter menigte van reukelose geesten met veel verwonderinge henen gaan , om dit te sien : so dervense nochtans , vermits den stank en schadelike dampen van het hol , so na niet komen , om door verstoppinge des adems en toesluitinge der mage niet verstikt te worden. Indien daar niemant ooit gekomen is / wie is er dan van daan gekomen / die desen wonderlijk gevangenen gesien heeft / en 't booschzebene

daar

daar afberteld? Maar siet/ hoe dom en graag het volk is/ om al't gene minst gelooflijk is self met gevaar huns leebens te geloven. Waaroffn sy ook niet redenen daar niet zijn af te brengen; maar met geweld van wetten en van straffen wederhouden worden/ om niet hen self door bygelobige nieuwsgierigheid bus om den hals te brengen. Sy worden, seit hy/ door dijken en dammen der inwoonders gekeerd, als dulle menschen, die moedwillens in't gevaar lopen, en daar sy nooit weder uit souden raken. Ook is er straffe op gesteld, als op sodanige die sich self om't leven brengen; so iemand die dit weet, d' onkundigen verlokt of verleid, om die vertoninge te sien.

§. 7. Die Cobery dewelke in het doen bestaat/ om iets weg uit te werken/ word meest beroemd in't stuk der Wapensalve/ en der Passawische konst/ also genaamd/ om datse daar geseid word eerst ontstaan te zijn/ waar door de menschen seggen datse hard of vast zijn/ en onquetsbaar tegen allerley geweer. Doch tusschen't een en't ander is groot onderscheid. Want van de Wapensalve soud ik konnen toestaan datse waarlijk let kan doen; maar van't hard maken niet met al. Maar't gene ik segge dat die salve mogelijk wel iets kan doen/ dat strek ik niet so verre als men wil/ noch tot den Duivel uit: sy doet/ mijns oordeels niet al wat men daar van seit; en't gene sy dan waarlijk doet/ dat moet natuurlijk zyn.

§. 8. Doch van die Salve heb ik tweederley te seggen; so als voornamelijk van Paracelsus word geleerd/ en so als Digby daar van spreekt. Dat van den eersten word van Porta in sijn boek genaamd *Magia naturalis lib. VIII. cap. 12.* also beschreven/ datse van den selben aan den Keiser Maximiliaan vereerd is; diese ook besocht, en al sijn leven lang in grote achttinge gehouden heeft: ende is my, seit Porta/ door enen edelman van't hof medegedeeld. Indien't geweer dat iemand gequetst heeft, of een hout genet in't bloed des gequetsten by de hand is; so sal de sieke, schoon verre van daar zijnde, evenwel genezen. De stoffen en bereidinge deser salve beschrijft hy daar aldus. Neemt van't mosch gegroeid in een doodshoofd, en van menschen vert, elx 2. onssen; mommie en menschen bloed elx ene halve onffe; lyn-olye, terpentyn en armenische aarde. elx eene onffe. Stampt het tsamen in een mortier; bewaart het in een eng en langwerpig aarden vat: doopt het geweer in dese salve, en laat het so. De gequetste wassche's morgens de wonde met sijn eigen water, sonder iets meer daar op te doen; en verbinde so deselve: dewelke sonder enige pyne dus toeheelen sal. Doch meer heeft er Sennertus/door Jonkrijg vertaald/ uit Crolius en andere schryvers bygeboegd; en segt er na derselber meeninge verder af/ dat het drie dingen zyn, dewelke door die salve sulken wonderlike uitkomst voortbrengen. Voor eerst de neiginge der Nature; ten anderen d' invloedinge der hemelsche lichamen, hunne werkingen door de Elementen voltooiende; ten derden de balsem, die met ene heelende kraght begaafd zynde, enen iegeliken mensche natuurliker wyse is ingestort. Door middel deser salve worden alle wonden genezen, met wat geweer, slagh, worp, of aan wien ook gegeven:

geven: (also nochtans, dat de zenuwen, slaghaderen, en de drie hoofd- ingewanden moeten onbeschadigd zyn) so slechts 't geweer kan bekomen worden; al ware 't ook dat de gequetste vele mylen van ons moghte afgescheiden zyn. ens.

§. 8. Ik laat de geneeskundigen betwisten / wat kragte natuurlijk in die salve zy / dus toegesteld en dus gebruikt: gelovende alleenlikt dat verscheidene dingen daar in niet geheeliik te verworpen / en nochtans alle niet aanneemeliik en zyn. Doch daar en komt het niet op aan: maar of 't vermoeden van bedrog of werkinge des Duibels hier ook plaats magh hebben. Want sommige der genen die dit middel tegenspreken / als natuurlijk werkende / en nochtans die werkinge gelovende / besluiten dat hier dat verbond des Duibels onder speelt; daar ik in 't III. boek van aangewesen hebbe / hoe het tegen alle reden / en ook buiten ende tegen de Schrifture stredig is. Gelyk ook / dat de Duivel doch die maght noch kraght niet heeft. En schoon hy haddese; so konden alle dese menschen / die alsulke middelen gebruiken ofte boozschrijven / in geen verbond zyn met den Duivel; daar sy geen gedachten van en hebben: also sy steunen op natuurlijke oorzaken / daar af sy reden geven / en op de onderbindinge / de beste meesterliche der Artsenpen. So die 't bevestigt / so maghmen wel besluiten dat het in de kraghten der Nature zy sulc uit te werken / al weten wy niet hoe: gemerkt ons menigte van dingen tot op heden onbekend zyn / ende word noch dagelijx ontdekt het gene lang verborgen was. Die d' eerste zyn geweest / geneesmiddelen te werk te stellen / die hadden 't uit de onderbindinge; en sochten wederhand de reden / om na mate van der selver aart en werkinge ook diergelijke meer te binden en te openbaren

§. 9. Doch laat ons den heer Digby horen / die met veel minder om- slag heeft genesen d' alderwaarse wonden / sonder die te raken of daar by te zyn. Sekeren heer Houwel waren in het scheiden van twee sijner vzen- den die te samen bochten / alle zenuwen / aderen / spieren in 't binnenste sijner hand doorsneden. Deselve wierd dooz Digby dus genesen. Ik ver- socht (seit hy) enige stof of lynwaad, aan 't welk enig bloed van sijne won- de moghte zyn. So stond hy doe om den band van d' eerste verbindinge: en onderwyl en eichte ik een bekken met water, als of ik myne handen woude wasschen; en neemende een hand vol poeder van Vitriool, 't welk ik in een koffertje hield, dede dat aanstonds in het water smelten; en de band my ge- braght zynde, stak dien bebloed daar in. De heer Houwel ondertusschen praat houdende met enen edelman, in enen hoek van myne kamer, sonder op myn doen gelett te hebben, wierd grotelijx ontsteld: dies ik hem vraagde wat hem over quam? Ik weet niet; seit hy: maar 't is als of een natt en koud servett om myne hand geslagen ware, 't welk my heeft benomen alle d' ont- steking die ik gevoelde. Dewyle U E. dan, seide ik wederom, alreeds ene goede werkinge van myne geneesmiddelen gevoelt: so soude ik u raden, alle de plaasteren te laten afdoen, en de wonde alleenliik saiver, en in middelma- tigen staat van hitte en koude te bewaren. Dit wierd aanstonds den hertoge

van Bukkingam geboodschapt, en kortst daar na den Koning: (dese was Hertog de I.) dewelke beide seer nieuwsgierig waren om te weten het gevolg van saken. Na den middagh trok ik den band uit het water, en sette dien te drogen voor een groot vuur. Nauwelijx was die droog tot welken einde het noodzakelijk was dat deselve seer heet wierd) of de dienaar van den heer Houwel quam my seggen, dat sijn heer sedert enigen tijd meer pijn gevoelde dan ooit, ende noch groter; met so grote ontfteeking, als of sijn hand op gloeyende kolen lage. Ik antwoordde, dat hoewel sulx nu also gebeurden, dat hy echter moed moest houden: dat ik d'oorzaak van de pijn wel wiste, en daar in wel soude voorsien; in voegen dat sijn heer van die pijn soude verlost zijn, eer hy by hem wesen soude. Maar indien het anders ware, dat hy 't my moest komen seggen. Daar op stak ik den band wederom in 't vitriool-water: waar op de pijn overging, en hy in 5. of 6. dagen geneesen was.

§. 10 Dit van den selven Digby opentliks also verhaald in sijn Oratie aan d' universiteit van Montpellier / als aan het Hof des Konings van Engelland gebeurd / ende also onlooghenbaar: beneffens noch veel andere proeven / als bekend: so staat insonderheid te letten op de redenen die hy daar geeft / en die niet anders van natuurlijk zijn. En om in 't kort te seggen ('t zijn wederom de woorden van den Ridder) waar uit dit wonder voortkomt; en daar af redenen te geven na mijn vermogen: so staat te weten, eerstelik de verdere omstandigheden deser maniere van geneesinge, en ten tweden de natuurlijke eigenschappen van het bloed, het water, vitriool en vuur. 't Verhaal daar van is al te lang om hier nu in te boegen: dan hy seit daar na: men sal buiten twijfel dese wyse van geneesinge onmogelijk achten, dewijlen de reden niet en kan verstaan, hoe aan de wonde gevoeld kan worden het gene aan het bloed buiten de wonde, door middel van het Vitriool, geschied. Nochtans de ervarentheid geeft ons meer waarheid dan de reden: die ons doet sien, en volgens dien verplicht ook te bekennen; al moest de Reden daar voor stille staan, dat de magneetsteen onder ene tafel ofte bank bewogen of gedraaid, ook doet bewegen ende draayen 't vyfvel van het yser datmen op deselve tafel heeft gelegd. Hebt in uwe hand of mond een stuk gouds; ende raakt met uwe andere hand, of toon van uwen voet aan quiksilver: so sal het goud daar van wit worden. Hier heeft de Leser nu maar na te sien het II. hoofdstuk van dit boek / in welken so uit Digby als uit andere betragtingen de reden van 't geheim in de Nature is ontdeckt / waar onder Digby ook besonderliks word aangehaald. So zijn dit altemaal dan dingen die natuurlijk sonder d' allerminste toberpe so geschieden kunnen: al is 't dat ook gelcerde mannen die de kraghten der Nature al te weinig / en den Duivel na gewoonte al te veel (ja alles / daar so anders geenen raad toe sien) gewoon zijn toe te schryven. sich hier behelpen met dien uiblught van gewaande Toberpe; en also voornamelyc heeren / ja zelfs Koningen en Vorsten daar aan schuldig maken.

§. 11. Dus verre spreek ik van geneesingen die waarliks worden uitgewerkt;

werkt; ten minsten alle niet en zijn te loogheneu: nu volgt een middel dat natuurlijk niet geschieden kan / en daarom ook (so als nu menigmaal getoond is) van den Duivel niet. Sodanig is 't datmen van menschen spreekt / die schoot en steek by zijn. Daar van is het gemeen gevoelen dat sich een mensche tegen allen aanstoot van swaarden en diergelijke wapenen (seit Sennertus) bevryden kan; alsmede tegen buskogels; invoegen dat sodanigen geweer, hunne huid in 't minste niet door boren kan: maar datse evenwel door stokken en kanonkogels verfeerd, ja gedood konnen worden; ja seggen, datter enige deelen zijn, die niet onquetsbaar konnen gemaakt worden, en insonderheid de ogen. Daar beneffens word geseid, dat sommige niet alleen henzelve, maar ook anderen also konnen borstweeren, en schootvry maken; datse door geene soorten van wapenen verfeerd konnen worden: ja dat enige te wege konnen brengen, dat de boter door geen mes noch swaard noch byle kan doorsneden worden. Ten derden word ook noch geseid, dat iemant onweetende van enen anderen schootvry gemaakt kan worden.

§. 12. Belangende de wijze van hun dorn en middelen die sy gebruiken; 't is onder anderen genoegh bekend, datter (als Sennertus verder seit) beeldekens en omhangselkens onder den man zijn, met verscheidene afbeeldsels en karakters betekend; ook, gelyk Apulejus schrijft, *ignorabiliter literata*, onkenbaarlik beschreven: dewelke van de soldaten om den hals gehangen, en aan 't lichaam gebonden worden, om sich onquetsbaar voor de wapenen te maken. Sommige schryven maar sodanige karakters op 't papier; 't welk sy aan 't lichaam hangen. Ik kenne enen man, dewelke verhaalde, hoe hy aan den hals van enen hond sodanig briefken hebbende gehangen, denselven door ene geladene handbulle, van naby afgeschoten zynde, met den kogel wel getroffen, maar in 't minste niet beschadigd hadde. Daar zynder die sodanige briefkens inslikken. **Daarna beschryft hy 't maken van die dingen wat besonderliker / in deser boegen.** Op middernacht van 's Heeren geboorte worden dese letteren, J. N. R. J. (dat is Jesus Nazarener, *Rex Judaeorum*, Koning der Joden) geschreven in maagdeperkement: sodanig blad in ballekens, gemaakt uit enen klomp terwendeeg, besloten, en heimelik op het autaar verstecken; daar over op verscheidene tyden dan drie Missen zyn te doen. Een deser ballekens, met sekere gebedekens des morgens doorgeslikt, sal op dien dagh den mensche die dat heeft gedaan onquetsbaar maken. **Een tweede middel bind hy dus beschreven.** Des Vrydaghs voor der Sonnen opgang, van 't bekkene eens opgehangen, of die door 't rad gedood is, het molch afgeschraapt, met sekere gebedekens daar by, en so in 't kleed verstecken, en onder sijnen slinker arm gedragen: dat sal den mensch onquetsbaar maken. **Du noch een derde.** Daar zynder die hunne huid opshyden, en sulke briefjes of iet anders in de wonde verbergen; die sy daarna toeheelen. En buiten twyfel zyn den krijgsluiden verscheidene sodanige manieren overal bekend, die 't my niet lust naawkeuriglik te onderzoeken.

§. 13. Den oorsprong deser konste segt hy uit het heil'leger getoest te zyn/dat om Patsaw vergaderd, in't jaar 1611 gevalle in Bohemē/de hoofdstad Pra-ga ingenomen heeft; waar van sy de Passaw'sche konste zy genaamd. Maar als hy komt tot ondersoek der redenen / waar door deselve werkzaam zy: so, seit hy/stellente voor eerst d'ervarentheid; en brengen self ook grote mannen, prinssen ende helden by, die door hunne eigene ondervindinge bewaareheid hebben, dat iemant sich in sulker voegen voor alle soort van wapenen onquetsbaar maken kan. Ten anderen so trekken sommige de kraght en oorsaak nit de Sten en: waarom sy ook bevelen, dat men sulke rekestjes en omhangseltjes op sekeren t'amenloop derselven maken sal. Maar sekerlik, wat ons belangt, (hier volgt sijn eigen oordeel nu met een) wy willen niet ontkennen, dat die dingen so in't werk gesteld, en zelfs van grote mannen ook bedreven worden. Maar ons geschil is nu, of sulx natuurlijk in sijn werk magh gaan; en of het godlijk en geoorloofd zy, dat sich een Kristen op die wijze sal onquetsbaar maken: dan of al't gene in desen word gepleegd, spruit uit ene duivelsche toverkraght, en een verbond met hem; en om dies wille ongeoorloofd zy?

§. 14. Men heeft sich niet seer te verwonderen / hoe hy de vrage dus komt voor te stellen: nadien dat in mijn I. boek XXII. §. 14/ of 16. is getoond / hoe hy in dat gemeen gevoelen van dat sunelooos versiersel is des Duivelschen Verbonds; 't welk hy so duidelik beschryft / als of hy self daar over mede hadde gestaan. Dat dan verballen zijnde door de Aeden en de Schryft / als voren II. III. XI. XII. is getoond: so is die vrage platt uit nodeloos / en daar en boven ongerijmd. Met reden gaat hy evenwel voorby het gene ander sijn voor ene vrage konde strekken: te weten / of alsulke kraght in die karakters zy; en in de vordere omstandigheden / van dagh of nu / of invloed van de sterren / of diergelijke. Want sulke dingen niet dan beuselungen zyn / en in't gemeen by Kristenen verwoorpen waren; gelijk dat van het vater en de Misse by de Protestanten. Maar 't gene moest gebruggt zyn / staat hy over: ja stemt met duidelike woorzen toe het gene ik rond uit kerme; te weten / dat die dingen waerlik so geschieden / daar doch ter wereld geen bewijs van is. Daar hy ook self geen af heeft bygebruggt / waarop hy steunen magh: also de man van wien hy meld dat hy den hond onquetsbaar had geschoten / hem slechts dat so verteld heeft; maar hy 't selve niet gesien.

§. 15. Ik segge dan / dat ik van tweederhande blijk magh spreken der valsheid van dit so gemeen gevoelen: d'onmogelikeit en tegenstrijdigeheid der sake so als die beschreven word / en vaste proeven van de valsheid of 't bedrog. Het eerste mien ik dat elk een die sijn verstand gebruikelijk behoort te sien: also 't onmogelijk geacht moet worden / dat's menschen leden week en buigzaam blijvende / en so betwogen in de gansche handeling als van nature; nochtans onquetsbaar wesen souden. Sy moesten waerlik hard / en gansch onbuigzaam zyn / indicu se niet te quetsen zyn: en oversulx dan mede onbequaam om sich in't werk des oorlogs / in het bechten /

gaan en keeren / en behandelen van hun geweer in 't minste te bewegen. De natuur moet sich veranderen / van vleesch en been / van senuwen / van aderen en spieren / van bloed en leebendige geesten ; die alle t' samen tot de beweeging van noden zijn : of so die blijft / so is 't onmogelijk / dat ieder van deselve ook niet gelyker wyse / van een ieder lichaam dat daar aan komt / aangedaan sal worden. 't Is God alleen die het natuurlijk werken afkeeren of te rugge honden kan ; die ook alleen de meester is van de beweeging dewelke in een ieder lichaam van de weerd is.

§. 16. Een anderen so kan ook 't onderscheid der leden / die onquetzbaar worden in die quetsbaar blijven / noch van 't gereedschap dat hen quetsen of niet quetsen kan / geensins bestaan. Het eerste niet / om redenen / dat ieder lid uit een of meer van sulken stof of deelen is bestaande als geseyd is : en derhalven / schoon daar reden zy / waarom 't een lid veel lichter dan het ander word gequetst ; sy moeten echter alle / om deselfs de reden / quetsbaar zijn ; dewyle sy de oorzaak van de quetsbaarheid ontwyfelijk ook in henzelve hebben. En 't ander is ook lichtelik te merken uit die reden / dat de kragtigste beweeging de meeste quetsing moet maken : en dat die van het scherp en van 't geschutt genoegzaam vooz de kragtigste in desen deele in 't gemeen bekend is ; en derhalven in den oorlog als sodanig word gebruikt . Dat iemants lichaam dan door enen vall of stoot beschadigd worden / en vooz het vuur en staal onquetzbaar wesen sal / is sulken sinnelosen bond / dat ik verwonderd sta / hoe by geleerde mannen daar op niet en is gedacht. Met reght is echter van Semertus ook verwoyden / 't gene word geseyd / dat iemant een van die voozschreven middelen gebruikende / daarmede enen anderen die daar van geen gebruik heeft / soude konnen voozdeel doen. Niet om die reden evenwel / dat de Natuur hare kragt niet op een ander lichaam soude konnen overbeyngen ; waar op verscheidene bedenkingen te maken zijn : maer om dat dese kragt geheelik in haar selven niets met allen / dan maar een herffenloos verdichtel is.

§. 17. Het word vervolgens redenmatig / ende echter nodeloos van hem betwist / dat dese kragt of in de letteren en tekenen / of in den tamenloop en inbloed van de sterren soude konnen zyn : also het eerst moest bliken dat het ooit geschied zy 't gene aan die kragt word toegeschreven. Want al is 't dat dese konst by vele lichtgelovigen en bygelovigen so vast als Euan-gely word geloofd / so sal de man noch eerst geboren worden die daar van blijk sal tonen. 't Ontbreekt aan geen gemeenen roep noch ernstige versekeringe van velen / die sich beroemen het te konnen doen of ; ten minsten andere te kennen die het konnen / en die waarlik so gesteld zijn. Maar daar en komt niet een ten voozschijn die de proef kan houden / of bestaan derf klaar en ontweersprekelik te tonen dat hy hard is ; immers niet in sulker boegen / dat het geen bezoghen zy. Want wat aangaat de maniere van sich tegen enen kogel te vooz sien ; so gy hen toelaat seif het roer te laden / so sal t gebeuren konnen datse 't doen. Te weten / 't is bekend / dat een muskett of pistool wel met twee kogels is te laden in dier voegen / dat de

vooz

voorzte niet hard aan komt / om het weinig kruut dat tusschen beiden is; en d' achterste de kraght verliest / om los te gaan; en daarom van den anderen niet eens vernomen word. Maar laad gy self het schietgeweer / so als 't behoort; en siet als 't op een schieten aankomt / of die man; die sich beroemt wel hard of vast te zijn / u vast sal staan. Of laat hem bloot staan met die deelen van sijn lijf / die als men seit onquetsbaar zijn te maken; dat gy de keur hebt om hem 't mes te setten daar gy wilt: voorzeker sal 't hem gaan gelijk 't hier onlangs is gebeurd. Want seker hoogduitseh officier / na weddinge dat hy betonen soude hard te zijn / sijne vlakke hand op de tafel leggende / daar d' ander 't punt van 't mes op sette tusschen twee vingers; terwyl hy mogeljk bedacht was door behendigheid 't mes te doen schampen: so hoedde hy sich voor den tweeden niet / die hem van achteren / so haast het mes de hand maar raakte / met enen hamer daar op klopte / en so de hand gequets en bloedende aan de tafel vast nagelde. Wes hy behalven sijne schade door 't verwedden van sijn geld / dat beiderzijds vooraf betaald was / noch te schande raakte; schoon sijne makkers hem in 't eerste hadden helpen sweeren / dat hy vast was; geensins vermoedende dat hijne woorden in dien sin noch waar te maken waren. Want doe men sijne hand so niet dat mes gespykerd hadde aan de tafel / doe was hy vast.

XIX. HOOFDSTUK.

Den uitgang van de kinderen tot Hamelen, en de geeft van Zacharias poolschen vryer, staan op eenerleye hoogte van geloofweerdigheid.

§. 1. **N**H wil ik komen tot besondere vertellingen / of liever konstiglijk verdicte fabelen: van welken eertjds of ook onlangs noch veel werk gemaakt is / als of 't seer kragtige bewysen waren van de maght des Duibels / die ik na mijn vermogen wil te niete doen. De eerste sulen zijn van Spokery; en twee daar van de plaats van die kapittelullen. Het eerste plagh voor desen groot gerught te maken / maar word op heden weinig meer geloofd; het ander is wel niet so seer bekend / maar echter ver seker van gheugen; en ook bevestigd niet van paapsche schryvers als het eerste / maar van protestantsche. 't Welk wel een klaar bewys is / ginder van d' onschuldheid om iets te bouwen op een algemeen gerught / het welk door oudheid metter tjd verdwijnt; en hier van grote / wakheid somtijds onser eigene geleerden / die so lichtgelovig zijn dat si onmogelike dingen voor waarachtig houden. Maar dese twee exempelen zijn wonder srydig 't een tegen 't ander: twee Duibels / d' een den meester speelende / en menigte van kinderen in ballingschap vervoerende; en d' ander self gebangen / uitgezoken / en herbangen / somen het geloben maght. Ik sal van die vertellingen de eene na de andere verhalen en verhandelen.

§. 2. In

§. 2. In d'eerste sal mijn oude meester Schokius mijn leidsman zijn / so wel in 't onderzoek als in 't vertellen van d' historie / indiense desen naam verdient. In sijn latynsch boeeken / dat hy noemt *Fabula Hamelenis*, verhaalt hy 't ons eerst uit *Wierus*; daarna byzonder uit *Erichius* / op desen sin. Iets wonders boven wonder is gebeurd tot Hamelen, in Nedersaxen, aan den Weser; waarvan de historie dusdanig is. Wanneer d' inwoonders in dat jaar (t' Was 1284) met menigten van muisen en ratten gequeld waren, tot so verre, dat byna geen vrucht of koren onbeschadigd bleef; en over sulx verscheidene op allerleye wijze bedacht waren om dese plage wech te nemen: so quam onderwijlen schielik een vreemd man van vervaarlike grootte ten voorschijn; die voor een stuk gelds, so als men met hem verdragen soude, aannam, alle muisen in die gansche streek aanstonds wech te nemen. So geseid, so gedaan: het loon bedongen zijnde, haalt de voorseide man uit sijne tascche, die hy op de zijde hadde, ene fleuit; en daar op spelende, so quamen alle muisen uit alle hoeken van de huisen, daken, leufels, vloeren, met geheele benden voor den dagh, en volgden desen ongewonen fleuitspeelder tot aan de Weser toe; alwaar hy sijne klederen opschortende inging, en de muisen, hem gelijkelijk volgende, verdronken. De saken dus besteld hebbende, so komt de man om sijn bedongen geld; maar vond de de borgers ongenegen om het hem te tellen. Des hy aan 't kyven hen bestond te dreigen, dat hy hem self veel duurder lonen soude, sose niet betaalden. Sy lachten hem wat uit. Dies hy des anderen daags op den middagh als een jager wederom verschenen, met vervaarlike gedaante, ende enen purperen hoed van vreemd fatsoen: speelde op ene andere fleuit; seer veel verscheiden van de eerste: waarop hem t' eenner stond gevolgd zijn alle kinderen der gansche stad van vier tot 12, jaren oud. Nu is daar buiten seker hol in enen berg; daar braght die jager alle dese kinders in. Ende is na desen geen van allen wederom verschenen; noch ooit vernomen, hoe 't met de kinderen gegaan zy, of waar datse gebleven zijn. Om dit wonderlijk voorval heeft men t' sedert door de gansche stad, dies tijds van hare kinderen aldus beroofd, tot desen dagh toe het gebruik, de jaren so te schrijven; *na onser kinderen uitgang*. Ik ben self ook in die stad geweest; hebbe den berg gesien, en d' historie in 't klein geschilderd daar in de kerk met grote verwondering gesien. De vraag is, wat kragtiger fleuitspel dit geweest magh zijn? Ik antwoorde, dat het buiten twyfel een Duivel zy geweest, die onder Gods verborgen oordeel de kinderen aldus betoverd, ende na een ander land vervoerd heeft. Want de Sevenbergsche Tydboeken melden, dat ontrent dien tyd enige kinderen van onbekende tale schielik aldaar aangekomen zyn; ende sich daar nederzettende, deselve tale hebben voortgeteeld; sulx dat op heden anders niet dan Saxisch Hoogduitsch in dat land gesproken word.

§. 3. 't Bemijns van waarheid is dan eerst dat glas daar in de kerk / daar die histori in geschilderd is / met dese overgeblevene letters daar onder staande.

AM DAGE JOHANNES VARIEUNDE
 UND PA-LI DORCH
 SINT BINNEN ALLDRLEIGE
 HAMMELEN GE DEN KOPPEN
 BAREN THOK Anno 1571.

Koppen is de name van den berg daar de kinders ingingen. Het tweede / dat ook aan de uetwe poozte / so genaamd / hoewel nu ober honderd jaren oud na 't seggen van den self den Erich dese berffen staan.

*Centum ter denos cum magis ab urbe puellas
 Duxerat ante annos CCLXXII. condita porta fuit.*

't Was tweemaal honderd jaar, noch twee, en tienmaal seven,
 Wanneer men dese poort heeft d' eerstemaal verheven;
 Na dat een toveraar oofse ouders had geloerd,
 En reffens dertienmaal tien kinderen ontvoerd.

Het derde steunfel geven hem de volgende latijnsche rijmberffen die in het Klooster van St. Bonifacius / so als hy seit / te lesen staan.

*Post duo CC. mille, post octoginta quaterque
 Annus hic est ille, quo languet sexus uterque,
 Orbantis pueros centum triginta, Johannis
 Et Pauli caros Hamelenses, non sine damnis.
 Fatur ut omnis, eos vivos Calvaria sorpsit.
 Christe tuere tuos, ne tam mala res quibus obsit.*

Twaalf honderd tachtentig, en noch vier jaren meer,
 Lagh mans en vrouwen hier de moed geheel ter neer:
 Vermits hun kinderen wel dertig boven honderd,
 Ten dage van Sint Jan en Paul, 't gene elk verwondert)
 Hen zyn ontroofd, en in den Koppenberg vergaan,
 Heer Christus, hoed uw volk, dat niemant dit magh schaan!

Dit zijn dan de bewijfen deser historie / die wy nu gaan oberwegen.

S. 4. Ik late vooz den Leser 't ondersoek en voordeel van de redenen / die de voozseide heer Martinus Schokius daar tegen inbringt: achtende alhier genoegh te zijn / dat geen vertellinge vooz waar is aan te nemen dan op bewijs. Hoedanig dat moet zijn / is hier de plaats ook niet om uit te leggen; maar wel om aan te wijzen / dat het bewijs niet goed is 't gene vooz dit stuk is by gebzaght. Want om van achteren eens op te nemen / so als de ozder hier best vallen wil; so 't waar is dat daar in een klooster sulx te lesen staat / bewijst dat slechs / dat het ten tijde als dat schrift gemaakt wierd by de moniken geloofd wierd / die de grootste sabel dichters zijn geweest (en sonderlinge in die tijden vooz de Reformatie) daar ooit de Weereld van beladen was. Daar staat ook niet by aangetekend / hoe oud dat klooster schrift magh zijn. 't Weers van twee regelen is aan die poozt gesteld / gelijk de eigene woorden mede brengen 272. jaren na den tijd dat het gebeurd zijn soude; doch geen bewijs daar by / dat het in waarheid zo gebeurd. Die oude letters in 't gebroken glasschrift gesteld 1571. betonen

mede dat d' historie doe al 283. jaar verleden was. Derhalven geeft dit alles anders geen bewijs / dan dat de menschen doe in dat gelobe waren / wanneer die schyften in dat glas / en aan die poort en in dat klooster zijn gesteld geweest. Al even eens als die twee bekikens met het schyft daar onder tot Hoosduinen / tot bewijs dat 1276. (en also 8. jaren slechts voor dit bedryf tot Hamelen) 265. kinderen van eender draght daar in gedoopt geweest zijn. Welke fabel door den waarheidliebenden Simon van Leeuwen in sijn Oud Batavien genoegsaam is ontdekt en wederleid. De koste seft / dat d' eene bekken is gestolen / en een ander in de plaats.

§. 5. 't Is daar en tegen seer bedenkelijk / dat geen historischrijver van dien tijd het allerminste daar van rept; niet tegenstaande dat sy sich niet eens ontzien de grootste fabelen te schryven / en ober saken van gansch geen belang; daar dit sulck een merkweerdig stuk geweest zijn soude als ergens in historien te lesen is. De Kolmarsche Kronijk / derwelke strekt tot op het jaar 1302. en also 18. jaren na dien tijd van 't Hamels voorgegeven wonder / schryft daar van niet een woord: en meld nochtans / dat doe by Lauferberg so groten haan was / datter ene henne onder deur konde gaan; dat 1277 enige kamerhoeren binne Gultz van de hoeren in het bosch verdreven wierde dat 1283. (effen een jaar voor der kinderen gewaanden uitgang) in der Elfaz op den 1. der maand Junius rijpe aardbesien / kerffen en erten bekocht; op 't jaar 1289. dat koning Rudolf te Basel ene kontw voor sijnen Papegaaj liet maken; en noch dat ergens de hennen eyeren met twee dopers legden. Wat dunkt u Leser / zijn 't geen seldsame wonderen? En souden sulke schryvers wel vers wegen hebben / so sulken grote sake ter selver tijd / en so nabij gebeurd moghte zijn? Het boek genaamd *Fasciculus temporum*, dat is Bundelken der tyden, dat op het jaar 1464. uitloopt / en waarvan de schryver Werner Roelbink van Laar na by Hamelen gewoond heeft; de grote Nederlandische Kronijk in 't latijn eindigende 1474. Johan van Crittenheim abt van Spanheim / wiens eene Kronijk van Hirsgau eindigt 1370 / en d' andere 1502. Johannes Hauclerus in sijn historie tot op 't jaar 1500. / Al. Kranz in sijn historie van Nedersaxen / (daar Hamelen ook in begrepen is) vervolgd tot op het jaar 1520. niet een van allen / alhoewel volneerstige historischrijvers / maakt van dat werk tot Hamelen het allerminst gewag; noch Paulus Langius / noch ook Joannes Aventinus / noch Munsterus / niemant heeft er taal noch teken van Hit desen dan bewijst deselve Schokius / dat de vertellinge onder de Legendes een gebroeders van dien tijd / met recht gerekend word.

§. 5. Want ook so heeft deselve geenen schijn van waarheid; ja so weinig schijn / dat daar geen mogelijkheid in is te sien. Ik wil niet seggen / dat in ongelooflijk dunkt / so ene stad eens ongemeender wijze moght met muisen of met ander hoos gebierte zijn geplagd geweest / of ook sodanig een verdrygh gemaakt konden hebben ('t en ware sijn verbaarlyk wesen hem verdat 't moest maken) noch ook indien verlicht 't gepiep der stuer te door 't gehoor 't gedruete kon verlokken; en daar na de kinderen met een
maar

maar 't komt my achterna te lam en kreupel voor. Want so de kinderkeus van 4. tot 12. jaren oud in sulck een stedcken 't getal van 130. uitmaekten / en so het al te samen knechtjes waren gelijk 't latynsch woord *pueri* in die verhaalde schriften seggen wil; so is het vzeewd / hoe het die bysiere haerel met de sleuit so passen konde, dat effen alle dese kleine knapē vyz geweest zyn om op straat te lopen: dat niemant hen / insonderheid ten minsten elk de sinnen / heeft in huyls gehouden; dat gansch geen tegenstand gedaan is / noch de poozt gestoten. Of so de vzeze dese bozgers wederhouden heeft; hoe heeft deseibe hen dan niet veel eer bewogen om den man sijn geld te gebende: meer also hy hen gewaar schoud hadde; en die hen dzeiginge wel keere konde / wanneer sy alle huune kinderkeus hem dus sagen achter na lopen / waar het heen soude willen. Of men sal mogen seggen / dat sy altesamen dus betoverd zyn geweest: dan heb ik uit; want sulx gedurig voor te wonden / sal geen einde hebben.

§. 6. Doch wil ik dan noch wel eens vyzagen / hoe dit zy toegegaan / dat dese kinderen twee honderd mylen verre onder d' aarde door / na Sebenbergen zyn geleid geweest: en dat men nooit so laugen overdekten wegh vernomen heeft; noch enig schryber ooit gemeld / dat die daarna door enige aardbevinge zy toegeballen en verstroyt / also deseibe nergens meer te vinden is. Of heeft die toberaar / dat is de Duivel door desselven dienst / den wegh na by geopend / en hen op de aarde langs / of door de lucht gevoerd: hoe heeftse niemant dan gesien? Want dat de Duivel sightbaar lichchaam kan onzichtbaar maken / is boven III. b. III. §. 16. al getoond. 't Is waar / dat Saren seben steden ofte burghren / met hunne onderhorige doypē / in het land van Sebenburgen ook bewonē; waar van het desen name vzaagt: maar niet bekend wanneer sy daar gekomen zyn; al seit het Mr. Erich om dien tyd van Hamels kinderen uitgang ook gebeurd te zyn. Heeft hy dat self gelezen in des selve lands kronyk. so heeft hy mede wel daar in gesien / dat Sebenburgē van dze volkeren bewoond is / Hingersehen / Sichelers en Saren; en dat also meer dan hoogduits in dat land gesprokē word. Maar dat mer my toch segge / hoe die kinders in dat vzeemde land aan kost en onderhoud gekomen zyn; en hoe sy noch so jong / de sprake van hun land behouden hebben; en wat al swarigheden meer in desen al te vinden zyn.

§. 7. 't Is daar en boven wel een nieuw artykkel des Geloofs / den Duivel tot Gods dienaar in 't verboeren van de volkeren te maken; en dat in Kristien tyd / daar onder 't Heibendom ten tijde der gemeene volkverdeclinge / by Moyses so sorgvuldig aangetekend Gen. 10. geen diergelijck word gemerk. God voerde 't Joodsche volk door menschen humer eigene afkomst; by geleidese als ene kudde door de hand van Mose en Aaron na hui land: Psal. 77: 21. En soude hy de Kristenen dus door den Duivel laten leiden? De Joden boven d' aarde langs / door Zeen en Advieren; en de Kristenen dus onder d' aarde / als door der hellen heen? Het volk van Israēl bestond uit mannen / vyzouwen / kinderen; de laatsen hadden steunsel aan hunne eigene ouders / die hen in de wetten welke sy op wegh ontvingen / onder-

wyfen konden. Maar dese arme kinderen en hadden niemant dan den Duivel: waar wil dit heen? Ten laasten / fiet wat meester Erich / zyn-
de self een leeraar by de Protestanten / den protestantschen volkeren in Se-
denburgen (want sodanig zijn de Neder-Saxen) dese vulle bleek aantwyft/
dat sy een Duivels volk zijn / so dat waar is / dat sy van den Duivel derwaart
zijn geboerd: 't welk seer bequaame stoffe booz het Pausdom is.

§. 8. Van bychen die uit Hamelen na 't jaar van hunner kinderen uit-
gang gedaghtekend zijn / heugt my geboord te hebben mijnen vader seggen/
dat hy sulke enen eens in handen mijns grootvaders heeft gezien. Maar
dat bewyft my de gewoonte niet: also het iemant / dese sabel booz waaraech-
tig houdende / gedaan kan hebben booz hem selven; en heden / so als myne
byenden derwaerts henen woonende / altoos sodanigen gewoonte niet be-
kend is / noch dese wonderlike uitgang hunder kinderen booz hoger dan een
sabel meer gerekend word. So veel heeft dan Magister Erich met sijn
schryben uitgewerkt: en ons daar dooz bevestigd in 't geboelen / sulke die by-
gelovigheid ten grooten deeie metter tyd verslyten soude / indicuse van de
kerkeliken self geen steunsel meer ontving. Hoewel het blykt / dat dit seer
swak moet zijn / also na 't boek van desen schryber / gemaakt om dese sa-
bel booz oprechte waarheid uit te veilen / dese lve minder word geloofd dan
daar te boren / en / so ik achte / in korten voores geheel verdwynen sal.

§. 9. Doch ik en kan my niet onthouden van te klagen / dat onse eige-
ne / en self vermaarde leeraars / ons oud wijsse sabelen vertellen / van welke
sich verstandige Papisten / ja self Heidenen / wel souden sehamen: gelijk dat
is van Adrianus Tegenbolfrus; in sijn boek genaamd *Systema Historico-
chronologicum Ecclesiarum Slavonicarum*, dat is Tlamenstellinge der histori-
kronijk van de Slavoensche Kerken, gedrukt tot Utrecht 1652. pag. 95.

By die beletselen van de gereformeerde Kerk in klein Polen, welke wy tot
noch toe verhaald hebben; te weten, eensdeels de lasterlyke scheuringe der
Antitrinitarisen, en anderdeels de reukeluse en oplopende verschillen der
Luiterschen: moet dit noch by komen, dat omtrent het jaar 1597. tot
verfoeking der gelovigen, door Gods bestieringe, seker Geest (of hy wit
of swart was wiltmen in 't begin niet) is bekend geworden, en velen lieden tot
afval gestrekt heeft. Daar was sekere dochter met name Bierka, dewelke van
enen jongman Zacharias geheten gevrijd wierd, beide tot Wielam geboren en
opgevoed. Dese jongman dan, niet tegenstaande dat hy een geestelijk per-
soon was, en na 't Priesteramt stond, liet evenwel niet na, haar op trouw-belof-
ten aan te slaan. Maar sijn voornemen hem van sijnen Vader afgeslagen, en om
sijne geestelikeid ook ontraden zynde, en hy derhalven sijn doelwit niet kun-
nende bereiken: so heeft hy, in melancolye vervallende, de handen aan sich
self geslagen, sich worgende aan enen strop. Niet lang na sijnen dood-
quam by dit voornoemde meisje een Geest, dewelk sich veinsde te zijn de zie-
le van die Zacharias, die sich dus verhangen hadde: en seide van God gefonde-
te zijn om berouw te tonen; op dat hy, nademaal sy de voorname oorsake
sijns doods geweest was, sich nu ook met haar vervoegen soude, om de vol-
doe.

doeninge uit te staan. Door dese soete praatjes met beloften van haarte verrykē, dede haar die gemaakte geest geloven dat hy't was; so datse sich aan hem verloofde. 'tGerught aangaande Bietka met Zacharias van dagh tot dagh meer en meer sich door heel Polen verspreidende; trok het nieuwgierig volk schielijk van alle kantē na hen toe. Vele edelluiden gaven acht op de woordē van dien Geest, en schiktē sich na hem; ja dat meer is, haaldē hem ook in huis. Waar door Bietka seer veel gelds verkreeg: te meer om dat die Geest geen bescheid geven, geen samenpraak met iemand voeren wilde, en geen voorseggingen doen, dan met haar toestemmen. Hy woonde mede een geheel jaar ten huise van den ed. heer Trepka, lands-reghter tot Kracow: van daar van d'eene plaats op d'andere swervende, is eindelijk gaan woonen by sekere edele juffrouwe, weduwe, Wlodkow geheeten; alwaar sy wel omtrent twee jaren blyvende, haar geest al sijne kunsjes en bedriegeryen in 't werk stelde: van welke dit de voornaamste waren. Van voorledene en tegenwoordige saken de luiden sekerheid te geven; den roomschen Godsdienst met enen aardigen toefstel van woorden te verheffen: en ten laastten op de Euangelischen te schelden, en derselver verdoemenisse te verferken: van welken hy niet wilde dat iemand tot hem soude naderen, als deselve sijne samenkomsten onweerdig achtende. Behalven de ganen, van welken hy verferkt was, dat sich niet so seer op den Godsdienst uitleiden, en die de ooren jeukten na wat nieuws: waar door hy ook vele heeft in 't net gekregen, en tot het Pausdom verlokt. Tot noch toe was het niemand bekend geweest, dat dese Geest de Satan was: en soude ook niet openbaar geworden zijn, ten ware sekere Polen, in 't Jubeljaar 1600. door Italien reisende, veel van de ziel van Zacharias onder 't volk verspreid hadden. 't Welk sekeren Italiaan die sijn werk van de swarte kunst maakte, ter ooren gekomen zijnde en wien dese geest (hoedanigen sy gemeenlik *besluten* noemen) voor vijf jaren ontlnapt was, so begaf die sich na dese juffrow Wlodkow toe, begeerende dat dese uitgebroken Duivel, met grote ontsettinge van d'omstanders, hem wederom gegeven wierde. Sulx hem van de juffrow toegestaan zijnde; nam hy op nieuw desen bosen Geest gevangen; sloot hem in enen ring, envoerde hem dus mede in Italien. Welke Duivel, by achterlatinge van sulks veel belagelike rampen (volgens seggen van dien Italiaan) in Polen soude hebben uitgevoerd.

§. 10. Ik wil den Leser eerst hier te bedenken geven / dat dese schryber is een Protestant / die dit hier so verhaalt als het dat hy volkomenlik geloofst also geschied te zijn. En 't gene meer is / dat hem onse Doctius / die dit boek t' Utrecht. 652. heeft in 't licht gegeven / in sijne Booyrede daar booz gesteld den lof nageeft / dat hy daarin alles *fidelissime*, non *ramen sine magna prudentiā, moderatione ac circumspectione chartis mandaverit*, seer getrouwelik, ende echter met grote voorlichtigheid, gematigheid en omsichtigheid heeft op 't papier gebraght. En dat gy niet soud meenen / dat deselve Doctius in desen onboozsichtig sprekht / het boek so maar terloops gelesen / en op dit verhaal geen acht geslagen hebbende: so is te weten / dat hy noch op 't einde seit / *professor candidē, nihil hic meum esse ne uni-*

cam quidam periodum aut comma; sed solummodo opus fidei mea commissum, typograpo traditum, ET AD PROELUM CORRECTUM FUISSE. Ik verklare oprechtelik dat hier niets van't myne is, self niet een eenig redenslot of woorden stelle: maar dat my't werk slechts toebetrowd is, van my den drukker overhandigd, EN TER PERSSE GECORRIGEERD. So heeft hy't dan van woord tot woord gelesfen / dewijle 't sonder dat niet was te corrigeeren, als een ieder wert die boeken uitgeest. Verhalben heeft hy die vertellinge van Zacharias ook gelesfen / en geloofd; of tegen alle reden van dit boek geseyd / dat het met veel voorsightigheid en omsightigheid geschreven is. Hy was / gelijktwe weten / anders wel gewoon ander lieden boeken te beschaben / en so uit te geben; gelijkt aan Tomas van Kempfen en Bailys Ofseninge der Godsaligheid beneffens anderen gebleken is. Maar in dit boek heeft hy niet eene periode noch een deel daar van veranderd / of tot verbeteringe bygevoegd. Ik wil dan denken dat ik hier met Voetius ook sprekke / ons meer bekend dan Regenbofscius; en daarom ook veel meer in acht te nemen waanneermen van't gevoelen van vermaarde Leeraars onser Kerken sprekke.

§. 11. Nu laat ons dan besien / wat van d' historie te houden zy / die d' een alhier vertelt / en d' ander ook geloofst. Wat schoonder leeringen er zijn daar uit niet waar te nemen? Vooz eerst / dat de Duibel geen groter nadeel aan de gereformeerde Kerke doet / dan wanneer hy om een paapfch meysjen uit byzen gaat. Want dese byperp van Zacharias bzaght groten hinder aan den booztgang der Reformatie segt Regenbofscius. Ten anderen / dat ook een Duibel kan in enen ring besloten worden: welk gevoelen ik I. b. XIX. §. 18. alleenlik op de rekeninge van de Roomsche Kerke hebben willen laten: maar sie nu wel dat dese schryber der Slauoensche Reformatie / en Voetius / Corrector van sijn boek / die dit so puyft / en dit niet heeft gecorrigeerd; het mede t' onsen laste overnemen; waar tegen ik nochtans met alle middelen van rechte protesteere; dat ik er niet het minst deel aan hebben wil. Ten derden / dat die schelmen / waanneermen daar niet wel op past / licht uitbzeken / en enen tydlang door de weerdeld waren konnen: en dat se al seer qualik in den band te houden moeten zijn; om dat die Italiaansche Duibelmeeft / hoe slim hy ook op dese swarte konst was asgerecht / den duibel Zacharias niet so naaw heeft konnen sluiten / of hy heeft geweten wech te raken. Ten vierden staat booznamelik wel aan te merken / dat seker slaggh van Toberaars seer nut zy vooz de protestantsche Kerke: also sy sulke bose Duibels dus in enen ring besluitende / daarmede 't quaad beletten dat sy anders aan deselve souden doen. Want duibel Zacharias / in vijff jaren dat hy los was / menigte van menschen weder astrok tot het Pausdom; en so hem sijn meefter niet weerom gebangen hadde / soude na desselfs verklaren (als een eerlijkt toberaar) noch seer veel quaads ghzoutwen hebben. Daar doe ik noch hy vooz een Corollarium of toegift / dat een Duibel veel meer quaads kan doen aan't Euangelium / dan vele Euangelische Pastoren daar in
hoze

bozderen: also sy met al hunnen arbeid maar te rugge gingen / in die vijf jaren dat de geest van Bietka met haar toehield. En dat noch al / niet tegenstaande dat hy in drie jaren tijds sich waar in twee verscheiden huizen heeft verhouden: terwyl de Predikanten op so vele plaatsen preekten. Wat soude dese bose Duivel niet al groter achterdeel veroorzaakt hebben / indien hy den geheelen tijd van sijnen byzdom / en met enen byperu / geduriglik van d' eene plaats tot d' andere gesworven hadde? Het schijnt dan mede / dat die bose geesten op het byzdom wel so seer verlicken konnen / dat sy vergeten hunnen wreeden aart / rondom te gaan om te verblinden; want dese was van sijne Bietka niet te scheiden; sulx hy dan allerwegen haar verselde / en haar by bleef daarse bleef.

§. 12. Maar nu en ben ik dus noch niet genoegh geleerd: dan soude desen schryver / of wel den Corrector van sijn boek noch moeten byzen / of dese helische byper in al desen tijd niet heeft gegeten noch gedronken? gelijk het schijnt / dat hy gedaan heeft / om dat so vele menschen niet en wisten dat die geest de Satan was. Indien 't dan Engelen geweest zijn / die met Abraham gegeten hebben: so hebben die te weinig wonders uitgeroght / met eens te doen / het gene een Duivel wel vijf jaren achter een gepleegd heeft. Of hielden sy hem booz de Ziel van Zacharias: en de gene die hem daar booz hielden waren mede van de Protestantsche Kerk: (want anders kondense daar van niet afgetrokken worden tot het Pausdom) so is dan doe 't geloof ook by de Protestanten noch geweest / dat iemand uit den doden wel kan opstaan / en in plaats van Moses en Profeten tot de menschen sprekken. Dan byzag ik noch / hoe wist de meester toberaar / dat dit sijn eigen Duivel was? Of had hy dese wukken in Italien ook al getoond? of was hy sonder weerga in dat stuk / dat so een Duivel ergens ging uit bypen / deselve sijn ringduivel moeste zijn? Maar toch / hoe voer hy doe met sijnen meester / als hy wederom gebangen werd? moest hy booz 't wechlopen geen straffe lyden? Of so de meester dese maght niet hadde: was daar geen roght booz hem te krijgen by Beelzebub; om anderen tot een exempel die inzeuke des verbonds te straffen / volgens 't welk hy sonder dozijs van den meester niet moght uitgaan; ik geswijge hem ontlopen? Want de Duivel / seggense is in 't besunder trouw in na te komen alle deelen sijns verbonds; om so de menschen dies te vaster aan sijn lijntje te behouden. Siet / dese en meer diergelijke dingen zijn 't / die noch ontbreken aan d' historie / om die vol te maken.

§. 13. Doch top behaiven meer niet / om te gissen wat de waarheid der geschiednisse zy. Te weten / dat een paapsche sielt / en wel waar schijnelyk een geestelike / sich onder sulken deryl by het meikien heeft geblyd / om haar tot sijnen wille te verleiden: daar toe gebruikende nu die gelegentheid van dien verstorbenen Zacharias; also 't op oud ps lichtelik weert vzesen wil. Die boebe / op alles asgeroght / bespiedde tegelyr gelegentheid; en wist also elk sijn gebuin te seggen / gelyk de handspikers en waarseggers doen. Want daar is op te letten / dat hy na 't getuigenisse van den
schry-

schypber niet van toekomstende / (daar hoedde hy sich booz) maar van voorledene en tegenwoordige dingen sprak / die hy booz voorszeyden middelen wel konde weten. Ten laatsten 't spel te hoog lopende / en te veel gerughts makende, heeft sich quansloos laten vangen / om sich wech te maken. Of lieber uit een klooster in Itallen ontlopen / en door Poolse pelgrims daar verspied : heeft hem een sijner malikers booz bevel des oversten van sijn Convent dus wederom gehaald ; om in geen lyden te geraken / also elk doch verbeerd is booz den Duivel / en wel bipde toe / so hy maar byzedyg henen gaat. Ook so en konde dese naam van Coberaar en Duivel geen van dese beiden hinder doen ; als unbekend / en nooft daar na te kennen in hun land / dat sy in Polen sulke potsen hadden uitgereght.

XX. HOOFDSTUK.

Het gene onlangs met den Metselaar tot Bolfward is gebeurd, is mede niet beswaarlik op te lossen.

§. 1. **I**k kome nu uit Polen t' huis / om na te speuren ene wonderllike historie / twaalf jaren nu geleden / en gebeurd tot Bolfward : welke dies tids veel gerughts gemaakt heeft / eensdeels door de bysterheid en byzandigheid der sake / so als die nade waarheid woord verhaald ; en anderdeels door alles wat in 't nabertellen door nieuwsgierigheid der menschen daar is by gedaan / dat of niet waar / of immers onbewyslyk is. Doch so als ik het hier verhalen sal / magh iegelyk wel denken dat het waar sal zyn : also ik dat sal doen uit d' eigene Informatien, van den heer Procureur generaal van Friesland / aan my vergund en self ter hand gesteld. Niet dat ik die sal stellen in 't geheel ; het welk te lang soude vallen ; en ook niet nodig zyn / also verscheidene getuigen het self deseggen ; derwelker woorden wel na styl van Rechten op eens ieders naam hebben moeten gesteld zyn : doch ons niet eens te lesen vergenoegen sullen ; mits dat ik daar by sal te kennen geven / wie dit of dat besonderlik getuigd heeft / of waarin dat twee of drie te samen stemmen.

Preparatoire Informatien, nopens het verbranden van Douwe Sydses burger hopman ende Metselaar tot Bolfward.

Rjourdypes Wygerfma Hospes tot Bolfward, geciteerd, geëedigd en geëxamineerd, verklaarde dat Douwe Sydses op Vrydagh den 24. July 1681. ontrent 4. of 5. uren aan sijn huis was gekomen, zijnde seer beschonken. Wes niet tegenstaande by aldaar noch aan *D. D.* (den naam in een gedrukt boek te verschonen) drie mingelen wyn (160 gaander in een ton) hadde ten besten gegeven ; die sy te samen beneffens den depofant ontrent hebben opgedronken.

dronken. Waarna sy ontrent half elfven te samen beneffens het liefdochtertje van Douwe, 't welk hem was gekomen halen, na huis zyn gegaan. Perſifteerde na praëlectie.

Du volgt ſijne eigene verklaringe.

§. 3. DOUWE SYDSES &c. verklaarde, dat hy dien avond beſchonken t' huis komende, daarom, en om dat hy enige daghen wat oneenig met ſijn vrouw was geweest, in de keuken op kuffens was gegaan ſlapen. In ſulx doende was hem in den droom ingelchoten ſekere geſchiedeniſſe, die hy voormaals by Simon de Vries hadde geleſen, van enige perſonen die een maſquerade ſullende danſſen, malkanderen met de brandende ſtambauwen, die ſy in haar handen hadden, in de brand ſtaken. Waar op hy wakker zijnde geworden, en opſtaande, om op de plaats ſijn water te gaan ſtorten: ſo bevond hy ſich ſchielik aan alle kanten in een lichte vlamme, waar door hy aan ſijn lichaam en kleederen ſo jammerlik is beledigd als tegenwoordig ogenſienlijk is: hebbende hy in 't opſtaan niets vernomen; dan was eerſt in den brand geſteken terwyl hy over de vloer ſtonde, ſonder dat hy iets anders als de voorſz. vlamme geſien, gehoord, of andersins vernomen hadde. Gedurende deſen brand hadde hy wel om hulpe geſchreewd; doch was niemant hem bygekomen: ſo dat hy eindelijk begon te beſwyken; wanneer hy uitriep, *o God! zyt my armen ſondaar genadig*: ſo was niet alleen de vlamme; maar ook alle glandigheid van ſijne kleederen in een ogenblik verdweenen. Doch als hy hoe langer hoe flauer wierd, was hy eindelijk met het hoofd op een kuffen liggen gegaan; alwaar na enig vertoef ſijne huisvrouw hem bygekomen, ende ſo miſerabel gevonden heeft.

Laat ons dan horen wat ſy boven dien getuigt.

§. 4. *Goik Aukes* huisvrouw van vorige getuige &c. verklaarde, dat haar man al naaſt langen tyd ſich betoond hadde ſeer genegen tot Brandewyn en andere ſterken drank. Waartegen of hy ook wel van voorneemen was geweest ſulx na te laten, ook ſodanig dat hy ſich meermalen hadde verſworen, dat de Satan hem van lid tot lid moghte verſcheuren, ſo hy ſich daar aan weder vol ſoop: ſo hadde ſulx echter geen voortgang gehad. Specialik was hy in de voorleden week enige dagen weder aan den drank geweest, wanneer eindelijk op voorleden vrydagh avond gebeurd was, dat hy dronken t' hais komende, als ſy al na bedde was, ſo hadde ſy hem in de achterkeuken door hare dochter op kuffens laten nederleggen. Ende was des tyds de haard wel toegerekend, en andersins geen materie daar ontrent die brand konde verwekken. Des nachts om twee uren de depoſante wakker wordende, ſo was ſy na achteren gegaan, om door de glazen te ſien hoe hy al voer. Maar alſo het daar toe noch te donker was, ſo was ſy in de keuken gegaan, alwaar ſy in 't midden op de vloer iets onder de voeten gevoelde, 't welk ſy des tyds niet ſien konde wat het was; doch naderhand gebleken is atch en verbrande lappen van haar mans kleederen te zyn. Toetredende en haar man by den arm ſullende krygen, ſo hield ſy een gedeelte van de mouwe in de hand, waar aan ſy bevond, dat de kleederen gebrand waren. Waar op als ſy uitriep,

¶

O Heer

O Heer! *Douwe. da biste immers so tebrand*; so antwoordde hy daar op, *dan heeft de Duiwel my ingevoerd*. Sy hier van te meer verschrikkende, so was sy uitgelopen, om de geburen aan te spreken, wanneer haar in't inkomen haar man in de gang ontmoette, zeggende, *ik wil my vermoorden*. Waar op sy met hem in de voorkamer gaande, so hadde, sy eene der geburen, (Sjowk genaamd) die middeleryle quam, uitgefonden, om Mr. Salvius de Chirurgijn te halen &c.

Deffelfs getuigeniffe volgt dan hier / ende komt met de bozere verklaringe van de wouw over een.

§. 5. Mr. Salvius Rolwagen Chirurgijn tot Bolsward &c. verklaarde, dat hy op voorleden Saterdagh, 's morgens ontrent 3 uren is gehaald by Douwe Sydes, dien hy gevonden heeft sittende in de voorkamer; zynde seer beschadigd door brand, so aan zijn aangesichte, (*de wouw seit dat ook het hair ten merendele van het hoofd gesengd was*) als rug, buik, handen en beenen, en voorts het heele lichaam, exempt onder de beenen en voeten. Zynde voorts bevonden, dat het hemd op de rug geheel was, exempt een klein gat aan de eene zyde; en echter de geheele rug van brand beschadigd. Ook was de rechter scheen boven gebrand, niet regenstaande de hoos geheel (behalven een klein gatje aan het kuit, *seit de wouw*) en boven gebonden was. Van gelijken was het met den arm en de mow gelegen. Verklaarde vorders dat hy aan den Patient (die noch naawlijx nuchteren was) hadde gevraagd, hoe sulx was bygekomen? Waar op hy hadde geantwoord &c. *Dit komt overeen met het gene daar van staat in sijne eigene verklaringe*. Waarop als de depofant repliceerde, dat sulx geen goed en natuurlijk vuur moeste geweest hebben: so voegde de Patient daar op, *dat is 't buiten twyfel niet geweest*. Waar na de depofant in de keuken daar de saak gepasseerd was, zynde geaan, hadde bevonden het vuur in de heerddobbe wel toegerekend. Voorts die kussens in den hoek liggen, in welx eene een gat was gebrand. Ook lagh daar tin van de gesmoltenen knopen, en enige lappen van de verbrandde klederen, en enige rode asch (*na 't seggen van de wouw niet overeenkomstig met de asch in de heerddobbe liggende*) Doch van het boven rokje en de messingen knopen daaraan was niets bevonden. *De wouw seit / dat de tinnen knopen van den hemdrok waren ten deele gesmolten, ende lagen also op de vloer*. Ook was in 't midden van de vloer een swarte plek, als was er vier of buspoeder, gebrand; ende konde de depofant niet sien, dat er enig ander goed in de keuken beschadigd was.

Aldus gedaan ende geïnformaed binnen Bolsward den 28. en 29 Juny 1681. in kennisse van my Procureur Generaal. J. BEUKER.

§. 6. Op haiden den 29 Juny 1681. verklaarde aan my Procureur Generaal DOUWE SYDES voorz. hoe dat hy voor een jaar of twee beneffens N.N. van Hichrum na Bolsward sullende gaan, zynde een weinig beschonken: sy beide seer waren geslagen, gestoten, en door sloten en vaarten gevoerd; sonder dat sy iemant sigen die haar sulx dede. Eindelijk waren sy van malkanderen afgeraakt: en was de Comparant, meinende by Bolsward te zyn, by

by Burgwerder Kerk gekomen, van waar hy weder na Bolsward keerde. (De stad Bolsward / en de dorpen Burgwerd en Hichtum / liggen op eenen driehoek / een halve ure gaans / meer ofte min / van malkander en; en de wegh van Hichtum na Burgwerd gaat van Bolsward af.)

Verklaarde sijne huisvrouw mede, dat haar man haar des tyds in sodanigen staat was t'huis gekomen; zynde natt en vuil, in't aangezicht bloedig en modderig; so dat sy hem naawlixkende: en hadde hy doe sijn wedervaren, in voegen voorz. verhaald. A&. ut. in kennisse van my Procureur Generaal, J. BEUKER.

§. 7. Om nu te overleggen wat van dit gebal te seggen zy / so is ten eersten openbaar / dat dese man een reukeloos en godloos leven heeft gevoerd; en dies te meer / om dat hy / daar van hy sich seiven overtuigd / niet blotelik meermalen beter schap beloofd / maar ook hem self op 't allerbijsterste verbloekt heeft / in geballe hy sijn woord niet na en quam. Sijn echter geensins doende / heeft dat vergeleken niet dit seldsaam vuur / hem self en anderen gebzaght in dat geboelen / dat dit laatsie geen natuurticht werk / maar van den Duivel was. Te meer / also d'ontmoetinge op wegh met sijnen makker / tusschen Hichtum en Burgwerd / een jaar of twee te horen wel een teken sechen te zyn / van dat de Duivel op hem paste; so dat slaan en stoten van den Duivel was / alwaer ik merke dat het henen wil: maar nu is te besien / wat eigentlik de sake wesen magh.

§. 8. Daar over staan ons de getuigenissen nu te onderzoeken / so wel in opsigte der getuigen als der saken die sy seggen. Getuigen zijnder biere de waerd / de man self / de byow / en de meester. De eerste getuigt niet verder dan de dzonkenschap; de byand berust derhalven maar op drie. Doch dat getuigenis is wederomme tweederley; hoe die gekomen zy / en wat die heeft gewerkt. Het eerste staat op 's mans verklaringe alleen / so als hy aan de byow / den meester / beide doe op staande voort; en namaals aan den Procureur generaal self heeft gedaan. Dit laatsie han maar vooz verklaringe verstreken / also het eerste en tweede in die van de byow en meester Salbins begrepen zyn; die seggen dat hy 't heeft geseid. Het andere berust op 't seggen der twee laatsien; want de weerd noch de man self in hun getuigenis daar niet af melden.

§. 9. Het blijkt uit het getuigenisse van den weerd / dat hy sijn oorzonken is na huis gegaan / als zynde dzonken in de herberge gekomen / en hebbende daar doe noch so veel toe gedzonken. Sijn nederliggen achter in de heuken op de vloer bewijst dat mede; en de meester seit; dat hy na enige wren slapens / en d'ontsteltensse van dien byand / noch niet geheel onnuchterd was. So is dit dan eens eenigen / en dzonktenen mans getuigenisse / en dat noch in sijne eigene sake. Hy heeft er nuchteren niet anders van getuigen konnen als hy daar van onthouden hadde / so als hy 't in die roes begreep / na sijn ontwaken; en wiste niets te seggen / hoe 't in 't eerste gekomen was / wanneer hy siep. Derhalven is op sijn getuigenisse niet veel staats te maken. En des te minder noch / om dat hy sich so onbesten-

dig toonde in dat self de boorzal en verhaal. Want eerst had hy geroepen / O God, zyt my armen sondaar genadig. Waarop terstond de brand gebluscht was / waar door hy dan ook Gods genade had beproefd; en daar op seit hy tot sijn wijs / ik wil my vermoorden; tot een bewijs van reukelose en onbestendige herffenen / die sijn getuigenisse seer verffappen.

S. 10. Belangende de sake self: daar is geen oorzaak van verdachtheid in den meester / waarom sijn getuigenis niet gelden soude; dat hy 't also gebonden heeft / gelijkt hy seit. Van op de byow behoefmen niet so vast te gaan: alsomen niet en weet wat sy gedaan magh hebben; eensdeels eer de man in byand raakte / en anderdeels na dat hy al verbyand was; sijne herffenen noch van den byonk beneveld / en ook het licht des dage raads alsdoe noch niet genoegsaam zijnde (also 't noch naatwelix drie uren was) dat hy het sonde hebben sien al wat sy dede. Hoewel ik echter niet kan sien / of alles wat sy seit; hangt wel te samen / en wy na rechtten schuldig zijn / den anderen op goede trouwe te geloven / so langer geene reden van ongeloofweerdigheid sich openbaart. Doch is daar tegen wederom te denken / dat dese byow partje was van haren man / in 't stuk daar wy van spreken: en dat een sterk gerughte gaat / dat sy / (niet lang na hem gestorven zijnde) op haar doobbedde heeft verklaard / hoe sy / om haren man van 't byonken byonken af te byengen / hem in den slaap met brandewijn begoten heeft. Nochtans heb ik er beide byedikanten na gevraagd: die my verklaarden / sijn uit haren monde niet gehoord te hebben / dan wel dat die gerughten gingen.

S. 11. Nu laat het alles op die wijze sijn geschied als die getuigen dat verklaren: Wat is daar in dat niet natuurlijk zy / als is het (want dit moet elk een bekennen) ongemeen? De man van sterken byonk / en sonderling van Brandewijn / dus overladen / so loopt hem die ten neus en monde uit in slaap een glimmende tabakpijp kan dien wel hebben aangesteken. In 't sinen / namelijk / eer dat de swavel was geraakt / de herffenen / beswalkte zijnde van den rook: so heijgt d' inbeeldinge den indrukt vandie fransche masquerade / alcer van hem gelesen in De Dries. Mits opgestaan / word door 't bewegen ook die stoffe gaande waarin meest de swavel was; en aangesteken / byengt hem aansonds in de lichte vlam. Dat op de woorden / zyt my armen sondaar genadig. (een byonkemans godsdiensstigheid / die wel haast overging wanneer hy seide / nu wil ik my self vermoorden) de brand een einde nam / was geen mirakel; also die doch ten einde was; de swavelachtige stoffe schielik opgeblagen ende haast verteerd zijnde. Dat hier het kleed / en niet het vleesch; en daar het vleesch en niet het kleed geband / de tinnen knopen door een deel / maar de messingen in 't geheel versmolten zijn: dat is / door dien de swavelachtige en waterige stoffe van den Brandewijn niet even byaghtig zijn verspreid geweest. Want daar het lichaam of de kleedinge nat was / daar heeft de vochtigheid den brand gekeerd. Maar daar blede waterachtigheid niet door 't kleed heen tot op 't vel doorgedronge was / daar heeft 't

swa-

f wabelachtige in brand geraakt / het lichaam self befeerd. Die kennig hebben van den aart / en kraght van allerley gebrande wateren / die sullen toestaan / dat het so geschied. Maar laat er al geen smelenden tabak / noch vuur van den heerd (gelijk de vrom dit laatste wel verskeret) ontrent hem zijn geweest : so leert ons de natuur en d' onderbindinge / dat door den groten brand in 't lichaam / eerst veroorzaakt door den wijn / deselve van sich self is aangesteken. Of weet het landvolk self niet / dat een hooiberg door 't hard vzoepen in den brand kan komen / en huis en schuur met een tot asche maken ? De Blyrem brand ook op die wyse als in desen is geschied.

§. 12. Hier by moet ik te passe brengen het gene dat de schrypper der Siamische Reise des Gesands van Frankrijk voor wat aardigs en merkwaardigs (als het waarlik is) heeft aangetekend. Het was hen / seit hy / aan de Kaap van goede hoop verhaald / hoe eens de Gouverneur / sich met een deel des volk na 't noorden toe begevende / ook enige van de inwoonders / by ons Hottentots genoemd / voor tolken en weghwijzers met sich nam. Een stuk weegs voorzgerisid word hy van enen troep ontmoet / by welken was een wicshelaar / die voor den grootsten wierd geacht / van alle wicshelaars rondom bekend. Berhalven rieden sijne tolken / wederom te keeren / of dat hy onvermydelik verloren was. Maar d' edelmoedige en schandere Gouverneur liet desen groten Hottentotschen Toberaar verscken / om hem by te komen / en toe te sien op 't gene hy bestond te doen. Daarop beval hy water aan te brengen in een kom ; gelijk geschiedde / so de Hottentots niet anders toisten : dan het was brandewijn / by hen toen malen onbekend. Aldus stak de Gouverneur dat in den brand / en sulx gedaan so dronk hy 't op. Op 't sien van 't eerste raakten dese menschen in de uiterste verwondering / en op het ander by na van henzelven. Wantstonds gaf 't hem dese grote Wicshelaar gewonnen / en viel voor hem ter aarden ; met verklaren / dat dit godlik was / en alle menschelike verstand en kraght te boven ging ; het water te doen branden / en het vuur te dinken / sonder 't allerminste leed daar uit ontsaan.

§. 13. Siet hier met een het onvermogen van de Coverpe : want d' allergrootste toberaar / bekent / dat hy geen water kan doen branden / noch vuur kan dinken ; maar dat sulx de Natuur te boven gaat. So sullen dat de Hottentots / dat is de allerheidenste der Heidenen / der gener righters zijn / die aan den Duivel en des selfs getwaande bondgenoten gemeenlik noch veel groter dingen meenen toe te schryben / en dat voor dagelijck werk. Wie weet ook / wat bedrog ontrent dien Metselaar gepiegd kan zijn ; also hy self bekend heeft / dat hy enige dagen lang tot op dien tijd toe in oneenigheid geweest was met sijn wijf : hoewel my slus daar op niet eens beroepen hebbe / noch ook hier nodig vinde te beroepen. Wantstonds daar is de minste reden niet / om daar een werk des Duivels in te sien : al is 't dat hy en ook de meester over sulken vzeinden brand te samen sprekende / geloofden dat die niet natuurlijk , noch goed , (dat was te seggen

van den bofen Duivel) was. Ik zegge al wederom / dat so het niet natuur-
lijk was / het ook niet van den Duivel was. Hy en de byzontwe echter geben
diergelijk te kennen/door 't verhalen van dat voozbal des voozgaanden
jaars: als offte brudebroude seggen / dat hy al vooz dien tijd gelijk als
ouder Duivels maght geweest / en daar van in dat ongemak gekomen
was. Maar ons en raakt niet / wat die menschen/met het algemeen
voozoordeel ingenomen / by sich self geloof den; maar wat sy hier getuig-
den self gehoord te hebben en gesien. En dat is 't gene dat wy nu verno-
men hebben.

14. Wat anders die verklaringe belangt / van 'e gene aan den man en
sijnen met gefelle op den weg van Lichtum / na Wolfweerd toe bejegend
zy; daar staat niet by / of 't by nacht of dage / zy geweest. Het eerste
staat vooz 't naaste te vermoeden; te meer also sy beide dronken waren / na
d' eigene bekentnisse / van de byzw / op 't suinigste geseld / een weinig be-
schonken; misschien om daar van byz heel in stoten en haarten die sy vooz-
waad hadden was vergaan. Daar by so is dit maar het seggen van de
byzw / uit horen seggen van den man; die lichtelyk syz lang uitblyben en
mizmaakten toefstet vooz sulst een verhaal gepoogd heeft te ver schonen. Sy
hebben niet gesien / wie hen so siet en sloeg. Geen wonder: want de wyz
(die 't na mijn giften self gedaan heeft) hen in de herffens opgeslagen / was
achter hinne ogen; en also niet wel te sien. Doch anderen hem siende in
dien staat / so daar misschien ontrent geweest zijn moghten/hadden seer
wel konnen sien / aan hummen tredt / en hun gebaar / dat het een bose
geest was die hen siet en sloegh; en van malkanderen dede dofen / of mal-
kander stoten en verdzijven: bemerkende dit als het doen van enen Damon
by de Joden Kordicus genaamd; waar dooz sy dese kragt des wyng ver-
staan; so als in 't II. b. XXVII. §. 14. uit Lichtfoot is getoond.

§. 15. Doch ondertusschen moet een ieder die dit wel bemerkt / Gods
hand in desen sien / die den verlopen Aderfelaar vooz sijns gelijken ten ex-
empel heeft gestraft: aan wienmen daar uit reden heeft te seggen / indien
gy u niet en bekeert, so sult gy alle desgelijx vergaan. Lukt 13: 3/5. Maar
God en waar schout altyd op die wyse niet: maar het zy dronkaarts / of
hoereerders / of die anders na den vleesche leven; sy hebben Moses ende
Profeten, laafte die horen. De Duivel / in de Hel geworpen om daar self
te branden komt uit de Hel niet hier op aarden om den menschen te verbran-
den. Daar heest de grote Schepper en Righter van de gansche weereld
middelen genoegh toe sonder Duivel. Sijne oordelen zijn veel te heilig om
die dooz den onheiligsten van allen uit te voeren. Dooz goede Engelen of
dooz Profeten heeft hy altijd suix verricht / wanneer hy besonders en op-
merkelijx heeft willen doen. Dit heb ik op verscheide plaatsen van mijn
tweede boek genoegsaam aangewesen. Daarop beriep sich desen somer
ook een seker man woonachtig in de Ruy / doch my van name onbekend /
berispende met enen byz dien hy my aan mijn huis quam tonen / de on-
hoofdigheid van enen predikant (doch niet den sinen; die is wijser:
maat

maar staande op eest ander doop) betwelke nieuwin; die exempel van dien Metselaar tot Bolf werd op den predikstoel aan 't volk had voorgedragen; niet alleen om souden die daar niet eens by te pas en quamen daar uit te bestraffen; maar om my met eene te weerleggen. Want hy betwees uit een gebal daar af hy self het recht bescheid niet hadde / hoe veel de Duivel op den mensch vermaght; op datse wetende den schrik des Duivels/ (maar het woeste zijn des Heeren) betwogen souden worden tot bekeeringe.

XXI. HOOFDSTUK.

De Duivel van Mascon en die te Tedworth hebben boven alle Spoken d' eerste plaats.

§. 1. **V**An dese twee exemplen in de twee naaste hoofdstukken ondersocht / die geenem eigentliken naam en hebben / of twyfelachtig onder Spokery of Coherpe te benemen zijn; sal ik nu twee paar anderen ter handen nemen / die tot de Spokery behoren / en daar toe dese twee kapitelen besieden. In dit sal ik het eerste paar te samen voegen / dat seer wel by malkander past; hoewel by veel verscheiden zijnde in tijd en plaats; het een vooz 70. jaeren in 't oost van Dinkerijk / en het ander effen 30. jaar geleben in het zuid van Engelland. Edoch so zijn / als geseld / die Fransche of Borgoesche Duivel malkanderen in velen seer gelijk; dooz de geloofweerdigheid der schryvers van hun beider historien; de oorzaken hunder spokeryen / so als men daar af vermoedde; en den aart van de grillen die sy hebben uitgeregt. Doch aangesien dat de historien te lang zijn om die van woord tot woord hier in te lasseten: so sal de Leser moeten vergenoegd zijn / met een uittreksel der voornaamste stukken en bekoyten inhoud van 't geheel alhier te sien; of sich de moeiten en de kosten troosten van het eene na te lesen achter Daemondia van Fr. Perreaud / den predikant dien dat self wederbaren is / van dien Quelduivel tot Mascon; en 't ander in 't Aanshangsel van den Duivel tot Tedworth. achter 't boek van Koelman / 't welk hy noemt de Wederlegginge van Bekkers betoverde Waereld, het I. deel.

§. 2. **D**at van Mascon komt hier op uit. Dat van den 14. Sept. tot den 22. Decemb. 1612. ende also 14. weken lang dedurende by dagh en by nacht / doch niet enige tusschen posingen / in 't huis van den voorsz. Predikant gehoord is / nooit gesien / een seker spook; verstaanbare redenen sprekende; van voozledene / tegenwoordige / toekomstende / en meest verborgene dingen vooz de geesten die het hoorden / op dien tyd. Niet alleenlik uit hem selven; maar ook op het gene van de menschen werd gesproken het sijne seggende: maar uit dan volgt / dat hy ook hoorde yste wijt wat binnens huis gesproken werd. Dat hy ook vele dingen dede dieman sagh; met veleley beweginge te maken / en in den huise over hooft te werpen / so by dage

als

als by nachte. Dat echter mensch noch beeft in 't allerminst beschadigd is geweest / self ook het huysraad niet : maar biotelik wat potsen so niet woord als daad zijn aangereghyt. Dit alle 't welke de Pastoor en al het volk geloofden / dat dit van den Duivel was.

S. 3. Om ons dat ook te doen geloben / so moet op 't minst het s'waarste dat in sijn verhaal te voren komt / so veel getwichts hebben / dat het ons daar toe overhale. Dat laat ons nu dan sien. Ik sal om mijnen Leser nergens mis te leiden / van blad tot blad gaan / navolgens d' oversettinge van Gillis van Dzeen / gedrukt 1665. by Jaques Bourssie t' Amsterdam.

Pag. 165. en 166. 't Begyn was als hy self van huis was / vijf dagen lang / en dat de dienstmaagd by de Juffrouw op een ander bedde in deself de kamer sloop ; dat aan de gordijnen van haar bedde wierd getrokken. Dit konde de meid self wel doen : gelijk ook het ter aarde werpen van het huysraad / en 't toe houden van de deure / pag. 167. vermeld ; al beyns de sp dat den jongen die op de voor-kamer sloop / daar toe van noden hadde. De Predikant bekent dus verre self pag. 168. dat sulx wel door de listigheid van sekeren booswicht konde geschied zijn.

Pag. 168/169. By 't huis gekomen / hoorde veel gerammels als van een stuk hout / dat aan de zyde van de kerken wierd gevold / het kloppen aan het eiken schutsel in de kerken / 't neerwerpen van veel huysraad / 't geraas met enen koperen teems. Van dien tyd af begon de man te merken, so hy seit pag. 169. dat dit niet konde gedaan worden door enen bosen geest. Maar hier uit is veel eer te merken / dat hy te lichtgelobig was / gelijk op 't laast wel nader bliken sal ; en sonder dat van die verbaaldheid, die hem hier uit over quam / licht geenen nood gehad soude hebben.

S. 3. Dus verre moctmen hem alleen geloben : maar nu voortaan ver-sekert hy sich van getuigen / van wege des Gerichts en Kerkenraads. Dat deden die van Kampen ook : en lieten sich nochtans dooz enen jongen so bedriegen / als in het X. hoofdstuk is gesien. Den eersten avond, seit hy pag. 170. dat hem dese bose geest onthielde van gerught te maken : om reden / denk ik / dat hy tijd behoefde / om 't geselschap versterkt siende het toonneel tot andere vertoningen toe te stellen. Maar op 't laaste den 25. November 's avonds ten 9. uren (doe was 't altoos duister genoegh) maakte hy sich opentlik bekend voor den genen die hy was. So is hy dan 10. volle weken lang / van den 14. Sept. of niet opentlik bekend geweest. Maar dooz wat wonderlike werken maakte hy sich doch bekend ? Met sleuten, met singen, en met ene onderscheidene en verstandiglike stemme. So is dat dan geen menschen werk ? Ja maar / hy seide al singende / Twee en twintig penningen, twee en twintig penningen. Die Brasilaansche Papegaaj / in 't VII hoofdstuk beschreven en soude dat niet beter hebben kunnen maken. Nochtans seit hy self / dat de stem een weinig heefch was : en gelijk de vogelen die in ene kow zyn. Hy verhaalde ook meermal al dese woorden / Predikant, Predikant. So dit geen Duivel geweest hadde ; hoe soude

soude hy getweten hebben dat daar een Predikant in 't huis was? Maar de stemme was so na by als offse maar drie of vier treden van hen geweest hadde. Hoe licht kan dat door konst geschieden / en besonder door een sprecktrumpett. Of was ce mogelk een in het huis / die ene valsche stemme maken konde? De goeve Predikant / sich meer godbzuchtig dan verstandig in dit stuk betonende / geloofde dat de Duivel hem uit spyt so toesprak; en roemde daarom / dat hy was een dienaar van den levendigen God.

§. 4. Mitsdien verandert sich noch eens de schouwburg. De Duivel schijnt sich te veranderen in enen Engel des lichts: pag. 171. 't Onse Vader en 't Geloof ende 10. Geboden op te seggen / Psalmen te singen; en enige dingen te seggen / die waar konden wesen, en een mensch ook lichtelik verneemen konde. Was dan die Duivel niet een groot Theologant?

Pag. 171. 172. Hy dede hem ook ene groetenis van sijnen oudsten broeder uit het land van Vaux, en den Predikant Dupan; welke laatste naderhand ook heeft geseyd / dat om dien tijd een man rijdende op een mager peerd (hoedanige ik gelove dat aldaar te lande wel meer zijn / also wel als hier) met den neus na de aarde, ('t gene door het lang rijden lichter op een magre dan op een bett peerd sal gebeuren / insonderheid indien 't van zadel is ontbloot) hen beiden was ontmoet / en sulke redenen met hen gehouden hadde. Wat wonders steekt hier in?

Sijn ander broeder was van enen storm op 't meir van Geneve belopen geweest. Dat seide dese Duivel dat hy gedaan hadde: en om dat dese Predikant niet anders wist of 't was een Duivel die dit seide / so wilde hy het ook geloven. Want aan Job / seit hy pag. 172. 173. heeft hy 't ook gedaan. Wat hy aan Job gedaan heeft / laat ik mijnen Leser oordelen uit het gene dat ik in XXV. hoofdstuk van mijn II. boek daar van geschreven hebbe.

§. 5. De volgende bertellingtjes zijn van gelijken slag. Daar hadt iemand aan twee blekers / Repay en Guillermin, elk in 't besonder enen pots gespeeld / en 't lijnwaad op de blekerpen ober hoop gesmeten. Dat seit die Geest nu ook dat hy 't gedaan heeft. Daar om is het waar. pag. 173. 174.

Hy wist ook d' oorzake / waar om de broeder van den laastten niet gekomen was / den Predikant besochen; was dat geen wonderlyk mysterie / het gene self een kind wel soude hebben konnen weten? Als mede van 't verschil dat tusschen Berard en Dumont getwefst was / dat was geen geheim; noch ook / al seide hy noch vele dingen waar van men nooit en hoorde spreken. Want ieder mensche weet wel vele dingen daar geen spraak van is; en hoe was nu te weten / of de gewaande Duivel nopende die dingen waarheid sprak? Chiquard was onboozsiens gequetst door een musket / niet wetende van wien: nu seit de Geest wie dat geweest is; het welke ook wel waarachtig konde zijn, seit onse man. pag. 175. Maar of het ebenwel so niet en ware; het seggen hadde dese Geest booz niet.

So mede / pag. 175. dat Guillaume Blank vermoord hadde haren man

Philibert Masson; 't welk by velen geloofd wierd, seit de Predikant: des hadde dat de Geest ook licht te seggen.

Pag. 176. Hy seide iemant van 't geselschap seer besondere en geheime dingen, die hy nooit, so hy seide, (letter op / so hy seide) aan iemant geopenbaard hadde. Maar de Pastoor seif oordeelt dat hy bedrogen is in zijne meininge / dat dese Duivel daarom zijne gedachten wilt.

§. 6. Hy quam daarna tot lasteren en spotten met God en alle Religien: als seggende *Gloria Patri &c.* met andere afsgrifelijke en daarom onnoemlike woorden: wilde biechten aan den Paap en van hem besworen zyn. So was van dese Duivel paapsch. Wat steekt daarin / dat geen boosaardig mensche seggen kan.

Dat ook de hond niet blafte, konde uit natuurlijke oorzaak / of van den bedrieger wel door konst besfeken zyn. Zijn spotten met het kruis, zijn sotte praat van het bestormen van Geneve, en van de toverboeyens in het land van Vaux, is al van 't seif de slag. pag. 177.

Sodanig was ook al dat boerten met de meid / Bressande, en dat na-bootsen harer sprake. Wat wonder so sp 't seif misschien geweest is die het dede? En of alsulken buikspreekster ook de andere stemmen wist te maken / en al even eens te spreken als de moeder van Michiel Repay: pag. 178. was dat so groeten wonder / om te moeten zyn het werk van enen Geest?

Dat gelischeeren van zijn Testament te willen maken, pag. 178, 179. is niet eens waerdig om hier by te melden.

§. 7. Maar nu begint de Geest sich als een ander geest te melden / dan die dus lang het spel bedreben hadde: p. 179, 181. en hadde seker wel gelijk / te lachen met dien Meissonnier, die alle hoeken doorsocht / daar de stemme scheen van daan te komen ende een klein fleschje voor den dagh haalde. pag. 180.

Het spotten met den goudsmid en den bleker heeft ook niet met allen om het lijf. pag. 181.

Het gene onse predikant verklaart van goeder hand te hebben belangende den Geest tot Chambery; bewijst maar dat hy lichtgelovig is / en noch veel kragtiger het gene hy doorgaans in dit verhaal te kennen geeft.

Want siet met een hoe kragtigen bewijs / dat dit een Duivel was: hy kan / gelijk de jagers / roepen sa, sa, sa, sa, sa, sa. pag. 182.

't Is seer eenvoudig / dat sich dese goede man op zijne consciencie beroept / pag. 183. als die sich van den Duivel door geen geld behoren liet.

Alsmede dat hy desen Geest in greenderlei gedaante wilde sien: dewelke dat ook by hem seif wel denkende / hem lichtelick so veeltehande bieden konde.

Niet beter / dat sich dese Duivel tegens hem en anderen verstoord betoont / of spreekt in doegen als een Zielken uit het vagevuur; of dit of dat verwyt dede: met diergelijken. pag. 184, 185.

§. 8. Hier na begint de Geest te profeteeren: maar op sulken wijsse / dat

dat het ieder een so wel kan doen als hy; so van de Hugenoten als van de swangere byow des Predikants. Het was eenboudige godbygthigheid / dat hy haar wilde elders henen senden / en ook sodanige kloekmoedigheid / dat sy 't hert hadde in haar huis te blijven. pag. 185. 186. Want niet hoe sijne Profesye heeft gemist in hem / dat hy onfeilbaar in drie jaren sterven soude: pag. 186. also hy 40. jaren na dien tijd noch heeft geleefd / als blijkt uit het getuigenis van de Synode pag. 215. in 't jaar 1651. noch by zijn le-
ben opgesteld.

Hy heeft ontwijfelijk gespott / wanneer hy selde pag. 187. dat hy op hen niet soude winnen; om dies wille, dat sy den naam des Heeren te seer aanriepen.

En dat hy na den 25. November niet meer en heeft gesproken: 't kan zyn dat hy 't al moede was / of de gelegentheid niet meer en hadde om de konst in 't werk te stellen.

§. 9. Maar nu verhaalt ons dese Predikant de stomme spokerpen van denselven Geest: 't vervoeren van een stuk lynwaad, menigmaal; den kandelelaar de dienstmaagd uit de hand te rukken; de rokken haar te nemen / en daar mede poffen uit te reghen: onlosbare knopen eerst gemaakt / en dan ontknoopt pag. 188. 't verbergen van de leerfen, en het tjamknopen van radyfen; pag. 189. zijn diergelyke kunstjes als de gene daar Klaas Klaassen sijne Duibelerpe mede begon / als in het IX. hoofdstuk is te sien geweest.

't Schijnt iets te wesen 't gene pag. 189. word verhaald / van 't bedde, eerst door de dienstmaagd opgemaakt, en wederom in enen ogenblik ontmaakt; in tegenwoordigheid van desen schryver self en sijnen byland. Doch in dat ogenblik, terwijl sy nochtans wat gingen wandelen, heeft lichtelik de dienstmaagd self het bedde handig kommen afwerpen / veel rasscher dan sy 't hadde opgemaakt. Want hy en seit niet / dat sy middelerwyle uit de kamer was gegaan. Indien ja: so kan wel een boeve (self met medelweten van de meid) sich onder de bedstede / of achter 't ledekant verbergen hebben.

§. 10. Dit laatste komt my te waar schijneliker booz / wanneer ik volgens pag. 190. van den stalknecht lese: die sich misschien met dese dienstmaagd wel verstond: en konde een van beiden den sandloper wel ter aarden werpen sonder dien te byziken; als ook de boeken; of ook nabootsen of te wege byzengen het geluid van een muskett. De schryver moest ons wel verzekerd hebben / dat noch d' een noch d' ander daar ontrent geweest was / die hem dese potfen spelen konde. Maar hy bewijst sich kennelik in desen so gelovig als een seker Predikant / noch leevende / en ook by ons van name sonderling bekend. Het heeft my een verstandig bozger deser stad verhaald / hoe hy denselven onbekend in een geselschap bindende: wanneer men quam op 't stuk van mijn gevoelen; deselve tegen 't selve inbraght een bewijs / dat na sijn oordeel ontweerleggelyk scheen. Want dit waren by en by sijne woorden. Men wil seggen datter geene toverye soude zyn; waar van wy

evenwel een verschen leevendig exempel hebben binnen onse stad. Want een van mijne Collegen vond sijne boeken op sijne studeerkamer met de planken 't onderste boven gekeerd. Maar sulke spokerij pleegt ons het brotovolk al ten minsten eens in 't jaar.

Het gene verder dese van meer diergelijke dingen op het self de blad vermeld / heeft niet van node dat ik daar iets meer van segge. Of 't moeste zijn die wondere behendigheid van dese dienstmaagd; die haar eene muil knaphandig achter haar hoofd-peuluwe verbergde; op dat de Duivel / die doe met de schoenen rammelde / haar die niet nemen soude. Neben eens / oft hy daar toe geen raad en wist / so wel als om 't geheele bedde neer te werpen / in eenen ogenblik. Hier uit besluit ik dan te nader / dat dese Geest / en dese geestige Bezessande goede kennis tamen hadden.

§. 11. Dat Duivels klokkespel. so hy gewoest dat het geweest zy / luid in 't eerst wat wonderlijk. Te weten dat twee kleine klokkes die hy in huis hadde / wierden midden uit zijn yserwek wech genomen; daarna gehoord op vele plaatsen daarmen die niet sagh. Maar by aldien deselve waren blijven hangende op hunne plaats / en ebenwel op so veel andere gehoord; dat soude groter wonder zijn geweest. Wat was er voor geselschap op den wegh / als sy ter kerke gingen / en die klokkes hoorden luiden / so hy schrijft? op dat wy weten mogen of iemand dan deselve dese klokkes heimelk by sich verbergen hadde. Of wat voor huizen of beslotene plaatsen daar sich d' een of ander boebe onbekend verhiel / en dit geluid of van deselfde of gelijke klokkes den voorby gaanden horen liete?

Of meester Lothar de silver smid ook van dese kunst was / die den verloren ring als uit de solder konde doen ballen; of dat hy mede so gelovig was als Perreaud de Predikant; altoos het hacchelijc verliesen van een ding / en 't weder vinden als men 't niet en soekt / waaras hy pag. 192. het een en 't ander meld / is so gemeen / dat my self sulke tobery noch dagelijc gebeurt.

Hy meld pag. 193. ic van gehoorzen / en ic anders van gesien en spook; dat niet met al om 't lijf heeft / hem slechts van anderen verhaald is / en lichtelijc is op te lossen uit mijne eigene onderbindinge hier voor verhaald. V. S. 8. en 2.

§. 12. Het quam op 't laast tot daden. pag. 193. 194. Want dese Duivel / gelijk anderen / sich alder boost betonende wanneer hy scheide moest / also hy 't niet veel langer gaande houden konde: (siet die gemeene bygelobigheid hing desen schryver mede aan) wierp sonder ophouden steenen; twaalf dagen lang, van den morgen tot den avond, met grote menigte, in alle plaatsen van het huis: en daar warden onder / die meer dan twee of drie pond wogen. Hy schijnt te seggen / dat hy dit self gesien en gehoord heeft; maar sal my naatlijc doen geloben / dat hy tien of twaalf dagen achter een geburlijk in huis geweest is; ende moght ook op sulc een gering getal / en over sulken groten sake wel wat netter aangetekend hebben / of het 10. of 12. dagen zijn geweest. Het is ook van die sterke Duivels geen geweest / die

die Oudhoofs toren also licht verzetten konnen / als ik mijne hand verlegge; indien de grootste stenen zijn geweest van twee of drie pond swaar. Die had hy mogelijk ook wel gemakkelijk geteld / misschien / so veel niet als de dagen dat het heeft geduurd. Hier t' Amsterdam is my bekend een koopman / die in sijne eerste kindersheid sulken duivel heeft ontdekt; die op deselfs de wijze enen tijd lang spoochte door het huis: so seer / dat ook een predikant gehaald wierd / uit verlegentheid. Die sagh ook menigte van steenen werpen; als van boven komende / en sonder iemand die het dede te verneemen. Hy twyfelde nochtans / of geen bedroggh daar onder schuilde: tot dat het uitquam door het kind; dat tegen over sat / daar de oude lieden achterwaarts na toegekeerd / niet sien en konden / en sich de geest niet hoorde voor het kind. 't Welk siende 't spook / seide / dat doet Marritje. Doch sonder dat de meid het hoorde die aanstonds haar om een boodschap uitgesonden; en 't kind in haar afwesen onderbzaagd, verklaarde / dat sy dese steenen uit den naafsak hadde sien halen; en opwaarts na de solder werpē. Sy weder om gekomen / word onderbzaagd / en ondersocht; en so bevonden / dat sy dese steentjes hy sich hadde. Waarop gekomen tot bekentenisse / dat sy het was die al die spokery had aangeregt: so was 't daarmede ook gedaan. Dit is my van de huisgenoten self also verhaald.

S. 13. Het einde der historie sal my terstond van noch een ander spook / hier t' Amsterdam bekend / doen spreken: niet tegenstaande dat dit schijnt notariaal te zijn / bevestigd door de eigene ondervindinge van den heer Tornus, koninghken Notaris en Procureur ter selfs de stede van Mafcon. Te weten / dat de Duivel konde fleniten so als hy. Maar 't ergste was / dat van den laatsten steen / gelegd aan dit gebouw van Spokery; 't welk ik van woord tot woord verhalen sal so als hy 't schrijft. De Duivel (self hy) wierp enen steen voor sijne voeten, sonder hem te quetsen. Dat was bescheiden. Deselven nam de voorgemelde heer Tornus, tekende hem met een houtkool van den heerd genomen, en wierp hem in het achterste van 't huis, 't welk aan de muren van de stad gelegen is, (aan welken mogelijk / als oud en verballen / vele losse steenen lagen) dicht aan de riviere de Saone. Wat helpt er dit toe / dan dat de vloed den muur afspoelende / te meer steenen los maakte? Dewelke seer licht was om te kennen door 't gefeide merkteken: en ook licht om wederom te werpen / so wel als eerst / door enen achter den muur sich verschullende: gelijk de dienstmaagd / als voorsz. Of hy konde enen anderen gelykerwijs tekenen, want die vermomde Geest op alles afgeregt / kan also wel van hout kool zijn voorsz. als Cornus was. Maar die nam desen steen in sijne hand, (een skout bestaan!) en seide dat hy seer heet was. Seide hy dat? Weproof den 't van d' anderen ook niet? of was er niemant so hartig / dat hy den steen aanraken d'ers de? Misschien beducht om 't gene de heer Cornus daar van seide, dat hy geloofde, dat hy hem uit de Helle gehaald hadde. Maar was hy dan van sijne papen onderwesen / dat in de Hell is een lichamelijk vuur / dat geesten bzaad? (als so hy pberig Roomsch Katolijk was pag. 167.) of heeft hem een gerefor-

meerd Predikant / in wiens huis en gezicht dit gebeurd is / ook niet beter onderrecht? Of/laat er in de Heile sulik buur zyn; was op den 22. Decem-ber in geheel Mascon geen buur / om enen steen daar mede heet te maken & misseken genoeg om self der kinderen of kranken voeten te verwarmen. Is dit niet een eendig pzaat van enen Predikant?

S. 14. Hier heeft vooz weinig jaren noch ene andere dienstmaagd op den Haarlemmer dyk gewoond / by oude luiden / die winkel neering deden. Oeg nachts / na dat sy beiden en de meid te bed gegaan/en sy ook self som-tyds al ene wyl geslapen hadden: verschern een spook vooz 't bed / ging wandelende door de kamer / geheel in 't witt / gelijk een geest; en rukte de gordynen open / en de deken van het bed: sloeg somtyds ook de glazen in / die in de scheidmuur tusschen 't boozhuis en de kamer waren. De stee-nen of de Porcelenie schotels wierden in den gang eens teffens van de wand en op de vloer gesmeten en gebroken; het rak gebleven zynde als het was/ en de latten / daar de schotels vooz aan steunen / hecht en vast. Verscheiden mannen van de buurt en van de vrienden / aan den heerd sittende; so sagen sy de steenen ballen uit de schoorsteen: en veel an-dere diergelijke dingen meer. Een pferre hout die de slagbvensters sluit / vooz aan de straat / geraakte weggh; gelijk ook d' andere die in de plaats gemaakt was: en gebonden in de woonkelder onder 't huis. Het meisje (want sy weinig meer dan 17. jaren was) quam dikmaals lopen van de solder / daar se sloop / met veel verbaasdhed klagende / dat sy 't er langer niet kon harden / so seer als het daar boven spookte / en dat een daar langsging wandelen in 't witt. De onderbuuren uit de kelder quamen boven kij-ven / ende wilden uit het huis: also sy mede deel aan 't Spook hadden / door de hout van 't venster tweemaal in der selver woning neergeballen / en ook warm. Doch siet / hoe alles eindelik ontdekt wierd; so als ik 't hebbe uit den mond des overbuurmans dies tijds / die al het voorszeyven self heeft bygewoond / en ook d' ontdekker is geweest.

S. 15. Hy sagh op enen avond uit sijn stoep by donker / dat het meisje nederhukte vooz een venster van de kelder / daar een ruit was uit het glas; en hoorde op dat ogenblik ook ietweeg nederballen. Daarop de luiden uit de kelder komende daar boven kyven/als geseid; en daar in seggende / dat de voorszeyde hout so eben by hen ende nevens 't selve glas was neergeballen: so ging hy over / stillen dat gekijf; mitz hen verskerende / dat hy 't spook had uitgebonde. Daarna de dienstmaagd stillekens by sich doende komen / so overtuigde hy haar duidelik / (hoewel in 't eerst ontkennende) en dede haar bekennen / dat sy self al dat gespook had aangeroeght. Doozz dede hy 't haar ook bejden vooz haar volk en d' andere getuigen: en dat al-dus. Sy was de geest / die in haar hemd bloots voets van boven komen-de / sich vertoonde in de kamer; de glazen insloeg / de steenen / staande om den hoek der deure / over 't volk heen in de schoorsteen sineet; en sulz gedaen aansonds na boven toe ontsloep. Het rak / aan 't een eind gebatt / had sy gemeend met eenen hozt so af te scheuren: maar so het an-der

der einde al te vast was hechtende : so waren wel / terwoyle sy't boozste einde niet kragt af haalde / de schotelen achter de latten / aan de blote muur afgeschoten : maar het rask self weder toegeslagen als te boren. 't pferer bout hadde sy van 's morgens datse 't huis ontfloot / in haren sak gedragen ; en so was 't eigen bloed van dese meid het helsche vuur geweest / daar 't pferer warm van was. Geen andere oorzaak / dan de dertele nieuwsgierigheid had haar tot die baldadigheid betwogē / so se stide : 't welk ook / door goedertierentheid der oude luidē / niet so swaar beklaagd wierd noch gestraft van het Ge-
recht als sy verdiende.

§. 16. Laat ons nu verder horen / of sich dese Duivel van Mascon niet op gelijke wyse self ontdekt. Des anderen daags (na dien 22. Decem-
ber) wierd ene grote Slang gevonden, die uit ons huis quam, en, seit hy, gevangē aan de deur door de spykermakers, onse nageburen, met hunne lange tan-
gen, en op sulken wyse door de stad gedragen : roepende, *Siet hier den Dui-
vel die uit het huis van den Predikant gegaan is.* Daarna gavense dese slange aan enen Apteker : en men bevond, dat het ene waarachtige en natuurlijke slange was ; ene sake selden om sien in dese landen. Nochtans dan wel
gehoord. Nu / 't was ene waarachtige en natuurlijke slange : so was het dan de Duivel niet. Wat dan ? Wil hy daarmede seggen / dat de Duivel al-
les door de Slang gedaan heeft ? hoe komt dan / dat ene waarachtige en natuurlijke Slang in die 14. werken niet eens in dat huis vernomen is ? Word daar selden ene slange gesien / sy word nochtans wel ooit gesien : dat selden gebeurt / dat gebeurt nochtans. Maar hoe was dese Slang nu de Duivel die gespoekt hadde ? Had hy dan al dat werk dien ganschen tyd door middel van dat beest gedaan ? Was 't de slang diese hoorden ? was 't de slang diese sagen ? so menigmaal / en op so menigerleze wyse ? Hoewel was dit bedacht / dat ene slange / lang verborzen / en nu booz den dagh quam / als de spookbestellers geenē raad meer sagen / of misschien ook moede wierden / dit spel langer gaande te houden ? Dies wierden ook de klokkens wederom gehangen / ter plaatse daarse wechgenomen waren. Maar wie de rechte slange was / daar al dit quaad van quam / sal ons de schryver self ontdekken.

§. 17. Hem self / aanmerkende 't omstandigheid van tyd, plaats en persoon, waarmede hy doemaals te doen hadde ; dunkt, dat er vele oorsaken zyn die daar in tsamen komen. pag. 198. Ten eersten wierd in dien tyd het van Spokery en Cobery gesproken daar outrent : en dies te sichter wierd het dan geloofd ; het gene in des Predikants huis wierd vernomen ; en booz Cobery gehouden, 't gene enigzins daarna geleek. De toberstukken die hy dan verhaalt zyn so belaechelyk en ongerijnd / dat hy hem self daarmede alle geloofwaardigheid beneemt / belangende het gene hy van hem self verhaalde : ten minsten / dat hy booz een diep boozoordeel en on-
metelike bygelobigheid / sich verbeeld heeft veel te horen en te sien / dat niet en was / of booz wat anders aan te sien dan 't was. Ik late mijnen Leser self die grallen nasien / van gebleeschte Duivels / die gemeenschap met

met de vrouwen / of als vrouwen met de mannen hadden ; en de dode kren-
gen van den nuishoop of de galge tot een leevendig misbruik van vleesche-
liken wellust deden dienen : so als hy pag. 199/200/201. sich niet ontfiet
hoor waarheid op te geven. So mede van verschiedene andere groffen / en die
hy maar van horen seggen heeft. pag. 202/203. Hoe slecht besluit de man
uit dese staatsjes / pag. 203. dat de Duivel dies tyds in sijn huis gelyk geke-
tend was ?

§. 18. Ik stemme hem onder tusschen geerne toe / het gene hy als twee-
de oorzaak van 't gespook vermeld : dat hem sijn pver boor den opbouw einer
niewe kerk , dat spook van toege der Masconische Geestelijkheid wel magh
beraden hebben. pag. 203/204. Want dit zyn maar gewone kunstjes van
dat volk. Maar boden al so heeft hy reden om Bressande sijne dienstmaagd/
als de derde en voornaamste oorzaak van dit spel verdacht te houden / als de
voornaamste meesteresse van dat spel. pag. 205/206. Niet dat se daarom met
den Duivel omging ; maar wel des Duivels naam misbruykte / na 't ge-
meen gevoelen en gerucht / om haar bedroggh op hem te schuiben. Syn
vierde reden pag. 206. is een niet bewijs van bygelovigheid ; minst passen-
de boor enen predikant van onse Kerk : te weten / dat in 't huis 't welk hy
bewoonde onlangs ene moord begaan was ; als of sich sulke geesten in al-
sulke huizen sonderling vertoonden. De vijfde en laaste reden die hy pag.
207/208. aan den dagh byengt / heeft veel beter schyn. De vrouw die 't
huis te voren bewoond hadde / om sijnen 't wille daar uit moettende verhu-
sen : had sich ontballen laten / dat sy sich aan hem wreken soude. En op den
selfden dagh wanneer het vormis van bedreyginge / op sijne klaghte / tegens
haar by den Gerechte uitgesproken was / te weten op den 22. December/
berliet hem 't Spook. Siet daar nu dit vergramde wijf / de boosaardige
meid / met de Paapsche geestelijkheid ; elk in 't besonder / en voornamelijk
die drie te samen / zyn volle maghtig (insonderheid indien de knecht van 't
huis daar by komt) om alsulke spokerspen te vertoekken.

§. 19. Dus veel dan van dien so vermaarden Duivel van Mascon ;
aan welken die van Cedworth lichtelik te kennen is / wanneer men hem
eerst by hemselven wel besiet / en dan met dien voorgaanden vergelijkt.
Dit is d' historie. „ Een edelman tot Cedworth in het graaffschap Wilt /
„ genaamd Johannes Monpesson / had in 't midden van Meert 1661.
„ enen trommelslager / die de buurt met trommelen ontfelde / sonder blyk
„ van last ; daarin belet gedaan. De Burgermeester sond een maand
„ daarna de trommel aan het huis van Monpesson / daar die ook bleef.
„ Daar op volgt in sijn afzijn aansionds / en vervolgt by sijne wederkom-
„ ste / 's nachts een geloop aan de deur / en 't geluid des trommelslaghs/
„ aan de zyden van het huis / met hout beschoten / en daar boven in de
„ Lucht. Een maand later quam 't geluid in huis / ter plaats daer de
„ trommel lagh / twee maanden lang ; doch met verposingh van twee /
„ drie nachten / tegens vijf. De vrouw van 't huis quam in de kraam /
„ en 't was drie weken stil. Daarna veel heftiger opstuitende begon de kin-

„ kinders op het bedde te ontruffen / de bedstede doende dreunen / en daar
 „ onder schrapende gelijk een hond. De kinderen/verplaatst op ene ka-
 „ mer die tot daar toe vyz geweest was/leden't self de. Twee planken in die
 „ kamer sich bewegende / saghmen den knecht wel twintig maal toeschui-
 „ ven/en van hem wederom te rugge : en dit by dage ten aanschouwen van
 „ veel volk. Doe volgde een swavelachtige wulle stank. De Predikant
 „ quam bidden onder groot geraas van 't spook. Na dat gebed saghmen
 „ de stoelen sonder iemants raken langs de kamer gaan / den kinderen de
 „ schoenen over 't hoofd gesmeten : en ene bedstok na den Predikant ge-
 „ woopen / die so sacht aangquam als een bosje wolle. De Vader braght
 „ de kleinste kinderen in een buwen huis / daar sy vyz waren ; dan hield het
 „ oudste by sich in de kamer daar doe 't trommelen aanging / en drie we-
 „ ken aanhield. De onsenlike tamboer sloegh alle slagen diemen eische.
 „ De kleinen/ door gebrek van plaats in 't ander huis/ weerom gehaald ;
 „ zijn 's nachts by 't haic en kleederen getrokken / sonder meer. Een
 „ hond en liet sich horen onder 't groot geraas van desen Geest. Het dienst-
 „ volk wierd somtijds wel met de bedden opgelicht / en somtijds een ge-
 „ wight gelegd op hunne voeten.

„ Daarna begonder geld te klinken / waar op het graf geraas een
 „ einde nam / en 1. Spook verscheiden potsen maakte. De knecht een
 „ deugdzaam jongeling wierd 's nachts gequeld / met hem het dek van 't
 „ lijf te halen. Mits dat een knecht van den heer Bennet / in wiens werk
 „ de tamboer geweest was/ sich aidaar vertoond hadde/leed die van Mon-
 „ peffon meer ongemax. Daar wierd in 't einde van 't jaar 1662. somtijds
 „ licht en veel geraas van volk vernomen / so het dienstvolk seide ; maar
 „ diergelijk heeft Mompeffon maar eens gehoord. In 't kloppen seide se-
 „ ker heer ; indien u de tamboer te werk stelt, geeft drie kloppen. Het
 „ gaf drie kloppen : daarna eens sonder antwoord blyvende ; gaf/deg ver-
 „ socht / vijf kloppen / sonder meer. Het trommelde daar wederom op
 „ aan / ter zijden van het huis : het speelde / naast de plaats daar vyzende
 „ jonkers lagen slapen. De hoef sints stiep by Jan den knecht : en eben-
 „ wel so hoorbemen een peerd bestaan. De man van 't huis vzoeg in de
 „ weer / om eens van huis te gaan / hoort een geraas / en roept *a witsch*,
 „ *a witsch*, dat is / een toveraar, een toveraar : maar met een pistool in de
 „ hand / waar op het al verdween. 't Sing naderhands van 't een na 't
 „ ander bed / en lichte eene sijner dochters op : maar het ontweek de steken
 „ van den degen telkenmaal. Een stok om het te slaan / wierd wechge-
 „ rukt : en volk gekomen zijnde op de kamer / wierd die verbuld met bui-
 „ len stank ; en daar by grote hitte / schoon het winter was / en koud.
 „ Het gaf de kamer dus sulck een geluid / als of het ene keten sleepte / twee
 „ of drie nachten achter een.

„ Nu volgt wat wonders en wat vyzends. De Bybel van de vrow ward
 „ in de asch gebonden / met de bladeren om laag : dewelke opgenomen
 „ van den man / so sagh hy / datse open lagh ter plaatse Mark. 3. alwaar

„ gesproken word van 't nederballen der onreine geesten voor den Salig-
 „ maker / en sijne maght gegeven aan de twaalf / om Duibelen uit te
 „ werpen / en van de lastering der Schryfgeleerden / dat hy het dede door
 „ Beelzebub. Des avonds affche op de vloer gestrooid / so bondmen 's
 „ morgens tekenen daar in van onverstaaenbare letters / en van eene
 „ grote kilaaw.

§. 19. Dus verre is d'inhoud van 't verhaal van Glanbil / uit bericht
 van Monpesson. Nu sal hy seggen wat hy self bevonden heeft. „ Op 't
 „ breed gerucht sich derwaerts hebbende begeven / vernam hy op den eer-
 „ sten avond sulck geschraap als voren / achter 't hoofd der kinderen op 't
 „ bedde: die echter daar niet af verschijkten / door gewoonte. Hy schraap-
 „ te vop / seiven / en tienmaal; en 't spook dede hem dat telkens na. Hy
 „ en sijn vriend met hem aldaar gekomen / doorsochten alles op het naaw-
 „ ste / maar sy vonden niets. Waar uit hy doe (dit zijn sijne eigene woord-
 „ den) in waarheid overreed was, dat het geluid door enen geest of Duivel
 „ was gemaakt. Hy voelde onder 't midden van het bedde / dat het tegen
 „ de hand opquam / en maakte een geswoeg gelijk een hond: so kragtig
 „ dat het self de kamer dede schuddē: nochtans vernam hy hond noch katt.
 „ Mitsdien so meinde hy een muig of ratt in enen sak te sijn / als sich betwe-
 „ gende / maar vonden niet met allen in. De sak hing aan ene andere bed-
 „ stede / daar niemant ontrent was. Hy en sijn vriend des morgens vroeg
 „ van 't bedde geklopt / verstonden van den heer des huises / dat daar nie-
 „ mant van de sijnen was ontrent geweest: maar seide Monpesson / dat
 „ dikmaal 't spook ter middernacht vertrekkende des morgens vroeg plag
 „ wederom te komen.

„ Het peerd van Glanbill wierd op enen nacht onfacht gehandeld / en
 „ sweette seer benaawd / schoon wel gehavend en geboed. Daarna met
 „ een half uurtje rydens lam geworden / was in twee of drie dagen dood.

§. 20. Hy seit ons noch van enige besonderheden / door Monpesson aan
 hem verhaald. „ Op enen morgen quam er licht in der kinderen kamer /
 „ en wierd ten minsten 100. maal geroepen / een toveres, een toveres. Hy
 „ dage sagh hy in de schoorsteen sich een hout bewegen: schoot er een pistool
 „ in los: waar op enige druppelen bloeds gebonden wierden op den heerd /
 „ en op de trappen. Twee of drie nachten na dien tyd verbolgde 't spook een
 „ kind dat eerst gespeend was: nam de keers daar by staande telkens wech /
 „ op in de schoorsteen / en wierpse onder 't bed: sprong op het kind (in wat
 „ gedaante / dat en seit hy niet) so dat men 't met de anderen verplaatfen
 „ moeste.

„ De naaste nacht daar aan quam iets de trappen op / dat voor den
 „ knecht in sijne kamer aan 't voet einde van sijn bed verscheen. De netze
 „ gedaante en proportie konde hy niet wel bemerken; maar hy segt, dat hy
 „ een groot lichaam sagh, met twee rode, en als brandende ogen, die enen
 „ rydlang stijf op hem geslagen waren, en eindelijk verdweenen.

„ Het maawde eens gelijk een katt / en nam de kinderdekens op van 't
 „ bed.

„ bedde / dan van 't eene dan van 't andere / die ses mannen niet en konden
 „ tegenhouden. Het stiet der kinderen beenen aan het voetschutt / goot de
 „ waterpotten uit in 't bed / en strooiden er asch op : alles in 't byzyn van
 „ vzeemde menschen / die der naaw op pasten.

„ In 't bedde van Mompesson wierd een lang scherp yser / en in dat van
 „ sijne moeder een bloot mes ober einde gesteld ; de schotel's menigmaal ver-
 „ buid met affche / en alles overhoop geworpen / makende den ganschē
 „ dagh een groot geraas.

„ Scheren Edelman / in 't huys slapende / wierd sijn geld swart in sijn
 „ ne beurs.

„ Het peerd van Mompesson wierd 's morgens liggende gebonden / met
 „ een der achterste beenen so vast gestoten in den mond / dat het aan vele
 „ mannen werk gaf het met enen handboom los te maken.

„ Dit schreef hy noch aan Glandvil : dat naderhand sijn huys verscheide
 „ nachten lang met 7. of 8. personen besett was / in menschen gedaants ;
 „ dewelke , so ras als een musket wierd afgeschoten , sich al te samen wech
 „ pakten op enen boom. Nu is het spook ten einde / maar de historie noch
 „ niet.

§. 21. De sekerheid nu der geschiedenis betwijft hy dooz de rechtsplegginge
 te Sarum : alwaar die is belworen van den Predikant der plaatse , en ver-
 scheiden andere van de verstandigste en bestgegoedigde inwoonders , die oog
 en oorgetuigen geweest hadden. Doch wy en hebben die be-cedigde ver-
 klaringen self niet gesien / noch ook den Predikant / noch d'andere getuigen
 ooit gekend / wat geloof weerdigheid hen toe te schryven zy : ook uit de
 rechten niet geleerd / dat meer of min begoed te zyn / de menschen meer of
 minder geloofweerdig maakt. Glandvil spreekt veel tot lof van Mompes-
 son / als enen edelman diennien geloben magh : maar die en heeft het tier-
 de deel self niet gesien. Hy die 't beschrijft / te weten Glandvil / heeft self wel
 een goed deel bygewoond : maar was een man / die sich seer licht in saken
 van dien aart bedyegen liet / ten uitersten genegen om die te geloben ; so
 als uit sijne redeneeringen booz henen ondersocht III. b. II. §. 2 / 15. en III.
 §. 7-13. en volgende exempelē hierna in 't XXIX. hoofdstuk noch te mel-
 den / klaarlik blijkt. En 't heeft my een voornaam geleerd man / die hem
 seer wel heeft gekend / van desen Sommer in mijn huys verskerd / dat die
 man en Henrik Morus beide wonder bygelobig waren ; hoewel beide (in 't
 besonder Morus) welgeleerde mannen. Dat hy hun verstand misbruik-
 ten / om verdicte praatjes op 't waar schijnlijkt booz te staan : en dat
 Glandvil dingen heeft te bock gebzacht / die verbonden waren valsch te zyn /
 en by 't gemeen daar booz gehouden oer hy schreef. Ook seide my die Heer /
 dat om den Geest van Cedworth by verstandigen gelacchen word / en nie-
 mant booz verstandig aangesien die dat verhaal geloofst.

§. 22. Men overwege slechts op sulke wijze als dat van Mascon / dien
 ganschē kraam : wat doet sich daar in op / dat niet dooz 't volk in huys
 en daar ontrent kan zyn gepraetiseerd geweest ; daar so veel dienst volk
 was ;

was; indien maar een jong meisje (gelijk hier op den Dijk / als flus verhaald is) alleen so veel heeft kunnen doen. Indien gy vraagt / wat dien daar toe betwogen soude hebben? Ik soude om 't antwoord mogelijk niet seer verlegen staan / so ikse liende / en de verdere omstandigheden wist / die tot volkomene kennisse 'ber sake nodig zijn. Maar wat betwoog die twee Dienstvaagden flus gemeld? De moedwil en de dertelheid / te samenstemmende om een bedroggh aan een te naapen / sonder d' allerminste oorzak van misnoeginge / of opsett tot wreake / die de schryber meent dat dien tamboer daar toe betwogen hadde.

§ 23. Want na sijn oordeel is het blyskelyk dat het een Duivels werk geweest is / om dat dien tamboer bewesen is / geseid te hebbe / ik heb hem (dat is Dompeffon) geplaagd: (of diergelijke woorde) en nooit sal hy ruste hebben, voor dat hy my satistactie sal gegeven hebben, wegens het wechneemen van mijn trommel. Hoozt nu 't gevolg. Doe wierd die gast veroordeeld, om na d' eilanden vervoerd te worden; en ook vervolgens wech gefonden. Maar ik en weet niet hoe (men segt, het was door stormen te verwekken, en 't bootsvolk te verschrikken) hy maakte dat hy wederom te rugge quam. En 't is opmerkelijk, dat het huis al den tyd dat hy was afgesloten, gerust was; maar so ras en quam hy niet in vryheid, of d' ontruftinge quam weder met het spook. So weinig woorden kan de man niet schryben sonder blysk van sijne bygelobigheid. Men segt, het was door stormen te verwekken. Glanbil / een filosoof / een kristen / en een schryftgeleerde / geloofst dan dat de Duivel stormen kan verwekken; en 't is hem ook genoegh / dat men dat segt. Die lichtgelobigheid en bygelobigheid van sulken man maakt my sijn gansch verhaal verdacht. Maar is 't gelooflyk / dat die trommelslager so in ernst gesproken heeft? Kon hy so veel dingen door de kragt des Duivels doen / dat al't gespook in 't huis van Dompeffon door hem is uitgewerkt; en kon hy storm op zee verwekken: die niet so veel en konde / dat hy sonder oogluikinge des onder schoutz uit de gebanken ontquam? Was dan de Duivel ook so licht te sluten / dat die geen spookery in 't huis verwekken konde / wanneer sijn meester de tamboer in boepens sat? En konde die hem ook niet aan de Trommel helpen / die sonder trommelen dobbe dobbe dok kon spelen in de Lucht? Siet hoe dit hangt noch kleeft.

§. 24. Bemerkt ook wat dit booz een geest of Duivel zy geweest / die door pistool / musket / of stak of degen te verdryven was. Die ook (gelijk de schryber achterna noch seit) booz 's Konings dienaars / als die 't huis besochten / en so lang als sy daar waren / sich verpakte. Het is te sien uit so veel als ik li b. XXI. s. 2. uit Schott den Jesuwijt vermeld hebbe / dat self de Roomsehgefinden hier in wyser zijn dan dese Protestantsehe leersars / Alderus / Glanbil / Koelman sich betonen. Het hebben ook de genen die dit lasen als het Koelman uitgaf / sich al lacchende verwonderd / hoe die Duivel so beschreiden was / dat hy de kraambroxt niet ontruften wilde / en echter so quaad kinds was / dat hy die onnossele schapen so veel quelde. Als 't al geseid is / die vertellinge van Cedworth is een groil /

ontweerdig om te lefen / of daar af te fpreken / sulx ik ook niet soude onder-
nemen hebben / fo 't niet en waer / om te tonen dat het anders niet en is.
En wat behoestmen meer bewijs / om dien tamboer hoog meester van dat
spel te achten / dat d' eigene bekentnisse van den schypper dat daar geen
spook was in so langen tyd als de tamboer gebangen was ?

§. 25. Ik geve op den hoop noch toe den Brief van Morus aan den self den
Glanvil / waar uit ik slechts dat gene daar 't op aan komt hier ver-
halen sal. In't jaar 1632. seker man by Chester / genaamd Graham /
„ 's nachts op sijne vulmeulen zijnde / sagh een vromensch met het hare
„ neerhangende / geheel bloedigh / met vijf grote woorden in haar hoofd.
„ Hy seer ver schykt / begon sich self te seggen / en haar te vraghen / wat er
„ was. Waar op sy seide : ik ben de geest van sulken vrouw , die by Walker
„ (enen rijk landman daar outrent) heb gewoond en van hem beswangerd
„ zijnde , so beloofde hy my te senden r' eener plaats , daar ik wel op gepast
„ soude worden ; tot dat ik in de kraam , en wederom gefond soude zijn ;
„ en dan soud ik weder komen , sijn huis op te houden. Navolgens wierd ik
„ op eenen avond laat wech gefonden , met enen Marcus Schrap , die my
„ op een moeras (sekerre plaats noemende die de meulenaar kende) met
„ enen pikhamer sloegh , (sodanig als waarmede sy de smidskool uitgra-
„ ven) ende my dese vyf wonden gaf. Daarna wierp hy mijn lichaam in
„ enen koolput daar naby , den pikhamer bergende onder enen hoop zands.
„ Ende also sijne schoenen en kouffen bebloed waren , so wachtede hy die te
„ wasschen ; maar siende dat het bloed niet konde uirgewasschen worden , so
„ verbergde hyse daar. Verder seide hem de geest / dat hy de gene zijn moest /
„ die het openbaarde / of anders eer geest ruste hebben soude. So ging
„ het ook ; 't Spook liet hem nimmer ende nergens ongequeld. Dies open-
„ baarde hy dit aan 't Gereght / waarop die beiden / Walker ende Schrap
„ (ver self) nooit kond ik hooren , dat sy 't feit beleden hebben. Maar als
„ deselve Walker hoog de vier schaar stond / so sagh een der gewoens van de
„ dertig / (waarom d' anderen ook niet also hem eben veel daar aan ge-
„ gen was ?) de gelijkenis van een klein kind op sijne schouder staan : bewijs
„ dat hy de vader van het kind was / en de dader van de moord.

§. 26. Hier ober moet ik seggen / siet hier nu dyle papiste leeraars in
de protestantsche Kerk / Noelman / Morus / Glanvil / die als sulken
Spook geloven / dat volslagen paapsch en joodsch en heidensch is ; en
daarom / als van self genoegsaam openbaar / geen verder ondersoch behoest.
Siet daar benebens sulke Begheters / die op het seggen van dien eenen man /
en op sulke leugenachtigh seggen / twee mannen hebben doen sterben /
sonder datse self het feit beleden hebben. Sulx is gebruikelijk in Engel-
land / wanneer op de getuigen niet te seggen valt. Maar wie is so be-
roofd van een gezond verstand / dat hy niet sien kan / hoe die eenre jorij of
gesworen / met dien Graham / welke seide dat hem sulx een spook verscheenen
was / uit heinneliken haat dit tegen Walker wel getuigen konden , en met

een verdichten? Of Graham heeft het felt geweten/ en om veilliger te openbaren/ die verschynninge daar by versierd. Of ook een ander die het twist/ en self niet derde seggen/ heeft desen man door dit gemaakte spook daar toe gebzagt.

XXII. HOOFDSTUK.

Het Hexenspook, also genaamd, tot Annenberg, en noch een ander by Losanne, komen op het selfde uit.

§. 1. **N**A dat die twee beroemde Geesten/ van Cedwoyth en Mascon besien: so sal 't noch om een paar te doen zijn/ dat van verscher geheugnisse is/ en welker eerste ook wydlopig en omstandig is gedrukt. Ik heb er in het V. hoofdstuk s. 5/7. af gesproke van ter zijden: om hier in dese plaats het gantsche stuk uitvoerlik te verhandelen. Niet om 't belang der saken/ dat niet groter is dan der voozgaande: maar aangesien dat dese schryber daar so groten werk af maakt. Want hy niet blotelik vertelt het gene in sijn huis geschied is: maar maakt daar ober ook seer veel bedenkingen/ so als de tytel aantwyft; tot lof der goddelike wonderlike goedheid, tot nadenken voor verstandige kristenen, tot leere van godlalige herten, tot troost van aangevochtene personen. De schryber is hier ook een predikant/ en eigenaar van 't huis/ daar dit gebeurd is/ en twee maanden heeft geduurd: ter self de stede daar de schryber woonde/ aan ene weduwe eens predikants/ die sijne schoonsuster was; van hem op 't allernaast in acht genomen/ meer dan die twee tot Cedwoyth en Mascon. 't Is effen maar twee jaren dat het is geschied/ en dies tijds herwaarts ook uit Dzesden al geschreven/ en in de leidsche Courant bekend gemaakt. Ik sal den kortsten inhoud stellen van 't verhaal/ daarna sijne bedenkingen kortelik opneemen/ en eindelijk de myne te seggen.

§. 2. Tot Annenberg/ in Meissen op de grensen van Bohemen/ had Elias Zobel predikant aldaar een huis gekocht/ dat van 't begin af altijd van godvrychtige personen was bewoond geweest. Syner huysvrouwen suster/ weduwe van Frederik Ketner predikant tot Leipsich/ aan wie hy 't verhuurde trok daar in te wonen/ met twee kinderen en een dienstmaagd/ en noch een paar volz in 't achterhuis/ in Julius 1690. Jaar en dagh dus gewoond hebbende/ met rust en vrede/ trok dese weduwe met hare kinderen den 18. Jul. 1691. van huis om hare vrienden te bezoeken. De man in 't achterhuis ter selfde tijd van huis zynde; so wierd ene andere vrouw by de dienstmaagd/ ende noch een borger met sijnen jonge's nachts daar in besfeld. Alsdoen begonder onraad te ontstaan/ maar quam noch niet aan't licht. Daar in den tijd dat d'eigenaar ook eens van huis was/ den 10. 13. Aug. so begon 't sich meer te openbaren. Hy hier op 't huis gekomen/ gaat in 't huis/ en onderbzaagt en onderzvyght het volk; beginnende met een

een van doe af alles aan te tekenen / wat hy bespeurde.

§. 3. Dat quam van hier op uit. „ Den eersten Aug. waren de hoenderen ontsteld. Den 3. hadde buurbzow / die's nachts de meid geselschap hield / de ene bzoutwe bobē uit de venster op de straat kijkende gesien. Den 8. hoorde den dese beide enig kleppen aan de deurē. Den 9. hoorde de deuren meer bewegen / boven dooz't huys wandelē / en de trappen op en neer. 's Nachts booz den 13. gebeurde diergelijk ontrent de bzow in't achterhuys. 's Morgens ten 9. ure was't oft een kloot rolde; 's middaghs wierd een steen by de meid aan de hof deur neergeworpen / 't venster van de achterwoning opgeschoben / van de bzow te voren in't aansien van anderen wel toegesloten. Een gebedeboek in haar afzijn van de tafel op den oven verplaatst. Na dit verhaald te hebben seit hy: een kristen hert magh denken, hoe ons hier door te moede wierd.

En dit uit horen seggen van de meid en van de bzow. „ Self hoorde hy dien dagh niets / tot 6. uren 's avonds toe. Maar mits dat hy wech is / gaat het spel wederom aan. Den 14. vzoegh wierd de meid by haeren naam geroepen; daar op gelacchen / en twee steenen by haar neergeworpen.

§. 4. Dien middaggh quam de weduwe wederom: en wierd een uur daar na in 't huys / en 's avonds in den hof met steenen geworpen. Van wederom so lang als hy daar by / en in 't gebed was / vleeft het sil.

Den 15. nam't werpen met steenen / 't rollen en rasen met de deuren noch meer toe. 's Namiddaghs sagh de achterbuurbzow enen naakten menschen arm iets van boven nedertwerpen; en hoetwel anders tot hier toe bertsaagd; wierd nu vol moeds / om 't spook van boven neer te jagen / dan van het ander volk weerhouden. De dienstmaagd siet de huisgenoot of achter buurbzow / sose meint / van boven sien / met een mes in de handen / dewelke op dat ogenblik van achter uit de keuken quam.

De huisgenote van den schryber ondersocht / blyft by haar stuk / en seit dat sy 't spook dooz gewoonte nu niet meer en vzeeft; en om het met de daad te tonen / gaat dikmaals dooz het huys alleen. Certroht hy booz met sommige personen spreekt / begint de meid te schreeuwen in de keuken / valt neder / 't siddert en beeft; seit dat een koude hand haar in het aangesicht gegrepen / en achterover heeft gehaald. Men dedese liggen sweeten: waarop sy als van ene vallende sikte aangetast / den anderen dagh echter wederom bequam. De huisheer dede voozts altijd ettelike burgers 't huys betwaken; dewelke op den eersten avond twee steenen hoorde vallen / en in die gansche nacht niets meer.

't Gesicht van desen Bulbergest had niemant dan de dienstmaagd en die andere bzow in 't huys: beschryvende desselfs gedaante als ene donker grauwe vooztschietende schaduwe / daar niets van te bekenen was / dan een oud rimpelig bzoutwenaangesicht; gelykende na eene die gestorven / en van godsalliger gedachtenisse was.

§. 5. Het volgende bestaat in dagelyk sche pleggingen van desen kulbergest.

geest. „ Den 16. was 't wederom met steenen te werpen. De dienstmaagd
 „ boelt wat houdt op de voet ballen / en 't was een kopere duit. De steu-
 „ tel van den hof word enigen die daar wat om wandelden voor de boeten
 „ geworpen.
 „ Den 17. word / na 't seggen van de meid / met enen steen een blikken
 „ schutsel aan den heerd staande neer geworpen / dat het twee mannen sa-
 „ gen ; maar niet verneemende waar de woep van quam.
 „ Den 18. en 19. sagh de meid een licht vanden / ende was 't voort in de
 „ nacht stil.
 „ Den 20. wierde de huisgenote seer verschijkt door het gesichte van den
 „ Geest ; maar de gedaante / en wat anders meer word niet verhaald.
 „ Den 21. 's morgens viel nebens enen man die by de meid stond
 „ (want sy lieten van doe af niemant alleen gaan nochte blijven) een kope-
 „ ren penning als een rijdaler groot ; op d'eene zijde maar gemunt : wel-
 „ ke aan de vrow gelangd / en op de tafel onder 't kleed gelegd ; na een
 „ half uur wederom wech was / en het tafelkleed afgehaald.
 „ 's Nachts van den 23. hoorden de bewaarders van het huis / Michiel /
 „ die hunder een was / so hen dochte / roepen ; als of 't was eener vrou-
 „ wen stemme / boven uit den huise na de straat.
 „ Den 25. hoordemen in de bodenkamer wandelen ; wierd een steen
 „ vande trappen geworpen ; en ene yseren kiste aan den hof toe-
 „ geslagen / datter de werbel af sprong. Na den middagh / de Vrow
 „ van 't huis geselschap by sich hebbende / hoortmen aan de deur kloppen.
 „ Sy schielik open doende ; vind er niemant onrent : dies 't gansch gesel-
 „ schap daar van schijkte.
 „ Den 26. sloeg het / na enige woepen / hard tegen de deur. Den 27. wierden
 „ lepē eerst in 't huis gewoepē ; daarna wedergehaald / die de huisgenote met
 „ drie kruiffen getekend hadde. Sy stilte vielen dikmaals de hardste vloer-
 „ steenen aan stukken. 's Morgens ratelde ene blikken schijflade / die op
 „ de tafel stonde. Mits dien quam het werpen met steenen op te houden.
 „ Den 28. stak het groen woudrighs boven op de huisdeure / dat in den
 „ stal gelegen hadde.
 „ Den 29. vzweg / so haast als de wakiende bozgers betrokken waren /
 „ sloeg het op de beide deuren der betrokken / daar de vrow en de dienst-
 „ maagd sliepen ; dat het de man achter in 't huis (nu wederomgekomen)
 „ met sijne vrowwe beide hoorden : stiet 's achtermiddaghs tweemaal de
 „ deure open / die aan stond / van de boorkamer / daar volk in was. De
 „ meid sagh / terwijte sy stond en schuurde / het spook in den spiegel (de
 „ gedaante word niet geseid) en het selve een groen rijcken onder en boven
 „ aan steken ; 't welk / eer de huishere daar by quam / afgenomen en ver-
 „ brand was.
 „ Een goede bekende met de huisgenote 't huis op en neder gaande ;
 „ hoorden beide iet om hen henen ruischenen / eindelijk met een groot gebul-
 „ der by sich neder vallen. By / anders onbertsaagd genoegh / verschijkt
 „ „ daar

„ Daar af niet weinig; soekt alle hoeken dooz/ maar vind het minste niet.
 „ Den 30. hoorde men het achter in het tuinhuis werken/ gelijk de berg-
 „ luden; en anders niet.
 „ Den 31. wierd de dienstmaagd op verscheide plaatsen aan hare kledes-
 „ ren/ booz en na met een tarcken besteken; en eindelik de messingen kau-
 „ delaar/ in de kamer hangende. Die in 't huis waren sagen dien bewe-
 „ gen/ maar het aansteken van het tarcken sagense niet. Een kloot in
 „ den hof liggende wierd de trap af in 't huis gerold/ twee harde steenen in
 „ den hof aan stukken gesmeten; en der dienstmaagd oude ondeprok in de
 „ keuken tsamengerold/ ober de hofdeur uitgehangen;
 „ Den 2. Sept. wierd wederom een steen in den hof geworpen; ende viel
 „ iets tweemaal op de solder/ dat er 't huis af sehuddede. Ettelike mannen
 „ daar doe binnen zijnde sochten na de oorzaak: maar vergeefs; en hoorde
 „ den echter noch niet kleine steentjes rammelen/ sonder iets te sien.
 „ Den 3/4/ en 5. bedreef het diergelyke potsen als met den ouden pelg
 „ van de meid; wery steenen/ dede vallen en kloppen/ als horen.
 „ S. 6. Mitsdien begint sich 't Spook wat meer verdacht te maken.
 „ Want op den 5. Sept. willende de dienstmaagd laten gaan; so wierd de
 „ andere die in de plaats komen soude/ aanstonds een tarcken aan de muts
 „ gesteken/ en een steenken sachtjes aan de wang geworpen: weshalven
 „ die ook haren afscheid nam.
 „ Daar op begint het harder aan te spoken. Want den 6. Sept. 's
 „ morgens ten 8 uren wil het de huisgenote 't bedde wech nemen; die
 „ wekt daar ober haren man/ welke het met geweld wederom tot sich
 „ haalt. Na 't opstaan uit de kamer gegaan/ en weder ingekomen/ siet
 „ sy 't dekbedde liggen booz de deur.
 „ Den 7. 's nachts bleven twee burgers binnen de Stobe/ daar sy 't
 „ water in den oben-bak hoorde scholperen; doch daar by komen-
 „ de bonden dien dzoog. Ten 3. ure 's morgens een der selven sich op het
 „ rustbedde nederleggende/ met de beenen ober de bloer; viel iets tusschen
 „ sijne beenen als een gebulde sak/ doch aan te sien als een ruige brune
 „ beer. Mits dat hy tot den anderen/ op enen stoel daar neben sittende/
 „ daar ober sprak/ so was het wech.
 „ Den 8. 's morgens ten 6. uren die burgers in den tuin gaande/ sich te
 „ wasschen: so sagh de eene een lang en gekrabbeld aangesicht ter ven-
 „ ster van de stall uitkijkende: maar mits dat hy 't den anderen seide/
 „ trok het hoofd in. Aanstonds siet het de huisgenote uit de middel-
 „ kamer in den hof kiker; met een oude tromme/ en swarte hube
 „ op het hoofd.
 „ S. 7. Dit al van anderen/ en so uit horen seggen van den schryver
 „ aangetekend zijnde; so hoort nu wat hem self ook wederbaren is. Dit
 „ sal ik met sijne eigene woorden van verhalen. Namiddagh ten 4 uren quam
 „ een lieve vriend tot my, wien ik daarna uitlatende, hy buiten en ik binnen de
 „ deure staande; so viel een vloersteen quakkende achter in 't huis neder, dat
 „ etlike stukken daar afsprongen; welke wy, derhalven weder te rugge kee-
 „ sende,

rende opnamen en boven op de zale gingen; maar vernamen niets. Behalven dat nochtans, wanteer ik na beneden geroepen, mijne huisvrouw met gedachten vriend daar boven liet: so viel het tweemaal dicht by hen neder. En die gemelde worp is de eenigste geweest, (Gode zy hertelik dank) dien ik zelf gehoord hebbe. Hier op gellebe doch den Leser wel te letten.

§. 8. Den 9. brak het Spook enen nieuwen kop; en wierp de meid/ de scherven oprapende / iets achterna. „ t Was tweemaal of haar ene harte om de beenen liep: dies sy met den voert schoppende sprak / wech du gartig aas. Mits krygt sy so een stuk houten aan de beenen / en hoort achter den heerd lachen / gelijk des daags te horen. t Vuur wierd in den oven geroerd / datse 't binnen hoorde.

Den 10. blaft de hond geweldig: de huisgenote siet iets meermaal voor by de venster henen strepen: met haren man uitgeweest / blind in de kamer alles over hoop geworpen; ene brandende keerse met een hoof dkrussen onder de trappen van de solder. Citelike takkebosschen op de trappen van de zale / ene keers onaangeteeken uit de keuken in het binnenhuis gebragt / nieuwe potten uit de andere kamer wech genomen / ene kist binnen voor de kamerdere geschoven / takken aan de deur gesteken. Gemelde brandende keers had ook in de kamer van de huisgenote gestaan / doch uitgeblischt. In de onderkeuken hadde men gemerkt dat iemand aan het vuur gepeuterd hadde; anders was 't vuur in de beide obens uitgegaan.

Dit alles over hoop gelaten quam de schryver self besien: de welke voor gemelde speeling met vuur en licht hier mede vergelykende en also voor brand beducht: de sake bracht tot kennis van den Magistraat.

§. 9. Noch ging het spook al vorder aan. „ Des nachts tusschen 10 en 11. wierd een getween in 't achterhuis / en harde slagen af te werpen in de kamer nevens hen / gehoord.

Den 11. sagh de huisgenote 't Spook in voerige gestalte op de trappen staan: maar als de man quam / so verdween 't. Daar na gaf 't haar enen ondoorzien harden kinnebak slag / datmen's anderen daags noch konde sien: hoe seer het haar getroffen hadde.

Den 12. het ruischte rondom enen burger / die hertshastig om sich henen sloegh: en sagh 't de huisgenote over sijne beenen staan; maar self en sagh sy 't niet. Een obergaffel / oude kouffen / oude draagbanden / muts en andere dingen / wierden wechgenomen / uitgehange; en verwisseld; en so heen. De broeder van de dienstmaagd / die enigen tyd ook in 't huis bleef / had sy 't eens als een hondken over 't huis sien lopen / en eens onder de bedstede kruipen.

Den 13. was 't wederom te doen met een en ander goed in 't huis te verzetten daar af iets naderhand gebonden wierd ter plaatse daar het al te horen was gesocht / en 't was 'er niet. Het socht de meid het bedde te ontrukken: siak ene keers aan: die gehangen aan de wand / denselven ook bescheide den vrasende. De keers door 't volk wechgenomen; wierd w. xrom
aan

„aangestoken / en op den handelaar gesteld. 't Ding aant den handelaar
 „beestigeidene puzlen / die te lachen waren; en welke men so liet / tot dat
 „de schypder self daar in quam en het sagh. Een pot wierd aan stukken ge-
 „smeten / en twee deuren met groene tarchens besteken.

„S. 10. Nu komt et eindelijk tot dien gebyes den byand. 't Doozgaande
 „was des Sondags morgens / eer de vroegpreek uit was / al gebeurd. Daar-
 „na begon de brand eerst in den oven / de kolen op den heerd daar toe ontste-
 „ken zijnde. De huisgenote meinde na den noene en des avonds enig glim-
 „men / als van een vernullend houe te sien; daarna gelyk een beer sich wien-
 „telen dooz hare kamet. Dus was de grootste vrese dooz den byand van
 „huis en stad.

„Het openbaar gebed ging op den 13. Sept. aan: waarin ook dit gespoek
 „als van den Duivel zijnde wierd gesteld; en God gebeden om den selven te
 „verdrijven / huis en stad / met die daartinne wonen / te beschermen en be-
 „waren.

„S. 11. Daarmede hield nochtans het Spook niet op: maar op den 14.
 „Sept. bzaght het een en 't ander wederom als voren van de plaats. Het
 „lachte telkens als 't so iet bedreven hadde, waaraamen dikmaals eerst ge-
 „waat wierd / dat het iets gedaen moest hebben. En somen seide: wel ge-
 „nomen dat het dit of dat eens dede! so is het menigmaal ook so gebeurd. De
 „meid hoorde wederom lachen: en wierd daar op gewaar / dat haar een
 „wortel met het kruid achter aan den schoortelband gesteken was. De schyp-
 „der sagh haar self in komē / dat een boschjen peter seltē op haren rugge stak;
 „en hoort daarna een struikjen uit aan haren halsdoek / en twee strengetjes /
 „met moeyte / so het scheen daar in bewerke. 't Werbergde wederom ver-
 „scheidene dingen, die daarna gebonden wierden / daarmen eerst gesocht en
 „niet gebonden hadde. Het nam de byse wech / werbergdese / en lachte
 „daar dan om.

„Den 15. bzaght het allerhande goed in 't huis te soek. De sleutel
 „van de keukendeur / lang vernist / bevondmen dat de dienstmaagd op den
 „rugge stak. Deselbe hebbende eens temant by haar in de keuken /
 „hoort ietwēs by haar om snoren: waar op sy sich vercloekende (echter
 „tegen de lesse haar gegeven van den schypder) sich nederbukē / en seit:
 „gekskap als gy sijt, wat wiltge? kom voor den dagh, kan ik u helpen?
 „Wat meent gy Leser / dat de meid hier mede ding? Een hand vol vliegen?
 „Deen: maar ene grote brommende vliege quam voor den dagh, waar dooz
 „si beide gingen lopen / so wel de meester als de meid.

„Den 16. bzaght het op nieuw veel huystaad over stuur. De huisgenote
 „sagh sich iets wentelen / opstaan / en voorszuiyen. Stoven en keuken
 „beide gesloten / en sleutels te soek gebzaght; hoordense hard kloppen met
 „enen yseren kraants die in 't huis op de gangdeur / daar de meid in was /
 „en uit de venster om hulpe riep. De deur met ene andere sleutel geopend /
 „so vindense daar binnen alles over hoop. Vonden achter na de sleutels /
 „daar de huysheer by was / in het huis hooru dooz dalkvenster uitgeworpen
 „zijnde /

„ zjnde / en sy gaande om daar na te sien : hoorde sy het boben sleutten / en
 „ de meid hadde 't dien dagh horen suchten. De huisgenote had het uit de ven-
 „ ster in vorige gestaltenisse ook gesien.

„ Den 17. rammelde 't geweldig in den houtstal : speelde met den
 „ mangelftok en 't bord / verstak wederom de sleutels , wierp ene handschoe
 „ in den ovenbakt. De huisgenote sagh haar bedde nemen / sonder iemand
 „ die het dede : liep toe met groot geschreeuw / dat sy 't alle hoorde ; en de huis-
 „ heer ook. Liet sich 's avonds merken op verscheidene plaatsen / taste de
 „ dienstmaagd onder de rokken / dat se schreeuwde / en 't volk van achteren in
 „ het huis tot hulpe riep.

„ S. 12. Siet nu hoe 't Spook van self begint bekend te worden. Den 18.
 „ quam een godbzuchtig borger der stad Boekholt hem besochten : en
 „ vertelde / dat sijn wijs / ober vijf weken 's middags de straat doorgaande ;
 „ een byzomensch met enen byruinen rok / swart mantelken en huive langs
 „ de huise snellik lopē aan de deure van dit huis / daar sy enen steen in wierp /
 „ datmen 't achter ober de vloer horen konde. Daarop was dit wijs wech-
 „ gelopen ; doch niemant uit het huis gekomen / om te sien wie dat het
 „ dede.

„ Ten self den dage had een metselaar / daar komende te werken / tet als
 „ ene schaduwē om 't huis sien / weven. 't Had hem ettelike malen sachte-
 „ lik met kleine steentjes geworpen ; maar eens ook dapper aangetast.
 „ Anders had het ook in den hof gewoeld / en binnen 't huis veel dingen uit
 „ de plaats / en ober hoep gehaald.

„ Des avonds quam een byzend van Sneekberg op 't geruchte van dat
 „ spook ; ging met des selzpybers byw en ene andere byzindinne na het ka-
 „ mertje / daar sich het selve meest verhield. Mits quam het viermaal sterck
 „ daar binnen springen : doch sightbaar of onsighebaar / dat en seit hy niet.

„ Den 19. Sept. bzaght het vele dingen binnen 't huis te soek. Enen
 „ goeden byzend / die van Leipsich quam / vloog het om sijn lijf ; in de self de /
 „ doch wat heiderder gedaante als te voren : hield hem van achteren met
 „ ene konde bleke hand de ogen toe.

„ Den 20. sagh het de dienstmaagd / en den 21. de byzend van Leipsich :
 „ 't smeet steenen / en het spzong om de menschen / die daar quamen en
 „ gingen / dikmaals heen.

„ S. 13. Maar op den 20 / 21 / en 22. droeg sich een seldsamen handel toe.
 „ Een sukerbakkers knecht van Spier / voor een half jaar tot Amneberg
 „ gewerke hebbende / en t sedert tot Marienberg : quam op de tydinge van
 „ dit gespook / en gaf sich aan ; eerst by de dienstmaagd / die hem af wees ;
 „ doe by den huishere / die hem met veel bekommring te woerde stond.
 „ Hy seide lang van spook gequeld te zyn geweest / en dat hy 't altijd kon-
 „ de sien. Naast enigen tyd / by sonderlinge gelegentheid versterkt als in
 „ gesichte / dat hy geen spook ooit meer te byzen hadde : so was hy nu
 „ gekomen / om dit spook te sien / te ondersoeken / en den predikant te
 „ dienen na vermogen : die vol bekommringheid het stuk aan sijne mede-
 „ „ broede

„ hzoderen te kinnen gaf en dese aan den Magistraat. Dooz beiden veel en
 „ ernstig ondervraagd / bleef by sijn stuk : vertellende / als tot bewijs / ver-
 „ scheidene ontmoetingen die seer na 't Pausdom sweerden / als versey-
 „ ningen der zielen van verledene menschen ; hoewel hy hertelick betuigde
 „ protestantsch te zyn. Alder liet hem eindelik dan toe / met noch vier
 „ mannen dooz het huis te gaan : 't welk eens twee uren / en daarna noch
 „ een ure lang geschied ; so sagh hy niet met al. Van achter hem wierd
 „ eens als met de hand geslagen op de lictel / die daar stond ; en eens ook
 „ neffens hem een woep gedaan ; doch wierd geen stem gesien. Hier wie
 „ besloot de man na sijn verstand / dat dit geen spookery maar hercry moest
 „ zyn ; die konde hy niet sien.
 „ S. 14. Maar als die man vertrokken was / hield wederom het spook
 „ Aft-avond als te voren niets bleef schier op de plaats. 't Wierp steent-
 „ jes / stukjes hout / blik / en eindelik ene latte van drie ellen lengte dooz
 „ het huis ; en greep de dienstmaagd in het uitgaan by haar been.
 „ Den 23. ging 't bykans even eens te werk. Doch middelcer tijd dat
 „ enige bleefschouwers ettelike uren lang met hunne honden t' huis dik-
 „ maals doozsloven / so was er niets te doen ; noch ook die gantsche
 „ nacht.
 „ Van op den 24. eerst op den avond deed het ettelike werpen in den hof ;
 „ ging dooz de zaal / maar 's nachts niet meer.
 „ Den 25. hoorde het de huisgenoten eigentlik omwandelen / opstaan
 „ en booztreuschen. Daarna wierd wederom veel goeds verplaatst ; beson-
 „ derlik het kinnen uit de wasch maar nooit als voren wederom gebonden ;
 „ 't was wegh en 't bleef wegh ; behalven een paar mouwen en eene huibe op
 „ de muur van den hof. Het bzaght noch veel meer andere dingē over stuur ;
 „ men sagh het southos t'een en 't ander nemen en ver setten / sonder iemand
 „ die het dede. Niets bleef by na op sijne plaats. Het wierp dan eens de huis-
 „ genote / dan de dienstmaagd achterna ; sy hoorde 't lachen en de handen
 „ klappen / in den stal ; daar na gelijk een hommel gonfen in de kienken.
 „ Dit alles booz den middag ; daarna was 't tot den avond stille. Doe
 „ maakte 't wederomme wat beweginge / riep ettelike malen ook de meid by
 „ haren naam ; maar hield sich stil die gantsche nacht.
 „ S. 15. Den 26. van Herstimaand was de schrik op 't hoogste / en met
 „ een op 't end. Woeg haddemen 't gehoord sich reppen in de kamer van
 „ de huisgenote : daarna de deure van de stobe / wanneer sy met anderen
 „ daar binnen was / wijd open gesett ; doe in de houtschuur rollende / en
 „ boozs een jong paar duiven wie het kott genomen / en by den oven in de
 „ hadstobe wech gesteken. Doe hield het ettelike uren op.
 „ Maar na 12. uren 's middaghs / als de weduwe ketners met de kin-
 „ deren aan tafel sat : quam seker booger in / om 't huis (gelijk wel meer)
 „ eens deur te gaan. Sully doende rieht hy bzand : komt in de houtschuur /
 „ en ontmoet daar niet als damp. De huisgenote komt booz in gegaan /
 „ en de dienstmaagd uit de stobe / om te sien wie daar dooz 't huis ging :
 „ Na 3
 „ 19

„ roken beide vuur en fagen ook den damp / voortz in de hautschuur wa-
 „ mende behonden 't hout in lichter blaamme staan. De burger loopt
 „ daar op beneffens anderen na 't water / om te lesschen : en woerz de brand
 „ volkomelikh gebuischt. De schypber boegt er veel omstandigheden by /
 die anders niet dan sijne en der anderen bekommring te kennen geben :
 maar waer de sake self belangt / dit was het al. Hy meent uit alles waer
 hem met dit huis in desen wederbare is niet reden wel te mogen spreke so als
 David : ik ben velen tot een wonder , Psal. 71: 7. en om al dat gespook /
 dat hy den Duivel toeschrijft te seggen ; geloofst zy de H E E R E , die alleen
 wonderen doet. Psal. 72: 18.

§. 16. **H**istorie / schoon merkelikh bekort / dooz 't uitsluten van beson-
 derheden / diergeijke meermaals voorquamen / en omstandigheden die tot
 versekeringe of tot verklaringe van het verhaal niet veel en doen : so is desel-
 ve echter langer uitgelopen dan ik wilde / om plaats genoegh te houden tot
 bedenkingen hier over / so des schypbers als de migne. Ik sal derhalven
 ook so kort daar in te werke gaan als doemlijk wesen sal. Hy heeft er eerst
 wel twaalf Aanmerkingen op neer gesteld / en uit verscheydene Auteurs
 breed verklaard : daarna verhandelt hy de Middelen / so de lichamelike als
 geestelike / die tegen sulke spokeryen te gebruiken zijn. Doch sullen in sij-
 ne Aanmerkingen so veel wel binden aan te merken / dat wy niet eens van
 noden hebben op sijne Middelen bedacht te zijn. De man betoont wel veel
 godbyzughtigheds en pbers ; maar niet sult een verstand / dat met voor-
 oordeel overladen is. Dooz eerst geloofst hy al te licht : en voortz het gene
 te geloven is / dat schrijft hy te gereed den Duivel toe. Hy wil sich niet be-
 moepen met een ondersoek belangende de Spoken in 't gemeen ; waer over
 hy wel 14 byagen opstelt / en d'auteurs aanwijst / daar d'oplossinge der-
 selver by te vinden is : maar houd sich slechts aan dit besonder voorval van
 sijn eigen huis. Beginnen wy dan sijne Aanmerkingen slechts aan te
 merken.

„ §. 17. **H**y maakt eerst gissing / dat dese geest tot ontucht moet genegen
 „ zijn geweest / om dat hy potsen maakte mit te meid. En ik gelove dat
 „ deselve dienstmaagd beter wist wie dese geest was van de schypber self.
 „ Maar sonderling geloofst hy dat het zy geweest een heerspook : dat
 „ is / niet uit eigene beweeginge ; maar dooz den wille van een heer of to-
 „ veraar / uit kraght van dat vermaard verbond / te werke gesteld. In
 „ voegen dat godvergetene menschen uit opsettelike boosheid hem en de sij-
 „ nen hebben willen beangstigen / en ook beroven. Dat gist hy daar uit /
 „ dat het meest by dage spookte : daar de Duivel anders meest sijn werk
 „ by duister doet. Want dese menschen hadden sulken langen tijd des
 „ nachts niet sonder slapen konnen zijn. Dat heeft hy wel ; en merkt daar
 „ by ook aan / als dat het was of 't spook sich overnacht in 't huis verhouden
 „ hadde, den dagh verwachtende / om 's morgens byog de menschen te ver-
 „ schrikken en te plagen. Hy gist het ook uit dien bespreuden bloten menschen
 „ arm , als ook die sachte en koude hand ; het gestolen lijnwaad / malle pot-
 „ sen /

fen/en meer diegelyke. Hy self geloofte verhalvê dat het menschê zijn geweest; maar hoe de Duivel dan daar in begrepen zy/ sal hy ons nader moeten tonen. Hy seit wel/ dat den vorigen bewoonders van het huis in de twee laatste jaren ook wat spakerp of diegelyke wederbaren zy; maar wil daar op niet vast gaan. Ik noch minder.

§. 18. II. Het Spook scheen schuw van menschen, en besonderlik van manvolk te zijn: om dat het begon/als de vromen met de kinderen/ en de man achter woonende van huis waren. En 't kragtigste bewijs neemt hy seer wel uit dien/ dat hy self van 't begin af tot den einde toe/daggh op daggh ten minsten eens/ en dat op allerhande tyden van den daggh/ wel ruim een ure lang in 't huis geweest/ en 't selve op en neer zy doorgestaan: nooit evenwel het minste heeft gesien ofte gehoord; dan eens maar enen steen vallen/ achter hem in 't huis/ daar hy vooz uit maar op de strate sagh. Niet tegenstaande anderen self onder het gebed/ het welk hy dede/ wel iets gemeend hadden te horen; en hy so haast niet uit het huis gegaan was/ of het gespook ging telkens weder aan. Dat heeft dan ook gemeend dat hy al wech was/ als 't den voozselvê steen ter neder wierp wanneer hy in de deure stond/ en met het aangesichte na de straat gewend. Maar om dat hy daar nevens noch al meent dat sich een bosc geest daar onder mengde; so wil hy sich so groots niet inbeelden/ dat sijn persoon den selven so verschrikkelijck geweest zy; maar schryft dat Gods genadige schikkinge toe. Niet so kan ook een mensch by inbeeldinge godsalig zyn. Een geest en soude vooz hem niet geselzovind/ maar om sijn tegenwoordigheid wille dies te meer geraasd hebben. Want so 't hem te doen was om ontselcentis te maken: (en anders was het niet) so moest ook de beweeginge daar toe so veel groter zyn als de man groter was.

§. 19. III. 't Spook (seit hy) moght wel dikmaals onzichtbaar allernaast zijn, niet alleenlik by, maar ook buiten de verrichtinge van sijnen handel. Dat meent hy bleek wel/ als/ wanneer maar iemand seide/ dat nu eens 't bosc ding dit of dat dede; het selve terstond daar op wel is geschied; en diegelyke meer. Dit acht ik dat (den Duivel aan een kant gesteld) seer wel is aangemerkt. Want die vermaarde Dienstmaagd/die alleen meer hoorde en sagh dan tien andere tsamen/ en naast haer de huisgenote/ waren immers daar by tegenwoordig; en die waren dan ook d' eerste die iet hoorde ofte sagen/ als men van het bosc ding also gesproken hadde. De bal der steenen was veeltyds wel swaarder (so hy hadde horen seggen/ want hy self en hadde 't niet vernomen) dan de hoogte van de plaats gezagen konde. Dat dunkt hem kon de geestelikeit van 's Duivels wesen doen; dat is/ so ik iet wel begrijpe/ vooz sijn geestelikeit kon hy lichaameliker werken/ dan 't gene dat lichaemlijck is. Hy magh dan ook wel seggen/ dat een lichaam geesteliker werkt dan selfs een geest.

§. 20. IV. 't Kan zijn, dat het Spook de gedaante van een persoon, die in sijn leven godsalig geweest is, aangenomen hebbe. Want de gedaante ener godsalige vromen/ daar vooz in haar leven bekend geweest/ wiens eigen

eigen huis het was geweest / was eens en andermaal gesien. Dit meint hy komt met Paulus ober een: die seit / dat sich de Satan kan veranderen in enen Engel des lichts. 2. Kor. 11: 14. Hy neemt noch ruhner veld dan hy wel meent dat Paulus hem hier geeft; en neemt de konstiglijk verdichte fabelen te baat / die Paulus ons verbied: verhalende ons uit Sulpicius Severus van Sint Marten / dat de Duivel hem in Christus eigene gedaante self verschenen zy. Dus houd hy mede vast / dat Samuëls gedaante van den Duivel aangenomen zy. 1. Sam. 28. en boegt daar hy de verdere ervarenheid die hy uit meergedachten fabelschryber Erasmus Franciscus dan bewyft. Dus weest hy door makanderen twee schryftuurplaatsen / qualik uitgelegd; met tweederhande fabelen / noch erger daar op toegepakt. Want toch wat sekerheid van 't gene die twee schryvers seggen / meer dan van dat gesichte der gedaante van die vrouw? hy heeft immer maar van horen seggen / en dat van een wijs. Is dat dan ondervindinge / waar mede men verklaringen der heiliger schryfturen sal bevestigen? Dus los is al dat merk.

§. 21. V. 't Is onkristelijk, wanneer men sulke en diergelijke Spokery verlangt te sien en te horen. Die stelling rust op 't vooroordeel / dat die spokers van den Duivel zijn. Maar aardig is het / dat hy seit / dat vele menschen gingen in sijn huis / met voordacht en verlangen / om daar spook te sien; en dat te mogen na vertellen. So ging 't hen dan gelijk de gene die ter merkt gaan om te kopen; en daar hunne gadinge niet vindende / iet anders hy den weg opneemen / om niet ledig van de merkt te komen. Die luiden moesten daar iets van de spokery vernomen hebben / so veel als 't was; die met dat vooroordeel quamen / en met dat voornemen gingen / om wat wonders en wat nieuws te seggen / en te horen.

§. 22. VI. Ook is 't in aller manieren gevaarlijk, sich met sulck of ander Spook in gesprek te begeven. Dit rust op 't selfde vooroordeel van den Duivel / in voorgeanden oberbloedig wederleid. Maar komt sich hier de schryver merklijk bloot te geven / wanneer hy seggen wil / hoe qualik het de meid bekomen zy / 't Spook aan te spreken: also daar op sich ene vliege aan haar heeft vertoon / als boven gemeid is. Want aanstonds stoot hy dit bewijs an verre / wanneer hy seit / dat hy niet wil geloven dat deselve vliege juist iet quaads of iets van 't Spook afkomende of het Spook selve geweest zy. Want in ene keuken (seit hy) of anderen oord daarmen met spijsen omgaat, kan sich om dien tyd des jaars, een of meer natuurlijke grote smeervliegen verhouden, en aan 't brommen raken, wanneer de plaats alwaar sy sich bevinden word geopend of beroerd. Dit weet ik voor my selven niet bequamerliker uit te leggen / dan heer Zobel met die woorden tegen hem selven doet. Want waar toe dan nu tweemaal met opmerkinge daar van gesproken / als of dat een bewijs ware / dat dit spook wel van Beelzebuiden god der vliegen moest gekomen zijn?

§. 23. VII. Wonder seldsaam was 't apenspel en de geswindigheid van 't Spook. Daar heeft hy wel gelijk aan: also 't van honderd of van duisend

send en meer huilen in niet een gebeurt. Maar echter houd hy van dat apenspel niet heel/gelobende dat het den Duivel ernst is/ om ons daarmede te misleiden of verbaard te maken. Meent ook dat daarom met den Duivel / dat is met de spoken / niet en is te gekken. Maar dese menschen/zijnse lacchens of betweemens waerdig / die sulken groten omflagh maken over louter apenspel en menschelike guiterp en gaatwigheid; daar in den Duivel komen sien; daar uit so vele lessen nemen; daar op so veele bzenen bouwen; daarover sulck een menigte van boeken lesen / aantrekken en self in de weereld bzenen / als of die der oudwiffche sabelen te weinig hadde? Ik sluite dan dus bezre met des schypbers eigene woorden/wonder seldsaam (en nochtans niet oberfeldsaam) was dat apenspel.

S. 14. VIII. Het soude konnen zijn, dat dit Spook t' eniger tijd den aart van Nachmerrie aangenomen hadde. Dit neemt hy op het gene boben op den 7. Sept. van die twee burgers is verhaald; en verklaart dit voort met de kraght der inseldinge / bedesigende met noch meer exempelen / het gene ik III. en IV. self geschreven hebbe. Ik sta hem dit dan toe: maar geensing / 't gene hy daar noch by hebben wil; IX. als/dat de Satan door alsulke Spokery ook onder anderen gefocht heeft, de menschen door leugenen te verdwalen. Want boben dien dat hier de Satan nodeloos word bygeboegd: so komt ook niet te pas / dat iemant die geschiedenis niet na waarheid / maar so als 't gerughte ging / aan sijne vrienden had overgeschreven; gelijk 't ons ook bast op deselfde wijze als die bzief luid / (te lang om te verhalen / en ook / om dat se valsch is / hier niet nodig in de Leidse Courante dies tijds voorgekomen is. Die niet wil hebben datmen van hem liege / moet niet met allen doen of spreke, en dan is 't noch al quaad genoegh. So iemant dan den Duivel moght beloge hebbe; wie selt dat daarom het de Duivel heeft gedaan / om dat hy wil belogen zijn? En so als in dien bzief staat / hadde 't beter na een Duivels werk geleken / dan so als ons de waarheid van den schypber is verhaald.

S. 25. De drie overige Aanmerkingen zijn slechts te melden / sonder heel daar op te seggen. X. De kerkendienars mogen ook in sulken huis wel gaan te bidden, daar hunne zielen-kinderen van Spoken aangevochten, en onderricht en troost benodigd zijn. Het bidden en het nevensgaande onderrecht / is slechts dat God hen wiser make; dan sullen sy hen self wel konnen trooste / het spook ontdekken; en sonder Duivels hulp het werk dan ook licht te verbypen zijn. XI. Het bleek aan vele stukken, dat Gods gehengenis dit Spook wel toegelaten; maar echter ook genadiglik bepaald heeft en gebonden sijn geweld. Ja sekerlik / het bleek aan alle stukken / dat God der menschen boosheid veel heeft toegelaten / om dit bedrog te spelen; maar ook bepaald in hunne kraghten der nature / die alles niet vermaght / en door omstandigheden die hen boben dien verhinderden nu meer te doen. XII. De Duivel heeft voortyden, en op andere plaatsen, ook wel diergelyke spokeryen aangeregt. Van diergelyke spokeryen sta ik hem wel toe: onnodig eens te melden / die hy dan self by menigte daar by verhaalt / en die ik minder

minder wil geloven dan de sijne / om datse niet so nett noch so oorspronkelik zijn aangetekend. Maar dat de Duivel daar in hand gehad heeft / sulx gelobe ik daarom van die andere te minder ; om dat ik hem niet magh geloven / hoewel hy met veel groter schijn van waarheid schryft.

§. 26. Du heb ik met de Middelen ook niers te doen/die dese man in twee hoofdstukken seer wijdlopig uitmeet en beweert. Want die zijn alle maar bedacht op desen valschen grond / dat het de Duivel doet : het gene of van menschen word gedaan ; of by de menschen word geloofd also te zijn geschied / het gene slechts in schijn / of by inbeeldinge geschied magh zijn. Dit is dan mijn gevoelen ook van dit gewaande Herenspoek tot Anneberg : de saak ontdekt sich self ; en of dat niet genoegh en ware / de schryber geeft die bloot door eigene bekentenis/in sijne Aanmerkingen daer op gesteld. Had hem 't vooroordeel niet misleid : hoe soude hy van 't spooz dat hy self opent/van natuurlijke oorzaken en menschelik bedrog / so licht zijn afgegaan ; om aan den Duivel toe te schryben 't gene geen gemeenschap met den Duivel heeft? Maar boven alle Middelen van hem wijdlopig aangewesen / had ik hem slechts geraden / die Dienstvaagd in 't begin te laten gaan ; daarna ook 't volk in 't achterhuis / met hummen aanhang : voortz self in 't huis te gaan/en daar te blijven;want als hy daar was / so en spookte 't niet. So doende had hy al dien kommer en die rareite / voor hem self / voor sijne medebzorders / en de gansche stad bespaard; en sijne kennis in de goddelike en menschelike schryften / beneffens sijnen goeden pber en godvrechtigheid/op nutter dingen toegepast.

§. 27. Hoe kort ik hebbe willen zijn in dit werk uit te pluifen : so vind ik echter dat ik al te lang ven opgehouden / om na vereisch te spreken van een Spook / dat in dit jaar sich by Losanne / op een dozp / in 't huis van enen predikant heeft laten vinden : my echter uit de seiven eigenhandig schryft / door enen oog-getuige van dat spel getoond. Van Francker quam een student hier door / die seide dat hy was van Bern : en dat hy hebbende verteld aan den professoz vander Waepen het gene was gebeurd / en daer hy self ook voor een deel was by geweest ; daer op versocht was van dien heer / om voor hem te bekomen een verhaal in schryft van dien pastooz / by wien de sake in sijn huis gebeurd was / self gesteld. Sulx hadde die student verricht / en ook een afschryft van den Bzies des Predikants aan den Professoz toegelaten : het eigenhandige behoudende ; 't welk hy my toonde / en geheel voorlas ; ende was geschreven in 't hoogduitsch / so by de Swytsers daar is in 't gebruik. De naam des predikants was Jakob Liogea, en die den bzies aan my vertoonde / Walter : den naam der plaats en heb ik niet seer wel verstaan / alleen hy seide dat de selve niet seer verre van Losanna was ; en onder het gebied van Bern. De bzies was van een vel papiers / aan alle de vier zyden dicht beschreven : dies was het my onmogelijk den ganschen inhoud uit dat eenmaal horen lesen te bevatten / veel weiniger noch te onthouden ; maar 't gene daar het meest op aankomt / sal ik daar uit of wel uit Walters seggen noch onthouden hebben / ende quam vast hier op uit.

§. 28. Het gaf sich seker knecht aan by den predikant / om sijnen land-
bow in de schure te verarbeiden: welken hy ook aannam / en behield /
den tyd uit dat het werk op 't nodigst was. Maar dat gedaan zijnde liet
hy hem gaan: niet wullende enen man meer op de kost houden dan hy no-
dig hadde: also hy met een huis vol kinderen beladen was / en van inkomsten
te dier plaats schaars voorsien. De knecht / die liever by hem hadde willen
blyven / ging misnoegd van daar. Het was daarna / dat het in 't huis des
predikants begon te spoken, en dat meer en meer: in sonderheid de kindere ge-
plaagd / en dikmaals 't huis in groot gebaar van byand: 't welk eindelik met
goed en habe in de blam / en meest aan kolen raakte. De predikant hier dooz
in argwaan komende / dat wel de knecht een toberaar moght zijn; die sich
dus hadde willen wyken / om dat hy hem so haest had laten gaan: ging
na hem soeken. En in het henen gaan na Bern / om hem daar aan te klage /
bebind sich overbullen met een wonderlijke geboelen / en besetheid van sijn lit-
haam / ik en weet niet hoe: 't welk hem vermoede dede / dat hem deselve knecht
nu ook betoverde / om sijnen aanslagh te belette. Doch daar en quam hy niet
te reght / also hem goed bewijs ontbrazk: maar onder des wel aan gelegent-
heid om sijne schade weder in te halen also het God so schikte / dat hy op ene
andere plaats beroepen wierd / daar meerder inkomst was.

§. 29. Wat nu dien predikant betreft: het was te slechten oberleg / dat
hem geen ongewone ongeballen / dan van dien knecht uit sulken oorzak / ko-
me konde. Wel / had hy niemant anders / of ook geen meerder quaad gedaan
dan aan dien knecht: so heeft hy veel volmaakter dan ooit enig mensch / en
ook al veel gelukkiger so lang geleefd / die geen meer vanden hadde. Was
't wonder / dat hy op den wegh ontsteld wierd / die behalven dat hy 't allen
tyden ende plaatsen konde siek worden / en ook sterben; in desen tocht niet
sulck een ongerust gemoeved beswangerd was / die op so lossen grond / den
knecht om sulke sware saken ging verklage? So 't werk doch van den Dui-
vel was / waarom en konde daar de knecht niet vry van zijn? Doch wetē wy /
dat alle quaad / so wel als 't goed / ook uit den mond des Allerhoogsten komt.
Men sie dan dus onseker op de menschen niet / maar om de sekerheid altyd
op God.

§. 30. Deselve Walter seide / dat hy beneffens anderen uit Losanne / (daar
hy doe studeerde) na de plaats gegaan / en enen tijd lang self was by dat
spook geweest. Van wonderlike dingen / die hy self verklaarde daar gesien
te hebben / heugt my dit eens: dat den kinderen de koussen / geheel nieta /
en sonder iemants raken / van boven tot beneden gescheurd wierden / als of se
met een mes also doorszieden waren. Ook had hy dingen sien versetten son-
der handen. Dat siense trouwens altemaal die spook sien; so als noch uit
het volgende wel sal te merken zijn. Wie weet wat pots in 't heimelik van
iemant zy gespeeld / om klederen en koussen so te ternen / dat de rete niet en
was te merken / dan op sulken tijd wanneer hy 't hebben wilde die daar van
de meester was. En van die andere beweegingen / daar is alreeds so veel af
aangemerkt / dat meer niet nodig is.

§. 31. **M**adefen Walter quam noch een Magister Actium uit Duitschland : die my seide self gesien te hebben in eens predikants huis in Pommeren / daar het kraghtig spookte / dat de Duivel self de leuning van de leer of ladder wech nam / terwijle daar een jongen opklim ; die daar ober dan ter aarden viel. Ik vraagde / of te voren ook een stok hy seide so / baculus / booz leuning aan de trap geweest was ? hy seide neen : de Duivel hadde dien daar aan gemaakt. Doe verder / of hy self de trap met / en ook sonder stok daar aan / gesien hadde ! Hy seide / met den stok ; maar dat hy sonder dien geweest was / dat had hy slechts gehoord. Hoe hy dan wist / dat dese dien hy daar nu sagh / eer dat de jongen opklim / van den Duivel was gemaakt ? Dat had hy niet gesien : maar wie doch anders soude 't hebben konnen doen ? Ik vraagde / of die jonge des predikants eigen kind was ? Hy seide neen ; maar die hem diende. Nu / hy en had er den stok niet sien aannemen ; hoe raakte die daar af ? Met dat er de jonge de hand aan sloeg / so wierd de stok afgenomen / en men sagh niet wie dat dede. Maar was die jonge niet een stoute bengel / dat hy de trappen op gaan en de hand aan sulken leuning derde slaan / die elk een wist dat van den Duivel om hem enen trek te spelen was gemaakt. Moest niet de predikant den jongen dat verboden hebben ? Siet wat een volk dat is. Ik vraagde / om de sekerheid / hoe lang 't geleden ware ? Acht jaren / seide de Magister. Doe verder / hoe veel jaren hy nu hadde ? Vijfentwintig. Hy was dan doe maar seventien geweest : dus jong / met dat boozoozdeel daar gekomen / nieuwsgierig om wat vreemde te sien / en dan te seggen.

XXIII. HOOFDSTUK.

Het gene meest na Toverij gelijkt, en echter minst daar aan gemeenschap heeft, is 't vinden van den oorsprong der wateren, van goud en silvermynen, en 't opsoeken van de moordenaars en dieven, door het middel van een rijsken in de hand; en wel besonderlik dat van den boer; alsnoch in wesen, by Lyons.

§. 1. **M**En heeft al lang dooz onderbindinge geloofd / dat de bergwerken en verholene mijnen / en de waterwellsen / in den oorsprong zijn ontdekt; dooz menschen / die niet anders dan een tweesprankheld rijsken van den haselaar / boozts ook van andere bomen / op sekere wijze in de hand houdende / ober wegh gaan. Daar zijnder die daar toe belesingen gebuiken / met omstandigheden / die sy meinen dat daar toe helpen kunnen : waar uit / en ook om de vzeemdigheid der sake / by velen het vermoeden is ontstaan / dat sulx dooz Duivelstionste moest geschieden ; te meer wanneer daar by komt dat dooz allerhande hout / hoe danig het ook zy (hoewel geen beter dan den haselaar) de moordenaars en dieven ook te achterhalen zijn. Het welk de allergruotste Michelacrye schijnt

schijnt te zijn die ooit geweest is. En overmits wy nu / de Spokkerp verlatende / tot dese overgaan : so sal ons dit exempel hier booz allen dienen ; en allermeest dat nu een jaar lang weerdkundig is / en veel geleerde het sscnen geoefend heeft. Te weten / dat aan enen boer in Frankryk / en vervolgens ook aan anderen bevonden is. Ik sal ons dit verhaal te nutte maken / so als het dooz den Abt Dela Garde eerst is opgesteld en van den mederijn Garnier in sijn geschryft daar ober uit gegeven ingeboegd ; voorts dooz den Pricier en Theologant Vallemont by een gebzacht / en ondersocht : waar uit het oordeel wel sal op te maken zijn.

„ S. 2. De sake word aldus verhaald. Een wijnkoper en sijn wyf waren beide in hunne eigene kelder tot Lyons vermoord / den 5. Jul. 1692.
 „ Een rijke boer / Jakob Wimar / word uit het land ontboden / bekend van eigenschap die by hem was / om dieven ende moordenaars nabolgens hunne treden op te soeken. Men bzacht hem by den Procureur des Konings van die stad : en hy nam aan / de schuldigen op 't spooz te volgen en te binden ; mits dat hy van de plaats alwaar de moord begaan was moest beginnen / om daar den indruk af te krygen. Die van 't Gerecht staan hem dat toe : dies gaat hy derwaarts met een rytsken in de hand / gelijk hy was gewoon daar toe te nemen ; van ebenbeel wat hout of boom / of op wat tijd van 't jaar gekapt. Gekomen in de kelder / bevond hy sich ontroerd : sijn pols verhies sich / als in selle koozts ; en 't rytsken bzaaide snellik na de beide zyden / daar de man en byou bermoord gebonden waren. Dooz 't self de rytsken als geseld / en dooz d' inwendige beroeringe die hy gevoelde / ging hy vervolgens dooz de straten / langs welken dese moorders waren uitgegaan / ter stad uit langs de Rione ; gelcid van drie personen die 't Gerecht hem mede gaf. Dus quam hy in eens tuimans huis : en vond dooz 't gene hy gevoelde / dat de misdaders aan sehere tafel daar geseten hadden / die hy tekende ; als mede dat se van drie flesschen die in de kamer waren eene hadden geproest : het gene van twee hinderen bevestigd wierd / die alleen waren t' huis gewest / wanneer de moorders daar gekomen waren. Doe op de kant der Rione voortgegaan / wierd van hem uit voetschappen in het zand gemerkt / dat sy daar waren t' scheep gegaan. Hy volgt hen nettckens te water met sijn rytsken / aanleggende ober al daar sy aan land getreden waren ; gedurighk recht aan voortgaande tot de plaats daar sy gepleisterd hadden : en tekende de bedden daar sy op gelegen / de tafels daae sy aan gegeten / en de vaten die sy overal gehandelt hadden. Gekomen tot de plaats genaamd Camp de Sablon, bevond hy sich noch meer beroerd ; gclobende daar dooz dat hy de moorders sagh : hoewel hy de gewisse proeve niet dat rytsken niet en derf de onderneeme / uit byese dat hy daar 't krygsvolk aan den hals moght krygen ; maar keerde weder na Lyons. Van waar te rugge keerende niet byieven van geloof / bevond dat de misdadigen betrokken waren ; die hy vervolgde tot Beaucaire toe / (wel 45. uren van Lyons) gelijker wyse als te voren. Aldaar

„ gckomen/bleef hy staan outrent de deur van een gebangen huis / en seide
 „ met verscherdheid dat daar een maeste bumen zijn. Men doet hem
 „ open : en onder twaalf of vijftien die daar in de voepen saten / ontdekt
 „ hy enen Bossu / die om ene kleine diebery daar vooz ene uur was in ge-
 „ braght. Men soekt ook d' anderen : maar word bevonden / datse
 „ langs een voetpad op den wegh na Nimes waren aangegaan. Bossu
 „ ontkent eerst alles / ja self ooit tot Lyons geweest te zijn. Maar als
 „ hy derwaarts wierd gevoerd / was hy terstond bekend / ter plaatsen
 „ daar hy eerst was aan geweest. Dies eindelijk gckomen tot beken-
 „ tens / en self met meldinge van die omstandigheden / waar op de boer
 „ Nimar ook sijn gemerk genomen hadde : so is hy om die misdaad met
 „ de dood gestraft. Nimar wierd noch gevonden om de anderen te zoeken :
 „ (die dese had beken d' och twee te zijn) en hy vervolgt den selven noch veel
 „ verder als in 't eerste / tot Coulon. Alwaar verstaande dat sy
 „ sich op zee begeben hadden / so volgt hy hen te scheep : bevind dat sy
 „ van tijd tot tijd aan land getreden waren op de Fransche kust ; en
 „ volgt hen dagh op daghreis aan de laatste grensen van het Rijk / al-
 „ waar hy 't op moest geben.

„ §. 3. Hier voegt gemelde schryver by het gene hy self gesien heeft van
 „ Nymar in tegenwoordigheit des Rieghters en verscheiden andere geloof-
 „ waardige personen. Hy sneed van enen besem / so naast by de hand was /
 „ een twee spaltig rijstken : 't welk by de beide einden tusschen beide han-
 „ den battende / dede drie silbere kronen of rijkdaalders leggen onder sijnen
 „ reghter voet. Terstond so dzaaide 't rijstke en meerder sijn daar by gelegd /
 „ noch meer. Men blyde op de tafel een deel hoeden / en onder sommigen der-
 „ selven enig geld. Na dese dzaaide 't rijstken / en na d' andere niet. Maar
 „ om het te doen dzaajen / moest Nymar sijn eene been op tafel leggen / of
 „ 't ging niet aan. Men dede noch meer pzoeben van dien aart / met al-
 „ le nettigheid die te bedenken was ; om na te speuren of er geen bedrogh in
 „ schulde doch daar en was niet aan te doen. Men wond wat gelds in enen
 „ doek om eens te sien / of ook het rijstke dzaayē soude ; om dat Nymar geseid
 „ hadde / dat het stopken niet en hadde willen dzaajen na het howmes / waar
 „ mede dese mooyd gedaan was / wannecr deselve op gelyke wyse omwon-
 „ den was : nochtans het dzaaide hier als anders. Een dienaar hadde sijn
 „ nen heer / acht maanden doe geleden / ontstolen by de vijf en twintig pa-
 „ takons. Nymar ontdekte het vertrek en 't laadje / daar het geld was uit
 „ genomen : vervolgde alle plaatsē / daar de dienaar na die daad was
 „ dooz gegaan / het bed en plaats van 't bedde daar hy op gelegen hadde.
 „ Gckomen op het spooz van desen dies / daar 't rijstken dzaaide / so dede
 „ men de dienaars van het huis te samē komen. Hy sette sijn voet op hun-
 „ ne voeten : en 't rijstken dat te voren dzaaide / terwyle 't noch op 't spooz
 „ was / bleef doe staan ; om dat er niemant van hen schuld aan hadde. Men
 „ wilde weten of Nymar wel ene diebery ontdekken konde / die van de hooz
 „ des koningliken Rieghters selve was gepleegd. Sy nam de beurs van
 „ enen

„ eenen die daar bystond; maar 't rijfken hield sich still. Men seic hem /
 „ datter ebenwel een dief in dat geselschap was. Waar op hy koeltjes ant-
 „ woord / dat het dan den dief ernst moest wesen / maar slechts uit
 „ boertery gedaan; gelijk het was.

§. 4. Tot vorder onderzocht gaf hy te kennen / hoe 't in alles nopende dit
 doen met hem gelegen was. „ Hy seide dan / dat also wel sijn rijfken op
 „ het water dzaaide als op 't land. Dat hy in 't achtervolgen van de die-
 „ ven / silber ende goud / gansch geene ontsteltenis of pijn gevoelde: maar dat
 „ hy kragtige beweegingen gewaar wierd / in 't volgen van de Moorde-
 „ naars. Dat hy geen onderschied en konde merken tusschen 't goud en 't
 „ silber: also sijn rijfken also wel op 't een was dzaaijende als op het ander.
 „ Om enen Dief te soeken / seide dat hy sijn spoor niet volgen konde / of
 „ hy moest eerst op de plaats geweest zyn daar de diefstal was begaan. Dat
 „ hem het self de ook te pas quam / so in 't vervolgen van het spoor eens
 „ moordenaars / hy quam te treffen dat van enen tweeden: also hy op de
 „ plaats der laatste moord noch niet getoest zijnde / ook geenerhande ont-
 „ roerens gevoelen konde / om 't spoor des daders op te soeken. Wat
 „ meer is / dat hy mede onderscheid van moorden wist te maken / door de
 „ verscheidene bewegingen die hy daar af gevoelde. Dat het wel meest /
 „ maar niet altijd gebeurde / dat hem sijn rijfken niet en dzaaide / wan-
 „ neer de moorder tot bekentenis gekomen was. Dat ook de tijd / hoe
 „ lang geleden hy de moord ontdekken konde / niet seker was: doch dat de
 „ eerste / die dus van hem was aan 't licht gebracht / al meer dan twint-
 „ tig jaren daar te voren was geschied. Dat ook sijn rijfken niet en
 „ dzaait ontrent een lichaam dat begraven / en sijn eigen dood gestorven is.
 „ Dat self de bisschop van St. Jan de Morienne heeft deself de eigenschap
 „ als hy. En laatstelijk hy seic / dat hy 't getal der moorders weten kan:
 „ indiens maar niet alle zyn gegaan in eene lijn; het gene naawlijx inner-
 „ meer gebeurt. Van diergelijke proeven door den self den man getoond
 „ ontrent Parijs / komt het bericht niet ober een. Want sommige bevesti-
 „ gen 't boozgaande / wel maar andere die stoten alles om.

§. 5. Verscheidene stukken goude / met voorzacht onder de aarde ber-
 boggen; twee silbere handelaars / die voor drie jaren al gestolen waren /
 de tafel daar sy afgenomen waren / den goudsmid diese had gekocht; en
 silberen tafellood / dat langen tijd gelegen hadde in den misthoop. Dit
 alles hy met sijn slokken daar ondeckt. Self ook de scheidsternen / in den
 tuin van Luxemburg / die sedert 20. jaren als die tusschen de van Orlé-
 ans en Guise wierd verdeeld / daarin gelegd / en onder d' aarde zyn be-
 groevd geweest.

§. 6. Doch elders lees ik wederom het tegendeel. Een byzel geschreeven
 uit dat hof / waar van 't uittreksel is te sien in den Mercure Historique der
 maand may deses jaars / daar meld / dat het hem eerst misse in eene ka-
 mer / daar op verscheidene plaatsen silber stond: maar dat was / seide hy /
 door dien de kamet aan verscheidene oorden blonk van goud. Men maak-

te van vijf kuilen in den hof; daar in goud / Silber / goud en Silber / koper / fecnen / altesamen toegedeckt. Zijn storken draaide maar eens op de steenen / en eens daar niet met allen was. In 't hof van Guise draaide 't wel op een buffet / van wegen 't Silber; maar niet op ene mande die daar vol of was / doch toegedeckt. Het draaide op de stoelen / daar onder aan het verguld was; maar niet in ene kamer daar de stoelen altemaal verguld waren edoch / met kleden overdekt. Ook niet / wanneer hy stond / dat hy niet wiste / onder enen Silberen kandelaar. Van diebery / vijf jaar geleden al gepleegd tot Chantilly / betichtigde hy met sijn storken enen jongen / die noch maar een jaar daar geweest was.

S. 7. Een andere brief van enen procureur Robert / aan sijnen oom den pater Chevignij / seit dat het op gelijke wijze daar gemist heeft in 't ontdekken van de moordenaars. Hy self was met den Prins gegaan ter plaats se daar een van de wacht met vijftien steken was gedood: maar 't storken roerde sich niet eens. Hy seide / dat het niet gebeurde / dan op moorden / die niet opsett en uit woedeheid waren aangegaan: niet op de gene / die by ongeluk of haastigheid veroorzaakt waren; als mede / niet wanneer de schuldigen het seit beleeden hadden. Maar 't ging hem eben eens / wanneer hy wierd gebzacht ter plaats se daar een dief betrapt was op de daad / en aanstonds ook in hechtenis gebzacht; het storken draaide niet met al.

S. 8. Indientoe nu niet van de daad versekerd zyn / so is 't vergeefs dat wy de oorzaak zoeken op te lossen. Want in sulck doen is menig groot verstand beschaamd gemaakt / door onderbindinge van valsheid eniger vertellingen / daar van men d' oorzaak d' een dus / d' ander so gemeend heeft uit te vinden. Het vischjen dat de ouden noemden Remora, de schepen; in 't kruit genaamd Lunaria, de peerden vast houdende; en vele dingen noch by Plinius te lesen / zyn van desen aart. Wat heeft men sedert 100. jaren niet geschreven en getwist om enen gouden tand / dewelke in den mond eens kinds van seben jaren by verwisseling was opgekomen / tot Weikdoyst in Bohemen. en eindelijk is uitgekomen op bedrog? Hoystius en Ruslandus / gaven / sose meinden / reden en bewijs van sulken wonder der nature; Angastetter moght daar toe geen neen seggen; Libavius beschreef 't dispuut: en die geleerde schryvers waren alle in de trap; tot dat Christophorus Rhumbaumius / die best geloofde 't gene hy sagh / 't bedrog ontdekte / en de man met sijnen jongen / en de wist van dese goudene tand / boorzaan verdween. Dat moest hier so niet gaan: hoewel de schryver der Mercure historique, den abt Nicolselieffst geloobende / het schijnt te houden voor bedrog; of so daar waarheid aan is / voor een werk van Cobery.

S. 9. Doch dus beschuldigt hy boozname mannen dan met een: Galet den bisschop van St. Jan de Morienne / die een groot sterrekundig is; Gzmant bestierder der douanen; enen jongen procureur / die niet genoemd word / tot Lions; en tot Parijs eens apotekers knecht genaamd Tonnelier. Van d' eerste twee lees ik uit enen brief geschreven aan den abt Signon / in 't boek van Dallenont vermeld / pag. 24. Amsterdam-
schen

ſchen d'zjn in 't Fransch / en vanden derden in de Merc. hiſt. dat hy daer van proeven gaf aan 't Hof. Nu moet het dan ten miuſten booz waar ſchyn-
 ndigk gehouden worden / het gene elders ſo veel honderd menſchen nu byna
 100 jaren aan de mynen en fonteynen al bevonden hebben; dat ook den ou-
 den niet geheel verborren is geweest; waar door ook meer dan 150. mynen
 booz en na alleen in D'ankryk zyn ontdekt / die Vallemont op een register
 noemt; en eindelk daar ſo veel menſchen tegenwoordig leven / die betonen dat
 ſp't ſelf de aan ſich hebben / ook in deſe ſtad. Ik hebbe ſelf noch ſekeren ſeer
 goeden vriend / man van ſeer vele beſeninge / goed van oordeel / en oprecht; die
 buiten Holland wonende / my en noch enen anderen getrouwe vriend beled /
 wanneer ik deſen ſomer by hem was / verklaarde / dat hy die eigenschap / van
 goud en ſilber door het dzaapen van dat rijkten op te ſoeken / aan ſich
 hadde. Dit was hy eens in ſijne jeugd gewaar geworden / door ſeket toe-
 val 't welk hy ons verhaalde: en daar by / hoe dat hy eens enen ſchat / be-
 graben onder de aarde / door dat middel had ontdekt; maar op de plaats
 gelaten / ook geen meldinge daar van gedaan; om niet booz enen tove-
 raar te moeten gaan / indien men ſulx van hem te weten quam. Want
 daar om henen 't volk doch ſeer tot deſe bygelobigheid genegen is. Om de-
 ſen ſchat booz ſich te nemen / daar toe was ſijne oprechtigheid te groot.
 Maar niet by enen anderen / die neffens hem alleen de kennis hadde van 't
 begraven geld: alſo ſijn huisgeſin eerlange ſchielik opquam / en ſich bree-
 der uitgaf / tot elk eens verwonderinge / waar die veranderinge uit
 quam.

§. 10. Vermoeden van bedroggh heeft ook in deſen geenen grond. De
 ſaak is al te neerſtig en veelvoudig onderſocht / ſo als d'omſtandigheden
 tonen van 't verhaal / dan dat hier in bedroggh kan zyn. En wat belangt dat
 hem de proeve tot Parijs en daar ontrent niet altyd is gelukt: daar af kan
 't een of ander dat noch niet is onderſocht wel oorſaak zyn. Men magh
 niet looghnen dat in ſich ſelven let op die of gene wijsſe werkſaam is / als
 is dat niet altyd; noch ook de waarheid van het gene dat booz deſen elders
 klaar gebleken is ontkennen / om dat het hier op ſulken tyd ook niet ge-
 beurt. De Zeilſten werkt ook niet altyd / noch eben eens. De man is ſelf niet
 altyd eben eens geſeld. De jongen die noch maar een jaar tot Chantilly ge-
 woond en hadde / kon daarom wel de dief geweest ſijn dien men ſocht; of 't moe-
 ſte vaſt gaan / dat het altyd onſe buren zyn die ons beſteelen. De reden die hy
 gaf / waarom hy miſte 't goud of 't ſilber aan te treffen / daar rondom henen
 't een en 't ander door de kamier blonk / ſal mogetik een kenner der Nature
 niet verwerpen: en daar hy ſich in deſen heeft vergiſt; het is dat hy geen
 filoſoof en is / en in het giffen van de reden miſſen kan. So dan ſijn oordeel
 miſt in 't gene dat hem wederbaart; nochtans miſt de Nature niet in hem;
 die weet wat hem gebeurt / al is 't dat hy de reden niet en weet.

§. 11. Wat nu de ſelve in 't gemein betreft / verſcheidene geleerde man-
 nen / en onder d' onſen die bekende en beroemde namen / Melanchton in
 ſijn boek *de Sympathia* van de Medeneiginge *Pentecrus de Divinatione*, van de

Wiechelarye lib. 7. c. 10. Uchtermannus in *Systemate Physico*. r. c. 8. Camerarius *Hor. Subf. lib. c. 73.* Neuhusius *Fatid. sacri. lib. 2. cap. 21.* en verschiedene andere meer bevestigen de sake / ende zijn daar in eenstemmig / dat het van Nature / en in geenen deele van den Duivel is; niet tegenstaande dat sy anders ook al mede in 't gemeen gevoelen van de kraght des Duivels zijn / en dat Plucerus daar voornamelijk sijn werk af maakt. So klaar is van de saak Sp / die so diep niet gingen in de fijnste stoffen en der selver deeltkens na te speuren / als wel in 't II. hoofdstuk is getoond / bekenden echter hier de kraght der medezelginge / en brachten self ook het bewijs uit dit exempel by. Ik en behoef dan hoor eerst niet meer; het zy dat het bewijst of niet bewijst: also daar uit genoegzaam blijkt / dat sy genoeg in de Nature vinden / daar sy doel op maken / ende noch niet eens ten einde zijn / om buiten ofte boven de Nature te gaan / gelijke meenen datmen doet / wannecermen tot den Duivel komt. Nu sal ik nader conen / hoe al dit werk indien 't so is / natuurlijk zy; en dat het van den Duivel niet kan zijn.

§. 12. Om 't eerste duideliker te begripen / stell ik vervolgens nu den inhoud van dat oordeel des geleerden mans / uit wiens geschryft ik dit verhaal getrokken hebbe. .. Hy stelt de regels der beweginge op den voet van Descartes / beneffens enige andere van sijne gronden; en boven al van d'allerfijnste stof. En volgens dien is sijn gevoelen so als volgt. I. Hy stelt / dat over al daar dese moordenaars zijn doorgedaan / een groot deel van die fijnste deeltkens / uit der selver lichamen uitgewasemd / zijn gebleven. II. Dat dese deeltkens in de voorn en schikkinge verscheiden zyn van 't gene datse waren hoor het plegen van de moord: also die niet met hoelen bloede word gedaan; maar die beweginge den toestand van het bloed / de geesten / en het gausche lichaam nu veranderd heeft. III. Dat ook die deeltkens uitgewasemd uit alstikken lichaam / bequaam zijn om 't gewef der huid van desen hoer te doen bewegen / en ene heete gistinge te maken in sijn bloed; 't welk echter niet geschied aan iemand anders / wiens lichaam niet gelijk het sijne in opsight van die uitwasemende sijne deeltkens is gesteld. Daarby bereyft hy / dat dese so van maaksel zijn / dat sy den bypen doortoght laten hoor de fijnste stoffe in de gaatjes van het rijkken; daar sy van intrekende / deselve stoffe 't wederuitgaan komen te belemmeren / en haar hoor enig deelken tot kruiswyse beweginge bepalen. IV. Dat hoor dit dzeimen van 't gewef der huid en dese gistinge des bloeds / de beselkens der zenuwen ook worden tshamgetrokken / en enige der leevendige geesten so verstrooid: waar uit die slaanten en die stuipen / die dese hoer geboelde / zyn ontstaan. V. Dat hoor die ongemeene gistinge der vochtigheden meer hoorstralinge dan wel gemeen veroorzaakte word: so datmen die ringswyse draajinge van 't rijkken moet halen uit die deeltkens / die met hopen trekken hoor het lichaam van Nimar / en die den bypen ingang maken hoor de spne stoffe; doch onder tusschen hoor alsdan ook enigzins den uitgang wederom beletten.

S. 13. Uit dese gronden weet de *Wijber* alle die besouderheden / die in dit wonderlijk geval sich openbaren, op te lossen. „Te weten: so op vragt / hoe dese boer na so veel jaren noch het spoor des moordenaars opsoeken kan; also een weinig tijds den hond de lucht van ene hase doet verliefen! „Op sal u seggen / dat dit onderscheid alleen in 't lichaam van den hond en sulken mensch bestaat: niet daarin / dat die kleine deeltkens in so korten tijd verbloogen zijn. De hond heeft dese werkinge alleenlik in den neuse: „Nimar is door sijn gansche lichaam so gesteld: des moet 'er by wat meer veranderinge zijn / al eer hem 't selve kan ontgaan. II. Nimar kan ook de moordenaars noch dieven niet op 't spoor belopen / indien hy niet begint van d' eigene plaats alwaar de misdadaad is gepleegd: om dat het met hem is gelijk een mes / dat nooit het yser tot sich trekt / wanneer het van te voren met den zeilsteen niet gestreken is. III. Door 't self de kannen ook betonen / waarom het rijcken sich niet meer en dzaait / wanneer hy sijnen boet sett op den boert van enen die geen schuld en heeft: also deselfde reden doet / dat ook een mes gestreken aan den zeilsteen dese kraghe verliest / wanneer men 't van het ander end daar over strykt. IV. Dat ook het rijcken sich niet meer beweegt of slapper dzaait / na dat de moordenaar het seit beleiden heeft; daar van is oorzaak / dat nu sijn gemoed / en so ook de doozstralinge der geest / niet meer sodanig is als daar te vore. V. Beweegt sich 't rijcke niet op 't moordmes / als 't in enen doek bewonden is; niet tegenstaande dat sulx wel geschied aan 't geld: 't sal zijn / om dat de gaatjes van het doek wel van sulke maaksel zijn / dat daar de deeltkens van het goud of silber dooztocht vinden; maar niet die van het moordmes / welk stoffe van een ander maaksel is.

S. 14. Ik gebe die verklaringe niet voor myne eigene op; het gene ik niet en soude konnen doen / noch ook niet nodig achte. Ik soude dat niet konnen doen / om dat ik 't van my selven niet en hebbe; maar dus ten naasten by getrokken uit het Fransch / so als men 't uit gemelde boerken heeft by een gesteld dans te tome 13. de la Bibliothecque universelle: als mede dat ik denke hoe alsulke wonderwerken der Nature meer dan eenerlepe oorzaak hebben konne; gelijk dat mede uit den Brief van M. Chauvin / ook M. de crijn tot Lyons / aan de Marquise van Senozan / daar by geboged / wel is te sien. Hoewel hy in 't gemeen deselfde gronden houd / so dunkt hem echter: „ I. Dat die beweeginge niet door d' uftwazemende deeltkens van des moorders lichaam / of des boers / veroorzaakt word: also het niet en schijnt / dat dese deeltkens van sulke maaksel zijn / dat sy de gaatjes van al evenveel wat hout passereen konnen. Hoe wel die van den Zeilsteen (so ons d' onderbindinge geleerd heeft) door alle tafels / van wat hout deselve wesen moghen / heuen stralen: uit oorzaak ongetwijfeld / dat de sijnste gaatjes van het dichtste hout altijd noch so veel grober zijn dan dese deeltkens / dat het op der selber maaksel niet eens aan en komt. Hy meent nochtans / dat d' oorzaak deser dzaajinge is in de spieren / die devinger en doen buigen des genen die het rijcken houd /

geboegd met sulck een maackfel vaer; het selve / en de wyse om het dus te
houden / als bequaam tot sulke kringsgewyse beweginge: en dat elk een
die hem een weinig helpen wil / het selve op gelyke wyse sal doen dzaajen.
Of dat so lukken sal en denck ik niet dat hy noch onderbonden heeft.

§. 15. Doch 't gene byz noch wat besunders is / dat raakt de reden die
hy geeft / hoe 't komt dat dese deeltkens in de Lucht en ook op 't water swe-
vende / so langen tijd dooz harden wind en sterken stroom niet wech geboerd /
noch verstrooid en worden? Want dat het niet geschied / (kan ik wel tusschen
beiden seggen) blykt klaarlyk uit den hond; die niet sal missen 't pad dat hy
vooz enen tijd gelopen heeft / op 't spooz der selve deeltkens / want daar en is
geen andere oorzaak te bedenken) weer sal binden; al heeftet tusschen beide
hard gewaaid / en so de wateren / die hy misschien moet odfswemmen /
ook zyn ontfeld geweest. Chauvin die geester dese reden af / waar toe sich
ook Garnier gedzaagt: om dat de holligheden van de Lucht / dat is de
ruimten tusschen die lichaamtjes daar sy uit bestaat / in opficht van die
kleine deeltkens daar wy nu van spzeken wel so groot zyn / dat deselbe
lichteliken sonder raken daar dooz henen trekken: en dat ook deselbe wel
so sacht en bmgzaam zyn / en dese deeltkens wederom so klein en vast; dat
sy in 't minste niet en stoten / en so maar blyven daar se zyn.

§. 16. Ma dien dan so veel redemen natuurljk van dit stuk te geven zyn /
schoon daar ook andere wesen nbght: wat reden om te seggen / dat er tove-
rne onder loopt? Van niemant is dat meerder wonder dan van Malebran-
che / sulken groten Filosoof / en voozstander van Descartes; welke
schryft / gelyk ik dat by Wallenont sie aangetekend; dat dese boer dat niet
kan doen, 't en zy geholpen door de daad ener redenmagtige oorzaak; en
dat dese oorzaak anders niet kan wesen dan de Duivel. Ik segge met beriof
van sulken man: dat niemant minder oorzaak van dit werk kan wesen
dan de Duivel; en so hy dat al konde zyn / nochtang de naaffe niet en sou-
de wesen buiten de Natuur. De Duivel kan 't niet zyn / om sonder lie-
haam dus te werken / of dooz 't lichaam. Niet sonder lichaam / dat is
overbloediglik bewesen: en so niet / alcos niet beter sonder 't selve / dat
is sonder middel / dan dooz middel van beweginge. En so dan by 't lie-
hamelyk noch een verstandig wesen word vereischt: daar is des menschen
ziele self / die de gematigdheid en de beweginge des lichaams dat sijn ei-
gen is veel beter weet en stuur / dan sulck een geest die self geen lichaam
heeft. Doch moet het ebenwel een geest zyn / 't magh dan een Engel zyn;
wien 't beter past / het sieght in dat ontdekken van quaaddoenders by te
staan / daar God hun meester tegenwoordig is: want God is in 't ge-
tichte. 2. Kron. 19:6. Psal. 82: 1. Maar 't is meer eigen vooz den
Duivel / sulck volk te verbergen / om hen langer veiltig in de boosheid
te onderhouden.

XXIV. HOOFDSTUK.

Het Onderzoek der Toverreghters geeft gansch geen bewijs van Toverry.

§. 1. **H**et gene in 't voorgaande hoofdstuk is verhandeld / raakte eigentlijk de Wicchelary / dat is ontdekkinge van 't gene dat bezorgen is: nu gaan wy ober tot de eigentlijk also genaamde Toverry / daar door verstaande 't quaad bedryf der menschen / diemen acht dat niet den Duivel omgaan / en door hem te wege brengen 't gene word genaamd betoveringe en betoverdheid. De Exempelen die dat na't algemeen gebodelen klaarst bewijzen / zijn meest de gene die genomen worden van 't Gerecht / het onderzoek / de straffen en de eigene bekentenissen van die menschen; also in sonder dat niet lichtelik ter dood veroordeeld worden. Want so dat iemand van de waarheid sulke daden niet en obertuigt / dat sulke menschen van den Reghter ober 't selve zijn gestraft. en self de misdaad ook beleden hebben: so moetmen seggen dat hy ook niet obertuigt wil zijn. Neemt dat ik nooit de diebe self sie stelen / oft iemand doodslaghe ofte overspel begaan: sal my dat niet genoegh zijn / dat ik sulke menschen op 't schaboe sie staan / hun bonnis self heb horen lesen / en by 't uitvoeren tegenwoordig ben; om te geloben / dat er diefstal / overspel of doodslaghe zy begaan? Op desen grond behoefmen slechts uit Nederland; en sonderling in Duitschland / en wel meest daar 't paapsh is / slechts te gaan en volgens dien de rekeninge maken / dat dieben / overspelers / doodslagers; tsamen geen so groot getall uitmaken als de Deyen en de Toveraars alleen.

§. 2. **I**lk stemme geerne toe het gene van die andere misdaden is geseyd; die weet ik elk watse zijn: maar geensins van de Toverry / die niemant weet; de Reghter niet / noch de getuige / noch de beschuldigde; noch die daar bystaan / en daar na beklaren / dat sy der hebben sien om toverry verbzanden / en dat er daarom sekerlik ook sulke zijn. Men sal uit volgende besondere exempelen wel klaarlik sien / dat Reghters en getuigen dien menschen opleggen / en sy self bekennen 't gene t' eenemaal onmogelyk / of immers tegen allen schyn van reden is; of namaals ook bevonden word niet waar te zijn. Onmogelyk: als vleescheliken ontneht met den hosen geest / verandering huns selfs in wolven / of in katten / het vliegen of het ryden door de lucht op kaff of bok / en dergelyk. Of immers onbegripen: de handelingen en bekeeringen op die versierde Duivels Sabbatmalen meergemeld / de slaverny waerin sy sich gewillig geven by den Duivel / de nietige beloningen van sulken schendig misbedryf / 't onmenschelyk vermaak dat sy daar nemen / en het meerendeel maar lastig en verbietig is; gelijk hier na noch int besondere bekentenissen bliken sal. En eindelik is menigmaal bevonden / dat niet waar was 't gene sy beleden

felf gebaan te hebben, van menschen diese seiden dat van hen gedood waren / en daarna noch leefden; van huis of have / als van hen vernield / en die na- maals noch in wezen waren.

§. 3. Twee dingen zijn 't voornamelijk / die ik den Leser in bedenken geve. hoe die Reghtsplegingen gehouden werden / en sulke menschen tot be- kentenis gebzacht; en wat men buiten die reghtsplegingen van sulker ei- gene bekentenis geloben magh. Op d'eerste wyse zijn se af gedzongen: op de tweede echter gansch byzwillic / daarmen dan volkomen staat op maken moest / so 't hier mede als met ander misbedryf gelegen ware: 't welk so niet en is. Want d'inbeeldinge / door siekte of boozoordeel dikmaals al te veel gekrenkt / doet menigen belyden daar hy gansch geen schuld aan heeft; of ook doen / het gene daar hy by gefonden doene self booz schrikken soude. Het komt dan daar op aan: hoe sich de Reghters hier in dragen / en hoe de menschen self gesteld zijn die sulc doen belyden. Van 't eerste sal ik spzeken uit een seker boexken met den naam van Waarborg om geen quaad hals ge- reght te doen, I. b. XXI. §. 9. noch eens gemeld: en van't ander na den inhoud der uitlegginge van geleerde schryvers / die self mede in 't gevoelen zijn / dat alsulke Toberpe als men meest geloof niet geheelik te verworpen zy: gelijk de Waarborg self van enen roomschgesinden schryver in't Latyn gesteld geweest is / door N. B. A. vertaald / en by Jan Hendrix en Jan Gierwertsz. 1657. alhier gedrukt. Een boexken weerdig dat van alle man gelezen werde.

§. 4. Van 51. Dragen / in welker antwoord sijn geheele werk bestaat / is dit de laatste. Welke de korte inhoud, maniere en ordre is van de processen tegen de Toveressen, die hedendaags by velen in 't gebruik is; waardig datse sijn keiserlike Majesteit versta, en Duitschland overwege. Het antwoord is in 46 stellingen begrepen / die ik tot 15 wil betrekken / en dan noch be- korten; dat gene overstaande dat geheel paapsh is / so veel die reghtsple- gingen belangt / en wel besonderlik dat tot de Inquisitie behoort.

1. 't Begin is dan / ene ongelooflike bygelovigheid van 't gemeen volk in Duitschland: daar ik wel by magh seggen / dat die niet weinig door de Gee- steliken word geboed; niet alleen des Pausdoms / maar ook sekerlik der Protestanten. „ Alle straffen / welke God ons in de H. Schrifsten dzeigt „ komen na 't gemeene seggen van de Toberaars.

„ 2. Dies worden de Gereghten in de vorstelijke hoven aangelopen / „ maal op maal / met een gemeen geroepe / om onderzoek te doen.

„ 3. Om d'eerste toberes te binden / dat sal de gene zijn / die in gerin- „ gen staat / by desen ende genen wat in 't oog is / of ook ('t zy met schuld „ of onschuld) ergens over in geen goed geuchte staat.

„ 4. Want men maakt dusdanig ene sluitreden met twee hoozen. Is „ sy van geen goed leven geweest / d' argwaan is wel gegrond; indien ja / „ dat zynse / die 't wolfs herte onder lammerbliesen dekken.

„ 5. Noch eens: word sy beticht / en sy ontfelt sich niet: 't is een be- „ wys van duivelsche verhardinge; maar indien ja / so heeftse schuld.

„ Der-

- „ Vertrekke bydesghalven uit de buurt / of om de quellinge t' outgaan:
 „ flux is het woord / die loopt heeft schuld.
 „ 6. Die haar nu niet ten beste wil / vind lichtelik iet in haar leben /
 „ woorden / daden / dat van't beste niet en was; (want wie leest sonder faut)
 „ dat dient dan mede tot voedsel van 't vermoeden harer toberp.
 „ 7. Men spoedigt ook het onbrefoek / somtijds ten self den dage der
 „ beschuldiging; en laat haar selden Advocaten toe / die ook tot sulks
 „ niet seer geneegen zijn.
 „ 8. Op d'eerste onderbraginge / 't zy datse iet of niet bekyd; so wordse
 „ opgesloten: en by haren onschuld blyvende / hoe beter sy dat weet te seg-
 „ gen / hoe meer de Duivel word geloofd haar dese les te geven; so niet /
 „ die sich niet weet te sulveren / heeft schuld.
 „ 9. Dan gaatmen verder: want men wil dat sy bekennen sal.
 „ 9. Men dzigt haar met den pijnbank / kleedse naakt uit / en bescheert-
 „ se over 't gantsche lichaam / om quansuis geen toberflug / ook hoe ge-
 „ ring het zy / by sich verholten te behouden. Dit word self ook van mans
 „ aan vrouwen / en niet dertelheid gepleegd.
 „ 10. Indiense door den dzang der pynninge tot bekentenisse komt:
 „ so is de saak gedaan; sy heeft de toberp bekend / en moet na 't muur.
 „ 11. Maar sose niet bekennt; het is herdoeklikheid: sy moet er beter
 „ aan / so lang / tot datse eindelik bekennt. Bezroeftse / na't bedaren van
 „ de sinert; dat is al wederom herdoeklikheid: bekennen word geloofd /
 „ maar geen ontkennen.
 „ 12. Sietse rondom / 't is na den Duivel / haren boel. Slaat sy de o-
 „ gen neder; of ligtse swopmen door de pijn: siet daar de her noch slapen;
 „ want de Duivel haar dus ongeboelig maakt.
 „ 13. Indien de swakke vrow't besterft; de Duivel heeft haar dan den
 „ hals gevroken; en 't lichaam word begraven onder de galg / het is niet
 „ beter waard.
 „ 14. Kan haar de pijnbank niet doen sterben / noch tot bekentenis-
 „ se brengen / so moet langdurige gevangenis dat doen.
 „ 15. De gerestelike brengen haar dan ook noch op den pijnbank des ge-
 „ moeds / hen tot bekentenisse dzingende / door vrese datse anders niet en
 „ sullen salig worden.
 „ §. 6. Dit is in 't kort / belangende degene die ten eersten op een bloot
 „ gerughte en betichtinge gepynigd werden; dan is het noch te doen om ande-
 „ re als medeplichtig te beklappen. En in de swaarste pynning verklaaren-
 „ de dat sy er geen en weten; werd hen de een of andere genoemd / of die niet
 „ mede van hun volk zy / en op de tober sabbaten van haar gesien? de pynne
 „ perst haar eindelik te seggen / ja. Daarna ene andere genoemd / en des-
 „ gelijx gevraagd / of die 'er ook niet onder zy? so sy geen ja en seggen; de
 „ schroef word dichtter aan gesett / en 't ja ter keelen uitgeperst. Eens dat ge-
 „ seid / so helpt daar na dan geen ontkennen meer: die so beklapt is word
 „ vooz toberes gevangen / en gepynigd als de eerste / tot dat sy 't door onge-
 „ duid /

dult / ook wel door ydelhoofdigheid van die ondragelijke pyniging / het zelf de toe huy eigen nader ook bekennen / al is 't dat sy d' onschuldigste ter weereld zijn. Dit heet de schryver / pag. 152 / 153 dat hem self door enen van de Reghters is gemeld ; die meer bekennende door een goed gewisse dan de meesten / sich daarom van dat werk onttrokken hadde.

§. 7. Van verber / dat de pyniging door d' allerhardste mannen (ik geschryve vrouwen) niet is uit te harden. Sulx maghmen denken uit dat gene dat sy noemen buiten pyniginge : de Reghters 't selve so gewoon zijnde / dat sy daar voor niet en houden 't gene niet ten uitersten sodanig is. Want seggende (gelyk de schryver pag. 147 / 148. meld) dat enige beleden hebben sonder pynigen : so hadde sy behouden / dat sy wel gepynigd waren ; doch met ene breede yseren schroef , welx voorste blad met scherpe groeven uitgehold zijde , wanneer die om de scheenen , daarmen 't scherpte gevoelen heeft , dapper hard geprangd wierd ; en 't vleesch , terwyl er van alle kanten 't bloed uitspatte , so platt als een pannekoek geparft : noodzakelik selk een pyn verwekte , welke self de allersterkste mannen seggen dat hen onverdragelik toefchijnt . En dit heet dan noch buiten pyn : wat sal by desen dan de pijnbank selve zijn ? Het is niet om te seggen / wat al verschoningen en blaawg uitslaghen by de tobereghters worden voorgewend ; nochtans te sien uit so veel vragten als d' auteur van 't self de boerken daar in heeft beantwoord en verklaard . Waaron ik nochtmaals segge / dat die Waarichouwinge om geen quaad halsgerecht te doen , behoort in alle talen van Europa nagedrukt / en voorts van alle stants per sonen wel betracht te worden .

§. 8. So is op die bekentnisse dan geen staat te maken : doch also weinig die mischien hier ofte daar een ydelhoofdig / of krankzinnig / of swaarmoedig en niet een swaarmoedig mensch van self beijd of meld . Want boven eigene onder blindinge II. b. XXIX. §. 7 / 8 / 11 / 18. en IV. b. VI. §. 12. en VIII. §. 9. besonder aan Klaas Klaasz. IX. §. 10 / 16. so heb ik veel exempelen ontmoet by goede schryvers aangekend / van menschen die also gesteld / op sulke wyse van hen selve spraken . Besonderlik verhaalt de medecijn Borel Cent. 1. Observ. 51. van schere dienstmaagd / welke met opstoppinge der maandelike ontlastinge / en overbloed van sware gal beladen ; aan ene koozts geraakt / in het rasen steeds den Duivel sagh / die met haar sprak ; maar door natuurlijke geneesmiddelen verlost van dese siekte / so en wist sy van den Duivel ook niet meer . Van diergelyke siekte was het buiten twyffel dat Barber Doorenbergs bevangen was ; waar van Sennerius in sijn VI. hoofdstuk van de Cobersiekten schryft / dat sy in 't jaar 1624. toe Hofwigh door 't Gereght beleden hadde / dat sy bevrught geweest was van den Duivel ; en doorgaans na ene maand dzagens twee beesties gelyk muisen hadde voortgebraght / van dikte als een woym / met swarte hoofden ; en datse die of om te beschuldigen / onder 't volk gesonden / of onder enen Bherboom begraven hadde . In 't jaar 1620. hadde Hedwig Labekin door Reghteren bekend / dat sy wel d' eerste maal / waanneerse van

van den Duivel twierd beslapen/niet beswangerd was; maar naderhande 4/5/6/7/en 8. weken lang gedragen hebbende/ten laatsten byna sonder pijn had gebaard; nu een/dan thoe beestjes gelijk bliegen/rugh; en die sy onder enen blierboom ook begraven hadde. Hoewel ik sie dat het de schryber self geloofst; so sal mijn Leser echter/uit al't gene dat voorszenen is gesied/wel konnen merken/dat dit niet dan fantaspen zijn.

§. 9. Maar 't gene diergelyke misgestalte in het bloed en leevendige geesten niet te wege byengt/kan menigmaal door middelen van konst veroorzaakt worden. Sodanig moet de Coberfalbe zijn/van welke so veel seggens is/dat sich de heren met deselve sinneren; hoewel die nergens duidelik beschreven is te vinden/dat ik wete. Dan by verscheidene schrybers (mogelik om dat het d'erne uit den anderen heeft) heugt my gesien te hebben/het gene door den raadshoer Heemskerck in sijn boek Batavische Arcadia pag. 53-60. op het byzondst beschreven is: hoewel met geen bewijs van tijd of plaats; of name van personen/datmen van de waarheid der geschiedenisse overtuigd kan zijn. 't Is waar dat by Bodin in't 2. hoofdstuk van sijn V. boek het self de woord verhaald/in't jaer 1571. tot Bordeaux geschied te zijn/en hem verhaald door enen ridder die daar by geweest is: maar dat hy ook ter self de plaats/uit Claus Magnus als ook andere daar dan aan boegt dingen/die uit voorszefene vaste gronden niet mogelik en zijn. Verhalven wil ik my selven geen belet doen/door vertellingen die gansch onseker zijn/en niet sonder reden enigzins verdacht. Want waar toch vind dat sechte volk de roebereidfels van die Coberfalbe? wie heeft hen die geleerd? De Duivel geestse hen/is hier 't gemeene seggen; van degeuen mede/die ontkennen dat die menschen waarlik van hem door de lucht geboerd/en so gehandeld worden: maar seggen/dat hy/onderwyle dat sy door de kragt van dese falbe liggen slapen/en alsulke dingen dromen/dat gene doet aan mensch of beest/het gene sy dan dromen dat hy doet.

§. 10. Die so veel aan den Duivel toestaan/ik en weet niet waarom sy hem al het overige ook niet mede geben. Want kan hy so met menschen omgaan/dat hy hen de falbe geest/ of leert te maken; kan hy terwyle sy daarvan in diepen slaap zijn/menschen/beesten/gras en koren schepen op de Zee vernielen/die sy willen; en dan effen ook die menschen dat doen dromen/of sy 't selve deden 't gene hy dan doet: ik segge/dat de Duivel/kan hy dit so doen/so kan hy alles doen. Verhalven stell ik desen ridder/die dat aan Bodijn verteld heeft/nebens dien Magister en Student. XXII. §. 30/31. die beide niet aan iemant die dat schryft/maar aan my self verklaren/het gesien te hebben 't gene sy vertelden. En wat haddense gesien? Hoe veel nu verder op de eigene belydenis der Coberraars te boutwen sy/dat meen ik is door den verstandigen genoeg te sien. Ik spreke van de Proeben niet met al; door water/heet of koud/door vuur/door 't wegen op de schaal: also het licht/dat in al het verhandelde tot hier toe sulke een klaar gesicht van alles geeft/en in meer volgende exempelen ontdekken sal/ons moeste rood doen worden/over sulke pdeilheid.

XXV. HOOFDSTUK.

Het gene t'Amsterdam en Hoorn in 't Weeshuis, en tot Ryffel in een armen-kinderhuis word verhaald gebeurd te zyn, geeft geen bewijs van Toverij.

MEN kan mit al 't voorszede lichtelik bebroeden / wat van de volgcnde bebroefsen sal te seggen zyn : op welke zyn gegrond geweest so vele vonnissen van allerley Gerichten / in den uitheemsche : tot doemenisse en ter dood van menigte personen / diemen hield vooz toveraars en kollen / en die self dat ook beleden hebben. Wy moeten echter 't gene by voozname luiden vooz waarachtig en reghtmatig is geacht / so niet voozbygaan ; sonder op het minste opening te geven van de redenen die in 't besonder zyn insicht te nemen / op sulke onderscheidene gewijsden met de reghttelike onderzagingen en bekentenissen / die meest boven andere beroemd / en vooz ontwedersprekelyk gehouden zyn. Want om vooz geenen uitdanght opening te laten / so heb ik de vooznaamste voozgenomen ; derwelker nietigheid tot op den bodem toe ontdekt / met een sal tonen datter niets van allen is dat houden kan. Doch sal ons hier bequamelik den wegh toe banen het gene wel geen vonnis of reghtpleginge heeft ondergaan ; maar niettemin den Overigheden werk gemaakt / en stoffe aan vermaarde schryvers nagelaten / om den gedenkschryften in te lyden. 't Zyn drie vertellingen / van eenerleien inhoud / doch in tijd en plaats verscheiden ; uitgesonderd dat de hoedanigheden der personen / en der plaats / in alles of ten naasten by desselfde zyn ; twee Weeshuisen / dat van Amsterdams en Hoorn ; en noch een armen-kinderhuis tot Ryffel opgericht.

§. 2 Het eerste schryft de Nederlandfche Tacitus P. C. Hoofst in sijn III. boek op 't jaar 1566. aldus. Gelyk ik der deftigheid mijns aangevangen werks te naa zoude achren, alle straatmaaren en ydelen klap, tot aas der ooren, die veel al naar vreemdigheid joooken, te boek te slaan ; also kan niet ledigh staan te melden, 't geen my verscheide geloofwaardighe ooggetuigen, Roomsche, Onroomsche, hoewel het wonder, overaardigh, en onzen vernufte onbegrypelyk is, vertelt hebben. Naamelik, hoe, ontrent deezen tijd, de arme weezen alhier met zoo naar en byster een quaaale bezocht zyn geweest, dat een mensche 't haar te berghe staat, van daar aan te denken. Want een groot deel kinderen bezeeten met booze geesten, werd niet alleen, in veelerley wyze, geplaaght en gepynight ; zulx dat het hun noeh na de verlossing, al hun leeven, aan hing ; maar zy klauterden, als katten, by wanten en daaken op, gaaven gezichten zo helfsch en averrechtsch, dat de manlijxte harten van die neep scheenen te quynen ; witten uitheemsche taalen te spreken. en van 't geen op 't selfde ooghenblik elders, zelfs in de Kroedschap geschiedde. Veel heilloos gebaars bedreevenze aan de deuren

van

van zekere vrouwen, die, daarover voor tooveresse uitgekreeten, van my om de eere der naakoomelingen verzwegen worden. Maar zy hadden't boven al gelaaden op den Schout, dien zy scholden voor een Deventer koek, om dat hy van wanstallighe lengte was, en meenende hun met diergelyke kinderkost den mond te stoppen, dien oopen brak.

Doctor Dapper in sijne beschrybinge van Amsterdam / hoewel de sake met omstandigheden bzeeder uitmeetende : segt nochtans op't einde seer wel / dat dese en diergelyke meer andere vreemdheden in de Natuur geschiedden : daar door te kennen gebende / dat hy 't alles / hoewel bzeemd / nochtans niet meer dan booz natuurlijk hond. In Brands Hist. der Ref. VI. boek / vind in't verhaal noch meer uit de Memorien van Laurens Knaal bezpft. Laat ons nu sien / wat daar in van den Duivel zy.

§. 3. Ik sal hier myne aantekeningen op maken ; om te bescheidenliker aan te wysen / waar my dunkt dat het hapert.

Verscheiden ooghegenigen dien wil ik wel geloben / in't gene dat van met eigene ogge is gesie / en hier verhaald. Doch dat heeft alles door ontfeltheit van de herffenen / natuurlik so geschieden konnen ; na't gene dat ik booz III. §. 10. heb aangetekend.

Roomfche, onroomfche) 't Begreie Weeshuis was doe noch aan't Roomfche vast ; gelijk de gansche stads regeringe : also die eerst / en teffens ook de kerken onroomfch zijn geworden twaalf jaren na dien tyd ; so als aan 't krooz in d' Oude Kerke staat.

't Misbruik in Godes kerk allenkens ingebracht,

Is hier weer afgedaan in 't jaar tseventig acht.

So hebben dan de Roomfche hier het meeste / en d' Onroomfchen echter noch door roomfche bzillen 't werk gesien. Wy zijn tot hier toe nu al veelerley gesicht ontmoet / daar niet veel af te seggen is.

Een groot deel kinderen) knechtken en meisken, wel tot 70. toe ; schryft Laurens Knaal. Dit neem ik so / dat sommige waarlik / andere uit dertheit / d' elendige naboorfende (gelijk dat gaat met kinderen) sich dus bzeemd (doch niet alle op het allerbzeemdste) hebben aangefeld : daar magh er seg of seven zijn geweest. En schoon daar waren meer ; de kleinste kinders by malkander slapende / en alle met malkanderen eetende en verkeerende : so konde 't een van 't ander besnrett worden ; gelijk de medertijns my lichtelik dat geven sullen ; en de natuurkundigen het self de uit de boorzestelde gronden / II. §. 3 / 9 / 10. noch bevestigen.

Bose geesten, dit sta ik mede toe / in sulken sin als ik in 't II. b. XXVII. aangewesen en bevestigd hebbe. Doch laat ons nu besien / wat dese bose geesten, dat is / ongeregelde hertsoghten en siekten des gemoeds en bloeds te wege bzaghten.

§. 4. Dat se uitheemsche talen spraken / bederft het gantsche werk ; d' onmogelikheid om sulx te doen / door Duivels kragt so onweer sprekelik bewesen zijnde ; dat dit alleen genoegh is om ons het geheel verhaal verbarche te maken. Bzaagt eens wat waren dat booz talen ? Het staat er niet.

Die warensē die hen so hoorde[n] sprekē ? De weesvader en moeder / denk ik; of d'andere kinderen : of anders moeste dat gehoord zyn van bege-
me die self vzeemde talen wisten. Maar doch / hoe ging dat sprekē toe ?
met lispēde tongen, se[ic]t Ksaal. Daar hoor ik dese vzeemde talen. De siekte
hen de spraak belemmerd hebbende / so dat men se niet wel verstonde / al was
het duit[sc]h : so hield men dat vooz vzeemde taal / om dat men doch reeds her
voorzoordeel hadde van besetenheid. So dan het minste letsel maar aan de
uitspraak wierd bespeurd : dat moest van vzeemde tale zyn. Ik merk het
self de aan Frans Kuiper / uit sijn boe[ek]ken van de Duibelen : waarin hy se[ic]t /
dat seker Jakob Symonsz. hier ter stede gehouden vooz beseten / ook vzeem-
de tale sprak. Van kinne ik twee Doctoren die daar beide by geweest zyn :
waar van de eene se[ic]t / dat hy den man Latijn en Grieksch heeft hore[n] sprekē ;
maar de ander dat onkenne[n]de / heeft nooit van hem vernemen konnen /
wat latijnsche of grieksche woorden 't waren / die hy van den man gehoord
heeft / en hy se[ic]de niet. Doch laat ons horen / hoe die kinders wisten watter
buiten 't Weeshuis omging.

s. 5. Op dat zelve ogenblik, en dat self in de Vroedschap. Daar van
verhaalt Ksaal een sonderling geval / belangende Jan Klaasz, medelid van 't
Vroedschap / en sohn van Trijn Gerrits de Weesmoeder self. Een van de
kinderen (niet groot altoos / also 't de weesmoeder alleen in de benaawd-
heid vast hield,) wist haar te seggen / onderwplend dat de heeren noch ver-
gaderd waren / als dat haar sohn Jan Klaasz, na den Hage soude gaan.
Het wierd bevonden / dat het so besloten was ; de Ksaad ontfeld / en an-
ders sich beradende ; so bleef Jan Klaasz, t' huis. Hier heeft altoos
de Duivel niet geprofeceerd ; also de profecy door die verandering van 't
Ksaadbesluit / niet na en quam. Maar was het wonder / so Trijn Gerrits
wel van haren sohn geseyd mocht zyn / wat datter gaande was ; en dat hy
staat kon maken / dat hy navolgens d' order van de Vroedschap / na den Haag
moest gaan. Dat kan het kind wel hebben aangehoord : het zy in 't seg-
gen van Jan Klaasz, aan de moeder / het zy in 't navertellen : dat veel-
tijds wel geschied niet over / als in 't heimelik onaangetmerkt dat kinderen
daar by zyn / niet denkende dat kleine pottjes mede ooren hebben. Van
is 't een eigenschap der kooztsige en duille menschen / in die verheffinge
al uit te seggen wat se anders swippen. Heilloos gebaar bedryven aan de
deuren van onnossele vrouwen / en so den Schout wat uit te schelden ;
is een gebrek dat al van ouden tyden af in kinderen bespeurd is / die
niet wel opgeboed / of door gemeenschap van malkanderen bedryven
waren. Sodanig warensē tot Bethel die den profect Eliza achterna
riepen ; 2 Kon. 22, 23, maar nooit en las ik dat die kinderen betoverd
waren.

s. 6. Siet daar mi die vermaarde Coberpin 't Weeshuis t' Amsterdam /
daar 26. jaren van geroepen is ; die d' Athensten (se[ic]t Frans Kuiper / Daar
door verstaande menschen die vooz vast geloben dat er is een God / die son-
der Duivel kan bestaan) wel bekoort te overtuigen , also daar in alle die dia-
gen

gen plaats hebben, die onderfeld of bewefen zyn (onderfeld maar niet bewefen) dat in een duivelsche werkinge moeten gevonden worden. Dat hebben wy daar nu gesien / en volgens ook wat by die luiden hoor bewijs van dese Duivels werkinge gehouden word. Indien daar anders dan geen is / so is er geen. Laat ons besien / of dat van Hoozn wel vaster gaat ; hier komt hy met Notarisen en Getuigen / welke seggen. Dat in den Jare 1670. of daer ortrent, een zeer groot getal der Wees-kinderen, in 't voorschreven Wees-huys, en dat soo wel Knechtiens als Meysjens, ouden als jongen, doch niet beneden de twaalf jaaren, en meest alle van de onzedighste soorte, eenige maanden langh bevangen zijn geweest met een zeer zwaare passie, daar over verscheyden Doctoooren ende Medicijns gehaald zijn, die altemaal raadeloos scheenen te staan, niet zeker weetende wat zy'er af maaken zouden; bestaande defelve passie hier in, dat dito Kinderen, onvoorziens en plotfelijk ter aarden in onmaght needervielen, terstond van haar zelf waaren, en zoo krachtigh getrokken en gescheurd wierden, schoppende met de beenen, slaande met armén, en met het hoofd tegen de aarde, gillende, huilende, ende blaffende als honden, dat het niet was om te sien of te hooren; en van de sommige gingh de buijck zoo geweldigh op ende needer, dat het was als of 'er een leevendigh schepsel in zat, datze beweeghde, ja als of 'er een tonnetjen in haar buyck omgewenteld wierd, zoo dat men se met drie, vier, vijf, en somtijds wel met ses menschen moest helpen, daar af de eene het hoofd, twee anderen de handen moesten vast houden, en een op de beenen gaan sitten, gelijk ook somtijds wel een op de buyck sitten moest, om die needer te houden, en alsze stil laagen, waarenze zoo stijf als houten, zoo dat menze slechts by 't hoofd en de voeten neemende, draagen konde waar men wilde, zonder beweginge: 't welk dikwils, uyren lang aan een duyrde, ook wel in de nacht tot elf, twaalf, een, twee, en drie uyren toe; gelijk ook op een tijd zekere Vrijster, genaamt Tryn Lucas dochter, zijnde een van de oudste meysjes in 't Huys, deeze passie gekregen heeft des morgens ten acht uyren, als wanneer de schel begon te kliaken voor de kinderen, om haar ontbijten te haalen, en duyrde zonder eenigen verpoofinge, tot des naamiddags ten vier uyren, als wanneer de schel weder klonk, om te ondermetten, meenende deese patient, aldoen eerst bedarende, dat zy maar een weynig tijds in die passie gelegen hadde, om dat zy de schel hoorde, en verklaarde in meeninghe te zijn, dat het gebéd van 't ondermetten noch was van 't ontbijten, des morgens toen zy neederviel.

Deeze passien kregen de kinderen meest alsze malkander daar in zaagen ligen, en ook alsze yemand in die passie liggende, maar hoorden gillen, huilen of blaffen: waarom eenigen het dikwils ondernaamen, om terstond te ontloopen, dogh meest te vergeefs, ten waare zy zoo veel tijds hadden, datze dicht by de poort van 't Wees-huys zijnde, buyten 't Wees-huys konden koomen, en dan scheenen zy zo veel nood niet te hebben; zoo datter door dat hooren ende zien dikmaals zoo veel konden needervallen datter nauwelijx gezonden genoeg waaren, omze te helpen: ten anderen, kreegen zy 't ook zeer dik-

wils, en schier altijd, in Godsdienstige oeffeninge, als in de Kerk onder de Predikation (daar zy derhalven moesten uytgehouden worden) en in de Catechisatie, die'er door een Predikant, en door de voornoemde Binnevader, doch op verscheyden tijden, in't Weeshuys voorsz gedaen worden, maar wel aldermeest onder de gebeden; gemerkt ten dien eynde by de suppoosten van 't voorschreve Wees-huys, in't byweezen der gesamentlijke Wees-kinderen, bede-stonden gehoude, en stemmelijke gebeden gedaan wierde. En hoe de gebeden ernstiger en vieriger waaren, en meer gebeden wierd, dat God des Satans macht wilde beteugelē, hoe de kinderen het quaader hadden, en meer inde passie vielen: maar inde vasten-avonds-daagen, duurende bynaa een gantsche week, waaren deeze gemelde kinderen, die de voorschreve passien hadden, de alderongebondenste en baldadighste; jaa zoo uytgelaaten, als ofze vol vier waaren, en gants niet te betemmen: zonder dat'er in al die tijd een was, die yets vande voorschreve passie deerde. En verklaaren vorders, dat'er geen middel gevonden is, tot hulp van deeze kinderen, als eerstelijck het gebed, 't welk op 't verzoek vande Heeren Voogden en Buyten-moeders van 't voorschreven Huys voor haar gedaan wierd, continueel in alle Kerken en vergaaderingen, van alle gesintheeden, behalven de Papisten; en vorders dat men dezelve kinderen, buyten 't Wees-huys by andere Borgers ging bestellen met der woon, alwaar zy zijnde, het terstond beeter kregen, de quaaile allenskens begon te verminderen, zoo datze alle, doch de een wel wat rasser als de anderen, daar af verlost zijn, behalven twee Vrouwluyden, die het somtijds noch wel krijgen.

§. 7. De waarheid der geschiedenis wil ik hier niet in twyfel trekken; maar ook geensins gehouden zijn / om op te lossen welke d'oorzaak sulker vzeemde werkingen geweest magh zijn: alsoo dat tot de Natuur en Geneeskunde behoort. De vrage is alleenlik / of hier iet in is dat bewijs geeft van een werk des Duivels of betoverdheid. Dat is er mijns bedunkens / so bezre af: dat / somen een van beiden sal besluiten / sich meer omstandigheden opdoen voor 't neen / als voor het ja. Want daar word eerst geseid / dat dese kinderen geweest zijn van d'onzedigste soort. Waar uit wel af te nemen is / dat moedwill ende dertelheid de toevallen en de uitwerkselen van dese wonderlike siekte merkelik vermeerderd hebben. Daarna / dat hen die passien meest overquamen / wanneer se daar malkanderen in sagen liggen: sulx geeft te kennen dat die quale was besmettelik; 't welk noch te meer daar door versterkt word / datse buiten in de lucht verlichtinge geboeiden / so datse buiten 't Weeshuis so veel nood niet hadden. Kan ook wel zijn / dat het de eenden anderen na dede / als een de stoutigheid maar hadde om 't begin te maken.

§. 8. En overmits dat sy sich best bevonden in de ruime lucht: so is het ook geen wonder / dat se 't kregen in de kerk, daar 't door de menigte van menschen noch benaaderd was dan self in 't Weeshuis. Daarby quam / dat sy zynde meest / gelijk geseid is / van d'onzedigste soorte; en daarom liever op de straat dan in de kerk: sich daar veel erger konden aanstellen dan sy waren; om

om uit de kerk te mogen blyven, gelijk ook de Verklaringe seit dat derhalven is geschied. Noch meer word dit bevestigd door het gene word geseid / dat sy gedurende den vasten-avond, (hoewel doe de passie niet hebben de) d' allerbaldbadigst / en als uitgelaten waren. Waar uitmen reden soude mogen nemen om te twyfelden / of 't meer siekte of byzoodzonkenheid geweest zy / die de kinders quelde.

§. 9. 't Is wat besonders 't gene verder word geseid. Dat / hoe de gebeden ernstiger en vuriger waren, dat God des Satans maght woude beteugelen, hoe de kinderen 't quader hadden &c. Want daar uit blykt veel eer dat het des Satans werk niet was / dan dat hy daar in wrocht. Want so gubid en niet ontvangt: het is om dat gy qualik bid. Jak. 4: 3. Doch 't volgende schijnt tegen het voorszeyde aan te lopen / dat het gebed tot hulp van de kinderen gestrekt heeft: 't welk niet kan zijn / indien hun lyden onder 't bidden erger wierd. Of hebbense daarna op andere manier gebeden / en niet meer tegen 't werk des Satans / als te voren? Doch hier in doet sich 't onderscheid van self op / dat eerst de kinderen / daar by geweest zijn in de kerk; maar nu deselbe buiten kerk en weeshuis; in verscheide huizen verdeeld. De Lucht van ook verdeeld / en sy elk op sich self geen weerga vindende noch makker / als te voren / die d' een d' anderen boozgingen: so saghmen 't werk allent verballen, en booz so veel als daar iet weesentlijx niet onderliep / so hebben die twee vrow-luiden noch een weinig daar van konnen overhouden. Misschien zijn die ook wel de eenigste geweest dien waarlijk iets gedeerd heeft: en d' anderen / als van de onzedigste soort in dertelheid als uitgelaten, so boos en loos geweest / dat sy maar nabootsen 't gene sy in d' eerste sagen. Want geen bewegingen so swaar verhaald zijn / die kinderen meer dan twaalf jaren oud / niet buiten siekte souden kunnen maken: en waren beter vast te houden van drie menschen dan van ses; die alle geen bequame plaats en hebben / om ieder so veel kragt in 't houden als een van de drie in 't werk te stellen.

§. 10. Nu moet ik noch iet seggen 't gene Antoinette Bourignon verhaalt. Niet dat de saak of sy die daar van schrijft dat weerdig zijn: maar om dat ik geleerde of ook andersins verstandige personen kenne, die dat byzowmensch byp wat achten; hoewel sy uit haar doen en schryften heeft doen blyke / dat sy maar ene bose sottinne was. Ik sey onbeschroomd / sottinne, om de sotte inbeeldingē die sy van haar self betoont te hebben / en die alle mate van bekende sotheid overtreffen: en boos; om datse alle menschen lastert / booz beseten of betoverd uitmaakt / die hare dwecperpen niet en achten / of in hare grootse inbeeldingen en gebaarlike ondernemingen tegen staan. Sodanig worden ook degene / die de schryften en dyisten van die byzowmensch volgen; sich aanstellende als de geestelike mensch die alle anderen oordeelt / en van niemant wil geoordeeld zijn. Werk / Leser / het getuigenis eens mans die naam heeft van geleerdheid / en de weereld dagelijx met sijne boeken dient: het gene hy in d' historie haars Leevens cap. 34. S. met dese woorden van haar geest; dat sy was / *la plus divine & la plus*

*plus pure ame, qui ait esté sur la terre depuis Jesus Christ, de meest vergoodde en de suiverste ziele, die daar ooit op aarden is geweest na Jesus Christus. Wat dunkt u / heilige Apostelen / die door Gods Geest gedreven zijt geweest / van dese paapfche Profetesse? Gy waart so niet vergodet noch gesuiverd als sy is geweest. Denkt of die lof-trompetten u geloven sal / indien ik wil bestraan te tonen / dat die toevertrichtingen van haar gemeld met uwe leere strijdig zijn. Want dese ziele / so veel suiverder en Gode nader dan de uwe / verschermt hem het tegendeel. Haar woord sal daarom moeten gelden: en dat so veel te meer / als sulke menschen doch genegen zijn / den Duivel overal in 't spel te brengen; om van heldhaftigheid beroemd te worden; door so veel strijds / als sy veel meer dan anderen / die niet so suiver noch so goddelijk van ziele zijn als sy / met hem gehad / en so veel kampen als sy op hem wel gewonnen hebben. Nu laat ons sien / wat seit die suivere en vergoodde ziele. Ik lese dat in haar geschifte 't welk sy noemt *la Parole de Dieu*, dat is / Gods woord; om dat gy immersoud geloven dat het waar is / §. 100-131. en d'inhoud komt meest hier op uit.*

§. 11. Tot Byffel hadde sy een armen kinderhuis / met hulp van rijke en weldadige personen / oppgerecht. Sy kreeg er metter tijd tot 50. toe. Die lieten sich behoort van haar leiden / en na uiterliken sehn gewonnen tot alskulke oefeningen als haar godsdienst medebzaght. Ten laatsten word sy eerst van een / daarna van twee / drie andere / gewaar / dat sy gemeenschap hadden met den Duivel: en boort dat weinige van al den hoop daar by af waren; en eindelijk / datse met hem in verbond / door d'ouders self van eerst af al verpand waren / en in dien staat in 't niet gesichte Gods-huis ook gebzaght; om meer te leeren veinsen / en door dat middel de verdorvenheid meer in de weerd boort te planten. De Pastoor / seitse / (§. 119 / 120.) van St. Saviour schreef hunne bekentenis; en sy verklaarden duidelik / datse dagelijx vleeschlike gemeenschap hadden met den Duivel; datse op den Sabbat gingen, daarmen at en dronk, en danste; met meer andere ontuchtigheden en vleeschelijk bedrijf. Elk vromensch hadde haren Duivel in mans gedaante; en de mans hadden insgelijx elk sijnen Duivel in gedaante ener vrouwe. En datter sulc een groot getal van menschen was in dese nacht-vergaderingen; daar elke Duivel, dagh op dagh sijnen minnaar of beminde medebzaght: dat nooit vergadering van menschen so talrijk in de stad vernomen wierd. Dat op die Sabbaten allerhande stands personen quamen, jong en oud, rijk en arm, edel en onedel; en boven al van allerhande slag der geestelikheid, van Priestere en Prelaten: en dan een iegelijk daar in die orden wierd gesteld als hun plaats in de weerd mede brengt. Datmen daar een Beest aan bad, en met het selve schandelike dingen dede: en dat het dan daarna verbrand wierd, elk van die affche nam, en door deselve dede quynen en ook sterven mensch en vee. Het kluchtigste van allen dunkte my noch te zijn / het gene sy verhaalt *dans sa Vie exterieure*, in haar Uiterlijk Leeven, §. 82. van 't gene een deser dochters haar beleden hadde / dat sy van jongs op enen Duivel gehad hadde, die met haar opwies, en dagh en nacht

nacht met haar boeleerde, na dat hy met haar groot geworden was. Doozwaar een nieuw slaggh van Duibels daar de weereid nooit te voren as en wist.

§. 12. Wat dunkt den Lefer van so schone vertellingen. Is hem ooit sotter groel in enig sabelschryft ontmoet: sal ik de moeite neemen van die sotte dingen te weerleggen / die sich self bezraden / en dooz al 't hoorzgaande rijkelik van ieder een zyn op te lossen? Dit byzowmensch heeft die kinderen so sotte gebroed als sy self was: gelovende dat alle Duibels uit der Heilen tegen hare heiligheid gelykelyk in opstand waren. Want daar toe hadde sy genoegh / dooz 't blifoot verhalen van een deser kinderen; (van d'oudsten evenwel / so als se seit / maar niet hoe oud sy was) als dat de Duivel wel drie nachten achter een vergadering gehouden hadde met wel vijftientig menschen, die sy kende, om middel uit te vinden haar te doen sterven. Daar toe dan hadden se besloten, sekere salve uit verscheidene stoffen wel doormengd, te maken, daar sy nooit af soude kunnen ontkomen. ens. §. 128. Doozseker was dat wel een heilig mensch / daar hoorz den Duivel so veel om te doen was / om haar leed te doen; also dat anders / met gemeene te doen hebbende / gausch geen werk hoorz hem is. Hy moet van ouderdom ook in de ewede kindscheid zyn gekomen / die nu met kinderen te rade gaat / om maar een byzowmensch om den hals te helpen. Want het wel blykt / dat dese dochter een van den raad der 25. is geweest. Nu heb ik al genoegh in desen dyck geroerd / dies wil ik slechts nu tot wat anders overgaan.

§. 13. Indien ik tot den paapfchen tyd te rugge ga / so vind ik stoffe binnen dese stad; alwaar in 't jaar 1555. een byster quaad geruyhte was van sekere vermaarde Coveresse Meins Kornelis van Purmerend; die volgens blyk der reghzplegingen daar van gehouden / de walgeluyte sabelen beleden heeft / die te bedenken zyn. 't Een streed tegen 't ander / en 't een ontdeckte 't ander. Sy hadde enen byzer uit der hellen / die hiet Roeltje, en geseid hadde dat hy was deselfde die Christus bezraden hadde. Sy toberde 't gras wech / en de hoepen / dooz de woorden / schurius, intorius, tierius, fugita; seer wel begreep het Dr. Dapper, doe hy die historie beschreef / pag. 150 / 151. spuer Beschrybinge van Amsterdam / dat het wel sware gedachten en inbeeldingen geweest konne zyn / die dese Adelintz dusdanige beuselingen (so noemt hy die met reghz) van haar salf deden seggen; en dat nochtans de wethouderen van Amsterdam in dien tyd daar geloof aan gaven, Want sy daar ober is verbyand: en noch dyte andere in 't selfde jaar / Anne Jans poortresse deser stede met beide hare dochteren, Lijsbet en Jannetje Pieters, ter selfde straffe gedoemd. Hy voegt er noch ter selfde plaats by een wonderbaarlyk quichelspel van sekere dochter diemen hoorz betoberd hield; 't welk echter na gemerkt van alle byzeendigheden diese dede ende die haar wederboeren / anders niet en was / dat sy in de kunst den jongen toberling tot krampen noch te hoven ging. De Lefer magh er 't boek op nasien; ik magh daarmede 't myne niet vergroten.

XXVI. HOOFDSTUK.

De wonderlike kraam van 't wijf tot Abbekerk bestond ook in geen Tovery.

§. 1. **T**Erwijl ik dese dingen onderhanden hadde / quam my te horen seker wonderlijk geval / vooz weinig jaren hier in 't land gebeurd / daer seer veel af te seggen is geweest. De vrouw die d'inhoud en de sichter der historij is / heeft kercklike / en weerdliken werk gemaakt / beroerten in haar doop en rondom heen veroorzaakt / en aan alle man den mond geopend / om daar van te spreken elk na sijn verstand ; geen Begheters nochte Neghtsgelcerden / noch Predikanten / welker oordeel over dit geval gebzaagd is ; maar alleen van het gemeene volck / en echter noch een predikant die ik niet en merke dat daar over is gebzaagd geweest / vermoedden / dat de Duivel hier ook was te werk geweest : nochtans niet so veel onderscheid / dat by het volck de vrouw van toery beschuldigd / maar by desen predikant C. D. daar van ontschuldigd wierd / en 't werk by hem so ingesien / dat haar de Duivel wel mishandeld konde hebben / en alles wat daar scheen gebeurd te zijn / dooz sijne wonderkonstige natuurkunde uitgewerkt. 't Was by verstandigen alleenlik in bedenken / of wel de vrouw / van welke ik nu spreken sal / hare eigene vrycht verdaan moght hebben. Doch laat my eerst d'historie verhalen / so als die ons dooz Jakob Landman / die de Secretaris van 't Gerecht was / en de sake seif heeft bygewoond / in d'ruk is nagelaten : dit sal ik met sijne eigene woorden doen / deselve echter so veel mogelijk bekortende / ende is aldus gelegen.

§. 1. In 't Zuyd-eynde van de Weeren , een buurte hoorende onder 't gerecht van Abbekerk. ruyn een ure gaans van de stad Medenblik , Woonden twee echte luyden , elk omtrent de veertig jaren oud : de man *Claas Nyrszoon* van Njendorp , en 't wijf *Aagt Germonts Dochter* , afkomstig van Zybekerspel : Beyde , zoo veel my tot hier toe van haar bekend is geweest , (en ik heb 'er enige jaren wel kennis aan gehad) goe eerlyke en burgerlijk weldragende luyden ; van geen overgrote middelen , doch op zyn huysmans , na hare hand-nering wel kunnende leven , en met dat leven 't Roomsche gelove omhelsende : gene kindere bekend in leven hebbende. 't Is nu omtrent vier jaren , dat dese vrouw d'eerstemaal (behalven een mis-vrugt) bevrught was : en hebbende wel twee maanden over de gewone wyse swanger gegaan , gevoelde haar baren stonde naken. Waarom de man eerst om de naaste buur-vrouwen , entoen om de Vroe-vrouw van Lambertschagen , een half ure van daar gelegen , gegaan is. Twee buur-vrouwen komen 'er ondertussche in huys , en vonden de Vrow wel over de vloer gaan ; maar , zo 't scheen , de voorzeyde nood als op den halse hebbende. Gelycke dan ook kort daar aan

tegens

tegens deselve wyven seyde : dat haar 't barens wee aanquam ; datse haar moesten bystaan , en met dese eygen woorden : *repie , spoedje , het komt al*. Daar op de wyven verbaast , en gelijk een Zeeman op Zee van een nootweer belopen , hem zoekt te redden ; ook haar beide poogden te doen , om in die nood de Vrow by te staan en te helpen . Van welke eene dan tegen over 't voorzeyde Wyf , haar ter neer vlijdde ; die , zonder nawlyx een 'ommessen vertoeven , de vrucht , immers dat de vrucht hiete te zyn , van onder 't wijsklederen , tot van de vloer opgreep , en terstond dat d' andere Vrouwe verroonde . Deselve Wyven sagen dat voor een dood mis-schepfel aan : immers , so sy nu geruyght hebben , hadde het geen gelyk van een kind : gemerkt het was sonder hooft , sonder beenen , ja sonder enige uiterlyke leden : alleenlyk een langwerpige klomp synde , met een velleken over-togen ; en so eene der Vrouwen meent gesien te hebben , daar in vast genayt of bespeld wese . Dan echter weten de gemelde Vrouwen niet te seggen of de verhaalde klomp warm of kout was : ook niet dat die eenigermate besmet of bebloed sou geweest sijn . Maar wel dat 'er als doen sulks op en over de vloer niet gesien en is geweest , als men gemeenlyk in sulken gevalle siet , uitgesonderd enig water alleen . Eene der wyven was middelerwyl voor de kraamvrow , om de nageboorte waar te nemen , geseten ; en onlangh daar op komt de Man met het Lambertschager Vroed-wyft'huys . Her buurwyf stond op , en maakte de Vroed-vrouw plaats ; dan 't waste vergeefs . Want of wel het selve Vroed-wijf , na de regels van haar kennis , en volgens den loop van de natuur , verstond dat 'er yets na de geboorte noodzakelyk moest volgen ; is 'er tot verwondering in 't minste niets nagekomen : alleen het Kraam-wijf deed dat niet vreemd ; nadiense doen selfs tegens de wyven seyde : *datze meend dat 'er na de geboorte niet volgen zou*. Zy wierd' dan van de Vrouwen als een ander Kraam-wijf te bed geholpen , ende voorseyde Klomp , die van yder die 'er in huys quam , moght gesien werden , daags daar aan , onder den naam van een dode vrucht , met de gewoonlyke Lijk-stati begraven . Dit is 't geen namaals opgegraven sijnde , bevonden is , de gedaante van een Verkens-reusel te sijn . Doch niemant der andere wyven , dien dit bekend was , so veel gebleekē is , wist des anders , dan dat 'er een wonderlyk wan-schepfel ter weereld gekomen was : en 't is dierhalven met swygen doorgegeen .

§. 3. Twee jaaren ontrent na ditte , was dese Vrow wederom swanger ; en sose na haar bekentenis , (ik sal hier in meest haar seggen , en wyders 't verhaal van de bureu volgen) wel vier , boven de negen Maanden bevrucht was geweest , is , als haer Man op het velt , aan 't arbeiden , en zy met des selfs Zuster , een oude en gebrekkelyke Meyt , alleen in huys was , daar by haar gekomen een onbekent Wijf : die haar te kennengaf dat ze van haar *Land-Heer Wybrands Jansz Maris* , woonende tot Hoogkarspel , ontrent de vier uren gaans van daar , aan haar gezonden was ; en dat ze quam , om haer van 'er Vrugt te verlossen : als zijde een Vroedwif , en op de Ooster Swaagdijk woonende : mede vast zoo verre van daar gelegen . Dit Wijf was 'er een weynigh tijds geweest , en in 't korte overviel dese Vrouwe de barens stonde :

dat ook zoo veirdigh voortgingh, dat zy spoedighlijk, zonder enige buurinnen daar by te zijn, van hare Vrucht, die dat Vroedwif zeyde, dood te zijn, verloft is geworden. Zoo haaft had dat Wif de vrucht niet ontfangen, of fy keerd' haar op de stoel zittende, met het aangezicht vande Vrow af, en heeft, al mede in kleynen tijdt, de vrucht, in doeken, die zy, uyt een houten doos, daar op een bank staande, nam, van top tot teen, dicht toegewindelt, en vast bespelt. Zulx dat die noch van de Moeder is gezien, noch van andere Vrouwen, zonder los-windingh, kon gezien worden. Leggende dat gewindelde Poppen doen, in een houten mowde, of een langwerpige bak, ter ne'er: en tegens't Kraam-wif zeggende: dat zy terstont, door haafte, vertrekken moeste; maar dat haar Schoon-Zuster, (die aghter was) de burenen ter hulpe zou roepen. Terstont vertrekt dit Wif, zonder van yemand der burenen gezien te zijn; de Schoon-Zuster roept om bure hulp, en terstont komt'er eene d' aghter deure in: tegens welke (dit heb ik uyt der zelve mondelingh verhaal;) de Kraam-vrouw van uyt de middelkamer roept, datze haastigh de bure wijven zou halen. Zoo doetze; en komt in't korte wederom. De Man komt middelerwijl mede uyt den velde; en vindt, gelijk de buur-vrouwen, (waar van hy ook enige haastelijk haalde) zijn Wif, zeer kout, met weynigh vuur op de haardt, daar alleen, op de vloer en van de vrucht verloft. Elk, als te denken is, was ontstelt. Dan yder deé zijn beste om haar te helpen. De vrucht lagh als doodt, met een wit kleedje over-dekt; daar aan was niet te doen: derhalven wierd' het Kraam-wif, na datse enig vyer aangesteeken hadde, in een warm bedde geholpen; en als een waarlijke Kraam-vrouw, gehandeld. De gewoonelijke geboorte tekenen lagen hier, ten grooten deele uyt water, maar ook uyt bloed bestaande, op de haertsteenen, en over vloer. Die wiert opgeklaart, en alles vorder dat'er te doen was, beschikt. Maar dat toe-gewindelde maakfel heeft niemandt van allen, los gedaan noch besien: Om dat, na't seggen van't Kraam-wif, doen daar af niet gesproken, en na't verhaal van de Vrouwen, haar dat door verbod vande Kraam-vrouw, belet is gewordē. Zulx dan, dat het verhaalde maakfel, 't welk na d' uiterlike gedaante wel een kleyn kind geleek; maar, na't oordeel van eene der Wijven, lighter was als een kind behoort te sijn, gelijk het eerste, plegtelijk ter aarde gebraght is. Dan naderhand dit Kisjen opgegraven zijnde, is hier in bevonden 't Kintje van oude Lappen toegefelt. Of nu de Vrouwe deze-maal zeekelijc enige vrucht ter weereit gebracht heeft, of, niet, laat ik een ander oordeelen. Immers dat buur-wif dat eerst daar geweest is, verhaalt, dat uyt de blijkbare tekenen, dieze in de haard-stee, daar in de nageboorte, by't Vroedwif, zoo de Kraam-vrouw verhaalde, zou geleyt zijn geweest, als andere kenbaarheden zy vastelijk verstond datze waarlijk geboort hadde. In dien tijde is de vreemdigheyt dier zake wel eniger mate onder't volk rugtbaar geweest: maar met de begravingh van't kind is alles begraven gebleven, tot dat nu, 't een en't ander te gelyk ten toone gekomen is.

§. 4. Voor de derdemaal dan is sy wederom swanger, gelijk andere Vrouwen, grof van Lighaam, naa d' uiterlijke gedaante, geworden; ook
haar

haar reekening (to spreken de Wijven) ontrent de midden van de Zomer vervuld sijnde; is sy, gelijk d'eerste en andere malen, sonder te baren swaar gebleven. Zoo ook den geheelen Zomer uitvoortgaande; Middelerwijl in de Herfst, (ik volgh wederom de bekentenis vande' Vrouwe) is dit voorge- melde Swaaghdiiker Wijf by haar, (de Man al wederom niet by huys zijnde) t'haren huys gekomen, om te zien hoe dat'er met haar was. En verstaande dat zy zoo lang swaar gegaan hadde, heeftze de Vrow, aan haar Lighaam, zoo verre onderzocht, dat zy daar uyt zeyde te verstaan datze bevrucht was; maar al liep'et wat langer als de gewoone wijze aan; datze echter hoopte dat 'et wel gaan sou; Vertrekkende daar op ten huize uit: Den 19. Nov. 1658. quam dit Wijf wederom; afgesonde van *Wibram Jansz. Maris*, om haar van de vrucht, diense droeg, losse voorgaf te verlossen. Zy giog by haar, aan de haartstee zitten, (de Man was doen tot Abbekerk om enig hout te kopen) en z' hebben met mal- kander (t moet voor de middagh geweest sijn) een stukjen ontbeten. Doen gaf haar dit Vroed- wijf enig droog goet, om 's avondts met enig nat by haar inge- nomen te werden; gelijcke dat (na die belydenis) ook sou gedaan hebben. En sou het Vroedwif op haar vertrek gefeyt hebben, datse hoopte dat 'et haar wat helpen sou; maar dat sy doen na Eerswoud (een kleyne ure gaans van daar) gingh; en datse 's daags daar aan 's morgens sou wederom komen; be- lastende ook dese Kraam-vrow, tegens die stonde, haar Moeder, die tot Zybekerspel woonde, door haar Man te doen halen. Vertrekkende daar op, eer noch de Man in quam, van daar. Zulx dat al wederom, gelijk me- de daags daar aan, gemerkt de Man doen na Zybekerspel was, 't selve Vroed- wijf van de Man niet gesien is geworden. Immers, so haar belydenisse wy- ders luyt, is haar Man, vroeg in de Morgen-stont, daar aan (dat was woens- dagh den 20. van Slaght-maant) om sijn Schoon-moeder met een Schuytje ge- reyft; dan eer die noch t'huys was, quam het Vroedwif wederom daar ten huys; die een weinig daar geweest was, wanneer de Vrow de baren noot dier mate aan quam; dat sy, door hulpe van dat ingekomen Vroedwif, son- derling spoedig en gelukkig, van hare vrucht, en bysonder van de *Nageboorte*, en alles dat'er aan hoorde, na aller wyven wyse, verloft is geworden. Ter- stont daar aan, keerd het Vroedwif; die de vrucht ontfangen hadde, de Kraam-vrow den rugge toe. Zulx dat sy de vrucht, die d'ander op schoot had, niet sien kon, noch oyt ook gesien heeft. Wel versogte sy terstond, eens ende andermaal, seer ernstig om haare vrucht te sien; maar 't Vroed- wijf, met seggen dat 't besien der selver haar niet goed was, weygerd 'et t'el- kens. Verbiedende datse 't soude sien, als ook dat 'et van anderen soude be- sien werden. Middelerwijl was sy besigh, om de vrucht te bewinden; en had daarom de voor-aangetogene houten doos, daar in de Kraam-vrow haar kinder goedje had' liggen, by haar genomen. Sy nam daar uyt 't geen'er aanstond, bewond daar in de vrucht, van boven tot beneden dicht toe, en leyd' die so onzichtbaar gemaakt, niet verr' van haar in een houten bak; bly- vende sy Aaght Germonts hier-en-tusschen, sonder epige hulp; (want daar was niemant meer) in deerlyken staat sitten. Nawlyx had het Vroedwif al-

les aan de vrucht beschikt, of sy wilda door haaste, diese seyde te hebben, vertrekken. De Vrow begeerd' op haar datse vertoeven sou tot de komste van 'er Man en Moeder. Sy weygerd' et; seggende niet langer te mogen blyven; en aangaande de betaalinge voor haar dienst, en kruyden, seide se als voren, dat Wybrand Janszoon haar te vrede sou stellen. Daar' op vertrektse: zonder dat de Kraam-vrow, in't gaan en komen gesien heeft dat dit wijf enig pakjen meê gebraght, veel min met 'er genomen heeft. Weinig daar na komt haar Moeder en Man t' huys: die vinden 'et daar so gestelt. De Man keert terstont en haalt de bure-wyven: die komen en vinden de Kraam-vrow verlost, sittende by den haard, koud en seer bevende: Alle gewoonlyke saken sagen de burinnen, over de vloer verspreid liggen, en de vrucht niet verre van daar, toegewindeld en overdekt in een hout bakje; 't welk al wederom een dood' mischepfel hiet te sijn. De Vrouwen keeren haar derhalven na de Kraamvrow, alles dat'er dan gemeenelyk te doen is beschikken. Eene der wyven, keerd' haar ondertuffchen na 't kind, om te sien, of 'er ook yets aan te doen was: dan de Moeder veerdighde haar af; met seggen: *Wat wiltje daar aan doen? dat is besfeld.* So keerden 't meestendeel der wyven t' huyswaart. Dan drie derselver, na verloop van enige uren mischien van d' een en d' ander van haar Huis-genooten aangeport, overdenkende dat lichtelyk hier over yets te seggen soude kunnen vallen, datse niet besien hadden wat vrucht dat 'er ter weerelt gekomen was, keeren wederom na 't Kraam-huys: spreken den man aan, om 't kind te sien: die verwilligt 'at: maar mits dat hy sijn wijf daar over sou vragen. Sulx doet hy; en komt daar op de wyven seggen, dat sy 't niet toe-laten wilde: doch datse sels sijn wijf daar over vryelyk moghten aanspreken. Soo doense; maar worden wederom afgewesen, met seggen eens en andermaal, sy had 'er geen sin aan, en wild'et niet besien hebben. Soo keerden doenmaals de Vrouwen overrichter sake. 's Daags daar aan, waren de bure kinderen ('t is so de gewone wyse) genodicht, met de bure 't Kint ter aarde te brengen. De bure in huys komende, verstonden twee vrouwen, (die het toegewindelde kind vonden sodanig, en op de selfste plaats als sy het des daags te voren hadden gelaten) datse 't selve, eer sy het in 't Kistje leyden, sonder vragen, om niet geweigerd te werden, wilden besichtigen. Dan, als se bet aan 't hooft-eynde begonnen los te spelden, wierd' er dat door de Kraam-vrow belet: Want sy dat siende (so getnygen de wyven) van 't bedde af, steld' haar so euvel aan, en beerde so byster, dat de wyven, mits sy haar daar by te kennen gaf, datse 't besien niet lyden wilde, genootsaakt waten van haar voornemen af te staan. De zelfste Vrouwen nemen dan, sonder bezichtigen, het toegewindelde Popjen, leggen 't in 't Kistjen.

§. 5. Naulijx was dit leste Popjen begraven, of de vreemdigheid van het verhaalde baren, quam rechtbaar onder 't gemeene volk. Elk een verstond dat 'er yets vreemds moest onderschuylen; maar niemant wist wate: enigen zeiden dat hier Toverye onderschuyld; dat, om sulx te verduisteren de man Claas Nijzoon heymelijc by nachte zou komen en graven 't begravene kind

kind op; en dat daar in voorsien behoorde te werden. De gemeene praat groeyt aan, als een omgewentelde sneew-bal; hoewel 't waren losse praates; op vermoeden sonder sekerheid gegront. Dan door dezelve zijn enige uit den Gereghete van Zybekarpsol bewoengeweest om te bezien wat 'er in was, het kistje op te delven. So dedense, in 't by zyn van veelen van 't gemeene volk: Des Zondags den 24. van Slaghtmaant na dat 'et Donderdaghs begraven was. 't Kistje braghtense (want het was in den avont, en 't geschiede, by kaars-licht) in de Kerk: 't wierd' geopent; en, 't Kind dat 'er in lagh, los gespelt zijnde, ('t was zo dicht en vast toegemaakt, met zulke memigte van spelden, dat 'er te verwonderen was) bevond' men dat het Lighaam van Stok-visen, de staart daar af gespleten, en als twee voetjes omgekromt, de armen van twee met gont gevulde bloed beulinghtjes, en het hoofd van een rode kooft, 't famen toe-gemaakt was. Dat was doen een ander wonder-stuk in 's menschen oogen.

Hier op volgde bangerijse / pijniglug; en ten laastten schabotteringe / volgens bonnis op den 9 / en 17. April 1659.

§ 6. De Vrouw hier ober nu boozt 't Gereghet betrokken / en na lang en veel gehoudene liegtsplegingen, in staat om op den pijnbank te geraken / so hadde / schijnt wel / de boozsede predikant C. D. dat medelijden / dat hy sijn oordeel gaf ter haarer berontschuldiginge; gelovende / dat sy wel een subjeet kon zijn geweest, waarmede de Duivel sijn personagie gespeeld heeft; haar so opgeblasen makende, als of se swanger was, en so met haar werkende als of se een kraamvrow was, ende gebaard hadde. Want (seit hy daarna) daar kan wel een schijnbaringe zijn, so dat sy en andere konden bedrogen worden. Want dit kan de Satan wel doen. En dit bewijst hy met Matt. 4: 9. Act. 8: 9. en Gal. 3: 1. en wist ons na den uitleg van de nieuwe Oversettinge over dese plaatsen. Daar toe brengh hy dan by Hyperius Meth. Thes. l. 1. p. 304. 305. Doctus / Part. I. Disp. pag. 559. en Cuylerus Metaph. l. 4. c. 4. Probl. 34. dewelke seggen / dat de Duivel op die wyse kan betoveren de sinnen van de menschen. Doch wy geloven langer niet dat sy ons seggen van dat gene daar sy nooit zijn by geweest; maar 't gene ons door de Schryfture self / of door de Liedren / of ten minsten door de onderbindinge gevleken is. In geen van allen hebben of dese schryvers noch de Predikant dat ooit gesien.

§ 7. Doch siet eens / hoe gereed de menschen met den Duivel zijn. Die self de predikant heeft namaals kominen weten door een welbekende sekerere geschiedenis hier in de stad; hoe dat besondere begeerte ener vrouwe na een kind / so sy er geen en krigt / te meer daar in ontficken / self den naam daar van ten diersten hand doen kopen. Het veinst sich ene ryke burgers vrouwe swanger / koopt een ongebooren kind van ene andere die waarlijk swanger was; gaat op dien tyd te bedde liggen als de tyd met dese was verbuid; laat sich dat kind so hemelick toebzengen / dat de man self anders niet en weet of 't is sijn eigen vleesch en been. 't Zp de verkoopster van haar kind / of de besteller van het werk / niet na verwachtinge beloond / ont-

bek-

dekten namaals het bedrog. Nu de boerin / begeerig na een kind / of
immers na den naam / doch niet so dik van geld om een te kopen / maakt
se self; het een van reusel / het ander lappen / en het derde stokbisch met
twee beulingen / gereede waren altemaal in huis / en sonder iemants
medetweten toe te stellen. Dat van 't Swaagdiker vzedwiff is haar ei-
gen seggen / waar in sy voor de Reghters ook self niet bestendig was. De
toetsel op de bloet met andere omstandigheden als euer kwaambrozv / was
haar weinig kunst te maken. Dat seggen / datse telkens ober haren tijd
ging / was maar om de miskraam schijn te geven. Doch vzaagtmien hoe
de brozv dan so veel smaadheds daar om tijden wilde: sy hadde 't werk be-
gost / en dacht niet dat het haar dus byster ophomen soude. Nu moest sy
daar by blyven / om al haar leven lang / geen algemeene spot te zyn / ge-
lyk se enen tydslang was geweest.

XXVII. HOOFDSTUK.

De Reghtsplegingen gehouden op 't begin der Reformatie in de
Nederlanden over Toverye, zyn na reght en reden niet geweest.

§. 1. **H**oewel de Nederlanden sedert het af stellen des Pausdoms /
niet en zyn gesuberd van de dolingen desselfs belangende de
Toverpe; nochtans verneemtmen sedert dat verbzanden van genaamde
Toveressen so niet meer. Self ook dat deel dat paasch is / schijnt het af-
geleerd te hebben sedert die verfoepelike menschen-moord gepleegd aan de
belyders van de waarheid diemen doe Bandoissen noemde; op voorgeven
datse waren toveraars / tot Utrecht in de jaren 1459 / 1460 / 1461. waar
van de historie te lesen is achter 't boek van Reinhold Schott. Want der-
tig jaren na dien tijd de bonnissen / der Toverreghters en Inquisiteurs by
't Parlement van Parijs vernietigd zyn / en d'oberleevende Reghters ook
gestraft. Men vind nochtans noch overblyffelen des Pausdoms dien aan-
gaande tot den jare 1595. betonende dat niet alleen gemeene Reghtbanken/
maar self de Hoven van Justitie van Holland en 't Sticht Utrecht met desen
suerdeessen zyn besmett geweest: hoewel by bonnis van den Hogen Raede
1593. is gebleken / datmen daar niet meer onsigthigheit begon te werk te
gaan. Ik sal tot blyk van 't een en ander hier verconen seker bonnis ober
Toverpe tot Schoonhoven uitgesproken / den 18. Dec. 1591. daarna den
inhoud der Reghtsplegingen tot Utrecht 1595. en ten laastten 's Hofs sen-
tentie vernietigd by den Hogen Raede in Holland 1593. doch ik en wil niet
meer dan 't nodigste daar uit trekken / om hier in niets te lang te zyn; so
veel nochtans / als tot een leevendig getuigents kan strekken der overgro-
te dwaasheid van dien tijd.

§. 2. In 't bonnis van 't gereght tot Schoonhoven vind ik dese hoofd-
beschuldigungen / die seker Marrtjen Adriaans oud 70. jaren buiten banden

dekten namaals het bedroggh. Nu de boerin / hegeerig na een kind / of immerg na den naam / doch niet so dik van geld om een te kopen / maaltse self; het een van reusel / het ander lappen / en het derde stichtsch met twee beulingen / gereede waren altemaal in huus / en sonder ienants medeweten toe te stellen. Dat van 't Swaagdijker broedwif is haar eigen seggen / waar in sy booz de fiegters ook self niet bestendig was. De toefel op de bloer met andere omstandigheden als enre livaambrozow / was haar weinig kunst te maken. Dat seggen / datse telkens ober haren tijd ging / was maar om de miskraam schijn te geven. Doch vraagtmen hoe de brozow dan so veel smaadheds daar om tijden wilde: sy hadde 't werk begost / en dacht niet dat het haar dus byster ophomen soude. Nu moest sy daar by blyven / om al haar leven lang / geen algemeene spot te zyn / gelijkse enen tijdbang was geweest.

XXVII. HOOFDSTUK.

De Rechtsplegingen gehouden op 't begin der Reformatie in de Nederlanden over Toverye, zyn na recht en reden niet geweest.

§. 1. **H**oewel de Nederlanden tsedert het af stellen des Pausdoms / niet en zyn gesuiberd van de dolingen desselfs belangende de Toverye; nochtans verneemtmen tsedert dat verzoanden van genaamde Toveressen so niet meer. Self ook dat deel dat paasch is / schijnt het afgeleerd te hebben tsedert die versoepelike menschen-moozd gepleegd aan de behyders van de waarheid diennen doe Wandoisen noemde; op voorgeven datse waren toveraars / tot Utrecht in de jaren 1459/1460/1461. waar van de historie te lesen is achter 't boek van Reinhold Schott. Want dertig jaren na dien tijd de bonnissen / der Toverreghters en Inquisiteurs by 't Parlement van Parijs vernietigd zyn / en d'overleevende fiegters ook gestraft. Men vind nochtans noch overblyffelen des Pausdoms dien aangaande tot den jare 1595. betonende dat niet alleen gemene fiegthanken / maar self de Hoven van Justitie van Holland en 't Sticht Utrecht met desen suurdeeffen zyn besmett geweest: hoewel by bonnis van den Hogen Rade 1593. is gebleken / datmen daar met meer omsigtigheid begon te werk te gaan. Ik sal tot blyk van 't een en ander hier verconen seker bonnis ober Toverye tot Schoonhoven uitgesproken / den 18. Dec. 1591. daarna den inhoud der fiegthplegingen tot Utrecht 1595. en ten laastien's Hof's sententie vernietigd by den Hogen Rade in Holland 1597. dogh ik en wil niet meer dan 't nodigeste daar uit trekken / om hier in niets te lang te zyn; so veel nochtans / als tot een leevendig getuigenis kan strekken der overgrote dwaasheid van dien tijd.

§. 2. In't bonnis van 't gerecht tot Schoonhoven vind ik dese hoofdbeschuldigungen / die sekere Marritjen Adriaans oud 70. jaren buiten banden

„ van yfere beleden heeft / dat haar de Duivel God heeft doen versaken /
 „ een stuk gouds in schijn / dat naderhand in kinderdyck veranderde / als
 „ 't ware op trow gegeven / haar bleeschelik bekend / een portje met to-
 „ versalbe gegeven / verschoidene menschen betoverd hadde ?

„ Dat haar de vband 't Utrecht's nachts uit den slaap opgenomen / en
 „ na Dianen verboerd hadde / daar sekere Adriaan Leenerts te betoveren ;
 „ en doe haar wederom na Utrecht voerde.

Dat sy noch ses anderen betoverd heeft / so met die salve / als met ande-
 re dingen. Onder desen zynder twee daar sy niets toe gedaan heeft ; maar
 steeds geloof d / dat op haar spzelen of aanraden / de Duivel 't werk ver-
 richt heeft : hier ober is de vzwom veroordeeld / om gewoond / en dan ver-
 bzand te worden / den 18. December. 1591. Die stukken dus maar blote-
 lik verhaald / behoren ons genoegh te zyn / om uit ons selbe te begryppen /
 dat veel eer dit besje van 70. jaren heeft gedwoond en gesuft het gene sy daar
 in beleden heeft ; dan dat wy die oudwyfliche sabelen geloven souden / so
 kinderachtig en so sort / dat sich een wijs man 't lesen schamen moet.

S. 3. Want overlegt eens kristenen / wat schijn van waarheid / dat een
 vzwomensch nooit te voren gehoord geweest (so sy ook onder anderen ver-
 klaart) sich in den ouderdom van 70. jaren noch aan den Duivel sal ver-
 hangen ; van wiense dyck voor goud vubing ? De waarde van sulck enen
 crowpenning hadde sy by menschen noch wel konnen gelden : ten minsten
 by Michielden kuiper wel / met welken sy beleed / datse een maand lang
 onecht huis gehouden hadde. Besonder is bedenckelikt / dat onder anderen
 van haar geseid is / dat sy ten tyde als se gevangen wierde, enen jongen by
 haar staande / blotelik aanroeiende seide / gaat gy henen ; waarna staat gy en
 luistert ? en MEENT dan, dat de vyand doe denselven jongen door haar heeft
 betoverd gehad. Dus heeft se dan ook maar gemeend, of sy heeft wel
 gedwoond / (want sy sley) dat haar deselve vband's nachts van Utrecht
 na Dianen / en weerom / verboerde. Hare eigene meeninge / en die van
 de Reghters / heeft haar dus den dood gedaan.

S. 4. Voor al niet beter maakten 't die van Utrecht niet het doden van
 vier menschen / en dat binnen de vier jaren na dien tyd derwelker reghtel-
 ke Informatien en Sententien te lesen staan by Simon van Leelwen / in
 sijne Batavia Illustrata pag. 295---306. ende in alles hier op uithomen / dat
 enen Volkert Dirxen op 't getuigenisse van sijne eigene kinderen van 1614/
 en 12. jaren tweemaal gepijngd / ende niers beleden hebbende, daarna
 op 't water gewoonden (d blinde Reghters !) daar hy samtijds dreef / en
 samtijds onderging ; noch blyvende by sijn ontkennen : ten laatsen enige
 sustenpen / voor al niet beter dan 't Schoonhober besje / heeft beleden ;
 als onder anderen / dat hy in eens wolf veranderd / andere luiden beesten
 dood gebeten hadde. Al't oberige is van den selfden slagh. Ende staat
 wel aan te merken / dat dese menschen alle in gedaante van wolven 't vee
 gebeeten hebben / ontrent Amersfoort ende aan de Veluwe / daar geen
 wolven gebzek zyn ; maar niet een is beschuldigd / sulx aan dese zyde her-
 waartz

waarts aan / daerse niet en zijn gedaan te hebben. Wat sinnelose sotheid / daer in 't woelvenland eens peerd of hoo van enen wolf gebeten is / dat het onmenschte beesten / en geen ware woelven zijn geweest.

§ 5. Hoortang en heefmen niet alleen bejaarde menschen maar ook kinderen om tobery gestraft. Want dit zijn d'aantekeningen des gemelden schypbergs / pag. 306.

Folkert Dirxen geëxecuteerd met den viere den 1 Aug. 1595.

Hessel Folkers (des selven soon) oud ontrent 14 jaren, insight genomen hebbende op sijne jonkheid, is gecondemneerd, dat hy gevangen gebragt sal worden ter plaats daer Hendrikje Folkers sijn susters en Marge Barten met vyere gestraft sullen werden: het welke gedaan zynde, dat hy gevangen diarna strengelik gegeesseld sal werden, sulx dat bloed daar na volge, en 't selve gedaan, gevaakelyk gesteld sal werden in Fiole op den huise van Hasenberg; ende aldaan blyven, ter tyd en wyle anders by den Hove geordineerd sal werdē.

Hendrikje Folkers dochter / oud 17 jaren geëxecuteerd met den viere.

Dirk Folkerts (oud 8. jaren / pag. 303.) deselfde sententie als sijn broeder Hessel voorschreven.

Den 26. Jul. 1595. Antoni Bulk, oud ontrent 28. jaren, geëxecuteerd met den viere.

Den 1. Aug. 1595. Gysbert Folkerts (sijn ouderdom is niet aangetekend) deselfde sententie als Hessel en Dirk sijn broeders.

Marge Barten, huisvrouw van Antoni Bulk geëxecuteerd met den viere.

Ziet daar twee paven 't rene man en wyf / en 't ander vader en dochter an genaamde Tobery verbrand / en drie onnossele boeren jongens / daer onzen is van 8. jaren / tot bloedens toe gegeesseld / en dan noch gevangen; na dat sy eerst noch hare eigene susters / een jong bloemijte van pas 17. jaren hebben moeten sien verbranden voor hinnen ogen. Dat was genade daer de bygelovighid noch meer was.

§ 6. Veel beter en rechtinniger (seg ik hier met van Eenwens eigen woorden) was 't gewijsde van den Hogen Rade in Holland, vanden 8. Juny 1593. waar by seker vrowspersoon van Schiedam in cas van purge, jegens be-
tichtinge van Tobery by den Hove van Holland ter torture gecondemneerd zijnde, uit de hechtenis is omgeslagen, de sententie van den Hove van Holland is te niere gedaan, en de Bailluw gecondemneerd in de kosten. 't Doornaamste dat ik in hare beschuldigingen lese / is / dat aangemerkt was, dat sy op sekeren tijd met eenrijsjen in 't water gespeeld hadde, aan 't schip van enen Cornelis Kornelisz: waarna 't voorschreven schip 't zeil gegaan zijnde, was in zee gebleven en vergaan. Is 't niet een kragtich gevolg: die goede wyf tot haren ongelukke op 't quade woord geraakt van Tobery / heeft met een rijshen aan dat schip gespeeld / aan land; so is sy d'oorzaak dan dat het verging op Zee. Doch schoonder; dese wyf had eens met noch drie andere in een geselschap met hare respectieve wyers, (wesende Duivels in menschen schijn) hand aan hand gedanst; d'eene d'andere siende, maar voor andere personen onsightbaar zijnde: door kragt van seker kruid.
(hoo-

(hoedanig in de weereld niet en is) 't welk sy van den Satan ontvangen hadden. Wat dunkt u / Leser / had de Hoge Raad geen reden / dese arme hrouw van den pijnbank af te houden / die dus beschuldigd was van dingen die so mal verdocht / plat uit onmogelyk en tegen de Nature zijn? Nochtans niet weet / of haar de pijnbank niet had uitgeperst het self noch te helpen / en dus dooz mismoedigheid haar self aan sulken schandeliken en schrikkeliken dood te helpen. Want in d' uitbreidinge van 't vonnis vind ik tekenen van enige swaarmoedigheid / die haar by wylen dede seggen / dat se was in groten stryd / indien dan hare swakke sinnen meer gesocheerd wierden / licht konnense tot inbeeldinge verballen / van iet gedaan te hebben dat nimmer van haar was bedacht.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Voor tachtig jaren wierd in Denemarken als ongemeene sware tovery gestraft, waar van 't bewijs, na de reden ondersocht ook niet en deugt.

§. 1. **A**ls dat in de Nederlanden het licht der Reformatie den nebel der heest; nochtans in Denemarken / Sweden / Duitschland / Engeland / kleeft die den Protestanten noch al aan; meer ofte min / na dat er menschen zijn die 't werk noch dypen / ende d'een den anderen gaande maken. En alhoewel ik nu van Rechtsgedingen sprekke / die voor en na gehouden zijn; so magh ik daarom niet ver swygen / dat my van aansienelike mannen uit voorszeyde landen meer dan eens geklaagd is / hoe de geesteliken 't holk in desen dommen waan versterken; sonder 't welke de rechtsplegingen ober toberpe lichtelik te sijten waren. Het sal ook blyken / uit al 't gene dat ik in dit en de twee naastvolgende kapitelen vermelden wil / van diergelyke handelingen in voorszeyde landen voorgeballen; dat het de Pastoren zijn geweest / die sich boven anderen in de saken mengden; en de menschen helpen in het vuer. Ik sal hier in dit hoofdstuk sulx in Denemarken tonen / en 't naaste Sweden ende Pomeren besien / en dan ten laastten Engeland.

§. 2. De Deensche historie heeft een Deensch heer / die my den inhoud had verteld / uit sijne land taal in 't Latyn doen oversetten / so als deselve by Van Dalen is gedrukt / met desen tytel: *Energumeni Coagienses, sive admirabilis Historia de horrenda Cacodemonis tentatione*, dat is / de Beletenen van Koge, ofte wonderlike Historie van de schrikkelike verlockinge des Duivels. ens. Deselve sijnde eerst beschreven van Johannes Brunsmann, Rector der schole tot Herlow, den Leser aangepresen word / dooz de verklaringe van Janus Birkerode, den eersten Professor der Theologie tot Kopenhagen 1674. die seit / dat hy daar niets in vind het gene met de goddelike

schriften strydig zy; maar eer, dat alles wat daar inne van den Duivel en des-
selven bose werken word geleerd, door dese en andere exempelen bevestigd
word. En dat dient (seit hy) tot vermaninge den ongelovigen, dat sy de se-
kere en veylige omstandigheden sulker historien wel overwegen; en bemer-
ken, datse self ook door schijnbare ondervindinge tot die waarheid geleid
worden, die in de heilige Schrifture ons word voorgesteld. Wy sullen nu
haast sien / of dat so is. Die veilige sekerheid, also genoemd van den Pro-
fessor / bestaat in een verhaal van eene wydspersoon / in welker huis de
saken zijn gebeurd; en voorts in ene verdere verklaringe daar af door den
voorzeyden Bunsman uit de stukken op 't Stadhuis berustende
by een gesteld: van welken een getuigenis der magistraat des jaars 1674.
voorz aan staat / verklarende dat dese stukken waarlijk uit hun protokol ge-
trokken zijn. 't Verhaal is veel te lang om hier geheel te stellen: wy sullen
van den inhoud slechts besien van 't gene door de Wyds van 't huis uit eigene
ondervindinge is opgesteld: daar na dat van den Vrecoz uit het Protocol.

S. 3. Tot Koge / stedcken op Zeeland / aan de zee / ontrent vier uren
gaans van Kopenhagen / waren in de jaren 1601. en 1602. twee of drie
wyden over heerep verbrand / en andere noch op dat woord. Dewelke in 't
jaar 1607. of 1608. het self de werk met onderlingen raadslagh pleegden in
het huis van enen Joannes Barscher / koopman: eerst aan sijne kinderen /
doe aan hem self; en eindelijk noch wederom aan sijne kinderen: in deser
voegen / als ik tot besondere hoofdstukken der korthed halben nu betrek-
ken sal.

„ Wat lichte spookery ging met de kinderen / de dienstmaagd / en de wyden
„ voorz af; sy een afsgrypselike padde sagh; die op 't aanlopen van haar volk
„ in huis verdween.

„ Een dochtertje ontrent 8. jaren oud / wierd door een nachtgesicht ver-
„ schrikt / en raakt elendig aan het guppen; doch haast hersteld. Daar
„ op ging Barscher sijns handels wille eens na Duitschland toe.

„ Doe in sijn afzijn wierd sijn susters soon / by hem woonachtig / een
„ jongeling van 16. jaren / hard beroverd: sulx hy behalven selle onge-
„ wone en berbaarlike beweegingen sijns lichaams en der leden twee ellen
„ hoog wierd van der aarde opgeheben / en dus aan de solder hangende /
„ was met geen kragt om laag te trekken.

„ Men hoort den Duivel met hem spreken / na sijn seggen: een vuur
„ seer haast ontfeken / seit hy dat de vyand hem heeft uit den hals ge-
„ haald.

„ Dit seide hy / moest hy nu spden / om dat de Duivel wierd belett van
„ Barscher self te plagen.

„ Dewelke 't huis gekomen zijnde / so wierd in alle kerken / in en ron-
„ dom Koge en in huis gebeden: en ook gebast van mensch en bec.

„ De Duivel spookt vast in verschiedene gedaanten; van raven / gan-
„ sen / menschen / en van twee Pastoren / die noch leefden: doe als een
„ koopman; anderen gelyk een hond of swijn,

„ Hy word verlicht; boozfeit sijne aanstaande verloffinge: en steld sich
 „ tusschen beiden noch elendig aan. Een laatsten seft hy nu geheel ver-
 „ loft te zijn / bekijft den Duivel / en geeft hem sijn afscheid: reikt de
 „ hand wel tweeemaal enen Engel toe / denfelven dankende; hoewel van
 „ niemand Duivel nochte Engel wierd gezien.

„ S. 4. Doe ging met Barscher self het lyden aan. Van elf tot twee
 „ uren was hy nachts en daaghs in d' grootste bangigheit; die hy verlaar-
 „ de dat hem van den Duivel quam; ende lagh hem als een sak met koren
 „ op sijn lijf.

„ De dienstmaagd siet een monster als een aap; en d' jonste dochter
 „ komt seer ontsteld gelopen / dooz 't gesichte / so het seide eens verbaar-
 „ liken mans / die haar nasette.

„ De vromt laat plegtige gebeden doen / schrijft daarom brieven aan
 „ verscheldene pastoren / daar ontrent: reist self daar om na Dordrup /
 „ met enen wagen / die op de wederom reise niet kroozt wilde. Was elf u-
 „ ren onder voege / hoorde tusschen in de boomen / sagh iets als enen toren
 „ rijzen / en met eene rasen: quam t' huis tot een mur in de nacht.

„ Die nacht bpt haar op 't bed ene ratte / so als 't scheen / in enen vin-
 „ ger / sonder quetsen maar was ene maand lang niet te roeren noch te be-
 „ wegen. Des nachts daar aan was 't op het bedde ondraaglik heet;
 „ en 't onderlaken dicht met rotten keutelen bedekt.

„ Een dagh daarna de man gelegd tot slapen; word uit het bed en ka-
 „ mer lang vermist; en euhdelik in een klein kamertken gebonden / deer-
 „ lik heermende.

„ De vierde nacht daar aan springt een verbaerlike ratte (dat was de
 „ Duivel / seft de vromt) by hen op 't bedde / en beet een stuk uit d' onder-
 „ peulnwe / dat de beeren dooz de hamer stoden. Wech vervloekte geeft
 „ enf. seide Barscher; en de Duivel quam daarna niet meer.

„ S. 5. Hier ober God in de kerken zynde gedankt; ontstond een bo-
 „ ser quaad. Een fontje in sijn negende jaar wierd van ene ongemeene
 „ quellinge bevangen: waarover sekere meesteresse raad gebzaagd / ver-
 „ klaarde dat het kind beseten was; en dat het buiten vureig bidden niet te
 „ heipen was.

„ 't Wierd met sijn bed ontrent twee ellen hoog en op en meer geboerd;
 „ daaraf gesett / op sijn hoofd staande; boozts op de soeder / op den hout-
 „ hoop / en ober 't tusschenschutsel in des buurmans huis gesmeten.

„ De Duivel liep in schijn van een klein beken ober 't kind / trok sijn
 „ leden byster tsamen; kroozde als een beken / kraaide als een haan / en
 „ blafte als een hond.

„ Eens had hy als de moeder in de kerk was / in schijn van de moeder;
 „ 't kind met sijn eigene schoenen jammerlik geslagen. Spreek naderhand
 „ uit hem / en seide dat hy 't had gedaan.

„ Hy bziechte onder 't singen van den 46. Psalm / gelijk een peerd; spooz
 „ sijnen

„ synen Vader in het aangesicht; en sette sijne moeder blote messen op de
 „ borst; die op het noemen van den name Jesus viel.
 „ Hy sprak heersehdenen dingen/ sich houdende/ als of hy tegen synen
 „ wille dooz de horen in dit kind gesonden ware/ die eerst gestraft moesten
 „ zijn/ eer hy daar uit kon varen; niet wetende nochtans wanneer.
 „ Hier op sterft Barscher; doch de vrow en schryft niet aan/ wat siehte/
 „ noch hoe lang van dinn.
 „ §. 6. Sy dus dan weduwe / laat sich dooz enen vrowwer Erik met
 „ den wagen eens na Haarlos voeren / den Priester of Pastoor der plaats
 „ om schuld te manen. Sy wordt op wegh so mislyk / datse van de wagen
 „ moet. Wil na een half vierendeele van ene ure wederom op den wagen/
 „ maar en saghdien niet. Komt aan een watertje / en wil daar dooz gaan/
 „ God hare kinderen bevelende; mits sietse / na haar dunken / twee
 „ kraayen komen vliegen; maar nader by/ saghd dat het beide peerden wa-
 „ ren niet den wagen. De boerman had haar ook gesocht / dies mein-
 „ dense dat beide van den Satan dus bedrogen waren. Sy peilden 't wa-
 „ tertje met enen stok / maar vonden geen grond. So had haar Je-
 „ sus (seits) van bewaard.
 „ De bose geest had eer sy 't huis gekomen waren / dooz 't kind gespro-
 „ ken / dat hy de moeder sulken schrik had aangejaagd: en maar belett
 „ was van dien groten man. (God so gewoonlik noemende) dat hyse niet
 „ in 't water hadde doen verdynken.
 „ Een andere tocht na Kopenhagen / met den boozseiden vrowwer / viel/
 „ na voozgaande deginge des Duivels / al so swaar / de peerden schuim-
 „ bekten / en de wagen liep rondom / al wat daar op was / sloztte daaraf
 „ en de hoenders vloogen ober 't veid. De boerman miste synen haver sak:
 „ die weergebonden hem so swaar om dzagen viel / dat hy geloof de daar
 „ den Duivel in te hebben. (Dat moest geen lichte Duivel / of den haver
 „ daar te laude lichter dan de Duivelzjn. Dien wederhalende / droeg
 „ dien so swaar. Sy waren wel 10. uren onder wege / dat anders maar
 „ vier mylen is.
 „ §. 7. Dus wierd de vrow twee jaren na 's mans dood geplaagd: in
 „ welker staat haar een der predikanten veel besocht. De Duivel / spre-
 „ kende dooz 't kind / beklaagde sich daar ober tegen hem / en tegen de ge-
 „ beden die hy dede. Ik sat van dage, (seide hy) in den nead van uwen man-
 „ tel: maar doe gy voor dit kind begon te bidden, vielik te schandelyk, ge-
 „ lijk een Duivel, als ik ben. De goede Priester hier dooz moedig / spreekt
 „ hem toe / en wil dat hy van daar sal gaan. Hy leit, ik sal, wanneer 't
 „ diengroten man belieft. Maar als de prediker begon Latijn te spreken/
 „ so seide dese Deensche Duivel / dat hy sijn hoofd en sijn verstand met geen
 „ Latijn wilde breken. Hy wilde by den Predikant te gast / en wist dat hy
 „ gebraad aan 't huur hadde / en so boozts.
 „ Doch daar viel van dat gastmaal niet: sy waren wel te scheiden. En
 „ eindelik berliet de Duivel 't kind / en 't gansche huis was wederom so
 „ by

by van spook als 't ooit te voren was geweest.

§. 8. De byou roept God ten voorsten / en dan noch seven of acht predikanten tot getuigen / dat het alles waar is. Dat weet God: maar dese menschen weten meer niet dan dat sy booz 't kind en 't gansche huys gebeden hebben / en dat sy daar toe van haar zyn ber socht geweest; also sy seide dat het in haar huys so toe ging. Alleenlii heeft de boozgemelde Priester 't kind ses maanden / seits / in sijn huys gehad: wanneer hy buiten thwysel wel gesien heeft dat het siek was; maar sy meld niet / dat hy self iets van die spokery vernomen heeft. Al wat sy dan ver tele / is na best verstand also geschied; maar dat het niet op 't best gesteld was / en sy / ingenomen met boozwoordeel van beher te zyn / als uit den aanvang §. 3. en 4. te merken is; verbeelde sich de saken erger dan sy waren; niet anders weetende nochtans of 't was also. De Leser sie het I hoofdstuk deses boex §. 3 / 7 / 10. Het gene sy §. 6. van die twee tochten met den wagen schrijft / geeft klaar genoeg te kennen / dat de goede byou geen goed gebruik van hare sinnen hadde: die door een water wilde gaan alwaar de weggh booz by lagh; dat nemende noch te doorwaden / waar toe sy hare kleederen schoztte; en echter te verdrinken / hare kinderen als hopeloos van die ooit meer te sien / aan God bebedende: die peerden daarse self na omsagh / noch booz kraaven aansagh / daarse niet na sagh. En so de byoutwer meende dat de Duivel was in sijnen salt / het was om dat hy hem doch in de herffens sat.

§. 9. Stelt nu hier hier nevens / dit liebe neefje daar in huys de konst van Kampen kende / of Lodum; waar van de proeve in 't X. en XI. hoofdstuk is gesien: eiliebe! seg my toch / wat heeft hy wonderlijx geleden / dat hy niet en konde doen? Indien 't de Duivel was / die niet of door hem sprak / dat was sijn seggen so: doch eigentliik / wie sagh daar anderen Duivel van hem self? Maar 't kind van negen jaren / was nochtans onryp tot sulck bedroggh. 't Is waar: maar d' ander konde van naby of ook van verre dat geluid wel slaan: het wack (als meer getoond) de konst en handel der buikspreekers is. Wy hebben hier in der Diakenen Oud-byoutwen-huys een degelyk oud besje noch voorleden jaar gehad; die sprak met enen dien sy Ischem noemde in haar bed / en 't was onmogelik te horen dat sy self die beiderse stemmen maakte. Dat door de oefening / daar de besondere gesheidheid van de bozse en heelen deel toe helpt. Ik hebbe enen predikant gekend / die in de sluypen of termptuen doe hy klein was niet alleen verkrenpeld / maar ook so van uitspraak was geworden; dat hy wel enen hogen Eysant sloeg / maar schielik viel op enen lagen bas; gansch sonder tusschen maat. En 't heeft my doe een jongellug noch zynde / meer dan eens verschalkt; al eben eens / of iemand tusschen beiden sprak die niet en wierd gesien. 't Is ook te merken / dat de quant den goeden Priester heeft gesopt / wanneer hy sich quans wys so qualik hield / dat hy so kragtig bad.

§. 10. Van Barscher self en word niet sonderlings gemeld / waar niet bedenken van een Duivels handwerk vallen kan: alleen dat hy het so begreep /

greep / en in de plaats van blotelik op God te sien / sijn leed aan menschen socht te wyken / en dat onnosel byzobolk te doen sterven. Dat sy onnosel waren / blykt uit alles wat de Rector uit de Protocollen schryft : misdaden hen door Reghters en getuigen opgelegd / ontschuldigen hen eerst / en hurre eigene bekenenisse sprekt hen noch dies te klaarder by. Want die becoont aan alle kanten / dat sy noch ruim so weinig als de reghters of getuigen of beschuldigers verstonden wat de Coverpe was. Ik sal den Leser dit doen sien / door weinig saken uit te trekken / van de gene die de schryver tot bewijs van hemmelike toberpe uit de stads registers meid.

§. 11. Recmt dit dan eerst : dat sekerre Helena , op den 24. van oogstmaand 1601. met ene andere vrouw in een bosch gegaan , noten op te leen ; enen storm stilde , die hen in 't opsamelen hinderde. Siet daar om welken lichte oorzak God den Duivel toe laat / dese goddelike maght om te gebieden over weer en wind ; om met hen beiden maar wat neuten op te samelen. Maar sal Gods eigen Zoon so ietwes doen / so moet het eerst op 't leven aankomen : want so riepen sijne Apostelen. Heere , behoed ons , wy vergaan. Matt. 8. 25.

§. 12. Hoozt nu hoe kragtigen getuigenis van Jan Schytte / tot bewijs dat Katarijn de dolemaakter sekerlik kan toberen. Wanneer hy boven / en sy onder hem gebangen sat : so hoorde hy by nacht verscheidene menschen met haar spreken / sijn en grof van stemme ; die hy door muren / sorders en bedwelfels henen niet verstond.

Sy heeft ook self bekend / dat sy God afgesworen hadde , en met den Duivel Haffe (want so was sijn naam) geboeleerd. „ En op dat blyke / dat „ hy by wat liefs was / so verscheen hy somtijds als een jongeling / som- „ wijlen als een jong kattje / en somtijden wonder byster en berbaarlijk. „ In 't byslippen was hy eerst seer koud / en daarna dan byzandig heet. Weet sulken byzomensch wat se seit ?

§. 13. Jutche Mary bekende self / dat ene andere hee Maria Kinsberg „ haar den mond hadde toegehouden ; dat se niet bekennen soude. Siet daar „ de eenne here meester van de andere.

„ Sy seide verder / dat deselve enen Duivel had besteld / die tusschen „ beiden liep twisten saanen / tusschen Jakob Kuiper en sijn wyf. Siet „ daar hoe dat de Duivels op der menschen herten werken / en de alle sa- „ ken so in handen hebben / dat se die bestieren tot dat einde als sy of de heren „ willen. Die wel bedenkt wat daar al werk aan vast is / sal sich lang be- „ raden / eer hy dat den Duivel toebetrouwe.

§. 14. Nu komt de egentlike Coveresse van Jan Warscher vooz denn dagh Janne Thomas Dr. Daar van staat dit getuigenis te boekt. Ook , dat Johanne Tomas dr. den Duivel by Jan Koopmans (dit was meest in de wandeling Jan Warschers naam) in sijn huis gebraght hadde , en dat daarom , dat Jan Koopman haar was voorgekomen in den koop van 't huis daar sy self gading aan gehad hadde.

Noch meer in seker afschryft des verhaals van Warschers vrouw / stond ook

ook noch hoe dat de Satan mit den mond van 't siek kind gesproken had-
de / maakte dat myne vrouw (of meestereffe) Johanne Tomas dr. verbrand
werde. Is 't niet wel te geloven / dat de Duivel haast heeft om
sijn volk ons quijt te maken / daar hy so veel moeite heeft om aan te
komen ?

Noch meer. Dat Anne Symons aan de deure der gevangenisse staande
tuisteren / deselve Janne hoorde spreken. Gy hebt my in 't verderf gebrocht;
gy hebt my van mijn goed en winst beroofd, en in dit byster gat gesmeten.
Wech, ik en wil niet meer met u te doen hebben. Meester Laurens (die
was predikant tot Koge /) sal my wel beschermen. Dit kon dese na Anne
Symons meininge / tot niemant anders seggen / dan den Duivel. Mis-
schien ook wel / om datse merkte dat er icmant aan de deure stond. Al-
toos het is / maar een getuige / die in regheen niet bestaat.

„ S. 15. In al den tijd van hare vangenisse hadde sy gegeten noch ge-
„ dronken / sose seide. Want op haar segge komt het aan / om dat haar
„ bagelijke spys en drank wierd toegezacht. Maar 't hadde haar de
„ Duivel so geraden / om datmen haar dan vooz onschuldig houden soude.
„ Merkt hier eerst / d'oubestendigheid des Duivels; die 't sieke kind doet
„ seggen; maakt dat Janne Tomas verbrand werde, en nu se hier sitt om ver-
„ brand te werden / haar vooz onschuldig wil doen houden. Ten anderen
„ so moet hy meenen dat de luden niet en weten / dat hy also wel de heeren
„ sonder kost en drank kan onderhouden / als God aan Moses en Elias
„ heeft gedaan: derhalven denkende / dat so Johanne waarlik niet en at of
„ dronk / sy dan wel een Gods heilige moest zijn. Want so de Duivel dat
„ ook kan te wege brengen; so moet het eer tot hare meerdere beswareniss /
„ dan tot onschuldiginge strekken; als hebbende gemeenschap met den Dui-
„ vel / die haar bezorgde dat sy sonder hinder vasten konde.

S. 16. So haal en staato / ja sott zijn de voornaamste dingen die tot lasse
van die arme Janne worden ingezacht: nu sal 't noch schoonder komen /
also noch de beschuldiginge self bewijs van haren onschuld geben moet. siet
pag. 61/65. Haar man versocht tot viermaal toe 't getuigenis der borgery
van haren onschuld; doch niemant (hy en seit niet wilde maar) dorfde iets
tot haar voordeel seggen; alleen om dat het soude wesen tegen 't vonnis van
den reghter. So lagh er 't bomnisse dan al / eer alles wat behoorde tot ver-
antwoordinge van haar gedaan was; of men sagh ten minsten wel
waar 't heen wilde; die tegen 't byzamenich waren moghten spre-
ken / die vooz haar waren moesten swygen. Dat blijkt te meer /
also de seftien reghters vooz 't hoger Gerichte dooz den man verdagh-
baart zynde / des ongemerkte desselven vrouwe haar vooz oorzak van Jan
Bartschers rampen / en also vooz toberes verklaarden. Noch meer is 't /
dat medra Banghors, ook om tobery verband / haar byz verklaarde; welk
getuigenisse al so wel behoorde vooz de byzom gediend te hebben / als dat van
d'anderen daar tegen; schoon wederzyds vooz toberesse aangesien. Want
zyn deselve geloof weerdig in 't beklippen / waat omdan ook niet in 't ver-
schonen.

schonen. En 't gene boben al het werk te schande maakt / is dat self d' Advokaat daar uit geschiden is / denselven Barscher weigerende niet te dienen.

§. 17. Oes heeft de Magistraat de overige vrouwen doen verklagen. Wat schuld sy hadden is uit desen wel te sien: dat Jan de pottbakker seker Walburg oorszaak van het bersten sner potten in den oven noemde; als ook der krankheid van sijn wijf. Siet hier beschuldigen dan gelden door bewijs. Zelfs de Walburg en hare dienstmaagd hadden enen goudsmids gesel boben de toppen van der bomen in de Lucht geboerd: dat had hy anderen / der welker een 't getuigde / so verhaald. Is 't niet een schoon bewijs? Doch self heeft sy bekend / hoe datse met drie woorden kan de kragte des vuurs bedwingen; en dat uit reden / dat se op enen Sondag was geboren / en dat geene Duvels kousse was. Waar blijft d' Apostel nu niet sijn Gelobe / daer hy ais wat besonders van getuigt / dat het de kragt des vuurs heeft uitgebluscht? Heb. 11: wat magh hy seggen / dat d' een dagh is als de ander, Rom. 14: indien de Sondagh so veel meer vermaght?

§. 18. Die daar dan Leser / een Verhaal en teffens een Bewijs van saken / dat sich self in alle deelen tegenspreekt. Sodanig soud ik ook ontrent een ander hebben aangewesen / dat nu dit jaar in Denemarken is gebeurd / waar door der vier ten vure zijn gedoemd; indien ik 't hadde konnen maghtig werden. Maar hoe veel moeite seker heer daar om gedaen heeft / so en heeft hy 't echter niet bekomen: so als mede niet van seker meisken / dat het gansche koningrijk beroerd heeft met beschuldiging van toberpe / die sy namaals heeft herwoepen / en met geesseling geboett. De boosheid van dit kind; die hare stiefmoeder met vergif hadden gepoogd te doden / en dat mislukende / de schuld daar van met veel omstandigheden op ene oude vrouw geworpen / met veel bystere verdichtselen van tobersehe bedryven en verschynningen: heeft so veel ingang konnen vinden by het licht getouig volk. De Kerkeliken deden al hun best / om 't bygelobe te versterken; so seer dat self de koning / schoon genegen om voorszede lieden die van Toberp beschuldigd waren / te verschonen; dat niet bewerken konde; om dat desen mensche self so veel was wijs gemaakt / dat sy 't bekenden. Doch wat van sulck bekennen zy / is uit het XXIV. hoofdstuk / en berde re exempelen tot hier aan toe verhandeld / wel te sien: so niet / wy sullen sens na Sweden gaan.

XXIX. HOOFDSTUK.

⁂ Bewys getrokken uit het Sweedsche Verhaal, van seer vermaarde Toveryen in den Jaren 1670. en daar ontrent gebeurd, met diergelyken, werd door sich selve wederleid.

§. 1. **M**En heeft vooz twee of drie en tuintig jaren wonder heel gerughts gemaakt van ongehoorde Toveryen in Sweden / 't landschap Elf dalen / en besonder in 't doorp Mohra : daar de Toveressen menigte van kinder en verhoerden / na ene onbekende plaats die se noemde Blocula. 't Gerught en klaghte liep daar van so hoogh / dat self de koning gebolmaghtigden daar henen sond / die met de Fieghters en Pastoren van de plaats te samen daar de vierchaar maakten / en wel over 70. als Toveressen 't bonnis wesen / met noch 15. kinderen / die daar in betrokken wierden / behalven 56. die men sachter heeft gestraft / en 47. die tot nader onder soek gelaten zijn. De meergemelde Engelsman / te weten / Joseph Starill / maakte Protocol gesteld heeft / achter sijnen Sadducismus triumphatus ; als een onweer sprekelyk bewys / so als hy meint van ware Duivels Tovery ; doch so als ik wil tonen van de nietigheid der selver en de openbare valsheid der bekenenissen / somen seit / waar op die arme mensche zijn verbzand. Men heeft in 't self de jaer een diergelyk verhaal daar van in 's Szavenhage in Duits gedrukt : daar ik 't derhalven hier op nemen sal. Doch aange-merkt dat het geheel te stellen / en daar van myne aanmerkingen noch by te stellen hier te lang soude vallen / so sal ik maar alleenlikt den voornaamsten inhoud stellen / en van uitbesondere plaatsen des verhaals met o' eigene woorden tonen / dat het gansche werk bedrogh / dat de verschuldigers / be-
toberaars / de Fieghters self betoverd zijn geweest.

§. 2. Den inhoud van 't Verhaal is dan / dat daar is sekere plaats ge-
naamd Blokula, den Toveressen alleen bekend / daar hen de Duivel he-
nen voert ; dewelke nevens sekere huil dyemaaal geroepen / met de
woorden / Antesser, kom, voer ons na Blokula, hen dan verschijnt in
belerley gedaante ; maar wel meest met enen grauwen rok, roden broek
en blauwe kousen ; hebbende enen roden baard, hogen hoed, met veel
kakelbonte linten rondom, en lange linten aan den broek. Hy voert hen
dan dooz de Lucht ; mits dat se van hun eigen of ook andere lieden kin-
deren / by nacht gestolen / mede nemen ; nu meer dan wel vooz desen /
tot 15 / 16. toe / en dat alle nachten als se daar verschynen. Sy waren
henen rydende op allerhande vee / besonder geiten : ook wel menschen /
stokken / spieffen / so als 't hen te passe komen magh. De Blokula ge-
komen / gaanse alle daar te gast : de toveresse sittende aan tafel / maar
de kinders staande aan de muur.

§. 3. Hoozt nu eens d'eigene woorden van 't Verhaal. Het eerste datse in Blokula moeten doen, is, datse alles moeten verſaken, en ſich met lijk en ziele aan den Duivel overgeven, 't ſelve met eede bekrachtigende, (by wat God offe dan ſweeren / denk ik) en beloven den Duivel, welken ſy Loeita noemen, (ſus was 't Anteffler) te dienen. Waar op ſy dan haar ſelf in de vinger ſnyden, ſchryvende met hun bloed hunne namen in ſijn boek. Hy doet haar ook door enen Priester, welken de Tovereffen daar beſteld hebben, dopen. Wat dit hoor ſlagh van Duivelpriesters zijn / die van de tovereffen ſich beſtellen laten; is beſwaarlik om te raden: maar wel lichtelik te ſien / hoe dit gantsche werk leutert. Hy beveltigt hunnen Doop met veel gruwelike Eeden en beſweeringen. Daar na geeft hen de Duivel elk een beursje, waar in het ſchrappfel van klokken is, met enen ſteen daar aan gebonden, welken ſy dan in 't water werpen met deſe gruwelike woorden: gelyk als dit ſchrappfel nimmermeer weder tot de klokken ſal komen; ſo kome ook nimmermeer myne ziele in den Hemel; daar by voegende noch een deel gruwelike Godslatteringen, met vloeken en ſweeren.

§. 4. En om te weten / wat beſonder groot vermaak ſy daar genieten / dat hen kan bewegen om ſo plegghelik God en den Hemel af te ſtaan; ſy kommen hier veel beter doen. Want mercht doch eens hoe heerlik hen de Duivel daar onthaalt. De ſpyſe welke daar gegeten word is koolſop met ſpek, haverpap, boter, melk en kaas. Niet anders? ja / maar dit ſal alles buiten twyfel beter zijn dan ſy het ſelf in huine huizen hadden. Hoozt wat ſe ſeggen: dat dit ſomtjds wel, en ſomtjdt qualik ſmaakt. 't Vermaak dat daar op volgt is mogelijc ſo veel te groter. Ja: want na de maaltijd werd er gedaant, met gruwelijc vloeken en ſweeren; waar na ſy malkanderen dan reghtſchepen aſſaan. Maar hoe vermaakt ſich toch de Duivel ſelf. Als hy wil vrolijk zijn, ſo doet hy ſe alle op ſpieſſen om rydens; daarna neemt hy de ſpieſſen, en ſlaat ſe daar mede bont en blaau; daar over gaat hy dan ſtaan lacchen dat het helpen magh. Wat dunkt u / Leſer / is dat niet wel waardig / hoor de genen die daar eens op deſe wyſe zijn te gaſt geweest / dan dagelijc al wederom aan 't gat te ſtaan en roepen / Anteffler, kom voer ons na Blocula.

§. 5. Draagt gy nu Leſer / hoe de Duivel aan ſo beelerhande eten komt? Hy geeft aan hen een dier, 't welk ſy noemen Wechdrager, gelykende wel ene jonge kars; ook enen vogel die ſo groot is als een rave, zynde wit. Deſe konnen ſy op alle plaatſen ſenden; van waar ſy ſulke waren nemen als ſe vinden, ende hen toe brengen. Dat de vogel neemt mogen ſe ſelf behouden: maar wat de weghdrager brengt, moeten ſe bewaren voor den Duivel; die hen daar van dan geeft het gene hy wil. Is 't niet een ſchoon gaſtmaal / daar de gaſten 't eten beſchikken / en het beſte aan den gaſtweerd laten moeten?

§. 6. Hoor al dit helſch vermaak / denk eens wat grote dienſten dat ſy aan den Duivel doen: alſo ſy hem beloven moeten al te doen wat quaad is.

§. 9. Wanneermen acht geeft op 't bewijs / dat sy op het getuigenis van twee oude mannen (weinsig wetende wat Toberp of Duivel is) en op der menschen eigene bekentnisse bouwden : so is dat wonder slecht. Want sonder ppningen ontkeeden sy 't meest alle , met ene grote hardbekkigheid , (so noemen sy standvastigheid) en dat (leet hier eens op) niet tegenstaande datse hen daar toe dwongen. Men heeft dan willen hebben / datse 't suik bekennen soude / ende hierse eerder niet in rust. Dit is het dat ik boven XXIV. §. 4/ 5. uit het boeckien Waarborg ook heb aangetrêkend. Daar waren ook weinige , welke bekennen wilden datse enige menschen belchadigd hadden : en so wanneer se 't al bekenden ; so was het (als gy daar nu hoort) door louter dwang. De kinderen bekenden wel , en dat eenparig ; uirgenomen enige der kleinsten , welke niet en wisten alle de omstandigheden ; dat is / sy waren so bequaam niet / om het lesje op te seggen / datmen hen had ingegeven. Want merkt eens op de jaren der verboerde kinder s van vier tot telfien oud ; in suik een bygelovig land / en by het slechtste volk / en dat in tijde daar een dikke nebel van gerughten sulker toberp het gansche land had overdekt.

§. 10. Want hoort eens nader / ofse wisten wat se seiden. Dien van het doorp Mohra wierd gebraagd / of sy verlekerd waren , datse persoonlijk weghgevoerd wierden , en ofse dan wakker waren. Waar op sy alle geantwoord hebben ja ; doch dat de Duivel ook wel iets in hunne plaats legde , 't welk volkomelik hunne gedaante hadde. Siet welk een konstig schilder dat de Duivel zy / die allerley gedaante na kan bootsen. Noch was er een die bekende / dat hem de Duivel somtijds maar de kraghten afnam , blyvende als dan het lichaam liggen. So hebben dan de blote kraghten al dat spekt met kool en lekkeren haverpap gegeten ; en so voort s. Noch malter : als men vraagde , hoe sy door de schoorsteenen en venterruiten met hun lichaam konde komen ? so seiden se / dat de Duivel eerst alles uit den wegh dede , wat hen hinderlik konde zijn. Hoe / dede hy dan de schoorsteenen wech / als sy door de schoorsteenen uitbaren souden ? Of hadde hy niet lichter deuren ende vensters konnen open setten / als alles wech doen ? Of ook / wanneer die al wech dede / waar bleven dan de ruiten daar sy door vlogen ? Is dit dan geen baarblyklike tegenstrydigheid / so weet ik 't niet.

§. 11. Hier nu besluit ik / dat die arme menschen valschliik beschuldigd / tot bekentenis gedwongen / ende in hun eigen oordeel zijn misleid geweest ; dat ongewone sichten in de kinderen / den toberessen zijn te last gelegd ; en dat daar van beschuldigd zijn de gene daarmen euen wrok op hadde : die onder 't slechtste volk begonnen / en alleny tot hoger stands personen opgeklimmen / wierd haast gestruut / en hield het toberp zanden op ; so die als meest wel in den jaer 1675. waar van seer kraghtige bewysen uit eigene ondervindinge / my door omstandige berigten togekomen zijn / terwyl ik besig was met dit te schryven ; de tijd en plaats van 't papier nu voort s te klein zijnde om hier by te stellen : waar toe ons echter ene andere gelegentheid hier na eens dienen sal.

§. 12. Een duidelijk proeffstuk sal hier echter noch bequame plaats vinden / 't welk my een oogherulge nu met dese woorden schryft

Een oude, (en na my bericht is) deugdame, doch arme vrouw, had questie met een van haar geburen : die uit wraak wist hare dochter, oud ontrent 18. of 19. jaren, te disponeeren (my is voor waarheid gezegt, voor drie ses daalders kopere platen, zynde na de cours van 't Sweeds koper tegenwoordig ontrent negen guldens hollands) datse sich mede als verrukt soude tonen, en haar moeder van tovery beschuldigen, so geacordeerd en gedaan; (ô grouwel!) d' oude vrouw gevangen en gepynigd, bekent het gene ik gelove sy niet wist wat dat het was; en wierd daar op elendig verbrand. Op den houtstapel staande, wanneer haar de sententie voorgelesen wierd, was er de dochter present : die gevraagd of 't niet waar was, waarmede sy haar moeder had beschuldigd, antwoordde, ja. De moeder haar bedroefd aansiende, wierp haar de muil of schoen diese aan hadde, na 't hoofd, met dese woorden *Guid no dy dien suza*, God zy u vuilaardige genadig : en hier mede gaffe sich ten slagtoffer. De dochter enigen tijd hier na over dese, en licht andere begane fouten in hechtenis genomen; bekende haar onmenschelike daad, en hoese door 't voornoemde buurwif daar toe was omgekocht, die ontquam 't met de vlucht. Maar de meid heb ik selve (na dat de toverye en vervoeringe vry veel gestild was) nevens twee andere vrouwluiden, over diergelyk misdrijf tot Stokholm op de hooimarkt met de byl sien ont-hallen.

§. 13. Deselfde heeft met sijne reisgenoten uit Polen hertwaarts reisende tot Gelnau in Pomeran dit volgende bonnisse sien uitvoeren : 't welk ik in sijn eigen tale laten wil.

Bekantnis der Anna Steens sonsten die Stavenhagensche genand.

Die Stavenhagische hat bekandt und zugestanden, das sie zaubern könne; welches sie mit der gelegenheit gelernt, das sie von Anna Bartholtz in Maisendersk, so dafelbst leinwandt gewebet, zwey bluhmen bekommen.

Zum anderen hat sie bekandt, das aufs solche bluhmen 2 Ratzen geworden.

Drittens hat sie die Ratzen Götter genandt; die geheissen *Paus* und *Klaus* * welchen sie so viel nicht als dieselben gewolt zu tressen geben können; wesfalls sie betteln gehen müssen.

(* De Leser sie hier by eens na het gene in II. b. §. 15 aange-meld / of dese Paus de gene niet en zy / dewelke van den hoom riep dat hy nu sijn broeder Klaus het visscher schuitje daar op hadde gezett.)

Per-

Ferner und zum 4 hat Stavenhagische bekand, das sie vom Teufel umbgetauffet, und Engel genandt; Dabey Gott verleugner und entfaget, und sich zum Teufel gewand; mit den selben gebuhlet und unmenschliche unzucht getrieben.

Fünftens. Hat sie durch solche teufel Martin Müllers Ehefrau und kinder krank gemacht, daher das sie nicht guht drimper bekommen Peter Hardrahts sohn, Gottfried, hinkend gemacher, daher das er ihr das flachs verdorben, und.

Martin Kast und Michel Jahns mit laufen beschuttet; daher das der eine ihr nichts wolte geben, und der ander nicht beherbergen wollen.

Sechstens. Hat sie bekandt, das sie beij Regina Grumbergens umbtauffe nebenst anderen mehr gewesen, und gesehen, das dieselbe der Grumbergischen ein brief, welchen sie mit blut geschrieben, gegeben.

Wir Burgermeistern Richt und Raht der stad Golnow erkennen unb sprechen nach eingeholten Raht der Rechtgelährten tur Recht: das Anna Steins, sonst die Stavenhagensche genandt, wegen der, mit den bosen teinde gehabtten gemeinschaft, und verübere unmenschliche unzucht auch begangene zaubereij; mit dem fewer vom leben zum tode zu bestraffen; wie wir sie dan dazu condemniren und urtheilen und R. S. Publ. dem 18. July 1678.

Ik acht gansch onnodig / enige aanmerkinge hier op te seggen; also de sake door hare eigene al te bystere plompigheid van selve spreekt. Van 't heeft my die 't gesien heeft mondeling verhaald: dat het een oud arm bezje was / die na het vuur toe gaande / tot de Rechters seide / God wille 't u alle vergeben. Dat haar de Predikant met enen graam / gansch sonder enige vertroostingte ter dood bereidde / en dat sy daar op is verband. God wille sulke Rechteren en Siel-sorgeren genadig zijn!

XXX. HOOFDSTUK.

D'ontdekte Toverye, so men meint, onlangs in 't West van Engelland, wel onderfocht, ontdekt sich al te blood.

§. 1.

N A dat ik in November 1689. meer dan eens / 't gemeen gevoelen van de Toberp in 't openbaar op stoel weersproken hadde; zijnde doe met eene besig / om mijn werk over die stof / dat nu dus breed uitloopt / maar hoyt in schijft begrepen ter persse te schikken: so quam my 't volgende verhaal in handen / zijnde in die week met de jongste byeven uit Engeland overgekomen / so als het daar als wat besonders in d'zulk uitgegeven was. 't Welk bevindende van sulken inhoud te zijn / dat het nabyukken des selfs in onse tale / vermits de nieuwsgierigheid der menschen / eerlang onbermydelik te verwachten stond; ende mijn gevoelen echter regerecht strydig zijnde met het gene daar in word geacht bewesen te zijn: so sag ik te gemoeete / dat lichtelik daar dooz enig vooroordeel tegen mijne gedachten / noch so versch ter preke verklaard / en so byzoyftig uitgesproken / daar uit soude gebat worden; met onvermogen / om de kragt van 't bewijs / dat sich in dit werk scheen op te doen / te wederstaan. Dus wierd ik dan te vade / het lieber self in onse tale aan 't licht te brengen / eer het een ander bede: mits daar by voegende enige mijne aanmerkingen / dienstig om den Leser de ogen te openen; waar mede by alle diergelijke vertellingen ten gronde toe beschouwende / geenen nood meer hebben soude / om daar dooz in de gemeene dolinge versterkt te worden. Dat selfde bericht doe vooz af uitgegeven / vind hier nu sijne plaats; gelijk het doe met algemeen genoegen van elk een gelezen is.

§. 2. Siet dit was 't Opschijft van 't Verhaal.

Groot Nieuws uit het westen van Engelland: zijnde een waarachtig verhaal van twee jonge Lieden, onlangs betoverd tot Bekkington in 't hertogdom van Somerseth: gebleken uit den bedroefden staat daarin sy waren, mits het uitbraken van ene menigte spelden, spykers, spiauter, koper, lood, yser en tin; tot grote verwondering van alle aanschouwers. En hoe d'oude Toveresse tot verscheidene tijden gedragen is geweest na ene grote riviere, en met samengebundene beenen driemaal daarin gesmeten; doch 'elkens als kork op 't water gedreven heeft. Waarna deselve door ordre van een Vredereghter door besworen Vrouwen onderfogt zijnde, sodanige tekenen en merken aan haar gevonden zijn, dat *positivè* tegen haar

gezworen, en sy tot de naaste siddagen van 't Gereght in gevangenis opgesloten is.

Laat nu eens sien / wat word ons hier geseid.

Groot Nieuws) Sulke vertellingen is de weereld al van ouds gewoon; ende zijn deselve by de verstandigen luttel weerd: verre van daar datse booz wat groots te achten zijn.

Een waarachtig verhaal) dit versta ik na de beste kennis van den Schryver / en na ogeneschijn: verder niet / om redenen die ik vervolgens seggen sal.

Onlangs betoverd) Set in de plaats / onlangs, ende als noch betoverende; en 't sal na waarheid gesteld zijn.

Gebleken door het uitbraken) Maar is dat uitbzaken selve wel gebleken? Hier af moest men eerst verkeerdt zijn: waar aan nochtans niet reden groterlyk gerwijfeld word. Doch al moest ik dat geloben; so en blijkt my echter noch de Toberpe niet / sonder welke iemand wel iet byeemds heeft uitgebrakt; of ook wel een gantsch mes / gelijk de boer in Duijssen / ingeslokt.

D'owde Toveresse) Arme oude vrow! mogelijk godbyughtiger dan de meeste der aanschonwers / schoon ons alle even onbekend. Beklageliken onderdom / die so beracht word / sonderlinge in de vrow / dat swakke vat; waar uit het gemeene scheldwoord spuyt / ene oude Hex.

Een grote Riviere) De Froom, denk ik / die daar boozby / en ontrent Szadsoyt in de Abon sich ontlast / welke dooz Bystol in de Severne loopt. Dese rivier magh daer wijd en diep genoeg zijn / om een oud wif te doen drijven of dreenken: maar is anders maar een riviertje; en boven dat ontrent Bekkington niet boven drie uren van haren oorsprong af: dies te kleinder moet se daar dan zijn. Doch dit schijnt hier tot vergrottinge der sake / en tot meerere beswaarnis van de oude vrow geseid / als offe om haar toberpe wel op een Zee van water drijven soude.

Door ordre van een Vredereghter) 't welk een soort van Schouten daar te lande is. Doch beter had hem dese naam gepast / so hy lieber den vrede tusschen d'owde vrow en die twee jonge lieden gemaakt hadde: in plaats van de boosaardige beschuldiging (so ik hier na wel tonen sal) der dertele jonkheid / tegen den onnoselen onderdom aan te nemen.

Door besworene vrouwen) volgens den stijl der Engelsche reghopleginge. Dit schijnt by wat te wesen / 't gene een deel vrowten op haren eed verklaren: so se maar weten watse sweeren. Laat sien waar in dat bestaat: het gene self bevonden hebben.

Merkttekenen en Merken van Toverye) Maar 't moeten by my my al seer geleerde vrowen zijn / die my seggen konnen wat Toberpe is: ik swigge noch dat se my de tekenen daar af souden konnen aanwijzen. Siet doch eens de Philosophie deser beëdigde Vrouwen en Reghters: dat kunstig en kunsteloos / geleerd en ongeleerd / deugdszaam en ondeugende / enig onderscheid in de gestalte van der menschen lichamen maakt. Want dat het sulke Tekenen zijn / waar uit sp 't oud wif aan Toberpe schuldig hielden / sal hier na uit d'omstandigheden te vernemen zijn.

§. 3. 't Verhaal begint met ene Dooyrede / aldus.

IK weet datter menschen in de weereld gevonden worden, die niet geloven willen datter Tovernaars, dat is sodanige personen zijn, die dooreen Verbond met den Duivel gemaakt, den selven de lichamen der kinderen en anderen doen innemen, besitten en quellen. Doch die dit volgend Verhaal lesen sal; so hy in sijn hert en bedrijf geen Atheïst en is, sal lichtelik van de waarheid in desen te overtuigen zijn, om sich vast aan God te houden, door 't volstandig volbrengen van sijnen plicht: ten einde dat God ook vast aan hem, door dageliksche bewaring en bescherming, houden magh.

Dit dient om op het kragtigste den Leser op te wekken: doch sett ons

Datter menschen in de weereld gevonden worden) Van sulke menschen als hy meent / dat ik 'er een ben. Niet dat ik alle Toverpe lochene; maar sulke Toverpe als in dit verhaal word voorgegeven; en so als het de Schryver hier verklaart. Men lese mijne eigen verklaringe III. b. I. §. 7.

Door een Verbond met den Duivel) Dit is 't gene ik plat uit lochene / en III. b. III. XI. XII. bewijse niet alleen onbewijsetijk / maar ook onmogelijk te zijn: al is 't dat eens iemand selfs tegen my beleeden (dat is / so namaals bleek) gelogen) heeft / dat hy sulc een Verbond met den Duivel hadde: wiens ganse historie in dit boek / IX. te lesen staat. Maar dese vrouwe self en heeft dat (so ik denke) niet beleeden: so veel te verder is dan ook 't bewijs.

So hy in sijn hert en bedrijf geen Atheïst is) Het komt my hystert vooz / dat het Atheïsterpe wesen soude / so iemand den Duivel geen groter wonderwerken toeschryven wil dan God self ooit heeft gedaan: gelijk ik vervolgens toonen sal dat hier geschied.

§. 4. Maar laat ons komen tot d' historie / die dus begint.

In de stad Bekkington, omtrent 2 mylen van Froom, en 7 van Bath, in Somersetshire, woont enen *Willem Spicer* een jongman van omtrent 18 jaren. So als hy gewoonlik voorby 't Aelmoestemershuis ging, alwaar ene oude vrouw woonde van 80. jaren; so noemde hy haar Toveresse; verhalende met een hare bose stukken: 't welk haar so vergramde, datse hem met een Warrant dreigde, en vervolgens van de naaste plaats enen Vrederechter halen dede; waardoor hy so bevreesd wierd, dat hy sich voor haar vernederde, en beloofde haar nooit meer so te noemen. Biunen weinig dagen daar na viel dese jongman in so vreemde stuipen, als ooit van sterflijke ogen is gesien; ende beving hem, bywylen, omtrent 14 dagen lang. Wanneer hy dese quaal op 't lijf hadde, seide hy dikmaals; dat hy 't oud wijf sagh tegen de wand van 't huis daar hy was, en datse somtijds met de vuist na hem sloeg, somtijds op de tanden knerste, en somtijds met hem lachte in sijn quaad. Hy was so sterk, dat drie of vier man hem qualik houden konden: en wanneer hy riep om dun bier te drinken, so was hy verskerd enige kromme spelden op te geven, waar af 't getal voor en na boven de 30 was.

Dit is de eerste van twee menschen die betoverd waren van ene oude Vrow) Daarom en word sp mede niet / so als de jongman en dochter / met naam en

toenaem hier genoemd? Was het de heer niet waardig? of is het tot verschoninge haars onderdoms? Doch tot dit laatste schijnt de stijl van dit verhaal gansch niet geschikt.

Willem Spicer; en daer na / Mary Hill.) Het is ook niet genoeg dat dese twee hier sleghts genoemd worden / en geseid hoe oud sy zijn. Want men diende wel te weten / van wat inbozst / opvoedinge / onnuegang en manier van leven dese menschen zijn; so d'oude als de jongen. Mitsgaders wat vrientschap of vryandschap sy onder malkanderen gehad / hoe en hoe lang onderhouden hebben: en verscheidene diergelijke omstandigheden meer / die ons een volkomen licht geven moesten om van alles na behoren te mogen oordeelen. Het Besjen blykt wel arm te zijn. Maar wie weet nu of die twee spelden spijkerpuitwers dat yser / koper / tin en lood ook uitgespogen hebben / om der omstanders goud en silber in te swelgen. Daar heeft de weereld al van oberlange sulck een rijke onderbinding af / dat het wonder is / hoe sy noch niet wijser word. Doch laat ons nu dese drie / so als se ons voortkomen / vervolgen wat nader beschouwen.

Een jongeling van omtrent 18 jaren) Besiet mij nu de tweede daar by; en eerst waar se woonde.

In 't Aalmoesseniershuis) dat is geen paleis voor rijke luden / maar een gunsthuys voor den armen. Die daar nu mede woonde / en voor Tobere's gescholden wierd / was

Een oude Vrouw van 80. jaren) Doet hier noch by / wat haar wederhoer / en dat van dien 18 jarigen jongeling / als die daar voorbyging.

Hy noemde haar Toveresse) Maar hy was so oud noch so ervaren niet / dat hy wist wat een Toveresse was: dan had al mede dat van horen seggen. Maar waarom noemde hy haar so? Hadse hem betoerd? doe noch niet. Had se 't anderen gedaan? Het schijnt soo; want hy verhaalde met een hare stukken. Had hy die gesien? Neen / denk ik wel: of indien ja; hoe en schroomde hy dan niet het besje te tergen / dat het hare stukken ook aan hem eens ook wel betonen moght; gelijk hy kortz daar na seide datse gedaan hadde. Want met den Duivel is geen geliken. Hy toont ten minsten door alle omstandigheden / al en toonde 't sijne jongheid niet / dat hy los en onberaden sprak: behalven dat hy geensins kristelik en dede. Want gy sult het aangesichte des ouden vereeren, heeft de Wet den Joden al voor lange geleerd Levit. 19: 32. En al hadde dese jongman self een leeraar geweest / en daar by reden gehad om dese vrow te bestraffen / so hadde hy 't haar / na des Apostels lesse / niet so hardelik (op 't sachtste hier geseid) maar als aan ene moeder moeten doen. 1 Timoth. 5: 1, 2.

§. 5. Maar besiet doch eens hoedantigen Aalmoesseniershuis dat tot Bekenton is / daar men heren onderhoud. Sal men Duivels volk om Gods wille wat geven? en tekenen dese opsenders der armen hunne namen onder sulck een schrift / dat d' ontrouwicheit hunner bedieninge aan den dagh moet brengen: door dien sy selve bekennen / datse ene Toveresse in hun Godshuis onderhielden. Maar dat was hen doe noch niet bekend. Wasset niet; hoe kon die jongeling van hare toerbadden verhalen. Want een van beiden: 't was waar

waar of niet waar 't gene hy haar verweet? Indien ja; so heb ik in mijn seggen groot gelijk. Indien niet: wat reden heeft 'et dan / dat men sich op 't getuigenis van sulken quant beroept / die nu seit dat hem 't besje betoverd heeft / na dat hy haar soo rouwelik getergd hadde; na dien hy te voren / sonder dat ter dese reden was / buiten alle reden haar voor Toberes had uitgeroepen?

§. 6. Noeh eens / siet toch het Besjen aan / dat toberen kan / en daar mede noch niet meer gewonnen heeft tot haar 10. jaar toe / dan datse in 't Almoes seniershuis onderhouden word. Bestaat hare toberpe dan in sulck een verbond met den Duivel gemaakt; so moet het wel een armz duivel zijn / so hy haar niet meer geven kan; of seer boos (dat toch duivels aart is) so hy niet en wil. Want mitsdien dat alle menschen sich dien bose geest als ten hoogsten quaad verbeelden; so moet het nochtans in hare gedachten komen konnen / dat hy den genen die hem dienen met so veel goeds beloont als hy maghtig is te wege te brengen. Is 't niet uit genegentheid; (die nochtans bose menschen hebben tot de genen die hen weldoen) ten minsten om sijns selfs wilke / op dat se hem te vaster mogen staan in al 't gene daar hy sijn volk toe gebruiken wil. Daarom kan ik my ook niet inbeelden / dat so dit arm Besje boos genoeg geweest is / om met den Duivel een verdragh te maken: (ik schrikke van 't seggen!) sy nochtans so eenvoudig geweest zy / dat 'er meer niet by bedongen heeft / als om al haar leven lang in 't Armen huis te blijven. En heeftse beter bedingsf gemaakt; en de Duivel haar geen woord gehouden; so is 't Verbond by hem gebroken / en sy derhalve by van sijnen vorderen dienst. Waar uit ik / na 't gevoelen van de genen die sulck Verbond geloven / besluiten moet / dat dit oud wijf buiten reden voor toberes gehouden of gescholden is.

Zimmers bleek 't uit hare bose stukken nooit / die de jongman / tot sijn schelden / haar verweet. Want sy waren kennelijk of niet. Indien ja / en wel sodanig datter toberp uit bleek; so behoeft 't bewijs van 't spel-en spkerbraken / noch van 't seggen der betoverden / (so sy heten willen) noch ook van 't dypen op het water niet gehaald te worden: die stukken welke haar die jonge quant verweet / waren dan bewijs genoeg. Maar so het andere daden waren / of hem sleghs van horen seggen / (so ik vastelik gelove) voorgekomen: so blijkt wederom / dat hy haar niet groot onrecht so gescholden heeft. Hoort derhalven of het besje sich al qualik droeg.

§. 7. Sy wierd so vergramd) Is dat wonder? Ene oude vrouw van 80. jaren / in haar eigen huis niet met vrede gelaten: en dat van enen minderjarigen jongeling / die slechts voorbygaat / en haar (so 't schijnt) sonder woord of weerwoord / alleenlik om dat sy op dat woord was / niet blotelik scheld; maar voor Toberes / 't onydelikt van allen / uitmaakt. Dat soude wel enen Moses / den sachtmoedigsten die daar leefde / vergrammen: want sulck schelden is ene soort van onderzulkinge / die wel enen wpsen dul maken soude. Pred. 7:7.

Datse hem met een Warrant dreigde &c.) So moestse doen / soude se vrede hebben / soder recht in 't land was. De boosheid of gramschap / en dat beide

onrechtmatig / liet die wyebelige jongman door dat bitter schelden blijken :
 maar d' oude vrouw haar byp gemoed / door diense niet alleenlik sich op 't recht
 beriep ; maar sich ook daar mede behielp. En dat niet sonder vuyght.

Waar door hy so bevreesd wierd) Na goede vermaningen had hy toch niet ge-
 luisterd ; die alle eerbiedigheid tot den hogen ouderdom so veyre verloochend
 hadde / dat hy sulken vrouw so byster schelden doyst. Had hy daar toe reden ge-
 had / of bewijs in de daden die hy van haar verhaalde : waaraf was hy voor
 den rechter so bezyesd ? De Maght is tot straffe , niet den goeden maar den qua-
 den. Wilt gy dan de Maght niet vresen , doet wel. Rom. 13 : ende scheld so
 licht geen oude vrouwen voor toberessen uit.

Dat hy sich voor haar vernederde) Door een oude Dey ? soei ! so gy een eerlijk
 mans kind zijt. Maar wat soud hy vast doen / so hy 't misschien niet bewijzen
 konde ? Niet anders dan hy dede. Maar wat had hy dan beter te voren ge-
 daan ? Geswegen.

En beloofde haar nooit meer so te noemen) Te weten Toveresse. Maar die
 belofte / vrees ik / ging hem niet van 't herte : 't welk niet wzaaklust ingeno-
 men / voor dat sy hem door dwang van rechten tot schuld-bekentenis en be-
 lofte van eewig swygen braght ; socht haar niet meer so , maar op ene andere
 wyse te noemen / hoewel niet den selfden naam / gelijk als uit het volgende
 wel bliken sal.

§. 8. Het moet een onbersoentlijk vesje zijn geweest : dat sy 't gedzeigde
 quaad aan desen jongman heeft in 't werk gesteld / daar hy haar om vergiffe-
 nis gebeden hadde ; en ook beterschap beloofd. Of hy en heeft geen woord
 gehouden. Sie wat dese quant aanrecht.

Binnen weinig dagen daarna) Lang wachten kon sijn heet jong bloed / dat
 met dien pot te vuur aan 't koken was geraakt / geenins verdragen. Daar
 is een slag van boosheid / die / tegen 't recht opgewassen / te verwoede-
 liker voortslaat / als men haar met recht bespyngt. Dat bleek aan Willem
 Spicer wel.

Hy viel in so heftigen quaal) Na menschen ogen ; gelijk sich de schryver ook
 daar op beroept. Want gelijk niemant en hinkt aan eens anders seer : so en
 kan hy ook na 't oog niet oordelen / of de gene die seit dat hy pijn heeft / waarlik
 pijn gevoelt ; also dikmaal krankheid heet dat maar schijn van krankheid is.
 Doch hier behoordenmen te seggen / waar in toch de bysterheid deser ongewone
 quaal bestond. Was dat in 't byaken gelegen / van alsulke bodderpen als hier
 na genoemd zijn ? Meer dan duisendmaal / en in duisend plaatsen buiten Bek-
 kington is die ongeffene quaal gesien.

§. 9. Ontrent 14. dagen] Indien hy dit gedaan (ik segge niet / geleden)
 heeft / eer Mary mede / op hare manier / betoverd wierd ; so heeft sy schoon
 boozspel gemaakt. D'andere hadde 't dan daar na so veel te lichter / de wegh
 voor haar gebaad zijnde / om de menschen / door dit boozoordeel ingenomen /
 des te lichter te bedriegen. Maar iset daar na geschied / waarom word het
 eerst verhaald ? Of indien ter selfde tyd : so diende men 't begin en 't einde van
 die beide wel beschrijveliker te weten ; om te konnen gissen / of 't opgestemd
 werk /

werk / of alleen een lesje was / dat de jongman aan de vyfster heeft geleerd. Dit zijnde / so blijkt hierna dat de leerling haren meester overtreft.

Hy seide dat hy 't oud wijf sagh) 't Sien van die erbarmelikke stuipe was hier niet genoegh : men moest uit den mond eens betoverden self 't orakel horen / dat in den text van dit verhaal met andere letteren / als by wat besou- ders gesteld is.

Dat hy 't oud wijf sagh &c.] Ik en verre dien jongen boogwicht hier van dwaasheid niet beschuldigen / schoonse my klaarlik blijkt : dewyle so veel wjse luden / over sulke woorden / sulck een aberechts gevoelen vatten. Die vooz weinig dagen self den naam van Toberesse niet verzoeg / toont nu met de daad self datse 't is : die den genen die haar schold / door 't recht tot swopgen dwong / doet hem nu self sprekken / en dat vooz veele getuigen. Is 't mogelijk datmen menschen vind die sulks kunnen gelooven ? Dat kan 't vooz- oordeel doen. Had den d'omstanders selve gesien / 't gene hy voozgaf dat hy sagh / so hadmen meer getuigen niet van node. En sy mosten 't gesien hebben / hadder 't oud wijf selve geweest. Een waar lichaam is vooz 't een goed oge niet meer sightbaar dan vooz 't ander. Maar so sy 't self geweest is / hoe quamse daar in huis ? wie heeft haar ingelaten ? Hoe stond of satse tegen de wand ? of was haar lichaam door de muur heen gebzongen ? Christus onse Heere / die de duivelen uitwierp / heeft nooit self sulck een mirakel gedaan. Maar neen / het was haar schijn. Wiens werk dan ? Met eenen monde / dunkt my / hooz ik dese aanschouwers seggen / dat sulck schijnfel van den Duivel was. Die dan wel een onberaden (ontzow / soude niet oneigen zijn) verrader van dit Besjen is / sijn bondgenoot so 't heet ; die haar hier so afgeschil- dert / datse vooz de Toberes bekend moet zijn. So d'een Satanas tegen den anderen / of de Duivel tegen sijn eigen volk is / hoe kan sijn rijk bestaan ? Matt. 12:26.

§. 10. Hy was so sterk] Souden die allegaar betoverd zijn / die vooz heb- ge ontsteltenisse des lichaams dze of vier mannen te sterk zijn : so is de weere- vol tobery / waar dat men koint. 't Ware genoeg / so nooit de Medezijn- konst of d'erbarentheid den menschen geleerd hadde / datter natuurlijke siekten zijn / die so sterke stuipe veroorzaken / dat self een verzwakt lichaam / gedu- rende deselve / van sterke mannen / twee / dze / of meer / nauwelix te hou- den is. Maar ik wil den Leser wel verskeren / dat so maar een van die dze of vier mannen sich alleen ter weere gesteld hadde / met een goede rot- ting in de vuist : hy soude die toberesse wel van de wand af gekregen hebben ; en den betoverden tot een tweede peccavi gebzongen / met belofte niet alleenlik van 't goed oud wijf nooit meer so te noemen / maar ook van haar nooit meer so te sien. En so hadde men kunnen onderbinden / datter een geslaghte van hofse geesten is / dat wel uitvaart sonder bidden en vasten. En sodanig is de geest van desen quant.

§. 11. Wanneer hy klein bier eischte) Te weten / dan bleek 't eerst dat hy reght betoverd was. Maar om reght te sprekken / dan bleek 't dat hy alle d'aan- schouwers betoverd had. Want hy had het oude en gemeene toberkunsje / dat

dat is het speldebraken, al mede geleerd. En om de sekerheid / dat hy sich niet so licht en beseerde / met d'eerste proeven sijner kunst vooz te brengen; so had hyse krom gebogen. Dat hadde niemant gesien; maar hem wel / diese uitspoog. Daarom was hem de schuld veel eer te geven dan 't oud wijf / om dat haar niemant sagh. So komt dan dese eerste tobery / na so veel spoor / eindelik op enige dertig kromme spelden uit. En die quamen uit sijnen mond / dat sag men mede: maar ook uit sijne keele; dat heeft niemant gesien. Noch minder uit sijne mage; 't welck nochtans niet onmogelik hadde geweest / in dien hy se eerst had ingeswolgen. Gens hadde dat konnen gebeuren / by 't innemen van spijse of dzank / daar onberhoeds een speld in ware. Maar dikmaals achter een / en dat tot dertig toe en meer / is buiten twijfel voozbedacht geschied. Ik segge voozbedacht; want men wil niet dat het van nature was: gelijk het ook niet wesen kan / gemerkt dat nooit in 's menschen lichaam groet: de 't gene dooz konst gemaakt is / maar wel de stoffe daar men die af maakt. Wel steen / maar geen steenen gereedschap: misschien (hoewel ik geen exempel weet) messing of koper / of dat daar na gelijkt / maar geen spelden. Een van beiden moet dan waar zijn: of dat dese jong knecht de spelden in den mond genomen heeft / om die uit te spulwen; of datse hem de toberes dooz duibels hulp in 't lijf gebzacht / en daar dooz sulken sware plaag veroorzaakt heeft. Heeft se hem dan ooit wat ingegeven? dat en lees ik niet in dit verhaal. So 't niet dooz sijnen mond is ingekomen 't gene daar uit quam; dooz wat wegh is het dan geschied? (de Leser vergebe my 't seggen) warens van onderen in sijn lijf geseken: hoe raaktense dooz de dermen dan na boven / (dat is / te gen de nature) in de maag? Ook zijn geen sweetgaten ooit so ruim / datter spelden doozschieten mogen: en genomen / sy raakten al dooz den huid; hoe dan dooz d'andere deelen / om in de maag te komen? Maar de Duivel / sett men / kan spelden en meer sulck goed in 's menschen lichaam maken: als 't hem God toelaat / trouwens; dat voegt men daar by / om God quanswijs boven al te laten zyn. Doch wie heeft den menschen geleerd / dat God den Duivel toelaat / om een speldemakers winkel in 's menschen lichaam op te setten? Wat begrip hebbense toch van onlichamelike geesten / die hen lichamelike handwerken toeschrijven? wat gedachten van God self / die nooit dooz Apostel noch Profet sulken groten wonder wroght? Onse Heere Jesus heeft in sijnen tijd op aarde menigen mensche van den bosen geest verlost; maar noit quam hem iemant vooz die spelden byaakte. Noch veel min die by dit vooz mensch te passe quam / daar wy nu af spreken sullen. Set by desen speldenbzaker by den kamper speldepisser; in het X. Hoofstuk aan den Leser duidelijk vertoond. Doozt nu 't ander deel deser historie.

§. 12. In 't selfde steedje woont ene *Mary Hill*, ontrent even oud als de jongman: welke dit oud wijf ontmoetende, den ring weerom eischte diense van haar geleend hadde; en kreeg hem door onbeschoft aanhouden wederom, met dese bedreiging; dat het veel beter geweest ware, so sy den selven haar langer te bewaren gelaten hadde. Ontrent ene week te voren dat gemelde *Mary* betoverd wierd, ontmoette sy dit oud wijf op de straat: welke haar by de hand nemende,

Ver-

verfocht met haar na Froom te gaan, om na enig spinwerk te sien; also niemand in het dorp lyden wilde datse iet hadde. De voorseide Mary bevreesd zijnde weigerde met haar te gaan. Ontrent vier dagen daarna ontmoette sy 't oud wijf noch eens, die haar om enen appel bad, also sy nieuwlings enige gekocht hadde: welke sy haar weigerde te geven.

Maria Hill.] So is haar naam: Haar ouderdom met Willem Spicer geslukt; en sy in 't selfde dorp woonachtig. So dat dit recht een paat is / dat malkander schijnt gebonden te hebben. Spicer konde sich so veel beter werken van 't oud wijf / door dien hy sulken hulp aan sijne zijde kreeg / die sijn boozgeven by den lichtgelovigen te geloofweerdiger maakte. Maar hoe wierd sy toch betoverd?

Sy vraagde haar om den ring &c.] So warense dus verre goede vrendinnen / daar af d'eene d'andere enen ring afleent / of te bewaren geeft. Dit laatste vermoed ik uit die reden / dat anders d'oude vrouwe schijnen moeste den ring geleent te hebben om daar mede quaad te doen / en 't meisje dien weeron geefte om datse 't vreesde. Maar van warense beide aberechts gekeerd / in 't weer-eiffchen en in 't weigeren van den ring. Want so lang als 't besje dien hadde / konde 't d'andere niks leed doen; dewijle 't reedschap of het middel der betovering / so de ring dat was / aan de gene moest besteed worden die men daar mede quaad doen wilde. Volgens dien komt het weinig te pas 't gene volgt.

Met dese bedreiginge] Wat bedreiginge? Hoe word alle ten ergsten geënd wat van 't oud wijf af komt: de jonge liden kunnen niet misdoen. Daarom was dat so qualik geseld; dat de ring beter by dese oude sozj bewaard geweest hadde / dan datter 't jong hier mede ging pponken / met gebaar van verliefen?

§. 13. Ontrent een week] So is van de betoveringe meer dan acht dagen na 't wedergeven van den ring geschied: want volgens d'ozder van dit verhaal sulx al volbraght was / eer dese reis na Froom onderleid is; welke nochtans / so als hier na geseld word / noch acht dagen te voren geweest is / eer 't meisje betoverd wierd. Maar waarom mogen wy mede niet weten / hoe lange te voren dat werk van den ring gebeurd zy; wanneer 't besje dien ontfangen / hoe lang behouden / en wanneerse dien weeron gegeven heeft? Want indieder toberp met den ring gepleegd is / so was dit nodig om te weten.

Nam haar by de hand] De voorseide bedreiginge moet niet seer hebig geweest zijn / soder namaals noch so veel vrendschap tusschen beide bleef / dat het besje dat meisje by de hand nam om met haar te gaan. Maar dit konde bezoght zijn / om 't jong vromensich door schijn van vrendschap te misleiden. Het was nochtans geen kind / dat achttien jaren oud was / om soo eenhoudig medegeleid of verfocht te worden; soder geen gemeensame vrendschap tusschen beiden geweest is. Waar komt nu dan de vrandschap van daan?

Om na enig spinwerk te sien] 't Arm besje / seg ik noch eens / al 80 jaren
 G g
 oud /

oud / en noch niet rijker / schoon sy de woning vooz niet heeft ; dan datse noch spinnen moet om de kost / so 't schijnt : want so 't vooz tijdverdrijf was ; die self geld had om vlas te kopen / behoefde by de huizen niet te vraghen. Daar by wasse noch so ongelukkig / dat het haar niemand geuen wilde : moestende derhalven / sose niet wil ledig sitten / daarom na een ander doop toe gaan / of stad / om te sien / offe daar beter aanvaken konde.

De voorseide Mary bevreesd) Waar dooz ? Wat had haar 't besje gedaant ? Haren ring bewaard / en weerom gegeven. Waar sy vreesde van haar be-
heert te worden ; also sy / gelijkmien denken magh / op een quaad woord was.

Ontrent vier dagen hier na] Ende also drie of vier vooz de gewaande beto-
vering. Wat gebeurde hier aanmerkensweerdig ? Anders niet dan dat het meisje hare onbeleefdheis aan het besje toonde ; haar enen appel weigerende / daar sy haar / als 't een kind het ander / om gebeden hadde. *Senes enim bis pueri.* Want oude luden komen in haar tweede kindsheid. Misschien was het hier ook so : immers dat blijft my beter dan de minste toberp.

§. 14. Den volgenden Sondag klaagde sy van steking in de maag : doch Maan-
dagh 's middags over tafel sittende, quam iets in hare keel op, waar aan sy scheen te sullen slikken : en viel op den selfden tijd in heftige stuipen, welke tot 9. of 10. uren in de nacht toe duurden. Dese trekkinge was so sterk en geweldig, dat vier of vijf menschen haar nawlix houden konden : en in 't midden der selve verhaalde sy, hoe se 't oud wijf tegen de wand aan sagh, haar toegrynsende, en na haar slaande; wzarom sy besyden week, om de slagen te ontgaan. Den dagh daarna wierde se met gelyke quale bevangen, en verhaalde, hoe sy haar sagh als voren, en dat sy de gene was die haar betoverd hadde.

Den volgenden Sondagh] De steking in de mage / haar op desen dagh aan-
gekomen / kondese sonder toberpe wel geboelen : misschien hadse te veel appelen gesnoept / dewijlse niet een daar af vooz d'oude vrow te missen hadde. De sekten van 't jong volk komen hen meest over / dooz dien datse hunne sterke magen al te veel vergen.

Maar Maandagh 's middags over tafel sittende &c.] Hier al wederom de
mage veellicht over vorige steking niet genoeg verschoond ; so dat een brok al te gulsig ingeslokt hare keele te veel benawde / en daar dooz den wegh na de maag toe stopte / die daags te voren al genoeg beset was. De sterke quaal, of / trekkinge, die haar hiermede over quam / kan daar dooz ook wel veroorz-
saakt zijn : en dat besonderlik in ene jonge dochter van dien tijd. Self konde haar maagdelike staat alleen bequaam zijn / buiten ander gebrek / om hare keel te benauwen / en boozts sulke stuipen te verwekken. Dat sullen my alle Medezijns toestaan / en ik self weet daaraf exempelen genoech. So dat al het gene dat dus verre verhaald is / niets met allen bewijst datter toberpe was. Waar die meester ebenwel op volgen : dit boozspel was maar te doen / om sulck spel daar uit te maken.

Ter selfde tijd : &c. tot 9 of 10 uren in de nacht] 't Volk was dooz Wil-
lem Spijfers werk al wat ingenomen / en d'ogen in gewoonte gebzaght om
sijne

zijne handgrepen booz uitwerkfelen van Toberpe aan te sien. Daarom moght dese Mary d'omstaanders te gemakkeliker met veel en lang toekijken vermoeijen / en tot in den nacht ophouden; also de donkerheid dienstig is / om de misselijkste vertoninge wonderliker dan by lichten dage te doen schijnen.

§. 15. In 't midden der selve verhaalde sy &c.] Hoozt hier de tweede getuige / dat Besje toberen kan: want Mary siet haar also klaar aan de wand / als William Spicer heeft gedaan. Het een is so waar als 't ander. Maar hoe is de oude vrouw niet wijser / datse eens verraden zijnde / sich de tweede maal van den Duiwel ter leue / en booz 't volk ten toon doet stellen? Wat seg ik / booz 't volk? Neen / eerst booz Willem / en nu booz Mary: want die beiden zijn 's maar / en niemant meer / die Besje aan de wand sien / so se seggen. Hoe soudemen anders weten wie 't was die haar betoverd heeft? Dus kan men klaarlijk sien / dat dit gemaakt spel na 't gemeen gevoelen geschikt is: also sulke toberpen altijd met gesichten daarby plegen verhaald te worden; waar uit de schuldige bekend word. Want ook de duibeljagers / somense noemt / en wisksters gemeenelick enigen raad aan 't volk geven / watse doen moeten / om gewaar te worden wie 't is die 't haar doet. Die moeite is hier bespaard: misschien uit gebrek van sulken Duiwels profeet of profetesse: mitsdien dese beide betoverden 't geluk hebben / dat hen de toberesse self in een gesichte verschijnt. Hadde se dat ook aan d'omstaanders willen doen: so had de moeite te sparen geweest van dat pijnlik braken van allerhande vzeemde dingen / en van die water-proef; om elk een te doen sien dat het toberpe was.

§. 16. Den volgenden Woensdag begon se kromme spelden te braken, en dat duurde so den tijd van 14. dagen. Daarna gaffe over spykers en spelden, en hield doe voorts op den tijd van acht dagen: waarna sy wederom spykers braakte, en lepelstelen, so van speauter als koper; onderscheidelike stukken yser, lood en tin met verscheide klonters van kromme spelden, sommige met garen omwonden, en sommige met draad; ook veel bloeds tuschen wijlen. En dus bleef sy doe enigen geruimen tijd: hebbende in alles overgegeven boven de 200 kromme spelden, behalven noch verscheidene klonters van kromme spelden, 16. of 17 in een klonter; seven stukken speauter, vier stukken koper, zijnde lepelstelen; ses stukken, waar af sommige lepelstelen waren, en sommige 't lood van een venster glas; buiten noch een dicht stuk lood, volle twee oncen wegende; ses lange stukken blik, met yserdraad daar aanbehoorende; vijf stukken yser, waar onder een dat rond, maar hol en vry dik was: noch twee en twintig spykers, waarin sommige schotspijkers waren, lang by de vierdehalf duim.

Den volgenden woensdagh] Siet hier d'eerste vertoninge / die 14 dagen duurt; effen so lang als Willem ook met spellemaken doende was: doch wien spechter in de konst verre overtrest. Want ten einde van dien eersten leertijd dede sy met een hare proef van 't spijkermakers handwerk. Doe half so lang gerust / en daar na 't werk met meerderen pver by de hand genomen hebbende / quam het langer op geen dertigh kromme spelden aan. Waren mond saghmen enen geruimen tijd lang / niet anders als ene opene mijne van

allerhande bergwerk: goud en silber uitgesonderd; waar uit te sien is / dat de fijnste Alchimistery in de toberkunst niet begrepen is. Daarom moeten men so licht niet seggen / dat iets tobery is / 't gene ons wonderlijc toeschijnt; gemerkt dat d'Alchimist den Toberaar in kunst te boven gaat. Want hadde dese Duivel de handeling so wel van goud en silber / als van yser / koper / tin en lood gehad; hy soude in al dien tijd wel iets daaraf voortgebraght hebben. En dan soude 't een vermakelike toberpe geweest zijn; waar door de betoverde sich in korten rijck gespogen / of de toessenders rijck gekoken hadden. Die my dus hoorc spreken / sal seggen dat ik niet dit werk spotte: en so doe ik ook. Die dat qualik neemt / die toont sich onbehoorlik voor d'eere der Duivelen / of der booste menschen ingenomen; welke ik / dus met hen spottende / op 't allerernstigste verkleinen wil. Niemand sal my weigeren hier in by te staan / die maar eens met aandacht / en sonder vooroordeel / op den volgenden Inventaris van des duivels uitzaakselen letten wil.

§. 17. Hebbende in alles overgegeven boven de 200. kromme spelden; verscheidene klonters van kromme spelden, 16. of 17. in een; 7. stukken spiauter; 4. stukken koper, zijnde lepelstelen; 6. stukken lood, waaraf sommige lepelstelen, en sommige 't lood van een glasvenster waren. Noch een dicht stuk lood, 2. onsfet swaar, 6. lange stukken blik, met yserdraden daar aan; 5. stukken yser, het eene rond, hol, en vry dik; 22. spykers, waar onder schotspykers van 3. en een 4. deel duimen ruim. Stiet daar de verscheidene stoffen / met hun maaksel / en getal: laat ons die wat uit malkander schiften / om het te besien / uit wat ware die geheele toberkraam bestaat. Enige zijn ongeboord; de 7. stukken spiauter, dat een stuk lood van twee oncen / en 4. van de 5. stukken yser. D'andere zijn gewerkt: so in 't geheel als in 't gebroken / om so te spreken: te weten / volkomen zijn de 200. spelden, dat eene stuk yser, rond en uitgehold; en de 22. spykers. Behalven dese zijnder 't saamgestelde en opgemaakte werken van 16. of 17. spelden aan een met draad omwoeld / en niet bloot doormengd. En dan noch drie deelen kunstwerk / doch gebroken: gelijk de kopere en lodene lepelstelen, 't vensterlood, en stukken blik met yserdraden; alle sodanig / dat het ergens toe gemaakt geweest en afgebroken is. Meint nu iemand my so blind te maken / dat ik hier geen openbaar bedrog in sie? Want ik vrage wederom: heeft de Duivel al dien dreck in 't metsjes lichaam gemaakt / of van buiten daar in gebraght? Het eerste maghmen niet eens denken / sonder den Allmachtigen grotelijc te lasteren: die alleen het yser / koper / tin of lood / of diergelijke scheppen kan; maar die nochtans nooit lepel / speld / of spyker schiep. Self in sijn eigen werk tot den heiligen dienst geschikt / heeft hy nooit Engelen gebruikt; (die in allen geballe noch ongelijk meer beguaamheid dan de Duivels hebben moeten / en daar toe seer wel gepast hadden) maar alle door menschen handen / als Bezaleel / Aholiab / Hiram / en andere / verrijcht. In tegendeel sienmen / dat de hererij doorgaans niet gemaakt werk van spykers en spelden te doen is; gelijk sulc te horen al geseid is. Het ander is daarby ook aangemerkt: en heeft hier noch veel groter reden / uit dien dat spellen maar kleine lichamen zijn / by schotspykers en lepelstelen / en die swa-
re

re stukken lood / blijk en pfer. Maar denkt toch / liebe Leser / op de reden eens / waarom 't vrouwenmensch niet so wel geheele lepels als blotelik de sielen spoog? Was het daarom / dat de Duivel in haar lichaam geen lepelbladen smeden konde? Waarom die so wel niet als de sielen? Of om dat de bladen te breed zijn om dooz 't keelgat te dypven? Daar moest sy mede raad toe weten / so sy tot al 't ander weet. Neen: want om een vast lichaam dooz een ander te doen doozgaan / sonder ruimte te maken so veel als dat lichaam bestaat; dat is tegen de nature / en dooz Gods almaghtigheid noch nooit geschied: derhalve schryftmen dat gods lasterlijk den Duivel toe. Maar dit vrouwenmensch wist niet de breedte der bladen so wel geen raad als met de sielen / en 't ander tuig / om in haar bakhuys te berbergen; ter tijd toe datse 't een na 't ander ingenomen / 't een na 't ander / ten mirakel der verblinde hikers / wederom ten monde uitspoog.

§. 18. Doch missechten seg ik hier noch wel te veel: alsoo het niet en blykt / dat de een of d'ander der bystanders (ik late staan alle) bescheidelyk gesien hebben / dat alle die stukken uit den mond van 't meitsje quamen. Maar 't vrouwenvolk heeft noch betere gelegenheid om iets tusschen hare klederen wech te sommelen / dan de mannen doen: daar toe aan beiden die sluipen een groot behulp aanbrenghen; buiten welken (let daer doch eens op!) sulck byaken van dat allerhande tuig nooit geschied. Terwyl de gewaande toversieke van 3 / 4 / of 5. man gehouden word / so worden de genen die verder afstaan van 't naaste gesicht afgesloten: en die haar houden / hebben werx genoeg om duimen uit de hand / de knien neezwaarts (besonder om de eerbaarheid / so 't een vrouwenmensch is) en 't hoofd opwaarts te houden; sonder datse in die eenhoudige verbaasheid so net sien konnen wat de betoverde sommelt / watse ondertusschen in den mond byengt of daar uit. Dus verre 't eerste bewijs / dat ons de omstanders als oogtuigen geven konnen / van die gebootsse Tovery: buiten 't gene sy met ozen hoorde / van 't gene Mary seide datse sagh. Nu volgt het tweede.

§. 19. De luiden van het dorp siende den bedroefden en beklagelyken staat van de voorseide Mary, ende seer met haar bewogen zijnde; deden so veel, dat dit oud wijf gebraght wierd in 't huis daar de gemelde Mary woonde, sonder datse 't wist. En zijnde meer dan honderd menschen by een vergaderd; wierd deselve Mary gebraght in de opene lucht: daar sy aanstonds in sulke sterke sluipen viel, dat haar twee of drie man qualik houden moghten. En gebraght zijnde op den berg by de kerk, en d'oude vrouw by haar gebraght: (niet tegenstaande datter vier mannen waren, om de geseide Mary in enen stoel vast te houden, so rees sy op over hunne hoofden heen in de lucht. Waar tegen de mannen, en andere daar by staande, haar de beenen vast hielden, en so wederom neerwaarts trokken.

De luiden van het dorp . . . seer met haar bewogen zijnde] Blinde medogentheid! Want waar dooz toch so bewogen? dooz 't sien van haren bedroefden staat. Maar sy sagen mis. 't Lichaam was so droebig niet gesteld als 't scheen: maar de siel in so bedroefden staat als ooit mensche op aarde was. Dat hert en toont sich niet oprecht: noch dooz de menschen / die het bedriegt;

noch hoor God / die sich niet beduigen laat. Wee haar / indien sy haar niet en bekeert / van dese bittere galle en t'samenknoppinge van ongerechtigheid. Sy dwaalt grotelike dieper so hele doet dwalen. God en laat sich niet bespotten: want so wat de mensche saait dat sal hy ook maaien. Gal. 6:7.

Zijnde by een vergaderd meer dan 100 menschen] Getuigen genoeg; maar wat hebben die gessen? So haast als 't oud wijf gebracht was in 't huis van Mary / sonder dat sy 't wist, (te weten / Mary en wist niet dat het oud wijf in haar huis was; so salmen 't verstaan moeten / om 't bewijs den meesten klem te geven) en sy selve buiten in d'opene lucht: siet so kriegtse aandronds sulke sware stuijpen / datter genoegh aan haar te houden is. Dat dede van de tegenwoordigheid der toberes in 't huis van de betoverde; niet tegenstaande dat dese niet en wist / dat haar 't oud wijf so na was. Want men moet denken / dat het volk wel versekerd was / dat Mary dat niet en wist. Maar hoe kreegse van de stuijpen noch? So siet men immers wel / dat het geen genaakt werk en was. Een toch / trouwen! souden meer als 100 menschen niet een schone gemeente maken / om het tooneel voor haar toe te stellen / en 't spel aan den gang te helpen; al was 'er 't besje self niet by?

§. 20. Op den berg by de Kerk] So magh men dan wel seggen / dat dese Protestanten den Duivel een kapelle stichten / by de kerk / aler van Papijsten / (so 't geen nieuwe kerk is) tot den Godsdienst gebowd.

En d'oude vrow by haar gebragt] Het deert my om die arme oude sloof / die dus ontweerdig heen en weer gesleept word / om ten scholwspel van de weerd te dienen. Dat Mary hier so veel babbelguighjes maakte / en vier of vijf sterke karels werk gaf om haren geest des afgronds neer te perffen / dat hy niet al te hoog in de lucht oprees: sulx en geest my gantsch geen wonder. Want was sy so ontfeld geweest als men geken heeft / wanneer se sleghs de gedaante aan de wand sagh; so paste 't haar noch veel meer geweld te maken / wanneer sy 't lichaam self in d'ogen kreeg. Maar ik verneeme niet / dat het besje (terwyle sy van elk een gessen wierd / en de quale der betoverde op 't alerbveestlike was) hier in 't minste niet de buisten dregde of grijnsde / gelijc Mary te voren seide dat sy haar sagh doen. Wonder van / dat de schaduw werksamer geweest is dan het lichaam was: of de gewaande Toberesse stil daar by staande / veel heftiger en verbaaliker stuijpen te wege braght / dan doese sloeg en stiet / so dat de betoverde geduriglik uit vrees ter zijde week. Nu volgt het derde bewijs.

§. 21. Dit wijf wierd uit last van een Vredereghter by beëdigde Vrouwen ondersocht: die aan haar vonden verscheidene purpervlekken; welke met ene scherpe naalde gesteken zijnde, haar echter geene pijn gevoelen deden. Sy hadde noch andere merken en tekens van een Toberesse, waaraf de Vrouwen onder eede verklaringe gaven aan 't gerecht; en sommige swoeren *positive* tegens haar Dus wierde gefonden na de Graaflike gevangenis, alwaar se blijft om in de naaste sittingen ondersocht te worden.

Dit wijf wierd uit last &c.] Hier doet de Reghter sijn ampt / en word het Besje door eedplichtige Vrouwen ondersocht. Toberpe te ondersoeken / meen ik dat

dat geen vrouwen werk is : maar wel / tobery te maken / so als Mary : noch den Eed en maakt niemant wijs ; en dat in sulken sake / daar al de weereld sot in is. Dan sien wy hier noch / dat de Rechter self niet wijser is / of hy meint / dat het een vrouwen mensch aan 't ander sien kan datse een her is. En weet je waar aan ?

§. 22. Verscheidene Purpervlekken] Zijn purperverbige / of enige andere vlekken aan 's menschen huid / en die so oud is / tekenen van Toberpe : wat toberd is ? Want het komt my wonderlijk booz / dat een die geslagen of gestoten word / geen wonden ofte vlekken daar af krijgt ; maar wel de gene die dat doet. Na desen regel / sie ik wel / sal men niet aan iemants lichaam sien of hy vergeven is ; maar wel of hy de gene is die den anderen 't vergift heeft ingegeven. Wie hoorde ooit ongerimder taal ? Maar noch vzeemder is 't / dat de vlekken der siele sich aan 't lichaam openbaren souden : so dat / indien temant een dief is / of een gierigaart / of afgodendienaar ; daar af sal men tekens aan sijn lichaam sien konnen / indienmen daar aan sien kan dat hy een toberaar is. De toberpe is eene kan de sonden welke buiten 't lichaam zijn : gelijk het Daulus noemt i Coy. 6: 18. alleen die hoererye bedriift, die sondigt tegen sijn eigen lichaam. Sett daar nu den bronkaart by ; na Salomons berklaringe. Spreuk. 23: 29/30. Die beide doen iet aan hui eigen lichaam / wanneer sulke sonden doen : maar wat doet de Toberesse aan haar selven ? Nu / so verre als de Tobery mede een kunst is / al iſe quaad : so moetmen denken / dat de kunst of vreeschap niemants lichaam anders maakt dan het is : geboegelik kan ook de Toberkunst geen vlekken aan het lichaam maken.

§. 23. Misschien sal men seggen / dat het niet natuurliker wijze / maar dooz Duibels verdragh also geschied / dat hy sijn volk met sulke vlekken tekent. Is 't waar ? tot wat einde doet hy dat ? Omse self te kennen ? maar hy kentse trouwens van te voren al / eer hy hen die tekens geeft : hoe soud hy anders weten wie hy tekenen moest ? Iſet om van anderen gekend te worden ? dat denk ik immers niet : soude die losse geest so los en onboozsichtig zijn / dat hy sijn volk niet geheim en hielde ; of so ontroov (seg ik noch eens) dat hy sijn eigen volk verried ? Wat quaad kan hy met de heren doen / wanneer de menschen weten konnen datse 't zijn ? Een bekende vband is minst te vresen. Noch meer. Sonder nu alsulke Tekenen wesen konden, wie leert ons welke en hoedanig datse zijn ? Hebben die besworene vrouwen by den Duivel of sijn volk ter schole gegaan / daarse dese Tekens leeren konden ; en van hem een vreesse getoond / datse daar in volkerd zijn ?

§. 24. 't Schijnt dat dit mede tot de kunst behoort / dat d'ongeboeligheid deser vlekken / met ene scherpe naald gesteken zijnde, booz vast bewijst dat temant toberen kan. Ik gelove dat een oprecht degelijk besje verscheide vlekken aan haar lijf kan hebben / immers so seer als andere menschen ; en dat die vlekken sonder gevoelen wesen konnen. Watsteekt daar quaads of onnatuurly in / 't gene so gemeen is ? Wenig eerlik man of vrouwe leeft gesond // die enig deel of lid aan 't lichaam heeft / daar 't gevoelen uit is / en dat immer.

mers voór enigen tijd. Dat hebben ons die van de hoge school van Montpel-
lier XI. 6. 10. op ve 10. Dage al eens gefeid. Men moest van die plekken
nader beschryven / om ons te doen begrijpen / uit wat oorsake sy mooghten
ontstaan zijn. Zünners uit geen tobery / dat weet ik wel.

§. 25. Sy hadde noch andere merken) Daar seg ik 't selfde van: en ben dies
te meer voór die vrouwen bekommerd / die daar af onder eede verklaarden
voor 't Gereght, dat het tekenen van een Toberesse waren: Ja sy swoeren posi-
tive tegen haar. Waarlik een slegt postijf / van seer quaden klank. Hoe
licht sweert een mensche 't gene hy meent te weten / en hy wetet niet. Want
ik wil ten besten van die vrouwvolk geloven / datse uit geen quaadaardigheid:
maar na hun beste weten also gesworen hebben. Maar wat is dit voór een
positiven eed? Ik versta daaruit / dat dese vrouwen vast stellen / dat d'oude
vrouw niet alleen aan de tekenen van Toberesse / maar aan de daad selve vast is.
Dat gaat daar so op heen: Dudan / vry met de Dey na 't water toe; en sien
eens of se dypven sal.

Na de gevangnisse.) Daer moestmen Willem en Mary gebraght hebben;
en d'oude vrouw in 't Almoessenters-huis met vyede gelaten / tot dat haar
de dood / nu so na hy / geheel ontbonden hadde van de strikken sulker bose
menschen. Maar die twee gelijken aan de tekenen en merken van een valsche
getuigenisse ondersocht / souden van die tobery haast ontslagen zijn geweest.

§. 26. Dese oude Vrouwe wierd aan een grote riviere na by de stad gevoerd,
om te sien of se onder water sinken konde. Hare beenen gebonden zyn-
de, so wierdser ingelaten: en terwyle sy hare uiterste poginge te werk stelde,
met hare handen, om onder water te raken, so kondese echter niet; maar ging
op haren rugge liggen, en dreef als een stuk kork. Boven de twintig personen
waren tegenwoordig, om de waarheid hier af te getuigen; doch konden geen
gelove vinden in de gevoelens van het volk. Dies wierdse afdermaal aan 't
water gebraght; en daar in gesteken, dreef sy als voren: zijnde als doen te-
genwoordig meer dan 200. menschen, om dese vertoninge te sien, echter wa-
render noch al veele die het niet en geloofden. Daar wierd ter selfder tijd ook
een kloek jong vrouwenfch in 't water gesmeten, die aanstond sonk; en soude
verdrongen hebben, had al wat helpen kon niet toegelopen. Om de weereld
te voldoen, en geene plaats aan verdere twyfeling te laten, so heeft men 't oud
wif ten derdenmale aan 't water gebraght, en als voren daar in gelaten; wan-
neerse wederom stil bleef drijven. Ende was 'er ditmaal sulck een toeloop van
volk uit het dorp en 't omliggende land, en daar onder veele van aansien, dat
het niet te tellen is: so datter nu nauwelix een is die aan de waarheid deser sake
twyffel heeft.

Om te sien offe onder water sinken soude) Tot hier toe hebben wy drie be-
kypfen van dese Tobery gehad; het eigen sien en seggen der betoverden / 't sien
van de omstanders / ende positive verklaringe der beëdigde vrouwen. Nu
komt het vierde / en dat houd byemaal proef. Dat was op die groote rivier,
daar in 't begin af gefeid is. De Zee is noch veel groter; sose vaart in gewor-
pen waterde / sy soude op die wyse / (voór de soutigheid des Waters) noch
wel

wel lichter gedreven hebben.

Hare beenen gebonden zijnde) So d'oude vrouw de konst van Weermen kende / so had dese armen en beenen daartoe van node. Maar anders soude dese dus vloors wafte saamgebonden beter dypben dan losbandig : daar de rokken ook toe helpen.

Terwyle sy hare uiterste poginge te werk stelde) Dat kan ik seer wel inschikken / dat sy geen Coveres zijnde / ook daar vooz niet wilde gehouden zijn : ende daarom / wetende datse dypvende daar vooz gehouden worden soude / ook haar best deed om te suiken. Want het moest haar ja den mensche te spreken / liever wesen / hadmenste niet gesocht te borgen / dus te verdynken ; die nu noch al ten einde 't grootste perk van 't menschen lve was : dan dus oud / en eerlyk van herte / als Coveres te moeten steruen.

Maar ging op haren rugge liggend dryven) So dreef sy lichter dan voozwaarts ober : dat sal ons de natuur en onderdindinge leeren. Als een stuk kork : dat word'er tot vergrottinge der sake by gebaan / gelijk de grote riviere. Doch sullen ons de Natuurkundigen seggen / dat de vrouwen meer van de nature des kops hebben dan de mannen : en misschien had dit Besje daar noch meer af dan andere vrouwen / gelijk de naturen niet alle euenmatig sijn.

Konde geen gelove vinden) Nu prijs ik noch de lieden van Bekkington / datse niet al te lichtgelovig sijn. Doch wat konden se niet geloven ? dat het Besje dreef ? maar dat hadden boven de 20 menschen gesien. Dan moege ik geloofden d'anderen niet / dat dese wel gesien hadden. Ik ook so : in sulke saken soude ik niet geen 20 paar vyeinde ogen willen sien of mijn eigen meester by sijn. Of is 't dat sy hier niet echter niet geloofden / dat het wyf toderen kon ? So ben ik noch veel nader niet sien eens.

§. 27. Dies wierde andermaal in 't water gebraght) Hoe lange na d'eerste maal ? dat hadder behoord by te staan om bescheidenlyk te konnen oorzelen. Maar sy dreef als voren. En dit sagen meer dan 200 menschen ; dat is 10. maal tegen te varen een. Nu wenschie ik wel eens te Bekkingtown geweest / en de plaats besien te hebben daer dit geschied is : om te weten of daar 200. menschen kunnen by konnen / om bescheidenlyk te sien / hoe dat Besjen op 't water dreef. Kend ik dan maar een van die 200 ik soude hem vragen waar hy gestaan hadde / daar sy so wel sien kon / 't gene daar so veel toe vereische werd om het wel te sien. Men magh ny geen schuld geven / dat ik hier in so ongelovig ben ; alsoder zelfs noch vele waren daar ontrent / die het niet en geloofden. So die onder de 100 mede behoren en volgens dien ongelovige toessenders geweest sijn ; gemerkt het een waar woord is dat sien vooz seggen gadt : so magh ik ten minsten een ongelovig toehoorder sijn.

Een kloek jong vroumensche) Was dat Mary Hill zelfs ook ? Ik denk wel neen. Men had evenwel den naam behoord te weten om wel verkeerdt te sijn dat hier geen bedrogch in was. Want anders moest een jong vrouwenlych lichter dypben dan een oud ; om redenen die de Natuurschypvers weten ; waar as ik in het XXIV. hoofdstuk byder spreken sal. Wederom konden de lichamen van

dese twee so gesteld zijn / dat d'oudste de lichtste was; of so toegemaakt / dat de jongste eerder souk. Maar die moest ook al wat lasten / so sich bypwillig in dat water gaf / indien'er niet toe behoft is; want dwingen kondemen haar niet reden niet.

§. 28. Om de weereld te voldoen] daar behoest men seldom veel werx toe / wanneer 't op sulken bygelobig misbyruk aan komt als dit is: also de weereld van self maar al te veel daar toe genegen is. Verhalven byengt ny dese derde proef in noch verder nabedenken / dat d'onnosselheid der oude byou / of de schalligheid van de jonge dochter by velen noch te klaar herft doorgeschonen / om de proef booz goed te keuren. Dit was dan nu de derde maal. Een byetoudbig snoder en woerd niet haast gebroken Pred. 4: 12. De derde stzeug houd vast. Onder een ontelbare schare / ditmaal tot dit scholwspel toegelopen / waren verscheidene luiden van aansien. Ik geloof het wel / maar weinig van insien. *Persons of quality*, staat in 't Engelsch. Maar d'eigenschappen en hoedanigheden van een persoon / hoe groot en ongemeen / zijn niet alle eenerley: en verhalven blyket noch niet / dat dese luiden van qualiteit, de hoedanigheid hadden / om van sulken saak als dese is bequamest te oordeelen. En dan blyft ook de vrage noch / offe alle ter bequame plaats gestaan hebben / om dit werk bescheidelik te konnen sien.

§. 29. So dat 'er nu naawliks een is &c.] Sober noch meer booz dit verhaal in dat gelove gebzacht zijn; die dese aanmerkingen lesen / sullender / hoop ik / wederom afraken / of ten minsten groteliks aan twyfselen: al ware 't ook datse onder desen tallelosen hoop der toetsenberen mede gelweest waren; sonderlinge indiense *persons of quality*, of luiden van aansien zijn; welker sinnen (magh men hier och wel af seggen) booz de gewooneheid tot onderscheidinge van goed of quaad geoesend zijn. Heb. 5: 13. In 't I. hoofdstuk heb ik nodige bedenkingen daar over voorgesteld. Dit sal ik hier sleghts met de woorden eens groten protestantschen leeraars sluiten. 't Is ene grove dolinge, dat men de waarseggers en toveressen voor waterdriestig houd: dewijlse niet eens onfengbaar zijn, en 't water den Duivel niet meer regen is dan 't vuur. Vaart een Hex over Zee, en 't schip verongelukt: sy sal so wel verdrinken als een ander. Boven dit so word God door sulc een waterproef versocht, en Gods eigene maght, ter proeve gesteld; buiten nood, en sonder dat het God belast, of verhooringe daar op beloofd heeft. Dus spreekt Boulin in sijn boek *De Vate*, lib. 3. cap. 23.

§. 30. Het is volle tien weken geleden (booz de ondertekening) dat dit jong vrouwmensch allereerst met dit schrikkelijk eyvel bevangen wierd; en besocht zijnde door een Predikant van die plaats, die somtijds tweemaal 's daags met haar bad; en van een Nonconformist prediker in de selfde wijk woonende, die tweemaal gelijken dienst verrichtte: so blyfse noch dikmaals met schrikkelijk wec, bevangen te worden, en spykers met lepelstelen te braken; blijvende aldus een voorwerp van groot medelijden, en om dagelijx gedacht te worden voor den troon der genade.

Het is volle 10. weken geleden] Dit is so verre wel / dat wy iets van den

den tijd weten mogen / wanteer en hoe lang. Maar de saak hadde wel vereischt / dat het begin en 't einde van beide betoverden / met dagh en ure ; (gelijk nu en dan gedaan is) met namen der booywaamste oog- en oorzetlingen / waeren aangezekend geweest : om alle vermoeden van bedzogh wech te nemen.

Een predikant in die plaats en een Nonconformiste prediker.) Ik hoor wel / 't gaat in den Predikanten tot Bekkingtown / gelijk 't ons tot Franeker / niet enige weken / maar jaren lang gegaan is : daar ons insgelijc een jongeling van sijne 16. en ene dochter van hare 20. jaren af / aan werk hielpen / om in kerk en huis hoor hen te bedden ; en namaals beide beleeden / datse nooit dubbel noch tobery vernomen hadden : gelijk te sien geweest is in 't verhaal daar af door my gedaan VI. §. 6/7. en IX. Dus / denk ik / sal het ook dat vrouwenfch / daarmen sa tweemaal 's daags hoor bid / niet altijd uitharden : gelijk het schijnt / dattet Willem Pricer al moede is / om daarmen meer van hem in dit verhaal niet leest. Dan sullen die beide Predikanten / Consofymist en Nonconsofymist / ons en malkanderen conform, dat is gelijk van gevoelen zijn : om hoor ontweersprekelyk te houden / dat alsulken Toberpe / den Duivel toegeschreven / niet anders dan bedzogh van menschen is.

Ondertusschen komt my tweefins dzoevig hoor / dat de Protestanten / om sulc ding als Nonconformistery verbeeld / en in sulke onverschouwelyke doding eenig zijn. Datmen om uiterlike kerkseden / in Gods woord verboden noch belast / van malkanderen scheurt ; en ontrent bygelovige toberproeben over een draagt. Dat meer is / dat men elkander / om vershill ober onsekerre en onnodige leerstukken verkettert : en nochtans in dat meer dan afgodisch gevoelen duld / welc den Duivel hoger stelt dan God ; en by sekeren gevolge / de gronden van den Kristeliken Godsdiens t'eenemaal te neder werpt.

De waarheid hier van getuigen wy ondergeschreven.

May Hill, Rector (dat is Pastoor of Predikant) van Bekkentown	}	Kerkmeesters of Ouderlingen.
Frans Jesse,		
Pollidoor Mos,	}	Opfenders der armen.
Christoffel Brouwer,		
Frans Frank,		
Willem Mintern,	}	Constapels.
Willem Cowberd.		

Op de ondergeschrevene getuigen wil ik niet seggen / also ik hen niet kenne ; ook niet en weet / of dese Regeerders der kerk of school tot Bekkingtown dese Maria Hill ook in bloede bestaan ; om datse eenen naam dragen : gelijk my de naam van Pricer doet gedenken aan dien Pricer uit deselde plaats / die in Kromwels tijd sich hoor den Messias uitgaf ; en daar ober al sijn leven in 't rasphuis gebannen is geweest. Hoe 't euidelik niet dese twee noch afgelopen zy / heb ik tot noch toe niet vernomen ; hoewel daar ober meer dan eens geschreven is.

Doch ondertuffchen jammert my die goede vrouw / die beiden haren armen staat en hogen ouderdom / nu noch gebaar van 't leven loopt / hoor ene overfchandelike dood. Tertwille de preekanten daar voor de jongen bidden ; sal ik het voor de oude doen : om fo verre sy noch leven magh / te mogen sterben den dood des oprechten ; en voor de jongen / datse sich bekeeren.

XXXI. HOOFDSTUK.

Geregtelike Informatien, genomen over toverplegingen tot Harlingen, en elders, bewijfen mede de gewaande Toverye niet.

§. 1.

N Al wy tot reghtelike pleegingen gekomen zijn / vereifcht de order dat wy daar by blijven / so lang als van de selfde stoffe meer aanmerkens waerdig ons te voren komt : mits dat de veranderinge van exempelens ons reden gebe om van 't eene tot het ander voort te gaan. In deser voegen sullen wy uit Engeland na Friesland overschepen ; alwaar tot Harlingen voor 27. jaren 't een en 't ander is gebeurd / daar ondersoek op is gedaen / eerst by 't Geregt der stad / en volgens ook by 't Hof van Friesland : welker beider Informatien ik hebbe / na door den heere Procureur Generaal / beneffens dat van Bolsward / in het XX. hoofdstuk reeds verhandeld / schrifteljk ter hand gesteld. Den inhoud is van sekere Trijn Hendrix van Dokkum / gaande door 't land bedelen / en met eene so wat waarsseggen ; doch waar in sy leugenchachtig was bevonden / so als twee getuigen dat verklaarden. Deselve soude sekere soldaat betoerd hebben / dat hem sijn gemaght geheel was ingekrompen / en na bloedige stagen haer gegeven aan hem hersteld. Ik sal de Informatien, vermits de beelheid der getuigen / niet geheel uitschrijven / also sy meest al 't selfde seggen : maar het voornaamste stellen ; daar by op ieder stuk vermelden / door wat Getuigen het bevestigd zy.

§. 2. **TRYN HENDRIX** van / die hier voor Toveresse spreekt / hadde volgens de getuigenissen tweemaal deselfde Tovery / in een en 't selfde huis gepleegd : eerst aan enen Kristiaan Wolters, soldaat / op den 26. Decemb. 1667. en daar na aan enen Nikolaas Reide, anders genaamd kromme Nikkel, oud 63 jaren / huishoudende met Klaaske Gerrits, oud 26 jaren / sijn ondertroude / maar noch niet getroude huisvrouw ; in wiens huis 't eerste ook is voorgevallen : waaraf de eigene belijdenisse der genaamde Toveresse voor 't Geregt tot Harlingen aldus is luidende.

Informatien ex officio by de Magistraat der Stadt Harlingen, tegens eene TRYN HENDRICKS, alibans gevangene, invoegen soo volgt genomen.

T RYN HENDRIKS voornoemt, geboortig (so sy verklaard) van Doorn, verhoort ende geexamineerd zijnde, seic ende confiteert, dat sy
op

opjongsleden Donderdagh acht dagen geleden, in haar slaap-plaats tot kromme Nickels, binnender Stede, by 't vuur sittende, dronken en in slaap geraakt zijnde, aldaar by haar is gekomen enen *Christiaan*, Soldaat; haar de kleeren voor op lichtende, ende met een aschop in 't rond om slaande, daar na bier en asch te samen gemenght, en besmeet haar daar mede. Om welke affront te wreken, sy doen gesworen heeft op dese manier: *Soo waar als ik hier ben, dnar geef ik den Duivel lijf en ziel op, by verscheure my van lid tot lid; soo ik hem niet we'reen schelmstuk ben schuldig: waar op volgde, dat sy Gevangene gesocht hadde gelegenheit om hem Soldaat) met reverentie geschreven) zijn manlijkheid gelijk als quijt te maken: 't selve ook in 't werk stellende op dese manier, datse ten huise van den Apotekar in de witte Roos, alhier heeft gekoght voor een *bottjen* (dat is halben stutber) vrouwen-poeder, en het selve hem ingegeven met een blanks kannetje Genever-water, en sprekende dese woorden, (sonder gebruik [misschien sal 't zijn misbruik] van Gods alderheiligste name geschreven) *in de name des Vaders, des Soons, en des Heiligen Geestes, Amen. Zyt gegroet Maria vol van Gratie, Amen Lieve Jesus!* waar door de Soldaat het gebruik van sijn manlijkheid hadde verloren. Zeit dese konst geleert te hebben van haar gewesene Broodvrouw Anna Margriet, in leven wonende tot Leuwarden, doch dat sy Gevangen het ooit niet aan iemand heeft gepleegd. Verklaart voorts, dat voorsz. Soldaat bemerkende, dat sy hem dit gedaan hadde, haar deerlijk met behulp van anderen heeft geslagen, sodanigh datsegaan noch staan kan. En gevraught zijnde op wat manier de Soldaat van dit gebrek wederom waar geholpen: seght dat het van sels verteerde, en na verloop van een wijle tijds weder quam; dan was het een gave Gods. Doch bekent na enige bewimpetinge, dat sy tot wedergevinge van des Soldaats gesontheit, mede hadde gesproken de voorverhaalde woorden van *Ave Maria* &c. uit groote benautheit door dwangh van 't slaan boven verhaalt. Dit haar voorgelesen zijnde, verklaart het selve in waarheid te bestaan, en heeft sy Tryn dit † voor haar merk gestelt.*

Doch over die bekentenis is aan te merken / het gene my de heere Procureur generaal by 't oversenden van die Informatien schreef / dat dese Crijn Hendrix 't selve naderhand woort Hof herroepen heeft.

§. 2. Het gene echter andere daar van getuigden / dat word op 't klaarste en omstandigste behouden in de volgende verklaringe van den beledigden / van woort tot woort aldus beschreven: behalven 't gene dat met duitche letters staat.

Informatie genomen ordinarij by my ondergesz. Commissaris, ten ver-soecke van de Hr. Pr. Graal, deser Landschappe, Clager, op en tegens TRYN HENDRIKS van Dockum, Gevangene en Beklaagde, binnen Harlingen den 11. Martii 1668.

CHRISTIAAN WOLTERS geboortigh van Lennigh, doch laatst ge-woont hebbende tot Sittart, beide in den lande van Guligh, tegenwoordigh

digh Soldaat onder de Compagnie van de Sergeant Majoor Karry, garnisoen houdende binnen Harlingen, oud 32 jaren, geciteert, geëdt. en geëxt. op de Artikelen van de Heer Clager, volgens biljet: mitsgaders op de Interrogatorien by des Gevangens Advocaat daar tegens gesteld, getuigd op de 14 en 15. Art. Dat de Gevangen op St. Stevens dagh (den 26. Dec.) laastleden hem getuige, als hy des avonds ontrent 9 uren van de wacht quam, ten huise van Nielaas Reide, alwaar hy Getuige doen ter tijd, beneffens de Gevangene sijn slaapstee hadde, heeft gelanght een blanks kannetje met Genever-water, seggende, *ik heb de gantsche dag gedronken, drinkt gy dat uit in Godts name.* Welk by hem Getuige gedronken, en hy daar na wederom na de wacht gegaan zijnde, hadde den selven nacht, tusschen twaalf en een uur, beginnen te gevoelen groote pijn in sijn gemaght / als iemand die met koude pisse is gequelt. Welke pijn geduurig vermeerderende, hadde hy Getuige den volgenden dagh, zijnde geweest een Vrydagh 's avonds, begonnen te gevoelen, dat sijn gemaght begon te krimpen, en was des Saturdags 's morgens gewaar geworden, dat het selve byna geheel was ingetrokken. Op den 16, 17 en 18 Artikel, seide dat hy getuige door het opkrimpen voorsz. sodanigh is geincommodeert geweest, dat hy van des Vrydags avonds af sijn water niet heeft kunnen lossen: 't welk tot des Sondags avond heeft geduurd, met onverdragelijke pijn, waar door hy Getuige soo was opgefswollen, dat sijn lederen wambays benedenaan het bovenste van de buik, op een spannenaniet konde aan malkander gevoeght worden. Ende op de Interrogaten seide, het gene voorsz. is aan de drie mede getuigen Barent Gerrits, Jan Kerkhof en Jan Huisman geblecken te zijn, dewelke 't selve ten tyde der voorsz. krimpinge gesien en gevoelt hebben. Op den 19. als mede op het interrogaat van dien, seide, dat de gevangen met een bootsgesel Jacob genaamt, dewelke een getrouwt Man was, doch sich voor een vrygesel uitgaaf, ten huise van Nielaas voorsz. hadde geboeleert: en dat hy Getuige sulx gewaar geworden zijnde, de Gevangene daar mede hadde gequelt: waar over de Gevangene toornigh geworden zijnde, geswooren hadde; *dat sy Gevangen hem Getuige daar voor een pots soude speelen of de Duivel soude haar van lit tot lit verscheuren.* Waaromme ende om de ongemeenheid van het accident hem Getuige overgekomen, hy vermoeden gekregen hadde, dat de gevangene het geene voorsz. is hadde te wege gebraght: sulx dat hy al des Saturdags avonds hadde gedreigd haar debek te sullen opsnijden, by aldien sy hem niet herstelde. En des Sondags sich beraden hebbende met de Vaandrigh van de Compagnie, dewelke hem Getuige in voorsz. vermoeden beveltigde, hadde hy Getuige met slagen, sonder dat de Gevangen anders bloed kwijt geworden is als door de neuse, gedwongen hem sijn verloren gesondheid wederom te restitueeren. Op den 20. Artikel seide, dat de Gevangen door het voorsz. slaan genoodsaakt zijnde, aangenomen heeft de vereischte restitutie te doen, binnen twee uren. En op het Interrogaat seide, sulx geschied te zijn in prasentie van een gantsche kamer vol volks: daar onder hy Getuige noemde de mede-getuigen, Jan Huisman, Pieter Juriens, Cornelis Riemans, Laurens Leser, alle Soldaten, mitsgaders

gaders verscheidene Burgers en Buur-vrouwen, wiens namen hy Getuige niet kende, doch seide dat de mede getuige Klaaske Gerrits deselve wel sal kennen. Op den 21, Artikel seide, dat na de voorsz. aanneeminge, hy Getuige in een ander kamer gegaan zijnde, binnen anderhalf uur begonnen was herstels te worden: hebbende ondertusschen de Gevangene in 't aansien van alle de omstanders, met beide handen onder haar rok geseten, sonder dat hy Getuige wist wat sy daar mede hadde gedaan. Seide voorts, dat soo dra als hy Getuige sijn gesontheit bekomen hadde, de voorsz. Soldaten en anderen by hem Getuige gekomen zijn, vragende of hy hersteld ware? en seggende dat de Gevangene in de ander kamer zijnde, sulx tegen de præsente personen hadde geleght. En eindelijk seide, dat de Gevangene des Maandaghs tegen vier Vrouwen, van de gene die by 't gene voorsz. is mede hadden tegenwoordigh geweest, bekend hadde, dat by aldien hy Getuige den voorgaanden avond niet hersteld geweest hadde, hy noit tot gesontheit soude gekomen hebben: als mede dat de slagen niet alleen by haar Gevangene, maar ook by de Duivel waren ontfangen: 't welk sy Getuige, ('t sal moeten zijn / Gevangene) mede, soo 's avonds als 's Maandaghs morgens ten aanhoren van hem Getuige verklaart heeft, waar door hy Getuige geloofde, dat de voorsz. restitutie door de Gevangene sonder enige medicamenten was ge-effectueert &c. **Onderfonden.** H. KRYT; I. BEUKER.

§. 4. De andere Getuigen / die dit bevestigen / so veel als 't werk van die Trijn Hendrix in het betoveren en 't wederom onttoberen betreft / zijn drie soldaten geweest: met namen Barend Gerritsz. oud 25. jaren / van Heberelten; Jan Huizman, desselfden ouderdoms / van Kranenbozz; twee paapsthe plaatsen in het land van Alebe; Jan Kerkhof, ouder niet dan 21. van Rekinghuisen, onder 't Heulsch gebied; en deselve Klaaske Gerrits, ook niet ouder / die verloofd was en huishoudende met kromme Nikkel, of eigentlijk geheten Nikolaas Reide, man van 63. jaren. Dese hebben hurre verklaringen eerst door den Magistraat / en daar na voor 't Hof gedaan / ontrent den tijd van 9. weken tusschen beiden verlopen zijnde. Doch daar is reden van vermoeden / dat die drie soldaten paapsthe geweest zijn; of ten minsten in die landen hunder afkomst opgevoed in die gemeene doringen van tobery: gelijk sulx ook blijkt uit het slaan / en d'oorzaak die sy seggen / dat hen daar toe heeft bewogen. Daar by verkeerende met huns gelijken / daar sulke dingen meer zijn aan dan af te leeren; en noch so jong van jaren / met so weinig onderwindinge: so houden sy sich lichteliker tot verbeelden / dan sy met der daad gewaar wierden / of de betoverde ook aan hem self bevond. Dewelke ook een Gulster / van geenen anderen omgang van der jeugd aan was geweest / dan sijne makkers waren: een land / een volk. Want dese zijn 't ook / daar 't verhaal belangende de proef der Toberpen op de Waag tot Oudewater af vermeld / r. b. XXI. §. 9 / 10. dat sy deselve tot dien einde meest gebruiken: een werk dat echter hier te lande meest voor sabelachtig woord geacht.

§. 5. Noeh nader is dat enigzins te merken uit het gene dat den ouden
krom-

krommen Nikkel, na sijn seggen / van dat selfde vrouwenfch wederbaren is / den selfden maandagh als voornoemde Kristiaan hersteld was. In welke verklaringe deselve Nikolaas Keide en sijne ondertrouwe huishoudster Klaaske Gerrits van woord tot woord daar in te samen stemmen. Te weten / dat hy sich bebindende dus ingekrompen ter booschjevane plaats van sijn lichaam; met eenen grote pijn in 't wateren gevoelde. En so als hy geloofde / dat Trijn Hendyke dat veroorzaakt hadde: so wierd deselve van sijne ondertrouwe huishoudster daar op aangezoken; met twee slagen aan de wang / daar af de neus aan 't bloeden raakte. Trijn Hendyke dus geslagen / seil / sla my niet meer, hy sal het weder hebben; set my de muts weerop: en wierd daar op de manterstond hersteld. Sulx was van haar gedaen sitende op enen kruitwagen / daar mist mede gevoerd word; on welkense gewoopen van de jongers / wanneer se ging bedelen / booz kromme Nikkels deure was gebraght. En moeste / seiden / dat slaan gescheiden: also de daveriche self had verklaard / dat sonder sulx hem sijne gezondheid niet hadde konnen herstellen. Had den echter geene toverboeken by haar konnen vinden. Dit zijnde maar 't getuigenisse der beledigde personen / als des ouden mans vooz hem self / en der jonge vrouw in opsight van den man; daar bo en van een paar dat dus te samen leeft / en van geringe neering / so als 't blijkt / dat wening omgang met gehavend volk en niet georfende verstanden heeft; kan niet veel wegen / om daar uit iet als sekter van sodanige gevallen te besluiten.

§ 6. Nochtans is daar de eigene verklaringe van 't vrouwenfch self / doch *in propria turpitudine*, over hare eigene schande; derhalven ook na segghen niet ten volken geloofwaardig; gelijk de wilde baren der Zee hare eigene schande opschuunende. Deselve Kristiaan Wolters, na haar seggen ook een rukwe quant / indien hy haar in bronkenfchap en slaap also gehandelt heeft: inwoegen dat op sulx getuigenis niet veel te bouwen is. Ene bedelster / ene handkijster / ene hoere; wat staat is op sulx volk te maken? Het komt ook niet wel over een / dat sy zegt / in den bronk van Kristiaan te zijn mishandelt; en dese / dat hy is vergaand geworden door 't verwyrt van hoerbom met dien bootsgefelle. Daar hy so overlegt eens / die verstand hebt / 't gene Kristiaan verklaart van Trijn gesegd te zijn / dat hy nooit tot gezondheid soude hebben konnen komen, so hy dien avond die niet wederom gekregen hadde. Wat reden steekt daar in? maar altemest dat self de Duivel dese slagen voelde die sy leed: een klaar bewys / dat dese bodde niet en wiste war de Duivel is / noch wase seide.

§ 7. Wat staat ons emdelik hier af van te geloven? Ik segge / meer niet dan men mogelijk / en ook niet onwaarschijnlijk mag achen / dat hier gebeurd kan zijn. Dat vrouwenfch / self niet wetende wat Toverpe of een werk des Duivels is; (als daar uit mede blijkt / dat sy gesegd heeft / na 't getuigenis van Klaaske Gerrits / niet te konnen toenen (dat is toveren) maar wel Duivels konsten wist) van wel gehoord of ook bevonden hebbende / wat kragt het vrouwenpoeder, so genaamd magh hebben; en door gramfchap aangedreven; heeft waarlik dien soldaat iet ingegeven / daar hy van beledigd

ledigd is. De kragt van dien gemengden drank heeft dat gedaan; maar niet die toberwoorden diese sprak / dewelke self geen schzander Roomisch gesinde toestaan sal. Want immers is wel te begrijpen / indien de kragt in sulke woorden is / dat van deselfde woorden niet en konden dienen tot geneesinge / die tot berovinge van 's mans gezondheid zijn gebruikt geweest. Maar boven dit so is 't een groutwel / te geloven / dat in Gods allerheiligen Name iemant sal verbloekt / en dus dooz Duitvels hulp beledigd worden: waar dooz de Duitvel moest geacht zijn in Gods Naam te doen het gene hy doet.

§. 8. Te seggen / datse moest geslagen worden, indiense den bedozbenen man genesen soude; was maar een praat / als sulken dyonkene vodde paste. En 't slaan en dede daar niet toe: dan datse onber't slaan bekende / en tusschen dese slagen wederom ontkende / (so de Getuigen seggen) dat sy het was die Aristiaan bedozven hadde; en wederom beloofde hem te doen bekomen. Haar siten met de beide handen onder hare rokken / in 't midden van de kamer vol van volk / so hoggers als soldaten / terwijl de betoverde in d'andere kamer / na verloop van anderhalve ure wederom bequam; en 't gene sy daar onder seide / dat hy was hersteld: dat toont haar ongeschikt fatsoen; maar geeft niet ont te denken / dat sy het daar toe gedaan heeft of gewrocht. Dan 't is wel eerder te geloven / dat het wel suverlik so was gelijk sy self met ene onstuhere mond bekeed / ene gave Gods. Want dat sy tot herstellinge des mans twee uren tijds begeerde / was meer niet van een boekje dooz het bloeden / ontijd te winnen / en vorder slagen te ontgaan: gelijks van bekent / dat ook die laatste segening van haar gesproken is uit grote benaawdheid, door den dwang van 't slaan.

§. 9. Dooz 't slot van alles magh hier dienen 't gene een aansienlijk heer daar over aan my schreef / belangende de straffe / 't vrotomensch dooz 's Hof's vonnis opgelegd. Dat luid aldus.

Maar boven dat ik 'er self maar om lagte, beelde ik my niet in dat de Heeren van den Hove veel estime of crediet voor sulke vertellingen hadden. En dede my sulx te meer geloven, door dien ik sag dat 't Hof de bewuste Tryn Hendrix, waar af laast de eere hadde van U E. te spreken, met een geesseling hadden voortgestuurd. 't Welk die hoer door haar versweringen, ende 't leed dat sy aan den mans persoon, al was 't sonder toverye, aangedaan hadde, wel verdient hadde. Maar een Toveresse op die wyse te bejegenen; soude te veel voor een regter gerelacheert zijn. Egter moet bekennen dat in de herstellinge van den man, op dien tijd, ende de aparte kamer, sonder middelen ende aanraken, iets is dat ik niet beseffen kan: ten sy men seggen wille, sulx by gekomen te sijn, om dat juist op dien tyd het medikament sijn werkinge gedaan hadde. 't Welk gelijk my met de omstandigheden schijnt te sryden; so wenschte wel dat in 't nemen der informationen den beledigden gevraagd was, of hy op die tyd ook geen tegen middelen, van andere voorgeschreven gebruikt hadde. Gelijk also (so my van een oog-getuige verhaalt is) seker Student tot Groningen, op gelijke manier ende met gelijk gevolg, door een hoer bejegent sijnde, wel haast door hulp van den medicyna is geresitueert.

Du heb ik my gegrueten van die stukken op te geven / die ik op 't einde van het VI. Hoofdstuk had beloofd.

§. 10. Daar boven moet ik noch verhalen van iet dat my self hier t'Amsterdam nu onlangs voorgekomen is / en by 't voorgaande past. Een seker handwerkerman / al in de 40. jaren oud / en nooit gehuwd / quam onlangs aan mijn huys / my van te voren onbekend : was eerbaar / zedig en bedachtsaam in sijn syzeken / van godsdienst Luterseh / so hy seide. Hy quam my klagen / en met eene raad soeken / over grote ongelegenheid waar in hy seide dat hy was. Want werkende by sekeren baas / enige jaren lang / sonder by hem te wonen : so hadde hy gemerkt / dat die genegen was hem sijne dochter toe te bypen / maar 22. jaren oud / en vooz hem veel te jong. Sy hadde enen byper van gelijke jaren / die noch aansteeld ; maar de vader / so het scheen / den wille niet haat aan den selven uit te geven ; om dat misschien de staat en draagt des jongmans meerder / maar de winsten minder moghten zijn. De dochter / selt hy / woont by haren vader niet / maar by hare moeys ; hare moeder overleden zijnde / en de vader andermaal getruwd. Verhalven gaat hy dagelij met haat niet om. Dochreens in den voozleden somer hem te drinken geevende / wanneer hy seer besweert was ; en dat hy maar een weinig nam : versocht sy hem / om doch wat harteliker dronk te doen. Doch hy en wilde niet / dooz byese van sich wederom de hoozts op 't lijf te drinken / gelijk hem eens gebeurd was / daar hy 15. maanden lang aan ging. Met eenen settede hy 't glas daar heen. Dit was in 't vooz-huis. De vader doe van binnen komende / ging achter om hem henen tusschen beiden staan / de dochter tets misusterende : mitsdien so waren beider ogen / vaders erde dochters / na dat glas gekeerd. Sy gingen daar op t'samen binnen ; en de knecht alleen gelaten / sijns weegs. Hy trok het sich niet aan / te weinig denkende dat die glas hier op hem genumt was ; dat hem ook niet en mismaakte. Doch hy bebond sich t'sedert op de dochter gansch verliefd / so seer dat hy haat dikmaal socht te sien ; en sulx hem tusschen tijde missende ; also hy buiten werkende / t'huis van den baas ook dies te weiniger betrad / so nam hy haat vooz ogen in de kerck.

§. 11. Daar 't bleef niet by dien eersten drank. Op den 17. December 's avonds / hebbende den baas op sijn versoek in iets geholpen binnen 't huis : so wilde die hem na gedane werk beschenken met versich Rotterdammer bier ; daar hy te voren al eens af gesproken hadde / dat hy wilde inleggen / en dan hem daar de proef af geven. Hy doe niet dooztig / weigerde 't in 't eerst. De meester echter / als of 't dan ten minsten vooz hem selven ware / ging in de kelder / so 't scheen / om te tappen. En als of hy vooz het dat gedronken hadde : so quam hy met het bierglas in de hand / daar ontrent noch een mutjen in was ; hem dat aanbiedende om voozt uit te drinken. Hy dede 't dan / om geen misnoegen aan den baas te geven : doch 't mismaakte niet als ander Rotterdammer bier ; maar malsuet / en walgelij / in boegen dat hy nimmer bier van sulken smaakt gedronken hadde. Hier op versocht de meester / dat hy met hem ginge / sijne huisvrouw / die een goed stuk weegs van daar by vanden

den was / na huis te halen : het welk hy uit beleeftheid niet en weigerde. In 't henen gaan begon hy seer ontfeld te worden door sijn gansche lichaam heen ; en hadde dikmaals op de tong den vaas te seggen / dat hem sijn bier so misselijk gesmaakt hadde / ende nu niet wel bequam. Maar hy verbzok sich noch / en stond dien swaren tocht stilswijgens door. Wanneer hy t'huuswaart keerde / so schoot het hem gelijk koud water langs den rugge na 't gedernte toe / met selle perssinge / die hem te wonder benaadde. So haast en quam hy t' sedert niet ontrent de dochter / of hy gevoelde bysterder ontfeltemisse ; so bezre dat hy nu en dan wel 't haarwaart scheen te neigen / maar noch veel meer afkeerig wierd. Self konit de vaas in 't werkhuts niet wat meer ontrent hem / of sijn lichaam word daar door ontroerd ; niet sijn gemoed : so dat hy hard betuigt / dat geen inbeeldinge hem quelt. Des daags in 't werken zijnde / so gevoelt hy minst : maar 's nachts word hy by vlagen wonderlijk benaad ; de quale telkens van boven af na beneden schietende / met seer gevoelige trekkingen / waar op de natuur (anders buiten die toeballen krachteloos) gebzongen en gedreven word / meer dan de eerbaarheid veroorzost om te melden. Dit hadde dus tot in de laatste week van Junius gebuurd : daar na ontrent ene gansche maand lang opgehouden ; en t' sedert tot de laatste welke in Augustus / wyl ik dit nu schrybe / wederom als boren aangehouden.

§. 12. Hy sepde bozder / dat hy twee Doctoren na malkanderen de saak ontdekt / en hunnen raad gebruykt hadde. Dat sy 't vermoeden van betovering / dat hy hem was / verworpen hadden ; en hy by 't eenen ander middel wel verlichtinge gebonden / maar geen verandering van 't quaad. Tets dat de maag seer versterkte / en den eelust onderhield / was 't beste dat hy noch gebruykt hadde / en dat hem op de beenen hielt ; daar anders hem de lust tot eten door de quale merkelijk verging / en met een de kraght. Het bidden / seide hy / hadde hem dikmaals in de heftigste benaadheid seer verlicht. Nooit hadde hy so seer als nu gebonden / dat een pberig gebed so veel kon doen. Dat was dan tegen Satans kraghten / die hy dachte dat hem sulc geweld aan deden ; om dat hy niet begripen konde / dat dit natuurlijk was. En dat is mogelijk de reden / waarom hy ook den raad noch niet gevolgd is van besondere vrienden : die van oordeel waren / so hy seide / dat hy sich van hier moest geben / en elders bezre van die menschen wonen ; der welker tegenwoordigheid / hoe nader hy / hoe meer hem ook ontfelde. Want sijn bedenken valt / so veel ik merken kan / daar tegen / dat de Duivel 't elders al so wel kan doen als hier : en ook / om dat hy 's nachts / van vader ende dochter af zijnde / allermest gequeld is.

§. 13. Ik hebbe desen man tweemaal op 't naabste onderzraagd : eerst doe hy van self by my quam ; ende nu noch eens / dat ik hem opsocht / om te weten / hoe hy sich boorzaan bebond. De beide Medecyns ook in 't besonder aangesproken ; die niet van eenerley geboelen waren. Want schoon sy beide daar in t'samen stemden / dat het inbeeldingen waren die hem quelden : verschilden echter in so bezre / dat d'een anders niet als dat daar van geloofde ; maar d'ander toestond / dat tets werkelijk hem in den dzank gemengd kon zijn /

Zijn / en d'inbeelding of genegenheid hem tot die dochter / als 't besonder of booznaamste boozwery sijner gedachten / bepaald hadde. Daar wil ik ook lieft heen : maar meerder opening van saken hebbende bekomen / dan ik merke dat hy aan de twee Doctoren heeft gegeven: so schijnt my toe / na alles wat ik hem gebzaagd / en daar op nu als voren / ebendraghtig en bestendig van hem tot bericht bekomen hebbe; dat alles in der waarheid so geschied is / als hier booz verhaald. En dat hy noch so blyst / en is geen wonder: gemerkt het quaad al diep geworteld was / eer hy om raad ging; en de raad der beide Medezyns alleenlik heeft gediend / gelijk sy my verklaren / om d'inbeelvende kraght te verlichten; doch sonder iets te doen / dat enig wesentlijk gebrek verbeteren / en so hem met der daad herstellen konde. Dat hy by wijlen heeft verlichtinge gevoeld na sijn gebed / is kristelyk van hem geoordeeld; nadien wy weten / dat God alles doet. En aangesien Gods hulpe en de werkinge van de Nature t'samen gaan / waar dooz hy helpt: so kan dien yber des gebeds / ontfleken dooz de bangigheid waarin hy was / 't gemoed ook wederom verlicht; en dooz het selve het gevoelen van de smerte booz dien tijd verminderd hebben / en noch dagelijx so doen.

§. 14. 't Gevoelen dat hem noch wat aanhangt / dat de Duivel in hem werkt / vind meesten heil aan d'ongeoefendheid van sijn verstand / van 't algemeen boozoordeel ook besett: en 't moet een beter filosoof zijn dan een handweryman / wien dat sal te beduiden zijn / hoe sulx natuurlyk wesen kan. Een wonder / aangesien dat de geleerden self een deel gereeder zijn / in originele saken sich op 's Duivels kraght / dien sy geheel niet kennen / te beroepen; dan daar uit bozake te nemen / de Nature / daar sy ten minsten wel een deel van kennen / hare bozere geheimen te ondersoeken. Wanneer de Leser acht geeft / eerst op die gemeene lessen of aanmerkingen in 't II. hoofdstuk / en daarna op dat besonder werk van 't tyfken / in 't XXIII. hoofdstuk verklaard: so sal 't booz hem niet vreemd zijn te geloven / dat wel iet diergelijx hier plaats kan hebben. Te weten / 't komt daar niet op aan / dat hem tet ingegeven zy / dat hem ontstelt; in voegen als hy dat volstandig seit: maar dat hy op de dochter / dooz het gene sy hem gaf / verliefd wierd; en daarna dooz 't gene hem de vader gaf / dooz hare tegenwoordigheid / en ook de sijne) dus ontroerd. Iets dat gemeenschap met het lichaam of de geesten van de dochter hadde / gebzaght in 't lichaam van dien man: moest / matig maar gemengd en ook gedronken / (gelijk dan 't eerste kan geweest zijn) die genegenheid; maar al te kraghtig toegemaakt (gelijk misschien daarna de vader dede / als siende dat het eerste geen gevolg en hadde als hy beoogde) aan d'andere zijde overweegende / hem dus ontstellen. De tegenwoordigheid des vaders / als eens bloeds zijnde met de dochter / ende mitsdien ook op d'inbeelding werkende / dooz weerzigheid / kon dat ook booz een deel te wege brengen. Dat hy des nachts wel meest te liden heeft: is lichtelik dooz dien hy 's daags / dooz de beweeginge des bloeds ende der geesten onder 't swaar werk / niet so veel noods heeft van die ongewone d'yst derselbe / uit boozzijde oorzak outstaande / ende nu in 't bloed en de geesten zijnde; delwelke

van elders niet beweegd / dus in hem selve wederom gaande worden. Dit alles maar by gissinge; voorszonderstellende dat my de man oprechte biechte heeft gedaan: het welk in alle diergelijke saken ook word aangenomen / wanneer men sich op d'eigene vertellingen / der genen die het onderbonden hebben / beroepen wil.

XXXII. HOOFDSTUK.

Op al't voorgaande is noch toe te geven een kind in Friesland, 't welk men seide dat betoverd was.

§. 1.

D'Exempelen tot hier toe ondersocht / en so ik meene klaar ontdekt / dat daar geen Duivels Tobery in steekt; zijn veel aanmerkeliiker dan dat hier nu volgen sal: en echter niet so dienstig vooz d'eenbolvdige gemeente; die meest dooz sulke dingen in 't gemeen gevoelen onderhouden word. Nochtans en souden de twee laatste / die in 't naaste hoofdstuk staan / ook van geen meerder waerde zijn; 'ten ware de Geregheten / so van 't Hof als van de Stad / dooz 't ondersoek daar op gedaan deselve waerdiger gemaakt; en ons / in dese besigheid met saken van dien aart / verplicht hadden / om daar meer als anders op te letten. Het volgende is tusschen de ouders en de vrienden van het kind / daar dit kapittel nu af sprekken sal / en my / dooz wisseling van vrienden ondersocht; hoewel dooz mondelinge sprake met den vader en na-vrienden eerstmaal aangeleid. Ik noeme niemant / ook de plaats niet daar 't gebeurd is; om dat ik niet wete / of 't dengenen wien dit aangaat aangenaam magh zijn. Ben ook grotelij in twyfel / of d'oplossinge die ik hier geve hen voldoen sal: gemerkt den diepen indruk welken d'ouders toonden dat sy hadden van betoverdheid. En geen wonder: want indien geleerde mannen / so als Porus ende Glanbill / die de kraghten der Natuur doozkropen / en de sinnen dooz veelbolvdige onderbindinge geoesend hebben; sich noch so seer genegen tonen om de ongerijnde dingen te geloven; en 't gene dat sy weten of niet waar / of menschelij bezoght te zijn / nochtans tot een bewijs van waarheid derben benten / gelijk in 't XXI. hoofdstuk §. 21. is getoond: wat schuld is dan te geven aan gemeen verstand / nadien sy ietwets op die wijze lichtst begrijpen / als 't gemeen voozoordeel / daar sy mede opgeliegd zijn / en noch bagelij rondom van den gemeenen hoop besett / dat mede brengt:

§. 2. Ik stelle dan vooz af 't verhaal / so als het dooz de moeder van het kind / op mijn begeeren / self is opgesteld: na dat my was geseid / dat die betoverdheid begonnen was / wanneer een seker wijf het kind een peer gegeven hadde; op dat men weten magh / dat dese tobery van sulken oorsprong is als die van Kampen X. §. 1. en van Bekkington; XXX. §. 12 13. Daar op heb ik een ondersoek gemaakt / dooz vragen / daar my van der Ouders we-

gen op geantwoord is: en na dat antwoord mijne wederbzagen; en laatste-
 lyk mijn verder oordeel tot oplossinge / so vezre als uit dat ondersoek te ma-
 ken was. De Leser late sich doch niet verveelen / die geringe haspeling eens
 tot den einde aan te sien: ik meene dat het noch wel goed sal doen / by dagelyk-
 schen woortbal diergelijker dingen / die ons wel meest in de gemeene wandel-
 ling ontmoeten. Want somen alles telkens op die wyse ondersocht; ik mei-
 ne dat sulke toberpzaat wel haast verdwynen soude. Dit onderscheid is echter
 tusschen dit en die betovering tot Kampen en tot Bekkington; dat die betover-
 den bedziigers waren; maar dit maar een onnosel kind / tot sulke valscheid
 onbequaam. Verhalven was dit siekte / en dat ander was bedrog.

§. 3. De byes der Moeder luid albus:

(1) Ten eersten is het begin geweest (2) in de maand van September 1688,
 als wanneer hy geheel siek wierd; doch moghte geweldigh eten, so dat wy
 daar over moeijelijk waren: ende wierd daar by so mager, dat het bedroefd was
 om aan te sien; so dat het daar by noch verwies, en al degenen die het sagen
 seiden, dat het enen bocchel kreeg. Daar by wierd het so bedroefd daar aan,
 dat het niet gaan konde: en als 't al gaan soude, so was het rond gebogen, en
 ging met sijne handen op sijne knien. So dat de luiden die hem sagen seiden,
 is dat uw kind? wat is'er dat bedroefd aan! wy waren seer verlegen; niet
 wetende wat wy doen souden: So dat wy (3) alle middelen by de hand na-
 men, ende God baden om sijne vorige gesondheid. Doch het beliefde God
 noch niet: so dat hy van pyne noch al slimmer wierd. Aldus enen tyd wesen-
 de, wierden wy daar over van sommige lieden bepraat, dat wy ons best niet
 by het kind deden. Waar over wy verslagen waren, ende zyn na sommige
 toegegaan, die daar van geseid hadden: en hebben haar geseid, dat wy ons
 best al deden, en daar ook geen kosten aan spaarden. So seiden sy dan, dat
 wy moesten andere middelen by der hand nemen: want haar vertrouwen
 was, dat het quade menschen waren die het dat kind deden: also daar ook
 een was die seide, dat sy wel (4) gesien had, dat sodanige verbrand waren.
 So gaven sy ons dan raad, dat wy souden nemen drie roode geërfde bloed-
 kralen, in roode sliksyde; en doen die 't kind om den hals. Maar die moe-
 sten als een klaverblad geknoopt zijn: en daar moesten drie knopen opzyn;
 ende moesten in den name Gods daar op zyn (gedaan.) So daar geen uit
 quamen, dat het dan ook so niet ware: maar was 't dat daar uit quamen,
 so was het so. Wy hebben hem die (5) van een ander om den hals doen
 laten: En sy zynder op gedaan des (6) Donderdags; en hebben gehangen tot
 den Dingsdagh 's morgens toe. Doe warense daar (7) alle drie uit: waar-
 om wy verslagen waren. So hebben wy daar verscheidene by gehaald, die
 dat mede ondervonden hadden, die ook mede verbaasd waren; ende heb-
 ben ons geseid, dat uit de hare quamen wel twee; en daar was'er een; die
 seide, dat uit de hare quam een. So moesten wy al wederom raad soeken:
 hebben daarom sijn water eens (8) op een plaats gestuurd. Die heeft ons la-
 ten weten, dat het kind daar bedroefd aan was; maar met Gods hulpe soude
 gene-

gesehen worden: maar dat het (9) quade menschen deden; en ook (10) meer als twee; en het was ook alleen op dese plaats niet. So (11) hebben, wy goed gekregen, daar wy groote beterschap by vonden. Want God de Heere segende het so, dat het (12) binnen twee of drie weken ontrent gesehen was: behalven dat hy des nachts noch niet konde rusten, (13) om den grooten hoeft dien hy noch hadde. So hebben wy (14) sijn kussen, daar hy met sijn hoofd op lagh te slapen, geopend, en hebben daar uit gekregen (15) drie kranssen met allerhande geern; rood, wit, swart, ja bindgeern: so dat wy daar over ontsteld waren. Ja so mooy warensse met allerhande veeren gemaakt; en hadden twee de grootte van een hand: en een so groot als het midden van een tafelbord: en de pylken waren allegaer na malkanderen toe; en de veeren waren so glad, dat daar sulx niet een veer in het kussen was die der na geleken. (16) Ontrent een week daar na hebben wy daar twee hoele en ontrent drie halve uitgekregen: so dat God gaf, dat het doe voort beterde, (17) tot verwonderinge van alle menschen, die het kind so onnosel hadden gesien. Wat meer van de saak is, weten wy niet; so dat hy om St. Jakob beterde. 1689.

6. 4. Nu volgen mijne vraghen en aanmerkingen met het antwoord van der Ouders wegen / dus gesteld.

(1) Hoe oud is 't kind?

Antw. By de ses jaren.

(2) Wat was 't vooz een wijf geweest / 't welk den kinde te boren enen peere gegeven hadde? (want dit was my in 't eerste geseld) en hoe langh was dat geleden wanneer het siel wierd?

A. Om reden so falsse niemant konnen noemen, wie het geweest is. Het is ontrent een week na degegeven peeren geweest: daar van het kind en de vader gegeten heeft. **Waarom dan ook de Ouders niet betoerb?**

(3) Alle middelen. **W. Wat meesters en wat middelen zijn daar toe gebruykt?**

A. De Doctoren en meesters in de stad. De middelen zijn dranken en pleisters en sineeringen geweest. Goede middelen; maar die gansch geen kraghte hebben tegen **Tobery**: also de **Durvel** alle dranken en sineeringen kraghteloos en kraghtig maakt / wanneer hy wil; so als men dat van hem geloofst.

(4) Gesien dat sodanige berbrand waren.) **W. Dat geloof ik seer wel. Maar had hy ook gesien / of 't bewijs daar af / dat hy 't quaad deden / waarom datse verbrand zijn?**

A. Daar waren dan enige gevangens, welke beschuldigd wierden van toverye; die dan door 't pynigen sulx beleden hebben. Doch zijn noch eerst op 't water geworpen, van een hoge brug; en dreven op 't water, als offe in geen water waren. En wanneerse daar uit quamen, warensse droog. Dit heeftse met haar eigen ogengesien. **Maar tot Benkington warendes 200 die 't sagen. Siet dat na XXX. §. 26 / 27. enf.**

(5) Van een ander.) **W. Waarom van een ander? Of hadde die 't meer gedaan / datse wist hoe sulke knopen moesten gemaakt zijn? En hoe warensse dan gemaakt? Als webers of als schippers knopen? hebt gy daar niet op gelett?**

A. Het

H. Het was haar van een ander gefeïd, en ook had fy 't anderen wel gedaan; ende ook haar eigen dochter. 't Was geen wevers knoop, (maar) gelijk men de meeste knopen maak.

(6.) Donderdagh, Dingsdagh.) Zyt gy wel verfekerd / datter in dien tyd niemant alleen by 't kind geweest is?

H. Sekerlijk ja: want het lagh te bedde. Die reden gaat niet door.

(7.) Alle drie. Doet ook so eens met een ander kind / dat gefond is; of doet noch eens het zelfde met uw eigen / nu 't wederom genesen is. Te weten / maakt de knopen eben eens met defelfde bloedkralen en ftikfyden draad; en laatse eben lang hangen aan syuen hals. Doet het verfeheide malen / en befiet watter dan uit woorden fal. Doch doet het zelf: so weet gy hoe 't gedaan is.

A. Het is van defelfde Vrow, na dat het kind beter was geworden, noch eens gedaan, op defelfde wyfe. Doch zynse daar in gebleven, en hebben wel drie weken gehangen. Niet defelfde vrow; maar de moeder moest het gedaan hebben. Die vrow konde de knopen maken so als se zelf wilde.

(8.) Op een plaats. Wat plaats was dat? Berguin? na dat Baal-Chyon plaghinen al vooz 50. jaren om fulken raad te gaan. Siet 2. Kon. 1. en het gene vooz gemeld is VI. §. 2.

A. Het was den Ouwer by de Jouwer: een man die veel fulke menschen geneest, en uit het water fagh, dat het een kind was: fagh ook wat hem scheelde, te weten dat de milt en de longe aan een wieffen: (Dit seggen komt met de Doctoren over een) en dat hy 't doorgegeven goed gekregen had; en feit, dat hy hem met Gods hulpe wel genesen soude. Hy fagh nuffchten wel dat de quale te genesen was: waarom hy ook geen andere middelen gebruikte / dan die natuurlijk waren. Te weten / so als het vericht hier verder luid; het was door terpentijn-olie en doorgaande falve, waarmede hy gefmeerd wierd. De eene drank was half water en half brandewijn: daar in tweederleye ongedroogde wortelen gedaan wierden; waar van hy 's morgens, middaghs ende avonds een lepel vol gebruikte. De andere was bier met groene kruiden, die versh geplukt waren, en tot de helft gekookt: daar ook een lepel vol van gebruikt, een uur na het voorgaande. Maar ik en sie hier onder gansch geen middelen / om te verhoeden dat de Duivel / so 't een werk van quade menschen was / de kraght derselven niet verhinderde: 't welk hem so licht moest vallen als die van 's kinds gefonde lichaam te bederven.

(9.) Quade menschen. W. Waaruit fagh hy dat het quade menschen deden? Ook uit het water? Of was 't hem eerst gefeïd van de knopen / en van de peeren? want fulke menschen weten alles uit te vragen; en dan hebbense goed seggen / om 't volk te bereghen / na dat sy bemerkten datse meest geneegen zyn.

A. Dit fagh hy uit het water: de knopen waren doe noch in den fyden draad. O lichtgelovige! De Duivel zelf sal uit het water ja niet sien / het gene daar niet in en is: maar die oude Klaas fagh dese knopen met de kralen in den fyden draad; en daar in fagh hy voozt wat volk hy vooz hadde / en hoe hy hen berichten moeste / om hen voozt te helpen.

(10.) Meer als twee. *D.* Wel / waaruit magh die Oude dat geweten hebben? uit de drie knopen wederom. En hebben dan wel anderen / by wien maar twee knopen / of maar een uitgegaan zijn / ook sulke bescheid gekregen; dat d'ene van twee / en d'ander van eenen slechts zijn betoerd geweest? Daar dient gy us te vernemen; want daar veel aan gelegen is.

A. Hy moet het gesien hebben uit het water. Want heeft het kind nooit gesien, en doen hingen de drie kralen noch om 't halsjen. Maar s'anderen daags, wanneer se het goed ontvangen hadden, en na de eerste sneeringe, so waren de drie kralen buiten de knopen. De toverkunst was eben groot of hy dat uit water of uit de koralen sagh. 't Is mogelijk geweest / gelijk de Doctoz / die na Beverwijck verhalen / uit het water moeste seggen / hoe veel trappen hoog de man gevallen was. Wat salmen sulke menschen doen / die geen verstand gebruiken? Nu nademaal de kralen eerst ontknoopt geweest zijn 's daags daar na; so hebben sy den Toberdoctoz al gevraagd / eer sy noch dooz 't los worden van de knopen wisten dat het toberpe was. Een klaar bewijs / dat sy 't so wilden hebben / dat het moestel Toberpe zijn. Sy hebben het geloofd / eer dat het hen gebleken was: indien het uit de kralen bliken moeste.

De vriend schijft verder. Schyander boozhal heeft dese Klaas de Oude gelegd: dat'er twee quade menschen waren, die sulx in een ander huis gedaen hadden. En na sijn seggen so waren ook twee kralen uit den sijden draad geraakt. De vrouw heeft gelegd, welke de kralen om dit kinds halsgehangen heeft, datse nooit gesien heeft, datse alle drie uit de knopen zijn gekomen, niet tegenstaande dat wel meer dan 50. om den halsgehangen heeft; maar wel een of twee. Die oude Klaas al wederom / so als ik sie / helpt sulke luiden boozt. De kralenknoopster (want het schijnt dat dit ook al een handwerk is) heeft het mogelijk ditmaal niet al te wijs genomen / dat alle drie de knopen los geraakten / 't welk sy seide haar in 50 maal niet eens gebeurd te zijn. Sy meende (schijnt wel) eenen ofte twee derselven eenen draaj te meer gegeven / en daar dooz wel vast gemaakt te hebben; maar heeft hier in de handgreep eens gemist. Nu dat so is / so moet het tot vergrotinge van 't wonder strekken: als drie kralen uit de knopen; ongehoorde toberpe!

Die oude heeft dit dan uit list geseld / of 't haperde / dat d'oorzaking of verholg der quale niet den tijd van 't ingegeven goed / gelijk de peeren / niet wel over een te byngen ware: so hadde t meer dan een gedaen; d'een wat / en d'ander wat. Ook konde hy dus best verhoeden / dat op een persoon geen vast vermoeden hechten / daar uit beschuldiging ontstaan; de sake van den beschuldigen op hem verhaald worden; maar latende het werk onseker / so bleef hy seker buiten schoots.

(11.) Goed gekregen. Van wien kreeg gy dat goed? van dien man op de plaats daar gy van seit. En weet gy ook niet wat het was? hebt gy 't aan geen Doctoz of Apteker laten sien? Of was 't geen Doctozs of Aptekers goed? Dat sal des kinds vader / die (so ik niet beter wete) seif een apteker is / wel konnen weten.

A. Dit is al geseid voor hem. Waar is dit dan geseid?

(12.) Binnen twee of drie weken. W. Was 't kind te boren niet al was aan 't beteren?

A. Neen. So is de quale doe dan juist *en peice*, dat is / op het hoogste geweest: of laat ik 't oordeel aan de Medecijn / wat kragt gemelde smeer- ringen en dzanken hadden / om 's kinds quale te genesen. Sulck een als dese Klaas kan wel iets beters in dit stuk gehad hebben / dan den Doctoren / ofte meesters in 't gemeen bekend is. Ook had ik wel eens mogen vragen / of 't kind te boren niet geen koozts beladen zy geweest: de welke ontrent de- sen tijd ophoudende / de werkinge der geneesmiddelen niet meer hinderde; so dat die oude klaas de goede ure kan getroffen hebben. Indien een mee- ster dat geluk heeft / so heeft hy de eere; en d'andere den ondank / al is 't dat sy sich metter daad gequeten hebben na behoren.

(13.) Om den groten hoest. W. Bleeft'er na die twee of drie weken niet an- ders over als die hoest?

A. Neen. Dat is dan wel: maar geen bewijs van tobery.

(14.) Zijn kussen. Vr. Had hy gedurende sijne siekte altijd op dat kussen gelegen?

A. Ja. Laat ons dan horen.

(15.) Drie kransjes. Zonder die drie kransjes so lang in geweest als sijn siekte duurde? Nu / dat en kunt gy niet weten: want gy hebt'er eer niet na gesien. Nochtans moest gy dat weten. Want so die kransjes in dat kussen gekomen zijn / na dat het kind siek geworden was; so is de siekte daar van niet ontstaan. Maar hebt gy wel meer kussens geopent / om te besien of daar ook geen sulke kransjes in te vinden waren? Dat moet geschie- den. Vernt alle kussens los die gy hebt / laat anderen ook enigen van hun- ne eigene openen: en siet wat gy dan vinden sult.

A. Alle kussens zijn te gelijk met de tweede maal van 's kinds kussen geopend: en niet bevonden dan in 't kinds kussen. Indien ik dit geloben moet / so zijn de kussens in dat huis meer vry dan andere / in welker vele sulke kransjes / als men die wil noemen / zijn te vinden; sonder dat degenen die op sulke kus- sens leggen / in het allerminst betoerbd zijn. Ende is het menscheliker wijze so by toeval maar geweest / dat sulke kransjes in 's kinds kussen maar ge- weest zijn. En dat effen drie gelijk drie knopen. Want / na 't spreekwoord / seer gemeen by alleman / alle goe dingen zijn drie, so moest hier 't een en 't an- der ook in drie bestaan. Maar dit waren drie quade dingen / van qua men- schen daaz gewoont / of om quader menschen doen daar by te weten.

Vr. Doozts vzaagd ik dus. Hebt gy die kransjes niet bewaard? Ik wenschte wel maar een daar af te sien; met sekerheid / dat het een van desel- den is daar gy van schijft.

A. De kransjes zijn verbrand. Waarom verbrand? Want soudemen al- sulke wonderlike dingen niet bewaren? Of heeft dat ook gebaar dat dooz de selve ook wel andere betoerbd moghten worden? Is dan de toberende kragt niet in de peeren of in 't ingegeven goed geweest? of is die in de peeren eerst ge-

getrokken / en van de beeren in het kind? Dat is dan / uit het kind / het inge-
geven goed, reeds in hebbende / in de beeren; en wederom dan uit de beeren
in het kind. Dat loopt als ene rosmolen in 't ronde. Maar is 't door to-
bering / dat dese beeren dus doornaaid zijn en gekrans / so is het quaad noch
in de beeren: anders moesten daar de kransjes uitgaan / met dat dese kraght
in 't kind getrokken was. En beterde doe 't kind / na dat de laatste krans-
jes uitgenomen waren; gelijk daar na gesegd werd: so en beterde 't niet van
de kneeringen en dranken / die d'oude klaas daar toe gegeven hadde / noch
tans is daar te voren al gesegd / dat God die so gesegend heeft / dat binnen
twee / drie weken 't kind door 't gebruik van dese middelen genesen is.

§. 5. Nu volgt het verder antwoord op deselfde vragte: Waar optwee vrows-
personen in het huis verscheenen, eer datse noch verbrand waren, van wien
men quade gedachten hadde, en d'ecne tscdert nooit, en d'andere eenmaal in
't huis geweest is: daarse van te voren dikwijls verscheenen, doe het kind so
elendig was.

Twee vrouwen; waarom quamen der geen drie? also de oude na 't getal
der knopen met de keelen hen verskerd hadde / dat het meer als twee waren
die het deden? En doch waar toe was 't datse daar doe quamen? Altoos niet
om het kind te zegenen / en eerst / om sulx te moeten doen sich blaau en bloe-
dig te doen siaan: also dit kind door kneeringen en dranken is hersteld? Wat
oorzaak hadden sy gegeven tot die quade gedachten / diemen van hen hadde?
Was 't meer dan slechts de naam? Wien haddense beleedigd of betoerd / dat
men wist / om ook in desen sulx van haar te denken / sonder liefde. Want die
denkt geen quaad 1 Kor. 13: maar uit uwa eigen hoes en bygelobig
herte komen voort quade nadenkingen, daar geen quaad en is. Mat. 12.
Verscheenense te voren dikwijls, doe 't kind noch elendig was / en niet of eens
wanneer het beter was; so dedense gelijk 't behoorde / en so als men doet.
Betoningen van kristelijk of menschelijk medogen / dat vrienden en geburen
dikmaals ons bezoeken / in den tyd van swarigheid / 't welk niet behoest
wanneer die ober is: sal dat u een bewijs verstreken van so gruweliken
quaad? Blijft / kristenen / van sulke menschen af / wanneer het qualik gaat:
sy souden meenen dat gy hen betoerd had. So voer een eerlijk Predikant
in Friesland / my aleer in mijne jeugd bekend: wanneer hy na gewoonte in
een huis quam / daar een pot te vuur was / na den raad van sulke menschen
als dien ouden klaas. Want onder 't koken soude daar de her of toberaar
dan moeten komen; en so daar aan te kennen zijn. De goede Predikant / die
na gewoonte quam als vriend / van gantsch geen quaad bewust; wierd te-
gen de gewoonte van dat huis als vrand aangesien; en voortse ene andere
pot daar door te vuur gebzacht / daar ik den uitslagh niet van weet. So de
ecne 't kind niet sagh, so vraagde altijd daar na (was dat niet kristelijk?)
En de koopmanschap van de ecne (was dat deselfde?) daarse om quam, die
salse noch halen: om dat de moeder met het kleinste kind besig was, so seidese
datse wel wederom soude komen. Heeft sy haar tscdert anders bedacht / of
mogelik dese koopmanschap ook wel elders bekomen? Wat quaad heeft sy

Het kind gebaan / sose niet eens wederquam? Is komen en niet komen beide een bewijs van Tobery? Hoe sal ik dit verstaan?

§. 6. Ik vzaagde noch al verder van de kransjes: indien ik de gelegenheid niet hebben magh om die te sien; so ben ik wel begeerig om te weten; van wat aart van vogels dat de veeren zijn?

A. De veeren waren ontrent dus lang. de kleur was half wit; het bovenste daarvan was met swarte en schiete (dat is bzuvingrawe) plekken; de grootte van een speldshoofd. Het was een pluimkussen, so datmen wel geloven soude dat het gansveeren zijn geweest. Dubbelid gansveeren / daar de gansen self niet al so veel verstand van souden konnen redeneeren als de menschen; so men moet geloven / dat daar tobery in steekt. Die omstandige beschrijvinge der kransjes in den byes / vertoont deselve eben konstiglijk gewoght / als my hier in de stad van diergelijke wierd gesegd. Ik vzaagde dies tijds mede / of s'er geen bewaard en hadden. Maar ook niet: dan mischien was by den huishoofder noch wel een te vinden / want die had 'er af mee genomen: Ik ging 'er / en ik vond 'er een; maar moest my seer verwonderen / waar doch dat konstig maaksel in bestond; 't geleeck meer na een klonter dan een krans. 't Is waar / dat het nu wat verlegen was: maar seide my die heer nochtans / dat het in 't eerste ook niet veel anders was geweest. Begenen die in veeren doen / getuigen dat dit seer gemeen is / en huishoudende vrouwen hebben daar van onderbindinge. Het is een aart van sulke veeren sich dooz een te vlechten; ook word wel in 't naagien 't een of ander dyaad of naald / of speld daar in vergeten / dat sich te samen wind.

§. 7. (16.) Ontrent een week daar na. W. Die laatste twee heele en bye halve kransjes / waren die binnen eene week ontrent in dat kussen gekomen / of had gysse te voren over 't hoofd gesien? Warense ook van 't selve slag van veeren / en ook van sulke maaksel als de andere?

A. Neen: Alles was wel besien: so datse in dien tijd daar in gekomen zijn. De veeren waren gelijk de voorgaande. Maar het komt voornamelijk op 't maaksel aan / daar hoor ik meer niet af. Gaf God doe (als de Byes seit) dat het beterde, wanneer die laatste kransjes uitgenomen waren; so moet de toverkragt daar in geweest zijn / en niet in de veeren of het ingegeven goed.

(17) Tot verwonderinge., W. Waren van de menschen so verwonderd / om dat het kind van den hoest beterde in den tijd van acht dagen? Want gy segt daar te voren / dat vooz 't eerste openen van 't slaapkussen / en 't uitnemen van de bye eerste kransjens / niet meer dan de hoest overgebleven was / die 't kind belette te slapen.

A. Sy verwonderden haar over de schielike verandering van 't kind, wegens sijn gang, gelijk van te voren gemeld is; gelijk ook de helderheid in 't bewegen. Niet wegens den hoest: die beterde na de tweede opening van 't kussen, om dat hy beter konde slapen. Waar uit dan te besluiten is dat ook de hoest / van toberpe komen kan; also die beterden / wanneer het kussen van de toberkransjes

jes gansch ontleedigd was. Verhalven maghmen denken / als den mensche 't een of 't ander scheelt / al is 't geen ongewone byeenide siekte / daar geen doctozs nochte meesters raad toe weten; dat hy wel magh betoverd zyn. Wie weet hoe menigmaal wy dan niet wel betoverd zyn geweest / en wisten 't niet. Nu dan / wanneer ons namaals 't een of 't ander schelen magh / de kussens opgesneden / de toberkraanssen uitgehaald; en 't sal wel beteren: al is 't 8 dagen na den tijd / het komt daar evenwel van daan.

§. (18) Om St. Jakob. *W.* Was 't kind volkomelik genesen om St. Jakob? of begon het doe te beteren? En so de beterschap doe eerst begon; hoe lang was 't noch eer hy volkomelik genesen was? *O.* Of segt my doch / wat dach / of wel ontrent hoe lang het vooz of na St. Jakob was? I. Dat gy de kralen met de knopen om 's kinds halszen hingt? II. Dat gy met het water gingt na die andere plaats. III. Dat gy d'eerste maal 't kussen open sneed. Hier aan is gelegen. IV. Als mede / hoe lange gy 't goed van die plaats gebruikt hebt?

A. Voor St. Jakob was hy gesond; had dan alleen enigen hoest behouden, daar hy nog, wanneer hy enige appelen gegeten heeft, wel gebrek van heeft; doch anders niet. Ontrent 5 weken voor St. Jakob, na ons best onthoud, zijn de kralen om 't kinds halsje gehangen, en 14 dagen voor St. Jakob was hy genesen. De openinge van de kussens was de eerste maal ontrent 8 dagen voor St. Jakob, de tweede ontrent op St. Jakob. Alles was voor St. Jakob bestuurd. Het goed heeft hy ontrent derde half week gebruikt: te weten de twee dranken; maar de smeeringe die gebruikt hy noch, die van den bestevader toegemaakt word; so datse maar eenmaal van Klaas den Ouden sijn goed gehad hebben. Nu maak ik rekening. Van September 1688, tot half Junius 1689 / wanneer 't vijf weken vooz St. Jakob was / is 't kind siek geweest / eer men die tobermiddelen begonnen heeft in 't werk te stellen. Het eerste daar van was de proebe met drie rode kralen in den zijden draad geknoopt: welke aan 's kinds hals gehangen op den Donderdagh; so is men na den Ouder gegaan Klaas den Ouden raad te vragen / des Maandaghs na gissinge; alsoo de kralen Dingsdaghs uit de knopen zyn gegaan / en dat was daaghs daar aan na datse by hem geweest hadden; op dien dach namelijk als sy 't goed van hem ontvingen / en d'eerste smeeringe gedaan hadden. Nu wistmen van dat het toberpe was / meindense: want de knopen waren alle drie / (dat van so. maal / seide 't wijf niet eens geburt) los / en de kralen daar uit gegaan; maar dat losgaan van die knopen was geen onttoberinge; dan moeste 't kind betoverd zyn geweest / dooz 't omhangen van die kralen; dat was de meeninge niet. Daar konde ook geen toberpe in de kraansjes wesen / diemen tweemaal in de kussens vond. Niet in de eerste; want hy veertien dagen vooz St. Jakob al genesen was / en dese openinge der kussens was maar acht dagen vooz St. Jakob. So zijn dan d'eerste kraansjes in de kussens gebleven acht dagen na de geneesinge / sonder hinder aan het kind te doen. En wat hebbense te voren meer gedaan? De laatste noch veel minder: want die zyn der noch niet in geweest wanneer 't kind al genesen was; dat wistense seer

wel/ also sp (als te voren is verstaan) alles wel besien hadden: So datse in dien tijd (dat moet nu zijn in de tweede 8. dagen na de geneefinge) daar eerst ingekomen zijn. Is dit niet wel een schoon bewijs van Toberp?

§. 9. Daar hebt gy / Leser het Verhaal van 's kinds siekte dooz de moeder self gesteld; mijne Vragen daar op aan de Ouders dooz een van de vrienden voorgesteld / en der selver Antwoorz op deselbe / my in dien tijd toegesonden; met mijne aanmerkingen op ieder antwoorz nu versch daar achter aangevoegd. Oordeelt nu van de gansche saken: hoe licht geloofst het volk de Toberpe. De siekten van een kind duurt wat te lang / om geen betovertheid te zijn. De raad en baat niet veel; het kind blijft siek en quijt. Wat scheelt het kind: gewis het moet betoverd zijn; en men bepraat de Ouders / dat sy hun best niet doen; om dat het praatsiek volk niet en verstaat dat milt en lever wel aan een kan groeijen, sonder toberpe / dat sulx de quaal is / dat segt Klaas de Oude self / en dat seggen komt met de Doctoren over een. Maar die en seiden niet / gelijk als Klaas / dat dit van quade menschen quam. God is het die gesond en krank maakt dooz wat middelen het hem beliest. Maar souden d'ouders hun best doen / so moestense / na deser menschen seggen andere middelen by de hand nemen: en dat waren dese schone middelen / van de kraalen om den hals / en de kranzjes uit de kuffens / en by Klaas den Ouden raad te halen; van welken ik noch tot besluit een weinig seggen moet.

§. 10. De werkinge van sijne swerdingen en dzanken heeft bewesen / dat de middelen natuurlijk ende goed geweest zijn. Doch dat hy dese lieden wijs maakte dat het kind betoverd was: daar in betoonde hy wie dat hy was; te weten sulx een Magus ofte Toberaar als ik bewesen hebbe dat het misbruik van de konst heeft voortgebragt III. b. XXII. §. 16. Dit doen die menschen om maar neeringe te maken: also sp weten / dat het meeste volk met desen waan van toberp is ingenomen / en dat geschikte Medezijns en Meesters met al sulke beufelingen niet te doen en hebben. Dies krijgen sp van volk van alle kanten in hun kraam; en witsdien dat sp doozgaans vreemd zijn / so is 't al gereede betalinge / so van raad als medezijnen / die sp hen voor enen kleinen penning geven / en dooz noch veel kleider konnen tuigen. Siet eens hoe dese Klaas de Oude selfs de watersucht tot toberp kan maken uit enen brief / my dooz den oud-oom van het kind gesonden / en aan hem geschreben van den Hzedikant / die sijne streken had ontdekt.

Op den uwen..... dient, dat ik verscheidenmaal de huisvrouw van Wigle Nannes in haar watersuchtige siekte heb besocht; en mijn plicht nevens haar heb gedaan, en nooit vernomen, dat sy bevangen soude geweest hebben met die quale; waaraf UE. schrijft (te weten Toberpe / so als uit het verholg nu bliken sal) als eens doen ik by haar vonde dien vermaarden Duyvel-en Toverbänder &c. Maar doen ik bedreiginge aan hem deede, om sijn seggen aan de polityke macht te openbaren, doen is noyt in 't licht gekomen; dat hy (so my Wigle Nannes seyde) gesegt hadde, dat ook dien nacht van haar zoude gelost worden (te weten / spelden / naalden / lepelstelen / hair / vlas / en sulx tuig meer / gelijkenen denken magh: want dat is doch 't gemeen kenteken van

van betoverdheid) dit is my wel bewust, en anders is 'er geen tovery ontrent haar gepleegd: hoewel daar groot gerucht af was gemaakt. Siet dan / so licht is dese tovery te helpen / of ook booz te komen / met een woord. Och dat God doch eens gabe dat de menschen wijser wierden!

XXXIII. HOOFDSTUK.

Uit al 't voorseide blijkt dan eindelijk, dat sulke Spokerije, Wichlerije, Toverije, als men voorgeeft, in de weereld niet en is.

§. I.

In dien ik echter al d'exempelen by een had moeten halen / niet die der zijn / maar die my maar alleen booz handen zijn; daar soude eind noch maat af wesen; so menigvuldig zynse en by ieder een gereed. Maar hebbende de keur genomen van sodanige die meest bekend zijn of beroemd; als mede die nabij / onlangs geleden / en so alderbest ook te bezagen zijn: so dankt my dat het ook behoort genoeg te wesen / om onpartijdigen en waarheidsliebenden te overtuigen. Te weten / datter gansch geen onderbindinge en zy van sulke Toberije of wat naam het hebben magh / die booz de hulpe en werkinge des Duitbels / of ook uit kragt van een verbond met hem / geschied: nocht ook van enige de minste werkinge der bose Geesten op den mensche / of het daar van by kennis heeft. Niet een van alle boozberhandelde exempelen / daar 't niet aan d'eene of andere booyname omstandigheid ontbreekt / die nodig was te weten / somen ist daar van besluiten soude; niet een of 't hayert aan de sekerheid / en goed bewijs; niet een of daar is reden van vermoeden dat het booz bedroggh bestoken was. Seer veel is maar by inbeeldinge geschied / of dooz boozdoel blyeder uitgemeten dan het was. En buiten dit is 't al natuurlik wat'er is / maar ongemeen / en d'oozsaak by de meeste niet bekend. Geen Tovery derhalven dan / maar in de meeninge der menschen; geen Spook / geen Waarsegginge noch geen Besetenheid die van den Duitvel zy.

§. 2. Dit seggende bepaal ik mijn verklaren / tot uitsluitinge des Duitbels; sonder alle Tovery / indien men die so noemen wil / daarom te looghemen. Want overmits al 't gene dat verhaald is / niet geheel verducht / of by inbeeldinge so opgenomen; maar een groot deel daar van in waarheid is gebeurd: so moetmen seggen / leert ons d'onderbindinge / datter waarlik Toberije zy; en dat meer menschen zijn betoverd dan men meent. Also te weten / datse of dooz listigheid der menschen zijn bedrogen / of dooz boosheid heimelik beleddigd / of beibegaar. Die van Mascon / van Tedworth / van St. Amersbergh / van Kampen en van Bekkington / die waren sekerlik betoverd / dat is / jammerlik bedrogen. By de twee laatsten waren sy de Toberaars en Toberessen die men meinde dat betoverd waren. Na d'anderen is niet ver-
no.

noemen als 't behoorde; om dat men meinde (of hy seide 't self) dat het de Duivel was. De Paven en de Pinnen tot Lodun bestelden self de Toberp/ waarom Grandier onschuldig is verbrand. En elders zijn de Toberreghters self de Toberaars geweest. De Duivels / die sich lieten sien of horen/ waren in der menschen herffenen / of buiten dese vleesch en been. Die ringduivel Zacharias was een grote Toberaar / die so veel menschen heeft de klap gebuld / so langen tijd. En als het op de daad komt / so was die Crijn tot Darlingen in 't XXXI. een Toberes; ook kan de handwerckman op 't einde daar gemeld in desen sin betoverd zijn geweest. En d'Abbekerker poppe-
maakster was maar een arme Toberes vooz niet met al.

§. 3. Maar die sich aan 't gemeen gevoelen houden / behelpen sich niet des-
sen uitvlucht / dat sy niet ontkennen / vele dingen diemen aan den Duivel
toeschijft na den eigenen / hoewel verborgene loop der Nature / of door be-
dyogh van menschen te geschieden; maar dat daar uit niet volghet / datse
altemaal sodanig zijn. Want by aldienmen toegeeft / meenen sy (om ook
toegeebende te schijnen) datter maar van 100. diemen houd vooz toberpe / de
99. sodanig niet en zijn: so volghet niet / dat het daarom wel de honderdste niet
wesen kan. Maar ik wil my niet mijn toegeeven te geloven dan sy self: en
daarom seggen dat so een van honderd stuksch / diemen Toberpe noemt /
bewesen word geen toberpe te zijn; men sal betonen moeten / waarom de 99.
het wesen moeten / daar niet een onder is / dat met minder moeite kan na-
tuurlik worden opgelost / dan dat van honderd een? Ben ik op een na 'teinde
van honderd; so kom ik lichtelik geheel daar door; of my moest wonder veel
daar in den weg staan. Nu laat my dese luiden een van 100 tonen: 't welk
so geheelik boven de gewone kraghten der Natuur is / dat het niet anders dan
van sulken Geest kan zijn.

§. 4. En als dat al bewesen wierde / so zijnder soo wel Engelen als
Duivels die iets kunnen doen; en die meer kunnen doen; die niet ge-
ballen; en daar door in kraght vermindert zijn; die niet gebangen / dat is
ingeteugeld / zijn; die wel wat weten door Gods openbaringe / dat nooit
den Duivel word bekend gemaakt; die veel verrichten door verleende kragt
van God / tot dit of dat besonder werk / dat andersins hun werk niet is /
't welk aan den Duivel nooit geschied. Sulx alles is hier vooz / daar 't
diende / duidelik genoeg getoond. En dan ook / so 't al werk van Geesten
is / wanneer ons het gebeurd of voren komt / dat de Natuur door eigene be-
weeginge niet geben kan: moet het de Duivel zijn / die ons den doerspronk
der wateren / tot groten nutte van het menschelik geslaght; die ons de quaad-
boenders op 't spooz daar op soeken / tot steun van 't kreght / daar God als
kreghter over sitt? gelijc van sulken wonderlik geheim in 't XXIII. hoofd-
stuk is geseid? Of soude dat niet beter passen vooz de heilige Engelen / die
self Gods woord doen en den mensch tot hulp en hoede zijn? Of seggen wy
niet liever / dat den Schepper al 't lichamelik den mensche self in de Natuur
te nutte maakt; de kragt en beweginge aan haar gegeven hebbende / waar
door sy in haar self / en sonder hulp van geesten wel te vinden is.

§. 5. Daar is geen sinneloser slaggh van redeneeringe/ dan datmen ongewone werkingen aan onbekende oorzaken; en voortz aan dese sulke eigenschappen toeschryft / als men wil: goed te maken / dat deselve de bequaamheid en 't vermogen hebben / om alsulke dingen uit te werken. Waaron niet liever / ja alleen maar dieper in de kennis der Natuur getreden / om lichamelijke dingen met lichamelijke s'zaam te voegen? Want by aldien my daar in iets ontmoet / dat buiten vorige onderbinding is / en echter van gelijken aart: wat reden heb ik om daar ander oorzaak of te denken dan ik aan al het ander onderbonden hebbe? Neemt eens / ik sie een nieuw en nett fatsoen van schoenien / dieergelikt ik nooit in enige schoemakers winkel / noch van temants voeten / sagh: magh ik daar uit besluiten / dat geen schoemakers knecht noch baas / maar wel een bakker of een molenaar die heeft gemaakt? Nochtang is dat so vzeemd niet / soo een molenaar of bakker een paar schoenen maakt / die daar toe handen ende voeten heeft gelikt de ander; als dat een Geest lichamelik / of ('t gene even veel verschilt) een lichaam geestlike dingen doet. 't Is maar dat ik in alle winkels noch niet ben geweest / of dat ook wel een oud fatsoen vernieuwd magh zijn / dat ouden lieden niet so vzeemd en dunkt als my. So heb ik mede de Natuur so niet doorkropen; dat ik wete wat sy meer kan doen; noch alle boeken so doozleesen / of soude mogelikt noch wel wat vinden / dat by ouds al vooz natuurlijk is bekend geweest / en nu vooz toverpe gehouden werd.

§. 6. Doch nu is 't dat ik noch maar spzeke van dat gene dat na waarheid so gebeurt; hoe veel te groter ydelheid sal 't zijn / indien ik d'oorzaak van het gene niet en is ook buiten de Nature soeken wil. Want so't gewozoghte nooit geweest is / so en is 'er ook geen oorzaak van. Nu hebben wy in alle doozberhandelde exempelen gesien / dat al de meeste dingen dooz bedzogh geschied / of dooz gebzekt van kennis / of by misverstand / of dooz inbeeldinge zyn aangestien vooz 't gene datse niet en zijn. Wat slaggh van wysheid of 't dan wesen magh / sijn hoofd te bzeken met oneindig vragen / wat de Duivel weet of niet en weet / en wat hy kan of niet en kan? Noch verder gaat de inbeeldelike godgeleerdheid / so wanneer men met die vragen ergens in te koyt komt / by een doozval dat in oude exempelen geen weerga vind; gelikt als dat van 't wijf tot Abbekehr: men neemt het aanstonds op den Duivel / en men soekt de boeken der Theologanten en der Filosofen dooz; of so het daar niet in staat / men bedenkt van self wat / om den Duivel dat noch toe te schryven; immers dat hy 't soude konnen doen. En siende dan / hoe dat men werk heeft / om sulx met de werten van de godlike Doozsenigheid / tot so verre als ons die bekend zyn / goed te maken: so bedenktmen dit of dat / of men behelpt sich met den eenen of den anderen schryber / die 't so heeft bedocht / of men buigt 'er v'een of andere Schryfstauplaats na; alom aan 't werk den schijn te geven van Gods toelatinge / of geheime oordeelen / dus of so.

§. 7. Hoe wate 't anders mogelikt / dat sulke vragen ooit ter hane souden zyn gebraght geweest / als onse Voetius Pan. 1. vlyp. pag. 944 - 971. beschryft?

Ik sal dan hier maar sommigge ter neber stellen / waar aan men dan de anderen wel proeben magh.

Of de Duivel in de gedaante van gelovige en heilige menschen, het zy leevenden of doden, wel verschijnen kan? pag. 944.

Of hy wel bergen tot dalen, en eilanden tot vast land; en so wederom by ommekeer maken kan? pag. 945.

Of hy niet en kan verschijnen in de gedaante van een lam of duive, of ook eens menschen, sonder kennelijk gebrek of mismaaktheid? pag. 946.

Of ook de Duivel onmiddelik op de verstandfame geheugenisse werken kan? &c. pag. 965.

Of sijne werkinge sich ook uitstrekt tot den innerliken sin (*ad mentem*) niet alleen der wakenden maar ook der slapenden? pag. 965, 966.

Of'er geen quade gedachten zijn, sonder naaste en tegenwoordige ingeevinge des Duivels? pag. 966.

Of hy op iets dat van hem afstaat werken kan, door enige kragt die van hem uitgaat? en diergelijke byagen meer die daar aan vast zijn / en daar volgen. pag. 967.

Of hy de hoofdstoffen meer kan doen vloeyen of te samen stremmen, harder of weeker maken?

Of hy de hoofdstoffen weesentlik kan doen voortkomen, of te niete gaan, als te weten, lucht tot water maken, en so wederom? pag. 968.

Of hy waarlik eten kan, of dat sulx maar door bequicheling geschied? pag. 970.

§. 8. Noch eene byage van een groot getal die daar noch volgen; dan scheid ik'er af. Hy vraagt / hoe dat de Duivel met een aangenomen lichaam toe beslotene plaatsen inkomen kan? pag. 971. Op d'anderen dacht my der moeite niet wel waerzig sijn antwoord (als te lang) daar by te stellen: maar hier moet ik het doen. Is't om dat somtijds die lichamen so subtyl zijn, dat te lichtelik soo als de lucht door reten ende luchtgaatjes (*per poros*) doordringen? Of dat hy in der stond de lichamen in de kamer uit de lucht, of andere stoffe die daardan magh wesen, toestelt? Of eindelijk, indienze grover ende vaster zijn, de deuren ende vensters ongemerkt op en toe doet; of een deel of steenen of latten van den muur of houten schutsel wechneemt, en dan weder toestelt? Wat dunkt u / Leser / van sulck antwoord / dat in d'zie / vier byagen meer bestaat; en soo de swarigheid / in plaats van wech te nemen / noch vergroot? En om te seggen so als 't is / hy vraagt noch niet genoegh. Want ik dan byagen moet / hoe 't lichaam word gesien / wanneer 't verschijnt; indien het is noch sijnder dan de lucht / die door de sijnte niet en is te sien? Ten anderen; wie groter kragt en wijsheid heeft betoond; God / als hy Adams lichaam maakte uit sichtbare en handtastelike stoffe / of sijn verbloekte schepsel / so het ooit uit allerhande stoffe die het vind / een sichtbaar lichaam heeft gemaakt? En eindelijk siet my eens dese helsche Bouwkunst aan / die sonder tusschen tijd / en sonder dat het iemand siet of hoorz / de deuren vensters / pannen / latten / steenen uit en in kan neemen / maken / byeken / als 't hem lust.

§. 9. So bezey raaktmen henen / als men boben de Nature / en buiten de Schysure gaat. Want waar leert ons de Reden iet van dese dingen? of wat Schysure schyft een Duivel sulke werken toe? Wat doet den mensche dan geloben 't gene daar van word geseid? 't Doozooydeel / dikmaals aangewesen / maakt hem so lichtgelovig; en word die lichtgelovigheit door bygelovigheit versterkt. Desebe word veroorzaakt door dat roepen 't gene men gedurig hoort / dien trant van pzeken en van schyven / daar de Duivel onophoudelik in booz houd / als gedurig ober al in 't werk; de onkunde en onverantheid in de verhoorzgheden der Nature / nieuwsgierigheit om veel geleerdheid te betonen / meer in onbekende dan bekende saken. Doch boben al so word de mensch gedrongen / om so haast hy iet in de Nature ontmoet daar sijn verstand booz staan blyst; aanstonds dat te werpen op den Duivel. Dat magh hy veilig doen / en buiten nood van daarom eenigstins booz sot of bott / booz boos of goddeloos geacht te zyn. Maar trekt hy dat in twyfel / en noch meer / ontkent hy dat de Duivel dat vermagh: hy is terstond een Atheist; om dat hy eenen Godt te minder stelt / en sich aan eenen houd / die alle dingen geschapen heeft / noch dagelijc regeert en onderhoud. Wat reden heeft 't anders / dat die menschen die exempelen van Spokerpe / Toberpe en Besetenheid inbrengen / tot weerlegginge der Atheisten? of dat ter gansch geen God moet zyn / sa niet de Duivel alles op de menschen werkt? Kan God niet werken / of hy moet het door den Duivel doen? So ja; waarom en werkt hy door geen Engelen / sa 't niet natuurlijk wesen kan; of anders booz de kraghten der Nature / die self de mensch in 't dupfendste noch niet verstaat?

§. 10. Hier zijnder dan / die daar sy de Nature te klaavlik sien / om hare werkingen in ongemeene dingen niet volmondig te bekennen: nochtan den Duivel daar noch onder mengen / of met de Nature parten willen; op dat hy sinners werk magh hebben / en wy stoffe om van hem te spzeken. De Duivel moghte anders niet der tijd vergeten worden; maar wat nood? Sy hebben in dat stuk geen ongelijk / also hy minst gedacht word of genoemd / daar meeste kennis van de werken der Naturen is. Dat blykt aan al 't doorgaande / daar alsulke werken ondersocht en overwogen zyn; als onder anderen II. III. V. VI. VII. XI. §. 10. XIII. §. 7, 12, 15-19. XIV. §. 5, 8, 9, 10, 13. XV. §. 9, 11, 12, 13, 14 en diergelyke meer. Dies had ik wel te wenschen / dat so doende maar de Duivel metter tijd geheel vergeten wierde; gelyk de Toberjen so veel weiniger op 't woord zyn / als de menschen meer verlicht zyn in de kennis der Nature en Schysure / suver ingesien en nagespeurd.

§. 11. Radien dan dat ik de boozmaansste exempelen in dit boek hebbe boozgebraght / die wy ooit boozgekomen zyn; so oude so nieuwe / maar meest nieuw; van bezren en na by; maar meest naby; op dat wy recht elkander onder ogen souden sien / en ik betonen moghte / dat ik voet by stek wil setten: wat salder meer te doen zyn / om van sulke Duivels werken als door onderbindinge bewijs te doen? Dus doe ik tweederlepen eisch op desen grond. Men tone

mp / dat mijne oplossinge niet goed is die ik gebe / of byenge voor den dag
 voornamer proeven / dan degene die ik hier heb ondersocht. So sp het eer-
 ste doen / so hebben sp te horen / wat ik meer te seggen hebbe: het ander er
 verwacht ik niet; also de stukken die ik in dit boek verhandeld hebbe / van
 henzelf als de voornaamste opgegeven en ook van sommigen geheele boeken
 in 't besonder uitgegeven zjn. Dat van Mascon / van Cedworth / Nune-
 berg / en Koge komen met dat kileed van godsgeleerder oordeel en toefent-
 minge ten toon. De reghtelike handelingen / vonnissen / en eigene beken-
 tenissen / voor Gereghten en voornamer Hoben / self der Koningen heb ik
 geopenb / en getoond / dat daar niets van den Duivel is. Wat salder meer
 te doen zjn / so by desen niets meer is te doen :

XXXIV. HOOFDSTUK.

Derhalven staat het aan de genen die 't bestier van Kerken, Scholen
 en Gereghten hebben, dat blind gevoelen en onkristeljk gebruik
 te wederstaan.

§. 1.

Het is dan wel te sien / dat by veel wery te doen is / daar so veel noch
 ober hoop leid / om de Protestantsehe Kristenheid vooz op te schonen /
 en na 't suiver opstel van Gods woord en d'eerste gronden der herboymde
 kerkbelijdenissen te beschaven. Ik sal de reden seggen / waarom dit wel be-
 hoozt gedaen te zjn; en wie hier 't meeste toe verplicht zjn / en het meeste
 vermogen hebben. Om het te doen behoortde maar alleen genoegh te zjn /
 dat wy dat Duivels werk / of liever het gelobe daar van / niet van noden
 hebben; want hoe past ons iets te geloben / en dan noch so sterk te drijven /
 daar 't Gelobe van de saligheid geen nut van trekt; noch de Godsaligheid de
 minste rekening by vind: Maar 't sal noch sterker binden / so wy sien dat
 ons Gelobe en Godsaligheid daar beide last by liden / en deselve grotelijks
 te hozt geschied. Hier toe sal wy de Reden nu niet dienen / als voor desen
 II. b. XXXV. XXXVI. en III. b. XX. XXI. maar d'Erbarentheid van ouds
 en noch op heden / van verre en van nabij.

§. 2. Dat wy 't gevoelen van de Tobery met den aanklebe seer wel mis-
 sen konnen / blijkt klaarlik uit onse eigene onderbindinge; also sp nergens
 meer gebonden word / dan daarmen die geloost te zjn. Geloofse dan niet
 meer / en sp en salder niet meer zjn. In 't Pausdom heestmen dagelijc be-
 sweeringen te doen / hier nimmermeer. So veel besetenen zjn daar dan
 meer dan hier. Want siet / sp zjn daar nodig om den geesteliken stoffe tot
 mirakelen te geven / en om te tonen / welke kragt hun okus bokus op den
 Duivel heeft. Daar rookt hun schoorsteen van. By ons en kend men niet
 licht iemand voor betoverd / indien daar geen handkijsters / of waarseg-
 sters / noch so genaamde Duiveljagers zjn / gelijk als Klaas de Oude / en
 sulks.

fulk volk. Al die daar komen / zijn betoverd / so als hier ook by den Jod's in de moddermenulsteeg / en seker krenpel besje / wel bekend op Kattenburg. Daar komen dese luiden by Doctoren / die en weten van geen toberpe / dat wierd Harmen Everts wel gewaar / van welchen nebens v'anderen dat uit d'omstandigheden wel gebleken is. VI. § 3/4 11.

§. 3. Dus sietmen mede dat by ons / daar by geen hegters meer word ondersoek gedaan op Toberp; ook niemant lichtelik van Toberp beschuldigd werd. Men siet hier nooit of peerd / of koe of kalf / of schaap op stal / of in de weide / dat van enen weerwolf dood gebeten is. So't gras of koren niet wel voortslaet / dat en wijmen nooit den toveraors. Nooit hoortmen hier te lande meer van schip op Zee dooz Toberp vergaan / of huis of schuur dooz kollen in den byand gestoken / of diergelijk. Maar elders daar het heerenbyanden plaats heeft / sal geen ongeluk gebeurd zijn / of men wijt het aan de Toberp. Ook sietmen / dat alwaar de heerenbyanderp op stapel is / nooit ook gebrek van stof is om te byanden: dat v'ene de andere verlijkt / dat is / uit haat of nijd / of om des voordeels wille / onschuldig aanklaagt: maar dat sulx een einde neemt / wanneer dat vuur niet meer en byand / de vier-schaar oppouwt / en de hegters wijser worden; gelijk dat ook vooz 20 jaar in Sweden is gesien.

§. 4. Men siet dan klaarlik / dat daar gantsch geen Toberpe soude zijn / indienmen niet geloofde dats'er is. Verhalven is 't geen Atheisterpe die te loogheden: also 't van God niet asgaat datmen van den Duivel tet ontkent. So't Atheisten zijn die sulke Duvelds dingen niet geloven / so zijn 't de Heidenen / en naast hen de Papisten minst: meest daar en tegen die ten suiversten gereformeed zijn / en minst weten van de Toberp. Indien het ons Geloof en Godsdienst hindert / somen geene Spokerp geloof; en is 't geloven van de Spokerp godbyugtigheid: waarom van langer hier gedraald? en keeren wy niet metten eersten wederom na't Pausdom toe? Daar spookt 'et daghelijc uit Hell en Dagebuur; ja zelfs verschijnen daar de Zielen uit den Hemel wel / van Jesus / en Maria / van d'Apostelen en Martelaren. Als 't hier eens spookt / so moet het altemaal de Duivel doen. Gelyk in 't l. boek XV. XVI. getoond is / dat in sulke tijden en by sulke Leeraars meest van toberp / besetenheid / verschijninge en besweeringe van Geesten gesproken is / daar meest van 't heidensch bygelove plaats behouden hadde: so sietmen heden / dat daar meest van 't Pausdom over is / daar spreekt men meest van Toberp.

§. 5. So kan men van de waarheid van het Kristelijc Gelobe voozstaan / en nochtans so veel te verder afzijn van 't geloof der Toberp: so kanmen God en Christus nader kennen / als men minder van den Duivel meint te weten / behalven 't gene dat 'er ons de Schryft afleert. Dat maar te weten is genoegh te weten / en alles wat daar buiten is maar sotternp. Het seggen self voozname Godgeleerden / dat wy den ganschen Duivel souden konnen mis-sen / en nietmin volkomelik ter saligheid wel onderwesen zijn; indien de Schryft ons niet en leerde datter so een Duivel met sijn Engelen is. Het is wy on-

der't schryven deser boeken tot verscheidemalen voorgekomen / van degene die met kragt en puer tegen mijn gevoelen waren / en bestond daar in wel meest het einde hunder tegenspraak.

§. 6. Indien dit nu word toegestaan / wat blijster ober voor dat dagelijc geroep van 't werk des Duivels / dat sich over al moet laten sien? Bestaat het kristelijk Gelove sonder dese Tobery? bestaat het sonder spokery? bestaat het sonder waarsegginge? bestaat het sonder die Besetenheid? wat heeft de Duivel dan noch meer so drok in onse boeken / predikationen / en openbare herk-geboden ook te doen? Indien wy hem in 't eenen missen konnen / waarom ook in het ander niet? Leestmen so veel in boeken wel / of hoorzmen in de Predikationen van 't gene hy door heren en toberaars verrigt / als wel van 't gene hy dagelijc onmiddelbaar op allerhander menschen herten werkt? Waarom het klein verworpen / en het groot nu noch voorgestaan? so 't eerste maar een doling is / het ander is het dies te meer. Wat seg ik dan? Dat onse Leeraars al so wijs zijn / dat sy niet gelooven / by aldien men seit / dat ergens enig huys verbrand / of schip gesonken of gestrand / of mensch of beest geplaagd / is door de kragt des Duivels / en 't bewind der toberaars: en echter self staan preken / schryven / disputeeren / van geheele landen die verwoest / van bergen en eilanden die versett zijn / door de kragt des selvten Duivels; en geheele volkeren door hem zijn aangevoerd / om oorlogz blammen aan te wiven? Ik hoorde nooit / en las niet veel van toberescholten / die de Duivel aanhoud / om sijn volk tot tobery te queken; maar dagelijc byna niet anders wat wy voorkomt / dan de gansche weerd door hem opgevuld met dolingen en ketterpen / so menig als 'er ooit of ooit ontstond.

§. 7. Hoe klaar is dan niet wel te sien / dat al dit baren van den Duivel niet en is dan ydel roepen / dat geen nut en doet. Want hoe? sal daarom temant niet geloven / dat dolingen zijn dolingen / en ketterpen ketterpen; indien hy niet geloof dat die de Duivel heeft verwekt? En sal de landman of de hovenier geen kruid voor onkruid kennen / of hy moet eerst weten wie dat in den akker heeft gesaaid? De dienaars kendden 't al van self in 't Euangelium / en vragden doe den heer / van waar dit onkruid? Matt. 13: 27. En om te weten dat het oorlog is / en dat den oorlog quaad is / en dat verwoestinge van land en luiden / die God daar doet wonen / ene grouwelike sonde is voor God: sal ik dat niet begripen konnen / somen wy niet wijs maakt dat de Duivel daar af oorzak is.

§. 8. Of sal ik ook d'historien niet meer geloven in al 't gene sy van ketterpen en dolingen / van krijg en onrust in voorgeaande tyden schryven / dan voor so verre sy wy niet betonen / hoe de Duivel alles heeft verwekt? So moeten heidensche / so grieksche als latijnsche schryvers dan ten eersten voort / die van den Duivel niet met al gewagen / om dat sy van hem niet en wisten; en ebenwel verklaren dat de saken zijn geschied. Alleenlik de Poëten sullen wy wat meer geloven mogen / om dat die beredichten 't gene sommige hy ons geloven waar te zijn. De Daapsche grollen en Romans van Amadis van Gaule / van den Ridder Malegys / van Valentijn en Curson / van Fortunatus en sulck

sulke slag van quakken meer / die op het byeedste van den Duivel schryffen: uit desen sal dan ook de meeste stoffe zijn te halen / om nu de menschen van de waarheid te verskeren / en van de boosheid af te keeren. Waar wil dit eindelijk noch heen?

§. 9. Hier uit is dan wel klaarlijk te bespeuren / dat de Duivel meer niet op den predikstoel / of in de boeken der geleerden heeft te doen / dan om maar tijd en plaats te vullen. En och of 't anders niet en ware dan dat maar alleen! hy neemt ons so veel tijds en plaats / daar Gods en sijner heilige Engelen en gunstgenoten namen konden staan; of minners daar de bose menschen / daar wy dagelijks niet omgaan / mochten aangewesen worden; of immers onse boosheid die ons aanhangt / en ten quade neigt: maar doch / wat nood / indien wy maar Schyfture spraken / en dooz de woorden anders niet te kennen gaven / dan 't gene dat daar dooz betekend word? Men neemt het woord van Duivel, Satan, toveraar en toverye in sulken sin / als nergens in de Schyft te vinden is; hoe naam dat ook van ons is ondersocht. Men roept / de Schyft spreekt van den Duivel so en so; en maakt de menschen wijs / of laat hen in 't verstand / dat daar niet anders dan een bose geest dooz word verstaan / schoon dat men beter weet. Dus is 't ook niet de Tovery; men seit / de Schyft self meld van toveraars / en sonder dan geen Toverye zijn? Doch dat en is de vzage niet / maar wat de Schyft dooz Tovery verstaat. Dat heb ik in het derde boek getoond.

§. 10. Maar hoe gemakkelik / en ook hoe nuttelik en soudenmen dit niet so schikken konnen / dat alle in 's verstand verhoed / en daar het plaats gehatt heeft / ook getweerd mocht worden? Wilt gy eens / Leser / dat ik 't legge? Indesen Somer is 't my gebeurd / in ene vzeemde stad / dat een oud Leerenaar by my quam / en onder anderen verklaarde / hoe hy sijne leerlingen / en self ook kinderen / daar toe naast enigen tijd gewent heeft / dat sy in 't lesen der Schyfture / so dikmaals hen 't woord Satan voorkomt / lesen tegenpartye, en dat van Duivel, lasteraar. Dus wierden sy ten eersten van 't voozoordeel / dat de klank der andere twee namen dooz 't gebuyk verwekt / ontlast; en voozts dat wy bewaard / om in den text te soeken / of 't geest of mensch magh zijn / die daar of Satan of diabolos geheeten word. Want dit was lichtelik den onbekenden in die beide talen te beduiden / dat alle die der selver kundig zijn / 't sy anders vooz of tegen het gemeen gevoelen staande; eenstemmelik verklaren dat dit woord Satan is te seggen tegenlander, en dat van Duivel, lasteraar. Sabien men dus de Toverye ook verklaarde / dat die in de Schyfture anders niet en is dan afgodsdiensstige of bygelovige begutshelinge; hoe souden volk en kinderen dan denken aan alsulke menschen / die in een verbond zijn met den Duivel / die 's nachts uit kolrijden gaan / die storm en onweer maken? en wat dies noch veel meer is / daar de Schyft geen enkel woord van spreekt / so sy 't niet tegenspreekt.

§. 11. By sulke onderwijfinge des volk / en wel insonderheid der jeugd / soud ik de herkelike middelen te werke stellen; niet tegen sulke die beschuldigd worden van gewaande toverp; maar tegens de beschuldigers. Ook niet na maate

maate van de misdaad / so als die na waarheid is / of wesen kan; als heines
 lik vergiftigen en diergelyk; maar na vereisch van sulke boosheit als de kla-
 ger daar by self verstaat; want die iets acht onrein te zijn, dien is het onrein.
 Rom. 14: 14. De kerkelike opficht raakt des menschen conscientie; niet om
 deselve te beheerschen / of bedwingen; maar te onderrichten / en na Jesus
 wetten te bestieren. So moest men hen dan eerst voor ogen stellen / hoe sy
 na hunne eigene gronden sich ten uiterste vergripen / die so sware en so swar-
 te sonden dus tot laste hunder naaste stellen; sonder datse daar het minst be-
 wijs af hebben; en dan voorts hen d'ogen openen / om klaar te sien / dat sul-
 ke sonde niet begaan kan worden / so weinig als Gods Engelen te doden / of
 God uit den zoon te stoten; 't welk de Duivel self / hoe boos en loos hy is /
 niet doen en kan; en daarom ook niet heeft gedaan. Ik hebbe in mijnen
 dienst dien stijl gevolgd / so menigmaal als my iets van dien aart is voorge-
 komen; self ook wanneer ik noch so verre in dit stuk niet was verlicht / als
 nu; waar voor ik God nu danke / en so vele sijner heiligen met my.

§. 12. So d'Oberheden en de Regerers met so groten ernst de genen straf-
 ten die den anderen van heerey beschuldigen / als sommige gereed zijn tot
 de gene die beschuldigd worden; diese daar op aankonds in de boepen sinjten;
 en d'aanklagers half so veel maar pijnigden / om de beschuldigingen te be-
 wijsen / als d'anderen om te bekenmen: ik ben wel seker dat sy niet veel houtse
 daarom verbranden souden. Want of sy't al in 't eerst wat drokter hadden /
 eer dan die nieuwe wijze van bepleiten t'hunder kennis moght gekomen zijn;
 dat soude echter wel haast overgaan / wanneer se sagen / dat beschuldigen hen
 schuldig maakte tot bewijsen / of om self de straffe van de schuld te dzagen / so
 die niet bewesen wierd. Want seker salmen tot dus lange mogen seggen van
 degenen die noch dit gebuik van toberpleiten volgen / *siquidem accusasse hic
 sufficit, quis insons habebitur?* Nadien dat hier beschuldigen genoegh is; wie sal
 dan vry gehouden worden? Wan 't werk van Blokela en tot Stokholm is 't
 XXIX. kapittel is dat genoegsaam openbaar.

XXXV. HOOFDSTUK.

Van al het gene dat tot hier toe is geleerd, is het einde van de sake;
*Verwerpt d'ongoddelike en oudwysche fabelen; en wesen uselven
 tot Godsaligheid. 1 Tim. 4: 7.*

§. 1.

VAn alles dat gehoord is (seit de Bydiker / 12: 13.) is het einde van de
 sake: Vrees God, en houd sijne geboden; want dat betaamt alle men-
 schen. Dus lees ik in den Nederduitschen Bybel: of anders na de kragt en
 eigenschap van het Hebrzewsch / dat is de geheele mensch. Want wie kan
 ontkennen / dat Gods dyese en de onderhoudinge sijner geboden allen men-
 schen

ſchen betaamt: en dat het noch veel kragtiger geſeid is / dat sulx te doen of te betraghten niet minder is dan de geheele mensch? Want nademaal uit God, en door God, en tot God alle dingen zijn: (Rom. 11: 26.) so is de menſche meer niet dan hy is in God. En ook so is hem dat genoegh: want wy zijn in hem volmaakt. Kol. 2: 10. Die in God is / die komt nergens in te koyt / en heeft by hemſelven die geruſtheid / dat ſijne werken in Gode gedaan zijn. Joh. 3: 21. Siet nu bewig ik dan voor God, die leevenden en doden oordeelen ſal, in ſijne verſchijninge en in ſijn Koningrijke, (2. Tim. 4: 1.) dat ik in dit geheele werk niet anders dan de waarheid / en daar in 't vergroten ſijner eere hebben vooz gehad. Indien ik dat niet wel getroffen hebbe; so is 't my nooit van al mijn leven meer gemiſt dan nu; so miſt my mijn verſtand; so weet ik langer niet waar dat ik ben of wat ik doe. So lees ik dan ook niet het gene ik lese in de leſſen des Apostels / verwerpt d'ongoddelike en oudwiſſche fabelen, en oefent uſelven tot godſaligheid 1 Tim. 4: 7. Ach- tans wil ik daar mede 't ganſche werk beſluiten / en so betonen waar het noch toe dienen moet.

§. 2. Ik ſie dat hier d'Apoſtel 't een verwerpt en 't ander ſtelt: het eerste zijn d'ongoddelike en oudwiſſche fabelen, en 't ander eigene oefeninge te godſaligheid. Dat geest genoegh te kennen / dat geen fabelen met de godſaligheid beſtaan. Van deſen ſin is 't gene Petrus ſeit / dat wy geen konſtelik-verdichte fabelen, maar het Profetiſch woord, dat valler is, zyn nagevolgd. 2 Pet. 1: 16/19. De Godsdienst was in 't Heidendom (gelijke heden is) doorgaans op fabelen gegrond; so als in 't I. boek II. — XI. uit allerhande ſtaaltjes is getoond. Al hunne wicherpen / toberpen / en beſweeringen / beſtonden op dien voet. So was het ook tot Eſen / daar Paulus deſen bytief na toe ſchreef / aan Timotheus / opſtender dies tijds van de kriſten kerke die daar was. Maar anders hadde die beroemde ſtad so veel als 't ſtapelreghe der Afgodsdienſten van ganſch Aſien / dooz haren overkoſteliken tempel van Diana / en haar beeld als van den Hemel afgedaald / waar op ſo kragtig ſtoſten / boven al Hand. 19: 27/ 34/ 35. Die geheele Diana / en so ook haar beeld / waren niet dan fabelen. De Joden waren mede dies tijds niet geheel van fabelen onbeſmet / als uit Joſefus / en deſelven tijds meer joodſche ſchryvers is te ſien. Timotheus / van moeders wege en ook dooz beſuij- dents een Jode / en van griekſchen vader; als van hem getuigd word Hand. 16: 1/ 2/ 3. Hy hadde dan te meer van noden deſe leſſe; om niet alleen op an- deren / maar op hemſelven toe te ſien; dat niet de een of ander fabel hem be- letten moghe in d'oefeninge der godſaligheid.

§. 3. Dat is ook uit den ſamenhang te ſien: gemerkt dat deſe leſ / onmid- delik hier volgt / gelijk een middel dat hy toepaſt / op de naaſtvoorgaande / die hem leerde 't onderſcheid van ſuijzen aan de broeders byp te ſtellen / Hg 6. het gene echter in de leeringe der Duivel begrepen was. *Διδασκαλία δαι- μονίου* *Didaskalia daimonioon* leere der daimonia, op het 1. Hg. dat is van die verſterde geesten / goden en godinnen / daar Diana een af was: gelijk *Βαπτισμὸν διδάχην* *baptismoon didachee*, leere der dopen, Heb. 6: 2. dat is lee-

re van de dopen; Want gelijk daar de Doop de leermeester niet en is; also hier ook niet de Dæmonia: maar ginder zijn de dopen, en hier de Dæmonia den inhoud en het voorzwerp van de leeringe: Doch so als daar de leere van de dopen is uit God; so is hier dese leeringe van de Dæmonia uit menschen herffenen verdicht om welke reden sy dan ook *1/2*, verleidende geesten en gebeingsde leugensprekers zijn genaamd.

§. 4. Die leeringsen dan waren op het best genoemd/ maar *μυθος* *mythos*, fabelen; so veel als eigentlijk te seggen fiaspreuken, of geheimispreuken: also de Priesteren den dienst ver Goden/ niet verdichte geschiedenissen/ van derselver afkomst/ opkomst/ daden ende wetten plaghten te omwinden/ en derselver uitleggingen voor sich te houden; Daar van aan 't volk te kenneen gebede sulx en so veel als hen beliefsde; gelijk noch hebben in het heidendom geschied. 't Was mede/ om door een verdichtsel van verschijningen en aanspraak hunder Goden/ en van hunne wonderwerken/ 't volk in den blinden pber tot ontsaght en dienst derselven aan te sterken. Der Joden Talmud en den Alkoran der Turken dienen tot een diergelyk gebruik. Bescheidenliker sietmen dat in 't Paastdom: ende dienen de Legendes/ en versierde wonderwerken hunder Heiligen/ om 't blinde volk maar om te leiden/ en hen de ogen toe te houden: op dat een klaar gesigt der waarheid hen niet van die hoopmanschap afkeerig make/ daar humane Geestelikhed het bets van groeit. Met recht noemt Petrus dit van konstgelyk verdichte fabelen *σοφοισμους μυθους* *sophisimos mythous*, als of men seide loosbedachte verdichtselen; ten aansien van derselver oorspronk/ oogmerk en beleid. Doch Paulus geeft hen hier noch so veel eere niet/ als hy die ongoddelyk noemt en oudwysch; derwelker woorden elk een sonderling bedenken heeft.

§. 5. Ongoddelyk, *βεβηδος*, *bebelos*, is eigentlijk waar toe de deur voor elk een open staat; waar tegen 't heiligdom der Goden altijd afgesloten was. In welker voegen ook het Allerheilige des Tempels te Jerusalem door niemant/ dan den Opperpriester eenmaal 's jaars; (*Heb. 9: 7.*) maar de voorhof der Heidenen voor alle volkeren tot allen tijden open stond. So is dait *bebelos* onheilig en gemeen; niet afgesonderd/ noch der Godheid toegeeeigend. Sodanig acht d' Apostel dese Heidensche verdichtselen/ al was 't schoon dat de dienaars van de Daimones deselve voor waerachtig en wat heiligs hielden. Maar in Gods huis, of over sijnen drempel magh dat niet/ het welk is de gemeente van den leevendigen God, pilaar en vastigheid der waarheid, daar gantsch geen leugen plaats by heeft. *1 Tim. 3: 15.* Hoe heilig dese Dæmonologia, of verdichte leere van de Dæmons by de Heidenen geschatt moght zijn: een Kristen sal niet reden mogen seggen

— *Procul, ô procul este, profani.*

Staat af, onheilig rott, van Gods gewijden drempel,

Ik sie geen heiligheid in uwen afgodstempel.

§. 6. Oudwysche fabelen noemt hy niet recht degene die te mat verdicht zijn/ en sonder schik of schijn van geloofwaardigheid; behalven by eenvoudige oude besies/ die gelijk als in de tweede kindsheid zijnde/ sich lichtelick wat laten wijs maken/ of ook inbeelden/ door de swakheid hunder herffenen/

nen/en dat den kinderen vertellen. Soudanig zijn de meeste dingen die den Mo-
ran / ja zelfs den Talmud / opschikken; en wel besonderlik die in de Paapscbe
Leugenschijften staan. Doch heeft daar iemant wel oudwijsscher grollen
in gevonden / van die men d'oude besjes uit den halse pijnigd; wanneer men
hen om Coverp gebangen houd; en met hen na het vuur toe wil? Indien de
Duivel van Mascon / van Cedwoyth / van St. Anneberg / indien de witte
brom / indien de Poolsche Zacharias; indien al die verdichtsefen van sulken
slagb noch al te jeugdig zijn: wat is oudwijsscher dan die sufferp van Anto-
nette / of dat werk van Paus en Klaus, dat hepenfel van Blokula, en dierge-
lijke grollen meer? Wat heb ik die te noemen / so de Leser doch deselbe in
voorzgaande stukken heeft gesien?

§. 7. Dit is de vuyght van dese Leere der Daemonia, so als men die met
kracht verschonen / ook verbadigen / en noch versterken wil; tot groten
hinder van de waarheid en godsaligheid. Heeft dan de Apostel ook geen re-
den / om Timotheus te seggen / *παραιου*, *paraiou*, verwerp alsulke sabel-
lent 't welk is geseid; met sulken kracht en pver sich te weerem / dat men die alst
af bid, eben eens als bidvende om Gods will (als men spyeekt) den genen die
ons sulke dingen soude willen aanplanten / dat hy ons niet byden late; als ten
uitersten afkeerig van alsulke dingen / die so kraghtig stryden tegen de Godsa-
ligheid. Die moet den rechtgelovigen so seer ter herten gaan / dat hy ontvliede
wat daar tegen is / 2. Tim. 2: 20. 2. Pet. 1: 4. en 2: 20. En so hem dat niet
achter na sett / heeft hy sich van om te keeren / en in staat van tegenweer te stellen
tegen dat ongodlijk roepen, waartoe sich enige verboeren laten. 2 Tim. 2: 19.

§. 8. 't Is de Godsaligheid die Paulus wil dat een oprecht verkondiger
des Euangeliums betraghten sal; *εὐσεβεια* *eusebeia*, het welk oorspronke-
lik so veel als weleerbiedigheid, en *θεοσεβεια* *Theosebeia*, Godeerbewijfing
te seggen is. Der Heidenen gewaande heyligdommen benaamde Paulus
wel *σεβασματα* *sebasmata*, eerbiedelingen, Hand. 17: 23. maar dat na hun
gevoelen en gebruik; 't is weleerbiedigheid wanneer men God de eere bied
die geenen anderen behooft; Dat eerbewijs bestaat in 't uiterlike niet so seer /
als in 't inwendig; vooz so veel als God niet anders is dan geest / en in den
geest wil aangebeden zijn. Joh. 4: 24. Dat geest d' Apostel ook te kennen
als hy seit / op 't 8. vs / dat de licha meliks oefening tot weinig nutt is; maar
de godsaligheid tot alle dingen nutt. Het is dan die Godsaligheid / die in licha-
melike oefeninge niet bestaat. So dat het daar op aan komt; wat de men-
sche in sijn herte heeft / met wat gevoelen dat hy tot God komt / en hem god-
delike eere geeft. Dat gaf de Heere self te kennen / als hy Israël bestrafte:
niet daarom datse hem niet offerden of baden / of hem niet alleen en hielden
vooz den waren en aanbiddeliken God; maar datse 't recht gevoelen van hem
niet en hadden; hem te weinig achteden / en daarom niet genoegh en eerden.
Hy meint dat ik 't eenemaal ben gelijk gy. Psal. 50: 21.

§. 9. Van dese schuld en sullen sy sich nimmer suiveren / al wieschen sy sich
ook met zeepe / die sich God verbeeldem als een die den Duivel so veel toelaat;
sulken maghtig rijk / dat ebendurende en ongelijk veel maghtiger en kraghti-
ger / en verder uitgestrekt is dan dat van Gods eigen Zoon; (II. b. XXXIV.

sultien kraght van volk / van Toberaars en Toberessen; sulken streng be-
 bond met hen; sultien grote en wijduitgestrekte kraght van werkinge / so
 dooz hem selven als dooz sulken volk; geen van de werken uitgesonderd /
 daarmede God sijne onbepaalbare almogentheid / de waarheld van 't inwen-
 dig en uitwendig Woord betoont; en sulks de hoofdpilaren van 't gebouw des
 Tempels / buiten welken geene saligheid en is. Dat ook den Duivel als
 Gods beul / (daar dooz hy nergens in de heilige Schrifstuur bekend is) vze-
 sen / is godzaligheid; en volgens dien dat Duivelvzesentheid (om so te spre-
 ken) ook Godvzesentheid te noemen zy; gelijk dat nu een onser welbekende
 schrifstgeleerden / uitdrukkelijk beweert. Dooz nu ik kerne geen godzalig-
 heid / die Gods verlocheninge vzeest / daar God geloofd word so genoegsaam
 van hem selste zijn / dat hy den Duivel niet behoeft.

§. 10. Wat oefeninge is het van / wat *γυμνασία* gymnasia naakte worst-
 linge eigentlijk / (waar inde men al eer in Gyieken openbare spelen hielden)
 daar sulks geweer en wapentuig word tot behulp genomen; waar dooz de naakte
 te waarheld weerloos word geacht? Naakt is de waarheld / en doet ons ver-
 werpen die bedekfelen van schande. (2 Kor. 4: 2.) hoedanig die ongoddelike en
 oudwifische fabelen zijn. Al worstelende word Gods volk geoesend in gods-
 ligheid / niet met den Duivel; dan so verre noch de sonde word geacht sijn
 werk te zijn / en 't groot verderf dat in de weereld is door de begeerlikheid.
 2. Pet. 1: 4. Al worstelende dat ontblieden / sijn vleesch tot dienstbaarheid te
 brengen; den ouden mensche uit te jagen / te kruiffen en te doden / dat is de
 oefeninge van Godsaligheid, die 't ware kristendom vereischt. Dus buiten vze-
 se/hy en onbelemmerd/en met geen andere wapeninge van God en de Schrif-
 tuur ons gegeven heeft / is onse oefening / te worstelen in 't strydbperk des
 godsaligheid.

§. 11. Maar 't heet hier / oefent gy u selven; wat dekfelen van bygelobe
 en oudwifische fabelen men u te voren spint; vergaapt u selven niet aan schijn
 of schim; aan spook of nachtgefichte / aan her of koll / aan wicthelaar of
 duiveljager. Lees self den Bijbel na; siet of daar telkens als de Satan of de
 Duivel word genoemd / bewijs by is / dat daar een geest en niet een mensche
 dooz betekend word. Vermerkt / wanneer daar staat van toveraars, of daar
 de Schrifst ook seit / dat sy het quaad / dat sy bedriyben / dooz den Duivel doen /
 of dat sy in verbond staan met den Duivel / en wat dies al inder geseid en noit
 betoesen word. Vraagt uwe Leerars / die Hebreeuwisch en Gyieksch verstaan /
 wanneer gy leest van Duivelskonstenaars, of daar een woord staat in 't He-
 breeuwisch dat Duivel heet. Lees self den ganschen Bijbel dooz / en siet of
 daar van toveraars en toberessen iets te binden is / die doen het gene heden van
 hen word geseid. So niet / verwerpt, als of gy 't niet en hoorde / dat onheilig ydel
 roepen, uit een deel onheilige en oudwifische fabelen, en niet uit het Profetische
 en Apostolisch woord. Gy komt 'er so niet / kristenen; maar oefent gy u selven
 tot godsaligheid.

§. 12. Daar dese oefeninge in swange gaat / daar is al 't roepen van den
 Duivel / maar vergeefs. Maar wacht u dooz den Duivel / die gelijk een leeuw
 rondom u gaat; den listeraar / den achterklapper / dat u de bos niet en vatte /
 noch

noch in woorden noch in werken. Zijt nuchteren en waakt. 1 Pet. 5: 8. Sy soe-
ken u te listen als de terwe: bid God/ dat u gelove dan niet op en houde: Lukt-
22: 31/ 32. God heeft geen Duivelen tot beuls van doen; vzeest gy den beul /
so vzeest een wysegende gewisse. Dat laat godlose menschen nooit met vrede;
maar knaagt en plaagt geburiglik. Jes. 48: 22. en 57: 21. Vzeest gy de Helle?
vzeest daarom ook al den Duivel niet; hy is het niet / maar God die ziel en li-
chaam in de helle werpt / Matt. 10: 28. Daarom / indien ons herte ons ver-
oordeelt; God is meerder dan ons herte; ende hy kent alle dingen. Wat sal de
Duivel hier nu doen? Maar indien ons herte ons niet veroordeelt, so hebben
wy vrymoedigheid tot God. 1. Joh. 3: 20/ 21. Die dan so vry is van gemoed/
als wy in desen zijn/ die zy besorgd / dat hy bewaare de verborgentheid des ge-
loofs en dergodzaligheid in ene reine consciencie, 1 Tim. 3: 9/ 16. Wy dan /
dus verre nu geborverd in de kennisse der waarheid ter godzaligheid / dat wy /
niet meer beneheld met den oberigen rook des Afgonds / uit onse ogen sien:
verwachten met een onbersetbaar opsett de verschijninge des Heeren Jesus
Christus in de onberderstikheid. Ja kom, Heer Jesus! AMEN.

R E G I S T E R

der

H O O F T - S T U K K E N

van het VIERDE BOEK.

- I. N desen moetmen eerst wel overwegen, hoedanig een ge-
tuigenis van eigene Ondervindinge hier gelden magh, be-
sonder moet het sonder vooroordeel, schrik en vreesse zijn. Fol. 1
- II. Hy moet ook weten wat de kragten der Natuur vermogen, en
waar de selve stille staan. 8
- III. Sulx is ook in die dingen te bespeuren, die niet in wesen, maer
in schijn zijn aan te merken. 16
- IV. Gelijkerwijse moetmen neerstig letten op het gene dat door
konst of door bedrog geschied. 26
- V. Die Lessen al in acht genomen, so sal't den mensche dikwijls
noch ontbrecken aan de middelen, of aan gelegentheid, of neerstigheid, om

De Duivel leert hen melken: (merkt / om welke konsten sy ter helsen baren) in dier voegen datse een mes in de muur steken, en daar enen veler aan hangen; dien sy trekken: en so lang als dat duurt, worden de menschen seer geplagd, en de dieren gemolken, selfter dood toe, so sy willen. Met een houten mes dodense verscheidene menschen; sonder iemand ooid genoemd te hebben / die van hen gedood was. De kinderen van hen verboerd / krygen ook veel stoten en slagen / datse raken aan het quijnen / somen meinde aan vercheiden te kommen sien-

§. 7. Of 't niet genoegh ware / uit gemelde staaltjes af te nemen / dat dit gansche werk van Blocula niet meer dan bose sotheid is: so zy de Leser maar opmerkende in 't gene volgt.

Die van Erfdalen hebben bekend (weten dese menschen wel wat sy bekenen) dat de Duivel self voor haar op de harp speelt. Daar na gaat hy, met die hem meest gevallen in de kamer, (een teken dat er noch enige eerbaarheid by den Duivel is) hebbende met haar aldaar vleeschelike gemeenschap: welke sy ook ALLI bekennen met hem gehad te hebben. Dat mist nooit / het is er altijd by: de Duivel moet te lodig op oude besjes (want sodanige waren 't meest) verslingerd zyn. Du sullen ons de selve op den hoogsten trap der overnatuurkunde voeren / en ons den aart der geesten op 't subtylste door hunne onderbindinge te kennen geven. Want de Duivel seggense / heeft ook sonen en dochteren, die hy tflamen doet trouwen, en by een liggen: en in plaats van kinderen so komen daar niet als padden en slangen van. Hy word ook wel eens siek; en laat sich van de Toveressen koppen. Hier van is 't mogelijk dat de kopsters 't woord hebben / van iets meer te werten als een ander. Is 't noch niet grof genoegh gelogen of gedroond? Al voort dan. Hy is ook al eens dood geweest; waar over in Blokula grote droefheid ontstond. Geen wonder: want wie soude hen meer speh / broeder en kaas met koolsoy en haverpap te eeten gegeven hebben? Doch hy wierd haalt weder leevendigh. Indien dit binnen de drie dagen was / so ging hy Christus noch te boven: soel godslasteringe! Maar o sterfelike geest. Wie sal my nu verscheren / dat hy daerna niet wederom gestorven is / en nooit meer op gestaan? Dan is de Duivel dood / en blyft by dood. Bewijst my nu eens / koninglike swardsche neghters / en hoorname Geesteliken / dat er heben noch een Duivel is.

§. 8. Vereischt gy meer bewijs der nietigheid van dit verhaal? Hooft wat al geillen. Wanneer de hexen op geiten na Blokula reden, en vele kinderen met sich hadden, so stakense ene spies achter in de geit, daar op sy alle plaats hadden om te sitten. De hoorseide weghdragers braten sich somwylen self so vol, van 't gene sy droegen, datse 't onderwegen uitspawden; welk uitspawfel in de koolsteinen gevonden word, hebbende ene aurora verwe, en de word daar ordinaris Hexboter genaamd. Hoe is het in te schikken / dat koninglike neghters / en ook kerkelike Leeraars aan alsulke dromerpen noch gelobe geven?

noch in woorden noch in werken. Zijt nuchteren en waakt. 1 Pet. 5: 8. Zy soeken u te siften als de terwe: bid God/ dat u gelove dan niet op en houde: Lukt. 22: 31/ 32. God heeft geen Duivelen tot beuls van doen; vzeest gy den beul/ so vzeest een wysegende gewisse. Dat laat godlose menschen nooit met vrede; maar knaagt en plaagt geduriglik. Jes. 48: 22. en 57: 21. Vzeest gy de Helle? vzeest daarom ook al den Duivel niet; hy is het niet/ maar God die ziel en lichaam in de helle werpt/ Matt. 10: 28. Daarom/ indien ons herte ons veroordeelt; God is meerder dan ons herte; ende hy kent alle dingen. Wat sal de Duivel hier nu doen? Maar indien ons herte ons niet veroordeelt, so hebben wy vrymoedigheid tot God. 1. Joh. 3: 20/ 21. Die dan so vry is van gemoed/ als wy in desen zijn/ die zy besozgd/ dat hy bewaare de verborgentheid des geloofs en dergodzaligheid in ene reine consciencie, 1 Tim. 3: 9/ 16. Wy dan/ dus verre nu gebozderd in de kernisse der waarheid ter godzaligheid/ dat wy/ niet meer beneveld met den oberigen rook des Afgronds/ uit onse ogen sien: verwachtten met een onversetbaar opsett de verschijninge des Heeren Jesus Christus in de onberderskheid. Ja kom, Heer Jesus! AMEN.

REGISTER

der

HOOFD-STUKKEN

van het VIERDE BOEK.

- I. N desen moetmen eerst wel overwegen, hoedanig een getuigenis van eigene Ondervindinge hier gelden magh, besonder moet het sonder vooroordeel, schrik en vreesse zijn. Fol. 1
- II. Hy moet ook weten wat de kragten der Natuur vermogen, en waar de selve stille staan. 8
- III. Sulx is ook in die dingen te bespeuren, die niet in wesen, maer in schijn zijn aan te merken. 16
- IV. Gelijkerwijse moetmen neerstig letten op het gene dat door konst of door bedrog geschied. 26
- V. Die Lessen al in acht genomen, so sal't den mensche dikwijls noch ontbrecken aan de middelen, of aan gelegentheid, of neerstigheid, om

Register der Hoofstukken

- om alles na behoren te vernemen, so dat hy daar op vast mag gaan. 35
- VI. Het selfde salmen aandengenen sien, die men gemeenlik voor beseten of betoverd houd. 43
- VII. Iets diergelijk is in 't besonder te beproeven aan alfulken vogel als geloofd wierd door des Duivels kragt te spreken als een mensch. 50
- VIII. De genen die geloven, datse van den bosen geest bestreden worden, of die van anderen daar voor gehouden zijn, en hebben mede van hun seggen of gevoelen geen bewijs. 54
- IX. Sulx alles word noch meer bevestigd door een sonderling voor-naam geval tot Franiker gebeurd. 64
- X. Noch onlangs is tot Kampen diergelijk exempel van Betoverdheid ontdekt. 77
- XI. So blijkt ook het bedrog van Toverye en besetenheid uit die merkwaardige historieder Urselijnen tot Lodun. 85
- XII. Uit desen allen is dan af te nemen, op welke wijze men sich heeft te dragen in het onderzoek van sulke dingen, als men acht dat van den Duivel, of door Tovery ontstaan; als mede nopende sodanige vertellingen, als ons van anderen daar after handen komen. 92
- XIII. Vervolgens word de eerste proeve dan gemaakt op sulke stukken als in 't eerste Boek so hier en daar zijn aangetrokken; en eerst so veel als d'oude Heidenen betreft. 99
- XIV. Die van de hedendaagsche Heidenen zijn mede seer wel op te lossen. 108
- XV. So ook die van de Joden en Mahometanen. 115
- XVI. Verscheidene proeven Paapscher Bygelovigheid is voorgewende spokery en Tovery, behoorlik ondersocht, zijn openbaar. 122
- XVII. Noch verder staan te onderzoeken sekere gemeene stukken, die men self ook onder Protestanten van gewone ende als bekende spokery geloof. 130
- XVIII. Van desen aart is mede 't gene van sodanige geseid word, die uit verre Landen tijdinge vernemen: sich hard, dat is te seggen, schoot en steekvry maken kunnen, en diergelijke. 142
- XIX. Den uitgang van de kinderen tot Hamelen, en de geest van Zacharias, Poolschen Vryer, staan op eenerleye hoogte van geloofweerdigheid. 151
- XX. Het gene onlangs met den Metselaar tot Bolsward is gebeurd, is mede niet beswaarlik op te lossen. 160
- XXI. De Duivel van Mascon en die te Tedworth hebben boven alle spoken d'eerste plaets. 167
- XXII.

van het Vierde Boek.

- XXII. Het Hexenspook, also genaamd, tot Annenberg, en noch een ander by Losanne, komen op het selfde uit. 182
- XXIII. Het gene meest na Tovery gelijkt, en echter minst daar aan gemeenschap heeft, is 't vinden van den oorsprong der wateren van goud en silvermijnen, en 't opfoeken van de Moordenaars en Dieven, door het middel van een rijsken in den hand, en wel besonderlijk dat van den Boer, als nog in wesen, by Lyons. 196
- XXIV. Het onderzoek der Toverregters geeft gantsch geen bewijs van Tovery. 205
- XXV. Het gene t' Amsterdam en Hoorn in 't Weeshuis, en tot Rijssel in een Armen Kinderhuis word verhaald gebeurd te zijn, geeft geen bewijs van Tovery. 210
- XXVI. De wonderlijke kraam van 't wijf tot Abbekerk bestond ook in geen Tovery. 218
- XXVII. De Regtsplegingen gehouden op 't begin der Reformatie in de Nederlanden over Toverye, zijn na recht en reden niet geweest. 224
- XXVIII. Voor tachtig jaren wierd in Denemarken, als ongemeene sware tovery gestraft, waar van 't bewijs, na de reden onderocht, ook niet en deugd. E e (219)
- XXIX. 't Bewijs, getrokken uit het Sweedsch verhaal van seer vermaarde Toveryen in de jaren 1670. en daar ontrent gebeurd, met diergelijken, word door sich selve wederleid. (E e **) (218)
- XXX. D'ontdekte Toverye, so men meint, onlangs in 't west van Engeland, wel onderocht, ontdekt sich al te bloot. 225
- XXXI. Geregtelijke Informatien, genomen over toverplegingen tot Harlingen, en elders, bewiisen mede de gewaande Toverye niet. 244
- XXXII. Op al 't voorgaende is noch toe te geven een kind in Friesland, 't welk men seide dat betoverd was. 253
- XXXIII. Uit al 't voorseide blijkt dan eindelijk, dat sulke Spoke-rye, Wichlerye, Toverye, als men voorgeeft, in de Weereld niet en is. 263
- XXXIV. Derhalven staat het aan de genen die 't bestier van Kerken, Scholen en Gereghen hebben, dat blind gevoelen en onchristelijk gebruik te wederstaan. 268
- XXXV. Van al het gene dat tot hier toe is gelceerd, is het einde van de sake, verwerpt d'ongoddelike en oudwijsche fabelen; en oefent u selven tot Godsaligheid. 1 Tim. 4:7. 272

64021
A 165984

REGISTER

Der Boeken, gemaakt door Balthasar Bekker. S. T. D. Predikant tot Amsterdam, en die by Daniel vanden Dalen te bekomen zijn.

In Quarto.

1. **D**E Friesche Godgeleerdheid, begriipende alle desselvs Werken in Friesland uitgegeven, en't gene daar af goordeeld, en daar over voorgevallen is.
2. Uitlegginge over den Propheet Daniel.
3. Tractaat over de Kometen.
4. De Betoverde Wereld in 4. Boeken Compleet.
Byschriften rakende de Betoverde Wereld.
5. Engelsch Verhaal van ontdekte Tovery.
6. Articulen tot satisfactie van de Eerw. Classis van Amsterdam, overgeleverd den 22 January 1692.
7. 2 Brieven aan Everhardus vander Hoogt, Predikant tot Nieuwendam.
8. Nodige Bedenkinge op de Nieuwe bewegingen der Circulaire Briefschrijvers, en andere.
9. Kort Berigt aangaande alle de schriften, welke over't Boek de Betoverde Wereld, enen tijd lang heen en weder verwisseld zijn.
10. Drie Resolutien des Classis van Amsterdam.
11. Remonstrantie overgelevert in't Synode van Alkmaar den 3 Aug. 1692.
12. Kort en Waaragtig Verhaal van't gebeurde sedert den 31 Mey 1691. tot den 21 Augusti 1692.
13. Viervoudige Beantwoordinge van beswaernisse, voorgesteld over't Boek de Betoverde Weereld.
14. Aanmerkinge op de handelingen der twee laatste Noord Hollandse Synoden.
15. Naakt Verhaal van alle de Kerkelike Handelingen, na vervolg des tijds uit de eigene Acten t'saamgesteld, met aantekeninge des Autheurs.
16. Onderzoek en Antwoord op 't Request, ingegeven aan de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en Westvriessland, tegen de Betoverde Wereld.
17. Omstandig Berigt van Particuliere Onderhandeling met D. L. Homma, beneffens d'Ontdekte Lagen van Everhardus van der Hoogt, en J. Lansman.
18. Brief aan D^o. J. Aaltzius en D^o. Paulus Steenwinkel, over der selver Zedige Aanmerkinge.
19. Drie Brieven. De eerste aan de Vorst van Friesland, de tweede aan drie Ouder Stad Amsterdam, en de derde aan den Professor vander Waayen, wgens sijn Boek tegen de Betoverde Wereld uitgegeven.

In Octavo.

20. Voedsel tot Geesteliken Wasdom voor de eerste Jonkheid der Gereformeerde Nederlandsche Kerke, bestaande in 52 Vraagjes voor de kleinste Kindertjes, Kindermelk en Gesneden Brood, seer bequaam om in de Scholen der Gereformeerde, en alle Christelijke Huishoudingen gebruikt te werden.

In Twaalve.

21. De Philosophia Cartesiana Admonitio.